

RAINER HERMANN

Türkiye'de Neler Oluyor?

Anadolu'nun Uyanışı ve Yeni Elitler

Türkiye'de Neler Oluyor?

Türkiye'de Neler Oluyor?

Anadolu'nun Uyanışı ve Yeni Elitler

Rainer HERMANN

Çevirmenler
Haşim KOÇ - Muhammet Ali ASİL
Gül Senem KAHYA

TÜRKİYE'DE NELER OLUYOR?

Copyright © Ufuk Yayınları, 2011

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekânîk, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Orjinal Adı

Wohin geht die Türkische Gesellschaft?
Kulturkampf in der Türkei
(dtv, 2008)

Editör

Onur ATALAY

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Kapak Fotoğrafları

Cihan Haber Ajansı

Sayfa Düzeni

Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

978-605-4500-02-4

Yayın Numarası

105

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası

Sarıncı Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR

Tel: (0212) 274 22 15

Nisan 2011

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi

Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Ufuk Yayınları

Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1

34696 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.ufukkitap.com

facebook.com/kitapkaynagi

İçindekiler

Önsöz	7
Türkçe Baskıya Önsöz	9
Giriş	19

Birinci Bölüm

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Koordinatları

Türk Cumhuriyeti'nin Temel Düzeni	35
Devlet Vatandaşını Oluşturuyor	35
Merkez, Taşrayı “Medenileştiriyor”	43
Her Türk İtaat Etmez	48
Devlet ve Devlet Eliti	53
Ordu: Kurucu ve Garantör	53
Hukuk Koruyucu Olarak Yargı.....	67
Siyaseten Fakir Devlet Partisi CHP	78
Bülent Ecevit (1925-2006), Anadolu Solu.....	82
Elitlerin Dogması	87
Bir Korse Olarak Kemalizm.....	87
Yeni Bir Din Olarak Laiklik	92
Güç Kaynağı Olarak Türk Milliyetçiliği.....	97
Türk Ders Kitaplarındaki Endoktrinasyon	104
Dışlanmışların Muhalif Elite Yükselişi.....	109
Devletin İçine Yöneliş	109
Taşranın Endüstrileşmesi.....	118
Siyasal İslam'ın Feshi	125
Kahramanmaraş'taki Anadolu Kaplanları	130

İkinci Bölüm

İktidar Yolundaki Karşıt Elit

İktidarın Ele Geçirilmesi	139
Eski Elitin Çöküşüne Doğru 2001.....	139
2002 ve 2007 Seçimlerinde Yeni Elitin Zaferi.....	146
Demokratik Bir Halk Partisi Olma Yolunda Karşı Elitin Partisi	153

Müslüman Demokrat Recep Tayyip Erdoğan.....	160
Eski ve Yeni Elit Arasındaki Çatışma.....	169
‘Beyaz Türkler’, ‘Zenci Türkler’e Karşı.....	169
Kamusal Alanda Bir Kara Koyun: Başörtüsü.....	173
Devlet Okullarının Yerine Geçen Bir Alternatif: İmam Hatip Liseleri.....	180
Yeni Elit ve İslam.....	185
Yetkili Din Mercii: Diyanet.....	185
Ankara İlahiyat Fakültesi.....	191
Modern İslam’ın Hatibi Fethullah Gülen.....	196
Yeni Elitin Siyaseti.....	203
AB Üyeliği.....	203
Orta Doğu’daki Dış Politika.....	212
Ekonomi Politikası.....	217
Kuzey Irak’a Kamyon Hattı.....	224

Üçüncü Bölüm İpotekler ve Zenginlikler

İpotek I: Dezavantajlı Gruplar.....	233
Kemalist Korse İçindeki Kürtler.....	233
Atatürk’ün Hayal Kırıklığına Uğramış Destekçileri: Aleviler.....	244
Hıristiyanlar, Sürgün ve Toplu Göç.....	249
Yahudiler: Geride Bazıları Kalmış Olsa da Dilleri Kayboldu.....	259
İpotek II: Toplumdaki Şiddet.....	265
Yarı Askerî Gruplar: “Derin Devlet”.....	265
Politik Cinayetler: Yalnızca Hrant Dink Değil.....	275
Ataerkil Toplum: Namus Cinayetleri.....	283
Ölüme Kaçış: Batmanlı Kadınlar.....	287
Zenginlik I: Almanya ve Türkiye.....	291
Silah Arkadaşı ve Ekonomik Ortak.....	291
Mimarlar ve Arkeologlar.....	298
Profesörler ve Pedagoglar.....	304
Zenginlik II: Avrupa Merkezli Kültür.....	311
Tekelin Sonu.....	311
Çeşitlilik ve Anadolu’ya Açılma.....	316
Devlet ve Özel Sponsorlar.....	321
Orhan Pamuk, Sevilmeyen Nobel Ödüllü Yazar.....	326
Teşekkür.....	333
Bibliyografya.....	335
İndeks.....	341

Önsöz

Bu kitapla Türkiye’de geçirdiğim on sekiz yılın bilançosunu kağıda döküyorum. Elbette Türkiye üzerine yazılmış başka birçok kitap mevcut. Bunların çoğu ya senelere göre tasnif edilmiş kronolojik anlatılar ya da bu etkileyici ülkedeki yaşamı resmeden renkli röportajlar. Bu kitabın hedefi ise bambaşka. Türkiye, içinde bulunduğu muazzam hareketlilikten ötürü son yirmi yılda çok değişti. Bu hareketlilik büyük ölçüde, çeşitliliğini keşfeden ve her şeye muktedir devlet anlayışını reddeden toplumdan neşet etti. Kitap bu toplumsal dönüşümü betimlemekte ve bu dönüşümün siyaset, ekonomi ve kültürü nasıl değiştirdiği sorusuna cevap aramakta.

Ben iktisat ve İslami ilimler alanında eğitim görmüş bir gazeteciyim. Bu eğitim, elbette olaylara bakışımı etkiliyor. İktisatçı olarak sistemli düşünmeyi ve bu sistemlerin içindeki süreçlerle ilgilenmeyi öğrendim. 1991 yılında İstanbul’a geldiğimde de, bir İslam bilimci olmam hasebiyle, Türklerin tarihi, kültürü ve dinlerine dair kayda değer bir birikime sahiptim. Elbette ülkeye ve bu ülkenin insanlarına karşı belirli bir sempati de vardı daha o yıllarda. Ayrıca şanslı olduğumu da teslim ediyorum; çünkü bugünkü eğitim sisteminde yetişseydim, disiplinler arası eğitimini dört ülkede, dört ayrı üniversitede asla sürdüremezdim.

Kitap üç ana bölümden oluşuyor. Birinci bölüm Türkiye Cumhuriyeti’nin temel düzenini, devletin şehirli elitini ve onların dogmalarını ele alıyor. İkinci bölüm Anadolu’daki dışlanmışlardan nasıl bir karşı elit meydana geldiğini ve bunların nasıl iktidara yürüdüğünü, eski elite hangi alanlarda çatıştıklarını

tasvir ediyor. Üçüncü bölüm ise bir yandan dezavantajlı gruplar ve şiddet gibi bugünkü Türkiye’nin karanlık taraflarına ışık tutarken, öte yandan ülkenin Almanya ile olan ilişkileri ve canlı kültür yaşamı gibi güzel taraflarını resmetmekten kaçınmıyor. Yazdıklarımın çoğu ya doğrudan şahit olduğum ya da başımdan geçen olaylar vesilesiyle edindiğim tecrübelerdir.

Rainer Hermann

İstanbul, Mart 2008

Türkçe Baskıya Önsöz

Türkiye her geçen gün normalleşiyor. Yazar gibi 17 yıl bu ülkede yaşayıp da iki yıllık ayrılıktan sonra tekrar geri dönen herkesin gözleri kamaşır: Türkiye bugün, dünden daha normal, daha Avrupalı ve her geçen gün daha da demokratikleşen bir ülke. Bu süreç artık geri döndürülemez bir hal adı. Yeni Türkiye dünkünden farklı. Çağdaşlığı, 20. yüzyılın ilk yarısındaki otoriter çağdaşlıkla sınırlandırılmış bir Cumhuriyet değil artık Türkiye. Türkiye’de sonunda modern ve Avrupalı bir demokrasi zuhur etti. Geniş bir orta sınıf oluştu; ve oluşan bu orta sınıf, demokrasinin ve süregelen iktisadi büyümenin destekçisi oldu. Yani en sonunda siyaset, devleti kendisine tâbi kılmayı başardı.

Devletin siyasetin kırmızı çizgilerini önceden belirlediği vakitler artık geride kaldı. Geçmişte bir kimsenin bu çizgileri aşmasını engellemek için devlet, tüm araçları kontrol ediyordu: Yargı, Avrupa’nın tüm ülkelerinden daha fazla partiyi kapatmış ve entelektüellere kök söktürmüştü. Bürokrasi, reformları sulandırmıştı. Bu tedbirlerin hiçbirinin yeterli gelmediği durumlarda ise, ordu oyuna müdahil oluyordu. Bugün en sonunda devlet, olması gerektiği yere dönmüş bulunuyor. Siyasete tâbi ve seçilmiş politikacıların eliyle yürütülen bir aparat haline geldi. Seçmenler yönetimlerin anlayışıyla mutabık olmazsa, başka bir partiyi hükümet kurmayla görevlendirebilmekteler. Demokrasi böyle işliyor. Tüm bunların olabilmesi için, kendisini sistemden dışlamayan bir partiye ihtiyaç vardı. Aslında daha önce de benzer örnekler yaşanmıştı Türkiye’de; ama ilk kez devletin nüfuz

alanı dışında ortaya çıkmış bir parti bu merkez tarafından emilip, kendi bünyesinde eritilmeden varlığını sürdürmeyi başardı. Bu 70’li yıllarda Ecevit’in CHP’si ve 80’li yıllarda Özal’ın ANAP’ı için iddia edilebilecek bir durum değildi.

Yakın geçmişte, demokratikleşmenin önündeki uzun yol, engellerle doluydu. Aslına bakılırsa 90’lı yıllar Türkiye’nin kayıp yıllarıydı. Sonrasında Türkiye için, kısmi yol kazaları olsa da yeni bir yüzyıl başlayacaktı. Emsalsiz reform sürecinin ardından hükümetteki AK Parti, bir zamanlar Ecevit’in CHP’si ve Özal’ın ANAP’ının yaşadığına benzer bir kaderin tehdidi altındaydı. Bazılarınca, AK Parti de diğerleri gibi olmalıydı. Fakat Türkiye o kadar değişmişti ki; geçen sürede, Anayasa Mahkemesi partiyi yasaklamayı başaramadı. E-Muhtıranın ve kapatma davasını takip eden anormal senelerin ardından, yani üç yıllık nekahet döneminden sonra, AK Parti tekrar reform siyaseti otobanına hızlı bir geri dönüş yapacaktı.

Türkiye’nin dönüşümü nefes kesiyor. Umulur ki ülke 14 Nisan 2009 tarihinde son olarak sessizliğe gömülmüş olsun. Sessizliğin nedeni bütün televizyon kanallarının bir Genelkurmay Başkanı’nın konuşmasını canlı yayınlamasıydı. Paşa, bir sürü generalin önünde ülkenin bütün önemli iç ve dış meseleleri hakkında fikir beyan ediyordu. Modern bir demokraside ordu ne siyasete ne de ekonomiye karışabilir, onun yeri kışladır. Gene modern bir demokraside generaller, kamuoyunun önünde çok nadir beyanda bulunurlar. Gene de artık toplum her yıl daha özgürce tartışıyor, uzun bir zamandan beri dokunulmaz kabul edilen tabuları yıkıyor. Tarihinin karanlık bölümlerini ele alıyor ve bunlarla birlikte olgunlaşıyor. Fikir özgürlüğü bugün 1915 yılındaki olaylar hakkındaki örtüyü açabilmeye ya da Kürt partisi BDP ile müzakere etmeye veya PKK lideri Öcalan ile konuşabilmeye müsaade eder hale geldi.

12 Eylül 2010 tarihindeki referandum, normalleşme yolunda yeni bir sıçrama tahtası niteliğindedir. Eskiden ordu bir “ül-timatom” verirdi ve özgürlükleri sınırlardı. Bugün ise seçmen “Referandum”da oyunu kullanarak yeni özgürlüklerin kapısını aralıyor. İlk reform dalgası (2002–2004 yılları arasındaki anayasa değişiklikleri) orduyu en azından hukuki olarak sivil kontrole tâbi kılmıştı. Bununla yetinilmedi. Bu arada, skandallar da, insanların ordularına duydukları güveni sarsmıştı. “Ergenekon” kavramı, otoriter devleti yeniden tesis etmek için geçmişteki subayların ve aynı fikirdeki sivillerin tekrar ettikleri faaliyetleri anlatmak için kullanılır hale geldi. 2010 Şubat’ında ortaya çıkan “Balyoz” planı, herkesi hayrete düşürdü. Bu planın yazarları ordunun iktidarı nasıl ele geçireceği ve AK Parti’yi nasıl devireceğine dair 5.000 sayfalık ordu belgesi imal edebilmişlerdi. Darbeye gidecek yolu, İstanbul’da büyük bir camiye yapılacak bombalı saldırı ve Yunanistan ile çıkacak savaş açacaktı. Bu savaşı çıkarmak için bir Türk savaş uçağı, Ege’de Türk ordusu tarafından düşürülecekti.

Türk ordusunun 1974 Kıbrıs çıkarmasını, camilerin kundaklanması vasıtasıyla meşrulaştırdığı ve Türk ordusunda PKK’ya yardım edenlerin olduğu tarzı itiraflar, insanın nutkunun tutulmasına neden oluyordu. Bir Türk gazetesi 15 Temmuz 2010 tarihinde iki hava subayının telefon konuşması kayıtlarını yayınladı. Bu konuşmada subayların PKK’daki “adamlarını” nasıl koruduklarından bahsediliyordu. Bu durum, ordunun kimi birimlerinin PKK ile savaşı kendi çıkarları için sürdürdüğü varsayımını güçlendiriyordu. Bu savaş, ordunun siyasi gücünü meşrulaştırmak, silah ve uyuşturucu ticaretinin zarar görmemesi, ya da Kürtlerin taleplerinin göz ardı edilebilmesi için de sürüyor olabilir.

12 Eylül 2010 referandumunu demokratikleşme serüveninde yeni bir sayfanın açılması demektir. Referandumda alınan sonuç,

eski devlet elitinin ikinci manivelası olan yargıyı da demokratik denetim mekanizmasına tâbi kılma koşullarını oluşturuyordu. Anayasanın 26 maddesinin değişmesi ile alakalı yakalanan açık çoğunluk, Türklerin artık siyasetçilerine daha fazla güvendiklerini ve artık vesayetçi bir devlette yaşamak istemediklerini göstermektedir. Birçok değişikliğin neden ilk kez şimdi gerçekleştiğini soruyor insan kendisine. Çocuk haklarının ve telif haklarının Anayasaya girişi, seyahat kısıtlamasının zorlaştırılması, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının kabulü, askeri mahkemelerin sivillere karşı yalnızca savaş durumunda yetki sahibi olması veya sivil mahkemelerin askerlerin sivil davalarında yetkilendirilmesi, bunlar arasında ilk akla gelenler.

Sonuçta Türkiye hızla normalleşiyor. Ordu artık daha çok, ülkenin dış güvenliğinden sorumlu ve yargı artık eski rejimin korunması için siyasi bir organ gibi çalışmıyor, sadece kanunu uyguluyor. Ordu ve yargı ne kadar çok kendi asli vazifeleriyle ilgilenirse, hükümet o kadar kendi işine odaklanacak ve artık demokrasi için onlarla savaşmasına gerek kalmayacak. Bu da normalleşmedeki diğer bir adımdır. Bir sonraki adımda hükümet, bu ilerlemeleri yeni, liberal ve demokratik bir anayasa ile teminat altına almalıdır. Bunun için AK Parti’nin elinde, 2011 Temmuz’unda yapılacak bir sonraki genel seçimlere kadar, çok kısa bir süre var. AK Parti hükümetinin durumu, eline geçen tarihî şansı, yani tüm alanlarda inisiyatifi kendi eline alma şansını iyi kullanıp kullanamayacağına bağlıdır.

Türkiye artık benim 1991’de geldiğim durağan ülke değil. Aynı zamanda 2001 yılında o dönemki siyasetçi sınıfının duvara çarptığı ülkeden de çok farklı bir ülke. Geçen süre zarfında, çok da “sessiz” olmayan demokratik bir devrim yürürlüğe kondu. Türkler uyandı ve Türkiye kendini aşmaya başladı. Sıklıkla olduğu gibi iktisadi liberalleşme siyasi liberalleşmenin önünde

gitti. Böylece Türkiye önce daha kapitalist, sonra daha demokratik bir ülke haline geldi.

On yıl önce Türkiye'ye umutsuz bir vaka gözüyle bakılırdı. Hatta “Boğaz’ın hasta adamı” gibiydi. Devlet bütçesindeki açık korkutucuydu, birçok banka iflas etmişti ve hiçbir Türk kendi para birimine güvenmiyordu. Sonrasında gerçekleştirilen yapısal reformlar siyaset ve ekonominin arasına duvar çekti. Ülke içeriye değil de dışarıya bakmaya başladı. Komşular düşman olmaktan çıkıp ticaret ortakları haline geldiler. Global etkiler Türkiye'ye sızıyordu, toplum ise, siyasi düzenden daha hızlı değişiyordu. Ekonomi normalleşiyordu, öyle ki Türkiye 2008-2010 arası süren dünyadaki ekonomik krizden güçlenerek çıkmayı bildi. Bugün Türkiye dünyadaki en iyi finans sektörlerinden birine sahip. Üstelik kriz esnasında bankalarının sermayesini artırmak için bir sent bile ödemek zorunda kalmayan iki G-20 ülkesinden biri Türkiye. Faizler ilk kez % 10’un altına düştü, Türk Lirası, Euro ve Dolar gibi stabil hale geldi ve finans sektörü büyümeyi destekler konuma ulaştı. Bir süredir Türkiye, ekonomik olarak normal bir ülke kabul edilmeye başlandı. Şimdi ise siyasi olarak da normal ülkeler arasında girmiş bulunuyor.

Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, genel resmin insanı hâlen rahatsız eden yönleri de bulunmuyor değil. Özgürlüklerin bir kısmı erteleniyor mesela. AK Parti’de bile birçok kimse, vesayetçi rejimin sona ermesi ve modern bir demokrasinin tesis edilmesi için azınlıklara ve farklı düşünenlere karşı ayrımcı pratiklerin artık hoş görülemez hale gelmesi gerektiğini anlayabilmiş değil. Bu nedenle referandumda “hayır” oyu veren bazıları bunu, aslında AK Parti’ye güvenmedikleri için yaptılar. AK Parti, Alevilerin güvenini de kazanmada başarısız oldu. Bu sebepten dolayı, AK Parti’nin inandırıcı bir muhalefetle denetim altında tutulamaması çok kaygı verici bir durumdur. CHP, Baykal’dan sonra bile kendisini devlet elitinin ve otoriter vesayetçi rejimin

siyasi kolu olarak gördüğü müddetçe hiçbir seçimi kazanamayacağı anlamış gözüküyor. Ayrıca demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün geçerli olmadığı bir durumda, “çağdaş medeniyet” kavramının ancak boş bir balona dönüşeceğinin de farkına vardıkları söylenemez. MHP ise, milliyetçi ve muhafazakâr seçmenlerini AK Parti’ye kaptırdığı oranda manasızlaşmış bulunuyor. BDP de ancak Kürt seçmenlerin bir kısmını temsil etmeye muvaffak oluyor. Bu parti, PKK şiddeti sürdüğü müddetçe, Türk toplumunun büyük kesimince reddedilecektir.

AK Parti hükümetleri, 2002’den bu yana yaptıklarıyla takdiri hak ediyorlar. Fakat kendilerine yöneltilen eleştirilere de kulaklarını tıkamamalıdır. Kürt sorununun çözümüne yönelik bir çıkış yolu bulmayı başaramadılar. Yine de ilk adım atıldı ve kimi ilerlemeler kaydedildi: Kürtçe televizyon kanalı, Kürtçe dil kursları ve Kürtçenin seçim propagandalarında serbest bırakılması gibi. Fakat Türkiye’de yaşayanların kimliği meselesi hâlâ açığa kavuşmadı. Yani mesela bir kişi Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşı ve Türk olmayan bir azınlığın mensubu olabilir mi? Ya da Türk pasaportu olan herkesin Türk ulusunun bir üyesi olması zorunlu mu? Sorunun çözümü için yapılan öneriler şimdiye kadar çok ufuk açıcı değil. Uzun süre CHP ve MHP her türlü açılımı ihanet olarak damgalıyorken, asker de açılımı bloke ediyordu. Hükümet ne zaman Kürtlerin siyasi temsilcileriyle bir araya gelmek istese, yeni bir şiddet sarmalı ortaya çıkıp aradaki güveni zedeliyordu. Buna rağmen hâlâ umut var. BDP şiddet kullanımını sorgularken Kürt kamuoyunda, yapıcı davranması için PKK’ya yönelik baskılar artmakta. Kürtler kendilerine hiçbir faydası olmayacak şiddeti mi yoksa kendi taleplerini elde edebilecekleri siyasi bir süreci mi tercih edecekler? Şimdi bir yol ayrımının tam önünde duruyorlar. Bugüne kadar bir çıkış yolu bulunamadı; fakat cin de bir kere şişeden çıktı artık. Hem

Türkler hem de Kürtler arasında sorunun siyasi bir çözüme kavuşmasına yönelik müzakereler de sıklaştı.

Türkiye’deki düşünce özgürlüğü hiçbir zaman bu kadar geniş olmamış olsa bile, medyada hâlâ tehlikeli eğilimler su yüzüne çıkabiliyor. Hükümete yakın gazetelerin sahiplerinin kârlı ihalelerle, özelleştirmelerle ya da elektrik dağıtım ağlarıyla ödüllendirilmelerinin medya özgürlüğüne hiçbir faydası yok. Bu noktada, Başbakan Tayyip Erdoğan da eleştiriden nasibini alıyor. O, temelden dönüşümün mimarı ve Türkiye’yi demokratikleştiren kişi olarak büyük tarihî başarımın mimarı kuşkusuz. Fakat her zaman aynı çizgiyi tutturamıyor. Bir bakmışsınız cesurca geçmişin etnik temizliklerini eleştirebiliyor, sonra bir de bakmışsınız, terakkisi olmayan İttihatçılar gibi Türkiye tarihini “güneş kadar parlak” diyerek övüyor. Bazen Alevilerle diyalogu canlandırıyor, bazen de onlara karşı kırıkcı olabiliyor.

AK Parti’nin ilk on yılının bilançosu içeride demokratikleşme, bölgede ise aktif dış politika olarak değerlendirilebilir. Türkiye bugün hem Batı’ya hem de Doğu’ya ait olan coğrafi konumunu kullanıyor. Bunun için Cumhuriyet üzerindeki dar ulus devlet korsesini çıkarıyor ve Osmanlı mirasını hatırlıyor. Osmanlı İmparatorluğu bölgeyi siyasi olarak yönetmişti, Türkiye ise bugün ilk elde bölgede diplomatik nüfuzu olan ekonomik bir güçtür. Kuzey Irak’ı kendi ekonomik yörüngesine çekerek, sadece kendi sınırları içindeki Kürtlerle değil, aynı zamanda Kuzey Irak’taki Kürtlerle de barış içinde yaşıyor. Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün ile vizesiz bir bölge oluşturdu. Mezkur bölgedeki ticaret hacmi adeta patlama yaşadı. İsrail’e yaptığı eleştirilerle Türkiye, Arap dünyasında İran’a bir alternatif haline geldi ve böylece saldırgan İslam Cumhuriyeti’ni zayıflattı. Gazze’ye karşı ambargonun gevşemesi Türkiye için bir zaferken, İran için bir yenilgiydi. Türkiye ticari çıkarları için bölgede barışa

gereksinim duyarken, İran gerilim ve sorunlardan menfaat sağlıyor. Bu durumda, aslında bu iki güç arasında bir ittifaktan değil, ancak rekabetten söz etmek uygun olur.

Fakat bu, Türkiye’yi İran’la da münasebetlerini geliştirmekten alıkoymuyor. Çünkü kendisini güçlü hissedenden bir ülke tüm ülkelerle (hem “iyi”lerle hem de “kötü”lerle) ilişki kurar ve bu ilişkilerini sürdürür. Türkiye her yerde ticari fırsatlara odaklanıyor ve bu da ülkenin dünyaya bakışını değiştiriyor. AK Parti’nin ismindeki “Kalkınma” merkeze alınmakta. Parti’nin örnek modeli ne İslamcılık ne de Osmanlıcılık. Bu model esasen kalkınma kelimesinde kristalleşiyor. Komşular birbirlerini sınırlarda tanıyor, geçmişin düşmanları şimdinin ticaret ortaklarına dönüşüyor. Bu sayede Orta Doğu savaş sahnesi olmaktan çıkıp fuar bölgesi haline geldi. İnsanlar farklıydı ama birbirleriyle iyi anlaşıyorlardı. Afrika’da Türk müteşebbisler Çinlilerle rekabet ederlerken, gelişmekte olan Asya ülkelerinde tüm dünyaya ihracat yapacak fabrikalar inşa ediyorlardı. Her yere önce ticaret adamları ve müteşebbisler ayak bastılar, onları diplomatlar takip etti. Rakiplerine karşı daha avantajlıydılar, çünkü Gülen okulları onlara zemin hazırlamıştı. Onlar bir yüzyıl öncenin Orta Doğu’daki Amerikan okulları gibi ülkenin gelecekteki önde gelen memurlarını ve işadamlarını eğitiyorlar ve böylece Türkiye’nin dış politikadaki başarısı için kültürel bir çerçeve oluşturuyorlar.

Türkiye bununla dış politikadaki eksenini kaydırmış değildir. Birleşik Devletler’in arkada bıraktığı boşlukları doldurmaktadır. Türkiye, İslam, demokrasi ve kapitalizmin pratikte gösterdikleri uyum sayesinde bir “yumuşak güç”e dönüşmüş bulunmaktadır. Türkiye Lübnan’da, Irak’ta, Afganistan’da, Suriye ve İsrail arasında, Pakistan ve İsrail arasında hep arabuluculuk görevi üstlendi. Arap ülkelerinin etkisizleştiği Orta Doğu’da Türkiye sahne almasaydı İsrail ve İran karşı karşıya kalırdı. Ufukta bir savaş gözükürdü. Fakat Erdoğan İran’dan sahneyi çaldı. Uzun

süredir Erdoğan Arap dünyasında Lübnan Hizbullahı lideri Hasan Nasrallah'tan bile daha popüler. Bu durum, bölgedeki modern güçlerin işine gelirken radikallere zarar veriyor. Filistinlilerin % 43'ü Türkiye'yi en önemli dış politik destekçisi olarak görürken, bu oran İran'da yalnızca % 6'da kalıyor.

Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme çabası bir başarısızlık olarak gözüküyor olabilir. Fakat bu sadece ilk bakışta böyle. Bu hususta Kürt sorunu için söylenen şey geçerlidir: Cin şişeden çıktı. Azerbaycan yakınlaşmayı bloke ediyor olabilir veya Washington normalleşmeye katkıda bulunacağı sözünü tutmamış olabilir; fakat yine de süreç başladı. Bu süreci herhangi bir AK Parti hükümeti sürdürmese bile, bunu ya başka bir hükümet sürdürür ya da hükümetlerden tamamen bağımsız olarak Türk toplumu, süreci ileriye taşır. Hükümetin birçok üyesinin Türkiye'nin Hrant Dink cinayetinde sorumluluğu üstlenmesi gerektiğini dile getirmiş olması bunun önemli bir işaretidir.

Orta Doğu'daki komşularına açılmış bir Türkiye, AB sürecinden uzaklaşmamaktadır. İki süreç de refahın, güvenliğin ve demokrasinin güvenceye alınmasına birlikte hizmet ediyorlar. Türkiye bölgede kalkınma ve barışı temin etmek için ticaret ve diplomasiyi devreye soktukça, kendi ülkesindeki iç barışa ve istikrara katkı sağlamakta. Türkiye 21. yüzyılda dünyada meydana gelen değişimlerin sonuçlarından doğan fırsatları değerlendirmekte. O, yeni bir ben idraki geliştirerek; artık emir alan konumunu terk etti. Bu durum bazı Batılıları rahatsız ediyor. Fakat sorunları diplomasiyle çözmek ve bir değişimi ticaret ile sağlamak son kertede Batı'nın da çıkarıdır.

Bu kitabın Almancası iki yıl önce Alman okurları için yayınlanmıştı. Kitap Alman okuruna son on yılda Türkiye'de yaşanan gelişmeleri açıklamayı hedeflemişti. Kitabın tercümesinin yayımlanmaya karar verilmesinden büyük mutluluk duydum.

Ben kitabı bir yabancı gibi değil, bir gözlemci gibi yazdım. Benim yabancılığımın sona ermesinde ve bu büyük ülkenin sıcak kalpli insanlarını yavaş yavaş anlamaya başlamamda katkısı olan Türk dostlarıma teşekkür ediyorum. Benim gözlerimi açtılar. Tüm dostları temsilen Şahin Alpay, Cevdet Akçay ve unutulmaz Hrant Dink'e sonsuz teşekkürler...

Rainer Hermann

İstanbul, Eylül 2010

Giriş

Türkiye Kendisiyle Çatışıyor

Bir zamanlar Türkiye'nin ateşi on yıllık aralarla yükselirdi. 1960, 1971 ve 1980 yıllarında ordu siyasete doğrudan müdahale etmiş ve seçilmiş hükümeti devirmişti. En son darbeden sonra ise generaller tankları uzun bir müddet caddelere çıkarmadılar. Her ne kadar 1997 yılında İslamcı Necmettin Erbakan'ın hükümetini devirdilerse de, bunu devlet kurumlarının baskısını kullanarak dolaylı yoldan gerçekleştirmişlerdi. On yıl aradan sonra ordunun Recep Tayyip Erdoğan hükümetini mitingler düzenleme yoluyla zayıflatarak Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin önüne geçme çabası da başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Başarısızlığı müteakiben devlet, elinden kayıp gitmekte olan iktidara sahip çıkmak için üç aracı devreye soktu. Önce ordunun 27 Nisan 2007 tarihinde Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine karşı çıkan bildirisi geldi; ama işe yaramadı. Sonrasında 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşen seçimlerde Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi'nin başarısına oynandı; ama CHP çuvalladı. Son olarak ise, 14 Mart 2008 tarihinde bu sefer, Kemalist elitin üçüncü manivelası olan yargı, Erdoğan'ın "Adalet ve Kalkınma Partisi"ni kapatma iddianamesini devreye sokmak suretiyle sahneye çıktı.

AK Parti'yi iktidardan düşürme yolundaki her üç adım da Türkiye'nin laik düzeninin tehlikede olduğu iddiasından destek alıyordu. Gerçekten de Erdoğan ve Gül'ün kökenleri siyasal İslam'a dayanmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de ne laiklik

tehlikededir ne de İslamcılığın herhangi bir versiyonunun tehdidi mevcuttur. Türklerin ezici çoğunluğu devlet ve dinin ayrı olmasından yanadır. Türklerin zihinlerinde ve gündelik yaşantılarında sekülerleşme uzun süredir kendisine güçlü bir yer edinmiştir. Türklerin çoğunluğu dindar Müslümanlardan oluşur. Bunlar inançlıdır, ama fanatik değildirler.

Çatışma çizgileri laiklik ve siyasal İslam arasında çekilmemiş olsa da; bir kırılma noktası mevcut. İlk bakışta iki tarafın yaşam tarzları birbirinden çok farklı. Bir taraf dindarlığın her tür ifadesini kamusal görünürlükten uzak tutmak isterken, diğer taraf kamusal alanda İslam’a kültürel kimliğinin bir parçası olarak yer vermekten yana. Ancak ilk bakışta tezahür eden görüntü baz alınarak yapılan bu analiz de kısır kalacaktır. Çünkü Türkiye 1997’den 2007’ye kadar geçen sürede çok değişti. Toplum devletin rağmına daha da güçlendi. Çeşitlilik, devlet doktrininin tekel isteğine karşın önemli mevziler kazandı ve tüm bu süreç boyunca siyasal İslam’ın en önemli kanadı demokratik bir reform partisine dönüştü.

Çok az ülkede devlet ve hükümet Türkiye’deki kadar birbirinden uzak durmuştur herhalde. Cumhuriyet’in kuruluşundan beri devlet, toplumu yukarıdan modernleştirmek ve geleceğini yönlendirmek arzusundadır. Devletin omurgası ise, en azından kısa süre öncesine kadar asker, yargı ve merkezi elit oluşturuyordu. Zaten 1923’ten 1950’ye kadar süren tek parti iktidarı sırasında (ve tabii doğrudan askeri yönetim yılları esnasında) devlet ve hükümet birdi. Serbest seçimlerden sonra ise bu defa, devlet aygıtı, seçilmiş meclisin ve hükümetin devlet doktrininden sapıp sapmadığını gözetlemeye başladı. Özgür bir devletin resmi ideolojiye ihtiyacı yoktur. Fakat Türkiye’nin vardı ve hâlâ var: Cumhuriyet’in kurucusunun ismiyle isimlendirilmiş Kemalizm. Kemalizm’in yaratıcı gücü son yirmi yılda iyice yıpranmış bulunuyor.

Onlarca yıldır devlet ve onun atadığı mekanizma, seçilmiş

hükümet ve toplumdan daha güçlüydü. Bu durum, 1997 ile 2007 yılları arasında değişecekti. Bu süreçte Türkiye daha özgürlükçü ve daha demokratik bir hal aldı. Türk toplumu ise devlet ideolojisi korsesini yırttı attı. Ülkenin iç kesimlerinde, Anadolu'da, bu ideolojiye karşı sesler yükselmeye başladı. Oysaki uzun zaman boyunca, Türklerin çeşitliliğini göstermesini yasaklamıştı bu ideoloji. Süregelen reform süreci için katalizör rolü gören şey aslında, ideolojik olarak kabuk bağlamış devlete karşı hissedilen bastırılmış hayal kırıklığı duygusudur. Reform sürecinin ikinci katalizörü ise AB üyelik perspektifi ve Kopenhag kriterleridir. Onlar reform sürecine bir yön verdiler. Meclis ve hükümetler için ise, adeta bir kullanma kılavuzu işlevi gördüler. Elbette her şey bitmiş değil, bugün de tüm muhalefete karşı, yeni reformlar hayata geçirilmeli, reformlardan geri adım atılmamalıdır.

Şehirli devlet elitleri arasında, ilişkilerdeki bu tersine dönüşü hâlâ hazmedemeyenler var. Gene de geçen on yıl boyunca şehirli elitler, artık bir azınlık olduklarını ve ülkeye kendi arzularınca damga vuramayacaklarını kabullenmeye başladılar. Elitlerin kültürü tanımlama ve toplumu biçimlendirme tekelleri ellerinden kaydı gitti. Anadolu kendi elitini ortaya çıkardı ve şimdi bu elit, hükümetten ve devletten daha fazla hak talep ediyor. Şehirli devlet elitinin Batı'ya yönelik kültürü kendisini, bu yeni elitin kültürünün karşısında konumlandırıyordu. Bu yeni kültür ise hem modern olmak hem de kimliğini İslam'dan ve Türkiye'deki İslami geleneklerinden türetmek iddiasındadır.

Son on yılda devlet ve hükümet arasındaki ilişki değişti. Eski elit savunmaya geçti ve Türkiye daha çoğulcu oldu. Bu süreçte siyasal İslam hareketi de, kendi içinde dönüştü. Erbakan Türkiye'de şeriatı kendisine hedef edinmiş siyasal İslam hareketini kurmuş ve bunu mücessem hale getirmişti. Mısır'daki Müslüman Kardeşler hareketine yakındı ve Batı'yı çökmüş olarak nitelendiriyordu. Buna karşın Erbakan'dan ayrılan ve 2002'den

bu yana Türkiye’yi yöneten Erdoğan ve Gül, Avrupa’ya göz kırpmıyorlar. Bu iki lider, eşleri başörtülü, bilinçli ve dinamik yeni bir orta sınıfın taleplerini dillendiriyorlar. İslam’ı siyasi davranışlarının kılavuzu olarak değil de kültürel kimliklerinin bir parçası olarak görüyorlar. Erdoğan ve Gül, devletin kurucularının koydukları, din ile devletin ayrılması ilkesini kabul ediyorlar. Bugün zaten Türklerin yüzde onundan bile daha az bir kısmı bu ilkeyi sorgulamakta. Sorun bu ilkedен kaynaklanmıyor. Asıl mesele eski devlet elitinin, bireyin özel hayatında yaşadığı dindarlığı bir karşı-devrim sinyali olarak yorumlamasından kaynaklanmakta. Temel soru dinin siyasette var olup olamayacağı değil, dinin toplumdaki görünürlüğüdür. Din özgür mü olmalı, yoksa bugüne değin olduğu gibi devlet, dini sıkı bir şekilde kontrolü altında mı tutmalı? Bir devletin din üzerindeki etkisi ne kadar olmalı? Özel hayatında dinini uygulayan dindar bir vatandaş aynı zamanda makbul bir vatandaş olabilir mi?

Almanya’da 19. yüzyılın son çeyreğinde vuku bulan kültür savaşı bu soruları cevaplandırmıştı. Bismarck döneminde Almanya’da yaşanan şeyi tamamen Türkiye’ye taşımak doğru olmaz. Fakat aradaki bazı paralellikler açıktır. Bismarck manastırları kapamış ve Cizvit tarikatını yasaklamıştı; Atatürk yarım yüzyıl sonra tekkeleri kapatmış ve tarikatları yasaklamıştı. Bismarck medeni nikâhı yürürlüğe koymuş ve anayasanın maddelerinde, “devlet meselelerini kamu huzurunu tehdit edecek şekilde beyanatların konusu haline getiren” ruhanileri hapisle cezalandırmıştı. Atatürk, Türkiye’deki Müslüman din adamlarının nüfuzunu aynı şekilde azaltmıştı. Bismarck ve Atatürk din ile devleti ayırmak istemişti. Çünkü ikisi de din adamlarının şahsında, devletleri için bir tehlike görmüşüdü. İkisi de ülkelerindeki dinî kurumların (Katolik Kilisesi’nin ve İslami kurumların) etkisini kırmak istemişlerdi. İkisinin de başarılı ve başarısız olduğu hususlar vardı.

Hem Bismarck hem de Atatürk, ülkelerinde din ve devlet ayrılığının temellerini atan kişilerdi. Almanya’da bu radikal adım modernleşmenin merkezi yapıtaşı oldu. Türkiye’de de durum farklı değildi. Prusya kültür savaşında Bismarck’a karşı çıkan kurumu temsil eden tarafın eli, seçimler sayesinde güçleniyordu. “Merkez” 1874’teki seçimlerde oy sayısını iki katına çıkardı. Bu seçim, yasalara karşı bir protesto seçimiydi. Bugünkü Türkiye’de de “Adalet ve Kalkınma Partisi” (AK Parti) Atatürk’e dayanan devlet eliti tarafından uygulanan laikliğin kısıtlayıcı pratiklerine karşı yükselen eleştirilerden en çok faydalanan kurum oldu. Bismarck’ın yasaları seksen yıldan uzun bir süre uygulandıktan sonra ancak 1953 yılında yürürlükten kalktı. Cumhuriyetin kuruluşundan seksen yıldan fazla zaman geçtikten sonra AK Parti’nin reformları sadece siyaseti demokratikleştirmedi; aynı zamanda laikliğin Türk versiyonunun aşırılıklarını da bertaraf etti.

AK Parti’nin laiklik pratiğine yöneltilen eleştiriden faydalandığına kuşku yok. Bununla beraber, asıl gücünü, kibirli bir devlet eliti ile bu elit tarafından yönetilmek istemeyen bir çoğunluk arasındaki bölünmeden devşiriyor. Bu çoğunluk Anadolu’da ortaya çıktı ve büyük şehirlerin merkezine yerleşti. AK Parti de onların siyasi partisi oldu.

İki kesim de birbirlerine hiç güvenmiyor. Üstelik karşılıklı korkuları, aralarındaki mesafeyi daha da açıyor. 2007 ilkbaharında Erdoğan hükümetine karşı yapılan mitinglerde devlet eliti-ne mensup kadınlar, haklarını kaybedeceklerinden korktuklarını söylerlerken, samimiydiler. Erdoğan hükümetinin gücünün daha fazla artmasının ardından başlarını kapamaya ya da çalışmaya başlamadan önce eşlerine sormaya zorlanacaklarını bekliyorlardı. Çünkü Kemalist üst tabakadan gelen kadınların çoğu, “öteki” kadının başörtüsünü yalnızca buna mecbur tutulduğu için taktığını zannediyor. “Öteki” kadınların bunu kendi iradeleriyle

takabileceklerini akılları almıyor. Bu da iki şeyi netice veriyor. İlk olarak, başörtüsüne karşı mücadelelerinde kendilerini, Müslüman kadını reşit olamama ve aptallıklarından kurtarma konusunda görüyorlar. İkinci olarak ise, yeni karşıt elitin iktidarı ele geçirmesinin ardından kendilerinin başörtüsü takmaya zorlanacaklarına inanıyorlar.

Büyük şehirlerdeki eğitimli ve kültürel olarak Batı yönelimli orta ve üst tabakanın kendilerinden farklı olan kişilerin kamusal alanda görünür olmasından rahatsızlık duymaları yeni bir şey değil. Tek partili rejimin hemen akabinde ellili yılların başlarında, fakir ve cahil Anadolu nüfusunun şehirlere göç dalgası ile birlikte, o zamanki hâkim elitin bir temsilcisi, Türk toplumunda bugüne kadar bir türlü kapanmayan uçurumu çok münasip bir cümleyle şöyle tasvir ediyordu: “Halk plajlara akın etti, vatan-daş denize giremiyor.” Bunu söyleyen Fahrettin Kerim Gökay 1949 ile 1957 yılları arasında İstanbul Valisi idi. Aynı zamanda Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) en önde gelen temsilcilerindendi.

“Vatandaş” tıp profesörü Gökay gibi eğitimli, evinde kültürel olarak Batılı, muhtemelen çok dilli, dine ilgisi fazla olmayan ve şehirli orta-yüksek tabakanın mensubu demekti. “Halk” ise eğitimsiz, evinde Anadolulu, Batı kültürüne kayıtsız kalan ama İslam’a ilgi duyan kişiydi. Uzun zaman boyunca Türkiye’de bu kelimeler söylenince, kendiliğinden bu manalar anlaşıldı. Başörtülü kadınlar öğrenim görmedikleri müddetçe eski laik elit için bir tehdit değillerdi. Ama üniversitelere girmeleriyle durum değişti. Bu artık hizmetçi olmayacakları, göz önünde olup, hatta meydan okuyacakları anlamına geliyordu. Bugün ise artık “vatandaş” da, “halk” da eğitimli, ikisinin de refah seviyesi yüksek, aynı şehirde yaşıyorlar. Lakin yaşam tarzları hâlâ farklı. İlk kez, eski elitin şehirli kamusal alanına gerçekte de farklı olan “öteki” dâhil olmuş bulunuyor. Fakat bu elit hâlâ kendisine ait kamusal

alanı Cumhuriyetlerinin yeni “vatandaşlarıyla”, yani eski “halk” ile paylaşmaya hazır değil.

İki grup, Anadolu’nun dindarlığından ve geldikleri yerlerden dolayı birbirlerinden ayrılır. Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre önce 1923 yılında, Atatürk’ün en yakın yol arkadaşlarından Mahmud Esad Bey (1892-1943) Ankara tren garındaki açık bir sohbet sırasında, İslam hakkındaki düşüncelerini cesurca ifade etmişti. Burada, “İslam ilerlemeye manidir.” dediği rivayet olunur. Mahmud Esad Bey şikâyetini, “Bu dinle yürünmez, mahvoluruz ve bize de kimse ehemmiyet vermez.” diyerek dile getirecekti. Cumhuriyet’in kurucuları arasında Protestanlığa hayranlık duyanların sayısı hiç de az değildi. Mesela hikâyeci ve diplomat Ahmed Hikmet Müftüoğlu (1870-1927) Martin Luther’e hayrandı. Luther, İncil’i Almancaya çevirmek suretiyle yeni bir mezhep, yeni bir dil ve ulus meydana getirmişti. Protestanlığın “bir dini ulusallaştırması”, zamanın şartlarına uygun bir din anlayışı ortaya koyması ve kilise babalarına Müslüman din adamlarına mukayese ile çok daha az nüfuz alanı bırakması gibi yönleri ilk dönem Cumhuriyetçilerinin hoşuna gitmişti. Eğer bir din mutlaka olmak zorundaysa, o zaman bu çizgilere uyacak şekilde var olmalıydı. Geleneksel İslam ise, fakir ve cahil Anadolu insanına özgülü olarak kalmalıydı.

Cumhuriyet’in kurucuları, şüphesiz ki az gelişmiş ve geri kalmış topluma “muasır medeniyet” vizyonlarını dayatıyorlardı. Bunun için devletin mevcut tüm mekanizmalarını kullanıyorlardı. Buna devletin şiddet kullanma tekeli de dâhildi. Bireyden itaat bekliyorlardı, bireyselliğini açığa vurmasını değil. Devlet, modernleşme projesi uyarınca, toplumun üzerinde bir yerde konumlandırılmıştı. Toplum, devlet ideolojisini yakından takip etmek zorundaydı. Bu yakınlığı sağlayabilmek için devlet eliti, yeni düzene açıktan zarar vereceğini düşündüğü gruplardan düşman prototipleri üretiyordu. Bu üretimin en açık ifadesi kendini, Kürtler

ve İslamcılar ile bulmuş olmaktadır. Hakikatte de 1925’ten beri bu iki grup, Cumhuriyet’e karşı çıkmaktan çekinmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nda daha fazla otonomi talep eden Kürtler şiddetle bastırılmıştı. Yeni Cumhuriyet de aynı yönetim tarzını devam ettirdi ve başlangıçtan beri asi Kürtlere karşı şiddete başvurdu. İslamcılara karşı ise, yasaklarla mücadele etti. Çünkü bu iki grup onlara göre, toplumun birliğini sorguluyorlardı. Projelerini tehlikeye atmamak için Cumhuriyet’in kurucuları demokrasi ve özgürlüklerin temininden vazgeçmişlerdi. Bu nedenle çözülmemiş sorunlar birikti durdu. Tüm bu yıllarda Kürt sorunu, devletin İslam’la olan münasebeti ve Ermeni sorunu çözümsüz kaldı.

Cumhuriyet’in ilk meclisinin binasının duvarını Arap alfabesiyle yazılı “Hâkimiyet Milletindir.” yazısı süslüyordu. Gerçekte ise iktidar tepeden inmekteydi. Halk, kendisine tâbi olunan değil de, devlete hizmet etmek zorunda olardı. Sivil siyasetçiler siyasetlerini tepeden ve başkentteki merkezden yürütüyorlardı. İşlerin yolunda gitmediği durumlarda ise ordu, ülkeyi tekrar eski rayına sokuyor, sonrasında iktidarı tekrar siyasete geri veriyordu. 1960 yılındaki darbeden sonra ordu kendisini, siyasetin (demokratik meşruiyeti olmasa da) düzenli olarak hesap sormak için araya giren ve işleyişe karışan bir aktörü olarak görmeye başladı. Yargı da ordunun tarafındaydı. İki darbe arasındaki süreçte, Cumhuriyet’in korunması ve devlet ile ulusun bütünlüğü için gerekli gündelik işleri yargı hallediyordu. Kullandığı en önemli araç parti kapatmak ve muhalif düşünürlere dava açmaktı. İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana Avrupa’nın başka hiçbir ülkesinde Türkiye’deki kadar fazla parti kapatılmamıştır. Ülkenin AB’ye yakınlaşmasına muhalif olanların Türkiye’nin ve reform sürecinin yurt dışındaki kredisini bitirmek için en çok tercih ettikleri manivela yargıyı kullanmaktır.

Türkiye’deki çatışmanın tezahürleri en açık şekliyle, dinin laik devletteki yeri ve merkezin çevre ile olan münasebeti

tartışmaları çerçevesinde izlenebilir. Bu ikisi, ülkenin her meselesinin bir şekilde irtibatlandırıldığı ana sorunun arkasındaki fon olarak da görülebilir. Ana soru ise şudur: Türk ulusu nedir ve onu tanımlama hakkına kim sahiptir? Eski devlet eliti Türk ulusunu kendi tasavvuruna göre oluşturmayı istemişti. Bu istek kendisinin asimile edilmesini kabul etmeyen ve farklı olma hakkı talep edenlerin direnciyle karşılaşacaktı. Uluslar Cennet'ten düşen kudret helvası gibi oluşmazlar. Çoğu zaman inşa edilirler. Çoğunlukla bir milliyetçilik akımı kendi ulusunu inşa eder. Bunun için işe bir kültürel homojenlik miti oluşturarak başlar. Sonrasında kendisini, tanımladığı kültürün haricindeki kültürlerden ayırıştırır. Cumhuriyet'in kurucuları da bu yolu izleyerek bir Türk Milleti şekillendirmeye gayret ettiler.

Bunun ön çalışması Genç Türk reformcuları tarafından hayata geçirildi. Genç Türkler 19. yüzyıldan beri, birden çok etnik yapıyı barındıran İmparatorluğun, bir Türk ulus devletine dönüşümünü arzu ediyorlardı. Cumhuriyet'in kurucuları aslında, Türk ulus devletini ilan ederek bu süreci takip etmişlerdi. Bu yeni devletin tarihçileri, kökleri Sümer ve Hititlerde olan eski ve şanlı bir Türk ulusunun varlığının propagandasını yapmaya başladılar. Gerçekte ise bu Türk ulusu, kendi ellerinin mahsulüydü. Bu ulusu meydana getirirken kullandıkları enstrümanlar bayrak, İstiklal Marşı ve Türkiye'nin coğrafi şeklini resmeden bir haritaydı. Herkes ana dili ne olursa olsun Türkçe konuşacaktı. Atatürk'ün her şeye muktedir büst ve fotoğrafları Türk-milliyetçi ikonografisinin parçaları olacaktı. Cumhuriyet'in ilk on yılından fotoğraflar Atatürk'ü çokça konu edinir. Başörtülü kadınlar görülmez bu fotoğraflarda. Erkekler törenlerde frak, kadınlar ise etek giyerler; tıpkı Batı'daki hemcinsleri gibi.

Çok milletli imparatorluktan Türk ulus devletine geçiş sancılı olmuştu. Cumhuriyet'in sakinlerinin çoğu aslında Müslüman'dı. Fakat ülke etnik olarak yamalı bohça gibiydi. Habsburg

İmparatorluğu her bir halk topluluğunu bir bölgede toplamıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise her biri geniş topraklara yayılmıştı. Sünni Müslümanların rengi en sık temsil edilen renkti, Aleviler ise güçlü bir azınlığı oluşturmaktaydılar.

Sünni ve Alevi Türklerin yanında ve onlarla birlikte, Türk olmayan ve kendilerini etnik olarak da Türk saymayan birçok grup yaşamaktaydı. Balkanlardan Bulgarlar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar; Kafkaslardan Azeriler, Gürcüler, Çerkezler, Çeçenler; Orta Asya’dan Özbekler ve Kırgızlar; Rusya’nın güneyinden Kozaklar ve Tatarlar Anadolu’ya göç etmişlerdi. Karadeniz’in doğu sahilinde güney Kafkasyalı Lazlar yaşıyordu. Ülkenin en kuzeydoğusunda Hemşinliler onların komşularıydı. Ayrıca kısmen Ermenice konuşan ama Sünni Müslüman olmuş Ermeniler de vardı. Kürtlerin çoğu Sünni Müslümanlardı, bir kısmı Alevi iken küçük bir azınlık Yezidi inancına bağlıydı. Bazıları Kurmançî bazıları ise Zazaca konuşurlardı. Tur Abdin’deki Hıristiyanlar, İsa’nın anladığı Aramice’nin Turoyosunu konuşan Süryanilerdi. Keldaniler de yeni Aramice’nin bir diyalektini konuşuyorlardı ve Süryaniler gibi, Batı kiliselerinden farklı olarak, İsa’nın yalnızca Tanrısal bir doğasının olduğuna inanırlardı. Türkiye’de yaşayan Araplar çoğunlukla Sünni idi, küçük bir azınlık ise Şii Nusayri idi. Toros Dağları’nda günümüzde Sünni Müslüman olan Türkmen Yörük obaları, göçebe çadırlarıyla birlikte yaşıyorlardı. Büyük şehirlerde önce İspanya ve Kuzey Afrika’dan gelen Sefarad Yahudileri ve sonraları ise Doğu Avrupa’dan göçen Aşkenaz Yahudileri yaşıyordu. Romanlar Edirne ve İstanbul’da ikamet etmekteydiler; Asur Hıristiyanları Tur Abdin bölgesine ve İstanbul’a yerleşmişlerdi. Tüm bunlardan başka son olarak bir de, Bizans İmparatorluğu’ndan beri bu topraklarda yaşayan Rum-Ortodoks Hıristiyanlar ile anavatanları binlerce yıldır Anadolu olan Ermeni Hıristiyanlar saymak gerekir.

Tüm bu mozaikten bir Türk ulusu meydana gelmeliydi. Devlet eliti bunun için iki hile uyguladı. Birincisinde Müslüman olan herkesi Türk olarak tanımladı ve Hıristiyanları “yabancı” olarak nitelendirdi. Öte yandan şehrli Sünni Türk’ün kültürünü model olarak öne çıkardı. Buna uymak istemeyen azınlıklar tahkir ve takip edildi. Türkçe konuşulması ve Türklerden alışveriş yapılması için kampanyalar başlatıldı. Çoğunluk kültürünün parçası olanlar güvendediler. Asimile olmak ve baskın Türk kültürünün bir parçası olmak istemeyenlere karşı ise ayrımcılık yapıldı. Buna Kürtlerden başka en çok gayrimüslim azınlıklar muhatap oldular. 1942 yılında uygulanan “Varlık Vergisi” dolayısıyla birçoğunun malı kamulaştırıldı. 1934 yılında Yahudilere ve 1955 yılında Rumlara karşı sergilenen vahşet, ülkenin bu istenmeyen sakinlerinin, doğdukları toprakları terk etmesine sebep oldu. Bu esnada, daha fazla hor görülmemek için Türk’müş gibi davrananlar da oldu. Bunlar dışarıya karşı Müslüman’mış gibi davrandılar, çocuklarına Müslüman isimleri verdiler. Asimilasyon baskısı, Türk olmayan Müslümanların da üzerine çökecekti. 1949 yılından beri bölge ve mekân isimlerinin üçte birinden fazlası Türkleştirildi. Yeni Türkçe isimlerin bu mekânların tarihiyle hiçbir alakası yoktu. Yeniden adlandırmayı koordine edip gerçekleştirebilmek için 1957 yılında devlet bir komisyon kurdu. Homojen Türk ulusuna yalnızca vatandaşların dahil olması yeterli gelmemişti; tüm mekân ve bölge adları da, yani insanların belleği de asimile edilmeliydi.

Çoklu kimliklerin uyanışı ilk olarak doksanlı yıllarda başladı. 1980 darbesi, askerler tarafından yazılan 1982 Anayasası ve devlet ile PKK arasındaki iç savaş, siyasi söylemi bir kez daha militarize etmiş ve özgürlükleri sınırlamıştı. Lakin doksanlı yıllardan beri artık, gittikçe daha fazla sivil toplum kuruluşu bu söyleme meydan okumaya başlayacaktı. Bu süre zarfında insan hakları ve barış toplulukları kuruldu, laik veya İslamcı

feministlerin sesleri duyulur oldu. PKK lideri Öcalan’ın Şubat 1999’da yakalanması çatışmanın ateşini düşürdü; AB reformları ise siyasi özgürleşmenin yolunu açtı. İnsan hakları ve AB süreci tartışmalarında kültürel hakların tanınmasının da tartışılmaya başlanması bir tesadüf değildi. Türk vatandaşlarının çoğu kimliklerini devlet ideolojisinin öngördüğü Türklüğün dışında yatan kültürler üzerinden tanımlıyorlar; fakat etnik olarak Türk olmasalar da kendilerini, tabii ki Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşı olarak görüyorlar.

Erdoğan’ın ilk hükümetinin görevlendirmesiyle bir uzman grubu, insan hakları açısından mevcut durumu gösteren bir rapor hazırladı. İbrahim Kaboğlu ve Baskın Oran’ın başını çektiği araştırmacılar, raporlarını 1 Ekim 2004 tarihinde sundular. Sonuç olarak, o zamana değin çok sınırlayıcı bir şekilde tarif edilen vatandaşlık anlayışında bir gevşeme önerdiler. Yalnızca Türk kimliği yerine, iki kimlik olmalıydı: Türk vatandaşlığınca tanımlanan “Türkiyeli” kimliği ile her bir kültüre göre değişecek ikinci bir kimlik. Kaboğlu ve Oran’a bu öneriler nedeniyle “nefrete tahrikten” dolayı dava açıldı. Oysaki resmi devlet ideolojisinin yapı bozumu uzun zamandır cariydi ve artık durdurulması mümkün değildi. Aslında bu yapı bozum ne Türklüğü, ne Türkiye Cumhuriyeti’ni, ne de onun laik düzenini sorguluyordu. Saldırı daha çok Cumhuriyet’in kültürel homojenliği anlayışına yönelikti.

Bugün artık Türkiye, toplumdaki farklılıklarla açıkça yüzleşmeye başlamış bulunuyor. “Başkalarının benim için tasarladığı deli gömleğini tamamen üzerimden atabildiğim an, en sonunda kendim olabildiğimi, doğal bir yaşama başladığımı, özgür olduğumu anlayabileceğim.” diyordu avukat Fethiye Çetin. O da herkes gibi Türk olduğu inancıyla büyümüştü. Ona büyükannesi ölmeden kısa süre önce kendisinin Ermeni olarak yetiştiğini, 1915’teki soykırımdan on yaşındayken sağ kurtulduğunu ve bir

Türk subayı tarafından kurtarıldığını ve evlat edinildiğini anlatmıştı. “Ben bir melezim ve bu bana mutluluk veriyor.” itirafında bulunuyordu Çetin neşeli bir şekilde.

Bugüne değin Türkiye’de şu sorunun cevabı arandı durdu: Türk kimdir? Tabii ki Türk, bir Türk pasaportuyla seyahat edendir. Peki bu pasaporta sahip olanlar yalnızca Türkler midir, ya da sahip olan herkes Türk müdür? Eş zamanlı olarak Türk vatandaşı ve Kürt olabilmek mümkün müdür? Ya da Ermeni? Türkiye’deki güncel tartışma bu sorulara iki cevap veriyor. Birincisine göre: Türkiye bir Türk ulus devletidir. Vatandaşlık Türk ulusuna aidiyetle kazanılır. Devlet ve ulus birbirleriyle göbekten bağlıdır. Bu, Genç Türk-Kemalist geleneğin cevabıdır. İkinci cevap ise, bir vatandaşı Türk anayasasına bağlı olması üstünden tanımlar. Ulusu yalnızca devlete bağlayanlar, homojen bir Türk ulusu postulasından farklı olmak isteyenlerin insan haklarını ihlal ediyorlar. Çoğulculuğu sağlamak için devlet ve ulusu birbirinden ayırmak gereklidir. İşin temelinde ulus devlet değil de hukuk devleti yatmaktadır. Bu Osmanlı-postmodern geleneğidir. AB süreci de bu düşüncüyü kuvvetlendirme yönünde ciddi katkıda bulunmuştur.

Türkiye, çeşitliliğini keşfedip bunu üretken olarak kullanılabilecek hale getirdi. Daha doksanlı yıllarda müzik yayıncısı Hasan Saltık Anadolu’nun zengin müziğini toplayıp CD’lerde yayınlamaya başlamıştı. Şirketine Kalan Müzik ismini verdi (geride kalan müzik anlamında). Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde folklor araştırmacıları Anadolu’dan müzik derlemişlerdi. Onların ilgisi, Türk millî kültürü için dikkate alınabilecek müziklere yönelikti.

Anadolu hiçbir zaman Amerikan tarzı bir eritme potası veya içlerinde büyük parçaların da bulunduğu bir çok halklı Habsburg mozağine benzememişti. Anadolu’da dar alanda farklı etnik yapılar ve dinler bir arada yaşamış ve birbirine karışmışlardı. Geçişler sürekli akışkan olmuştu. Genç Türk fotoğrafçısı Atilla

Durak ülkenin her tarafından 173 portrenin yer aldığı 2007 yazındaki sergisine *Ebru* ismini verdi. Bu, Osmanlılar zamanından beri, akışkan karanlık bir zemine farklı renklerin katıldığı bir resim tekniğinin adıdır. Renkler birbirine karışmazlar ve iç içe geçmezler. Birbirleriyle temas ederler ve birbirlerinden asla ayrılmazlar.

Binlerce yıldan bu yana Türkiye coğrafyasında yaşayan halklar, işte tam da bu şekilde, sürekli yeni kültürel alışımlar meydana getirip durdular. Hiçbir zaman aynı kalmayıp sürekli dönüşüm halinde oldular. Anadolu ve Trakya’da birçok halk farklı dinleriyle daima birlikte, yan yana yaşadı. Dilleri, gelenekleri, müzik ve yemeklerini beraberlerinde getirmişlerdi. Birbirlerini karşılıklı olarak etkilediler, birbirlerinden öğrendiler ve bir arada yaşadılar. Bugün farklı olabilme özgürlükleri her zamankinden daha fazla; ama bu çeşitliliği koruyabilmek için yeterli değil. Canlılığını çeşitliliğinden alan bir Türkiye, güçlü olacaktır ve geçmişin bildik otoriter ateş çemberi döngüsünü kıracaktır. Bu kitap bu tek sesliliği kırmış olan ve bu nadir bulunan çeşitliliğin geri dönmesi için gayret gösteren her bir kişiye ithaf edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye Cumhuriyeti'nin
Kuruluş Koordinatları

Türk Cumhuriyeti'nin Temel Düzeni

Devlet Vatandaşını Oluşturuyor

Birinci Dünya Savaşı kaybedilmiş, Almanya'nın yanında savaşa girmiş olan Osmanlı Devleti'nin varlığı son bulmuş ve Türkiye'nin bugünkü toprakları büyük oranda işgal edilmişti. Bünyesinde birçok din ve etnisiteden unsuru barındıran Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştı. Yerine Türkiye Cumhuriyeti tarih sahnesine çıktı. Sonraları Atatürk olarak anılacak olan Mustafa Kemal'in önderliğindeki Kurtuluş Savaşı dört yıl sürdü. Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919 tarihinde "Bandırma" posta gemisiyle Samsun'a geldi. Etrafına, benzer kafa yapısındaki insanları toplamış ve Osmanlı hanedanı ile Avrupalı işgalcilere karşı direnişin lideri olmuştu. Atatürk'ün etrafındaki bağımsızlık savaşçıları Anadolu'nun içinden Samsun'dan, Sivas'tan, Erzurum'dan, Ankara'dan gelerek ülkeyi karış karış kurtarıyorlardı. İşgalcileri kovdular ve Ankara'dan başlayan yeni süreci yönetmeye koyuldular. 29 Ekim 1923 tarihinde Atatürk eserini taçlandırdı ve Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti"ni ilan etti.

Yeni Cumhuriyet askerinin çabasıyla kuruldu. Atatürk'ün etrafındaki askerler, Avrupalı büyük güçlere karşı savaşta Türkiye'yi bugünkü sınırlarıyla kurtarmışlardı. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması Sevr'i yeniden ele aldı. Lozan'da müttefikler "Cumhuriyetçileri" müzakerede taraf kabul ettiler. Bu durum, onların Anadolu'daki zaferlerine bir de diplomatik zafer ekledikleri anlamına geliyordu: Sevr Antlaşması'nı yeniden gözden geçirtmeyi başardılar. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda galip güçler Anadolu'yu kendi aralarında ta

Ankara’ya kadar paylaşmışlardı. Sevr Antlaşması, bir Kürt ve bir Ermeni Devleti öngörüyordu. Türklerin çoğunluğunun ortak hafızasında bu anlaşmanın bugüne değin oynadığı bir rol vardır. Hiç de azımsanmayacak sayıda milliyetçi Türk, hâlâ Avrupa’nın büyük güçlerinin Türkiye’yi bölmek ve zayıflatmaktan başka bir hedeflerinin olmadığı kanaatini taşır.

1923 yılında Atatürk’ün etrafındaki askerler Kurtuluş Savaşı’nı kazandılar. Hemen aynı yıl müttefiklerin hızlıca tanıdığı ve Cumhuriyet biçimini verdikleri yeni devletlerini kurdular. Yalnızca bir sorun vardı: Bu yeni devletin bir milleti yoktu. Osmanlı topraklarının % 75’i ve nüfusun % 85’i kaybedilmişti. Eski kimlikler yok olmuştu, dolayısıyla yeni bir kimlik yaratılmalıydı. Osmanlı son bulmuş, ‘Türk’ ise bir vatandaş olarak daha ortaya çıkmamıştı. Ve Anadolu’da hâlâ ya etnik olarak Türk olmayan ya da dini İslam olmayan birçok azınlık yaşamaktaydı.

Yüz yıl önce Fransa’da var olan durum hiç de farklı değildi. Fransız Devrimi’nin gerçekleştiği yıl, yeni Cumhuriyet’te yaşayan her iki kişiden biri Fransızcadan başka bir dil konuşuyordu. Ancak merkezi devlet Cumhuriyet’in her vatandaşına dil olarak Fransızcayı mecbur kıldı. Buna karşın Almanya’da önce Almanca konuşan bir ulus vardı ve bu ulus kendi devletini tüm kurumlarıyla meydana getirdi. Peki, yeni kurulan Türk Devleti’nin milleti kimlerdi? Cumhuriyet’in kurucuları 1923 yılında eşine az rastlanır bir durumla karşı karşıya kalmışlardı.

Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu, meşruiyetini İslam’dan edinen çok milletli bir devletti. Dünyevi hükümdar olan Sultan, aynı zamanda tüm Müslümanların lider olarak kabul ettiği halifeydi. Fakat Kurtuluş Savaşı’nın galipleri şimdi eskisinden daha farklı bir Cumhuriyet istiyorlardı. Onlar seküler ve homojen bir ulus devleti (Avrupalı modellerinin izinde modern bir devleti) arzu ediyorlardı. Atatürk’ün etrafındaki kurucular, yeni devletin, geri kalmış ülkenin modernleştirilmesindeki en önemli vasıta olacağını

hemen kavradılar. Atatürk, Türkiye'yi "muasır medeniyet seviyesine" çıkarma ülküsünü gerçekleştirmeyi aklına koymuştu. Avrupa, Kurtuluş Savaşı sırasında düşman ama modernleşme yolunda modeldi. Bu tip bir modernleşme için devlet tüm araçlarını kullanıma sokmuştu: Merkezî bürokrasi, aydınlanmış entelektüeller, yargı ve tabii ki devletin kurucuları olan askerler.

Fakat şimdi yönetebilecekleri bir halk kurgulamaya muhtaçlardı. Ulus devletleri 'Türk' olmalıydı. Peki, Türk kimdi? Osmanlı Devleti'nde "Türk" kelimesi 19. yüzyıla değin alt tabakalar için aşağılayıcı bir kelime olarak kullanılırdı. Atatürk kararlı bir şekilde bu kelimeyi efsanevi vecizesiyle değerli kılmıştı: "Ne mutlu Türk'üm diyene!" Bu vecize Cumhuriyet'in kuruluşundan yetmiş beş yıl sonra bile Türk ulus devletinin amentüsüdür. Ve devlet kültüründe gitgide daha merkezî bir konum üstlenerek, kamu binalarına ve büyük mekânlara asılır hale gelmiştir. Bu sözü söyleyemeyenler veya söylemek istemeyenler hemen damgalanır.

"Türk" kelimesi kısa süre içinde bir ahenk kazandı. Fakat arı bir Türk ırkının varlığından artık söz edilemezdi. Türkler bin yıl önce Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ettiler. Anadolu'da diğer halklarla karıştılar. Önce imparatorluklarına son verdikleri Rum Bizanslılarla, Anadolu'da yaşayan Ermenilerle, Balkanlar'daki Boşnak ve Arnavutlarla, kuzey Mezopotamya'daki Kürt ve Araplarla, Kafkaslardaki Çerkez, Çeçen, Oset ve Gürcülerle, Karadeniz sahilindeki Lazlarla ve Karadeniz'in öte kıyısındaki Tatarlarla karışmaya devam ettiler. "Devşirme" sistemi yoluyla da Osmanlı yönetici tabakasına Hıristiyan Balkan halklar karışmıştı. Bu sistemde yetenekli genç erkekler başkente getirilip Müslüman yapılırdı. Bunlar sonra Osmanlı Devleti'nin önemli noktalarına yükselebilirlerdi. Bunlar arasında göz kamaştırıcı isimler vardır: İbrahim Paşa (ö. 1536) ve Sokullu Mehmed Paşa (ö. 1579) gibi sadrazamlar, Midilli'den bir derebeyi ile bir Rum hanımın oğlu olan Kaptan-ı Derya Barbaros gibi (ö. 1546) denizciler ve

Rum ya da Ermeni bir ailenin oğlu olan Mimar Sinan (ö. 1588) gibi mimarlar. Büyük sultanların en gözde eşlerinin çoğu da Balkan Hıristiyanlarındandır. Aralarındaki en güçlülerinden biri, Batı tarih yazıcılığının haklı olarak “muhteşem” diye nitelediği Süleyman’ın (1495-1566) yanı başındaki kadın, kırmızı saçlı Ukraynalı Hürrem Sultan (Roxelane) (1506-1558) idi.

Yeni Cumhuriyet kendini Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayırtırmak ve Türklük temelinde seküler bir ulus devlet olmak istiyordu. Fakat bu hafife alınacak bir görev değildi. Mesela Fransa bir model olabilirdi. Atatürk daha öğrenciyken Fransız filozoflarını orijinal eserlerinden okumuştı. Atatürk Fransa’dan merkezî devlet ve sekülerizm fikirlerini aldı, fakat devletin vatandaşı fikrini almadı. Çünkü Atatürk, Cumhuriyet topraklarında yaşayan herkesi düşlerindeki Türk ulusuna mensup birer “Türk” olarak tanımlayacak kadar cesur değildi o dönemde.

Devletin kurucuları başka bir yol önerdi ve yeni Türk ulusunu özellikle İslam’ın üzerinden tanımlayarak Osmanlı mirasına sadık kaldılar. Savaşın bitiminin ardından büyük göçler meydana geldi. 1922 yılında Türkiye ve Yunanistan nüfus mübadelesi konusunda anlaşta ve 30 Ocak 1923 tarihinde anlaşmayı Lozan’da imzaladılar. Türkiye’nin önerisi ve Yunanistan ile müttefik güçlerin kabulüyle gerçekleşti mübadele anlaşması. Anlaşma ile taraflar azınlıkları değış tokuş ettiler. Türkiyeli Rum-Ortodokslar Türkiye’yi terk edip Yunanistan’a yerleştiler. Yunanistan’daki Müslümanlar da Türk olarak isimlendirilip anavatanlarını terk ederek Türkiye’ye yerleştiler. Bugünkü Türkiye topraklarından bir milyon iki yüz bin Hıristiyan göç etti. Yunanistan’dan ve Güney Balkanların diğer bölgelerinden 400.000 Müslüman ise Türkiye’ye yerleşti. Moldavya’da yaşayan Gagavuzlar etnik olarak Türk’tüler ve Türkçe konuşuyorlardı. Fakat çoğunluğunun Hıristiyan olmasından ötürü yeni kurulan Türk Devleti tarafından ne o dönemde ne de şimdi kabule şayan görülmediler.

Mübadele sayesinde Türkiye, Rum-Ortodoks inancına mensup ve ataları binlerce yıldır Anadolu'da yaşamış halkın neredeyse tamamından kurtulmuştu. Mübadeleden istisna tutulan yerler arasında İstanbul vardı. Bu şehrin Rum-Ortodoks Hıristiyanları İstanbul'da kaldılar. Ayrıca Batı Trakya da istisnalar arasındaydı. Batı Trakya da yaşayan Müslümanlar da göç etmediler. Nüfus mübadelesiyle yeni kurulan seküler Türkiye Cumhuriyeti 19. yüzyıldaki reformlarıyla Müslümanları ve Hıristiyanları eşit konuma getirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bile gerisinde kalmıştı. Gerçekleşen şey kan akıtmadan vuku bulan 20. yüzyıldaki ilk etnik temizlikti. Ayrıca 20. yüzyılda belirli bir halka karşı düzenlenmiş şiddetle yürütülen ilk etnik planlama da yeni Cumhuriyet'in devraldığı mirasın arasındaydı. 1913 yılında bir darbeyle Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı ele geçiren Genç Türklerin "İttihat ve Terakki Komitesi", 1915 yılında Ermeni nüfusunun Suriye çölüne tehcirini kararlaştırmıştı. Türk tarihçilerinin verilerine göre bu esnada 400.000 Ermeni ya öldü ya da öldürüldü. Batılı tarih yazıcılığının tahmin ettiği kurban sayısı ise yaklaşık 1,5 milyondur.

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda da Türk pasaportlu gayrimüslim vatandaşlar rahatsızlık kaynağı olarak algılandılar. Yahudilere karşı 1934 yılında Edirne civarındaki Trakya bölgesinde saldırılar gerçekleşti. Gayrimüslim tüccarların fakirleşmesi ve ekonominin Türkleştirilmesi adına Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1942 yılında "Varlık Vergisi"ni yürürlüğe koydu. 6-7 Eylül 1955 tarihindeki Türk "Kristal Gecesi'nde"¹ gözü dönmüş kitleler Rumca konuşan azınlığın mallarını yağmaladılar. Rumlar, bu olayla birlikte kendilerinin hiçbir şekilde istenmediklerini idrak edip ülkeyi terk ettiler.

¹ Almancası Reichskristallnacht. 9-10 Kasım 1938 tarihlerinde Almanya ve Avusturya'da Yahudilere karşı uygulanan yağma ve saldırı hareketine verilen genel ad. [Ç.N.]

Tüm bunların arkasında Türkiye’nin, tüm vatandaşlarını kapsayacak ve onların kendilerini ait hissedeceği bir çerçeve çizememiş olması yatıyordu. Yeni Cumhuriyet’in öngördüğü model Fransa örneğiyle birebir uyumlu değildi. Osmanlı Devleti belli açılardan hâlâ model olma özelliğini sürdürüyordu. Hatırlatmak gerekirse Osmanlı modeli etnisite üzerinden değil de din üzerinden bir ayrıştırmaya tâbi tutmaktaydı vatandaşlarını. Dinî cemaatler Osmanlı döneminde “millet” olarak tanımlanmıştı ve gayrimüslim “milletler”in dinî önderleri aynı zamanda siyasi önderliği de bünyelerinde barındırıyorlardı. Onlara ya patrik ya da etnark deniyordu. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bu bütünlük yavaş yavaş çözülmeye başladı.

Aslına bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu son döneminde nihayet gayrimüslimleri eşit haklara sahip Osmanlı vatandaşları olarak tanımıştı. Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti gayrimüslim azınlıkların mensuplarını, Türk vatandaşı olsalar bile, “yerli yabancılar” olarak kabul etti. Bu durum bugün bile böyledir. 1995 yılında Adalet Bakanlığı “Cumhuriyet’in yurt dışı kökenli tehlikeleri” üzerine bir kanun tasarısı sunmuştu. Tasarının bir maddesinde açıkça “yerli yabancılar” vasıtasıyla Cumhuriyet’i tehdit eden tehlikeler dile getirilmişti. 2006 yılında ise o dönemki Cumhurbaşkanı’nın basın danışmanı yabancıların Türkiye’de emlak edinmesini eleştiren bir bildiri yayımladı. Burada, gayrimüslim azınlıkların satın alma davranışları da inceleniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nda çok uzun zaman Sünni Müslümanlar, hâkim millet olarak konumlanmıştı. Cumhuriyet döneminde de Sünni Türkler kendilerini millet-i hâkime olarak tasavvur ettiler. Onlar için azınlıkların haklarını talep eden herkes haindi ve eğer “hâkim millet” mensubu birisi onların haklarını savunursa o kişi hem Türklüğe hem de İslam’a ihanet etmiş gibi değerlendiriliyordu. Aslında tam da bu katmerli ihanet anlayışı, 2007 Ocak’ında İstanbul’da Türk-Ermeni entelektüeli Hrant

Dink'in ve Nisan 2007'de Malatya'da Hıristiyan olan ve Alman misyoner Tilman Geske ile birlikte çalışan iki Türk'ün, Necati Aydın ve Uğur Yüksel'in, öldürülmesine sebep olan olaydır.

Devletin kurucuları, Cumhuriyet topraklarındaki her Müslüman'ı “Türk” kabul ediyordu. Bu yüzden Kürtler de “hâkim millet” içinde sayılıyordu. Çünkü Lozan Barış Antlaşması, Kürtleri azınlık olarak tanımlamıyordu. Bu statüyü devlet yalnızca gayrimüslim azınlıklara veriyordu. Barış anlaşması bu statüyü, Genç Türklerin 1915'teki yok etme siyasetinden sağ çıkmayı başarmış Ermeni Hıristiyanlara, 1923 mübadelesinde mübadil olmamış Rum-Ortodoks Hıristiyanlara ve Yahudilere mahsus kılmıştı. Kürtler Sünni Müslümanlar olarak Türk çoğunluğa dahil edilmişti. Çoğunluğu etnik olarak Türk ve az bir kısmı da Kürt olan Aleviler de azınlık sayılmıyorlardı.

Sonunda devlet halkını tanımlamıştı. Şimdi ikinci adım olarak kültür devrimi başlayabilirdi. 1931 yılında formüle edilen Atatürk'ün altı prensibi kültür devrimini şekillendirmişti: “Milliyetçilik”, “laiklik”, “cumhuriyetçilik”, “devletçilik”, “devrimcilik” ve “halkçılık” prensiplerini rehber edinmiş, sınıfsız, içine kapalı, homojen bir toplum modeline ulaşmak.

Devlet, eğitimsiz yığınları bu prensiplere uygun biçimde modernliğe yöneltmeyi kafasına koymuştu. Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından tepeden inmece Kemalist Kültür Devrimi'ni başlatmıştı. 3 Mart 1924'te Halifelik kurumu ilga edildi ve son Osmanlı halifesi Abdülmecid ülkeyi terk etti. 25 Kasım 1925 tarihinde “Şapka kanunu” kamusal alanda giyilecek elbiseyi tespit etti: Kırmızı fes yürürlükten kaldırılmış ve erkeklerin başı için yalnızca şapka uygun görülmüştü. 13 Aralık 1925 tarihinde tarıkatlar yasaklandı. 1926 yılında İslami mahkemelerin ilgasından sonra önce İsviçre Medeni Hukuku, sonra İtalyan Ceza Hukuku ve 1929 yılında Alman Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu alındı. 1928'de Atatürk Arap alfabesini kaldırdı yerine Latin

alfabesini koydu. Daha ortada seçecek alternatifler yokken 1930 yılında kadınlar seçme ve 1934 yılında seçilme hakkını elde etti. 1934 yılında soyadı kanunu kabul edildi ve 1935 yılından itibaren pazar günü, hafta tatili ilan edildi.

1928 yılında Anayasadan “Türk Devleti’nin dini İslam’dır.” şeklindeki 2. Madde çıkarıldı, 1937 yılında ise din ve devlet işlerinin ayrılmasının Türkçe versiyonu olan “laiklik”, Anayasada yerini aldı. Diyanet İşleri Başkanlığı (o zamanki ismiyle Diyanet İşleri Reisliği) devletin homojen bir Türk milleti yaratmada kullandığı en önemli araçlardan biriydi. Atatürk, kültür devrimini başarıyla yürütüyordu. İnsanların kendisini Kurtuluş Savaşı’nın lideri olarak görmesi ve devletin bürokrasi, asker ve yargı gibi bütün araçlarını elinde tutması, başarısının nedenleri arasındadır.

Devletin bu kurumları, halkın iradesini kendilerinin temsil ettiklerine tamamen ikna olmuşlardı. Oysaki bu aydınlanmış elitler, seçmenle hiç karşı karşıya gelmiyorlardı. Kemalizm’e göre hükümet ve meclisin tek vazifesi, devletin iradesini topluma ve vatandaşlara aktarmaktır. Hükümetler gelip giderler, meclisler seçilip ilga edilirler. Buna karşın tepedeki devlet kurumlarına asla dokunulmazdı. Kısa bir süre öncesine kadar bu kurumlar; Atatürk’ün haleflerinin oturduğu Cumhurbaşkanlığı makamı, 1961’den beri Genelkurmay’ın kontrol ettiği Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi ve devletin önceliklerine göre kaleme alınmış 1982 Anayasası idi. Bu şekilde hükümran olan devlet, modernleşme projesinin elinden kayıp gitmeyeceğinden emin olmak istiyordu. Bu yüzden ulusun homojenliğinin kurgu olduğunu açığa çıkaracak toplumsal bir dönüşümü veya elindeki kurumlardan birini kaybetmesine sebep olacak riskli oluşumları engellemek için can atıyordu.

Osmanlı’nın son dönem düşünür ve reformcularından Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) devletin icraatını ön plana çıkardı. Toplumun, kendine has olumlu bir dinamizm geliştirebileceğini

hiç hesaba katmadı. Ahmet Cevdet'ten kısa bir süre sonra bu devlet, kaskatı çelikleşecekti ki bugün dahi bu şeklini muhafaza etmektedir. Devletin kurumları kendilerini siyaseti yönlendirecek aktörler olarak görürler. Cumhuriyet'in doğuşundaki hata hâlâ yürürlüktedir. Bu hata, devletin ve araçlarının ulusun oluşumundan önce mevcudiyet kazanması yüzünden, demokratik meşruiyet sahibi olmadan devletin “kendi” Türk ulusunu oluşturma çabasıdır.

Merkez, Taşrayı “Medenileştiriyor”

Devlet merkezdedir ve taşranın dışarıdaki bedeviliğine karşı korunmuş bir kaleye benzer. Bu kale bedeviliğe galebe çalacaktır. Devlet eliti de merkezinden ülkenin en ücra köşesine kadar toplumu bu bakış açısıyla yönetmektedir. Merkez ve çevre birbirlerine zıt olarak konumlanmışlardı ve aralarında derin bir uçurum mevcuttu. 20. yüzyılın mümtaz sosyal bilimcilerinden Şerif Mardin, 1973 yılında *Daedalus*'ta yayımlanan ufuk açıcı makalesinde bu toplumsal uçurumu, Türk siyasetini açıklarken kullanılacak en önemli metafor olarak nitelendirdi.

Atatürk'ün 1924 yılında kurduğu CHP, devlet elitinin temsilcisidir. 1946 yılında Türkiye seçimle ve çok partili demokrasiyle tanıştı. Demokrat Parti (DP), CHP'ye karşı ilk ciddi meydan okuma olarak ortaya çıktı. CHP, yandaşlarına aşağıdaki uyarıyı o dönemlerde de yapıyordu: “Destek istemek için taşra şehirlerine ve köylere gitmeyin: Bu ulusal bütünlüğümüzün altını oyar!”

1949-1957 yılları arasında İstanbul Valiliği yapmış olan Fahrettin Kerim Gökay'ın sözleri bunun daha net bir ifadesidir: “Halk plajlara akın etti, vatandaş denize giremez oldu.” *Cumhuriyet* gazetesi bu şikâyeti manşetten verdi. Bu gazete Cumhuriyet'in adını taşır, Atatürk tarafından kurulmuş ve bugüne değin

Kemalistlerin sözcülüğünü yapmıştır. Şerif Mardin’in tasvir ettiği uçurum bundan daha net olarak ifade edilemezdi. “Vatan-daş” merkezin Batılılaşmış ve eğitimli devlet elitine mensup olan kişilerdir. “Halk” ise devlet eliti tarafından muasır medeniyet seviyesine çıkartılmayı bekleyen çevredeki eğitimsiz kitledir.

Devlet eliti her zaman merkezdedir. Çevreyi gözetleyip kontrol altında tutar fakat hiçbir zaman çevreye dâhil olmaz. Bu yüzden CHP’nin açılımı “Cumhuriyet Halk Partisi” olmasına rağmen, partililer hiçbir zaman kırsal nüfusa ulaşmayı başaramadı. Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk’ün gözü Anadolu’daki çiftçiler üzerindeydi. Takipçileri için ise bu çiftçiler geri kalmış, eğitimsiz ve gayri medeni kimselerdi. Merkezî devlet bürokrasisi bu kırsal nüfusu kendiliğinden harekete geçirecek herhangi bir fikir üretmedi. Çevreye daha çok, çizim sehпасı önündeki mühendis edasıyla yaklaştı. Yukarıdan harekete geçirme çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Ne merkez çevreye güvendi ne de çevre merkeze.

Ayrıca merkezdeki hiçbir bürokrat kendi iradesiyle geri kalmış çevrede yaşamak istemedi. Çünkü Anadolu’nun muasır medeniyet seviyesine çıkartılması projesi başkentten yönetiliyordu. Sadece bir kez Anadolu nüfusunu kendiliğinden harekete geçirmeye yönelik bir çaba gösterildi. Bu çaba 1931’den 1935 yılına kadar *Kadro* dergisini çıkarmış olan entelektüellerin çabasıdır. Kendilerini devrimci olarak gören Kadro çevresi, sosyalist ve devrimci fikirlerini kalkınmamış bölgelere taşıyarak buralarda gerçekleşecek iktisadi ve toplumsal ilerlemeyle çevreyi merkeze bağlamayı istiyordu. *Kadro*’yu yok saydığımız takdirde, diğer modernleştirici devlet elitinin tümü, uzaktaki Anadolu’ya ait olduğunu düşündükleri her şeyi hakir görüyordu: Orta Çağ karanlığından kaldığını sandıkları Müslüman tarikatlar ve sürekli ayrılıkçı şüphesini besledikleri etnik gruplar gibi. Yeni seküler ulus devletin refahı için bu iki grubun elimine edilmesi gerekiyordu. Öte yandan Anadolu, vergilerinin merkezin şehirlerinin

refahını finanse etmesine ve aynı merkezin kendi özgürlüklerini sınırlamasına karşı çıkıyordu.

1946'da Demokrat Parti'nin kurulması bile devlet elitinin davranış şeklini değiştirmede. Bu nedenle DP ilk seçimden zaferle çıkmıştı. Çünkü DP “vatandaşın” plajlarda görmek istemediği “halkın” sesiydi. CHP, bürokrasi tarafından planlanıp işletilen bir devlet ekonomisinden yanayken, DP pazar ekonomisi taraftarıydı. CHP bürokrasinin ülkenin her kısmındaki vesayetinden yanayken, DP bürokrasinin azaltılmasından yanaydı. CHP yasaklanmış dinî pratikleri hurafe olarak reddederken, DP bunları serbest bırakmak istiyordu.

CHP laiklikten, devlet elitinin yönetiminden ve bürokratik merkezden yanaydı. DP, demokratik çevrenin temsilcisi olarak Anadolu taşrasını ile Kemalist merkez arasındaki mesafeyi azaltma gayretindeydi. Siyasi olarak ‘çevre’nin sesi ilk kez duyuluyordu, iktisadi olarak da pazar ekonomisi sayesinde çevre yavaş yavaş gelişiyordu. CHP iktidarında demiryollarını inşa edilmişken DP hükümeti karayollarını yaptı. Çevredeki çiftçiler artık şehirlere ulaşıp tarımsal ürünlerini oralarda satabiliyorlardı. Devlet eliti CHP’yi seçmeye devam ederken, çevrenin demografik çoğunluğu DP’ye etkileyici bir zafer kazandırdı. Taşralı muhafazakâr parti de bu zaferini ekonomik ve dini özgürlüklerin gelişimini sağlamak için kullandı. Zaman içinde komünizm karşıtlığı ve Türk milliyetçiliği tuzağına düşen DP’nin özgürlük karşıtı tavırları arttı. Bunu bahane eden ordu 27 Mayıs 1960’ta yaptığı ilk darbeyle statükoyu yeniden tesis edecekti.

Günümüzde bile birçok kriz, merkez-çevre arasındaki uyumsuzlukla açıklanabilir. Örneğin Van Üniversitesi Rektörü Yücel Aşkım’ın 14 Ekim 2005 tarihinde tutuklanması olayını. Van, Türkiye’nin doğusundadır. Van’da Buruki gibi güçlü aşiretler gündelik hayatı belirler. Van tarihinde, merkeze karşı sayısız ayaklanma vuku bulmuştur. Ayrıca 20. yüzyılın en önemli vaizi

Said-i Nursi’nin cemaati de çok güçlüdür. Ankara oraya Aşkın’ı rektör olarak gönderdi. Aşkın hesapta, Van’ı Kürt ayrılıkçılığın-
dan ve İslamcılıktan kurtaracaktı.

Kemalist devletin merkezi garnizonlarından biri olan YÖK, onu 1999 yılında Van’a gönderdi. Aşkın, üniversitenin akademik seviyesini yükseltti. Ünlü bilim insanlarını üniversiteye kazandıran rektör Aşkın, şehirde klasik müzik konserleri düzenledi. Ödünsüz bir Kemalist olarak da, şehirde Kürt aşiretlerinin ve Nur cemaatinin etkisini azaltmaya çalıştı. Üniversitede başörtüsü yasağına karşı çıkan memurları ve üniversite personelini fişledi. Onların çoğuna karşı disiplin süreci başlatmış ve işlerini kaybetmelerine neden olmuştu. Tüm bunlar olurken, 2005 Nisan’ında Cumhuriyet Başsavcılığı, hakkındaki iddiaları soruşturmaya başladı. 14 Temmuz’da evi arandı ve 14 Ekim’de tutuklandı.

Tutuklamadan üç gün önce Erdoğan hükümetinin Milli Eğitim Bakanı ve Buruki aşiretinin önde gelen mensuplarından Hüseyin Çelik Van’a geldi. Tutuklamadan iki gün sonra da Van’dan ayrıldı.

Erdoğan hükümeti Van’ın kendini ifade etme iradesinden yana tavır alırken, devlet aygıtı, yakalanan rektörün tarafında saf tuttu. YÖK’ün o zamanki başkanı sıkı Kemalist Erdoğan Teziç, Türkiye’nin tüm rektörleriyle birlikte hapisteki meslektaşını ziyaret etti. Dönüşlerinde Cumhurbaşkanı Sezer Ankara’da grubu sembolik olarak huzuruna kabul etti. Aşkın kısa süre sonra serbest bırakıldı, fakat merkez ile çevre arasındaki sürtüşme daha sona ermemişti.

Aslında bu sorun Atatürk’ten beri mevcuttur. Atatürk’ün ilk meclisinde ortaya çıkan ilk cepheleşmede Birinci Grup adıyla bilinen taraf, “Büyük Millet Meclisi”nde çoğunluğu meydana getirmişti. Bu grup daha sonraki devlet elitinin çekirdeğini oluşturmuştur. Bugün tarihçilerin “İkinci Grup” olarak adlandırdığı ve Birinci Gruba nazaran daha heterojen bir oluşum daha

vardı. Bu grup Atatürk'ün istemediği bir şeyi talep ediyordu: İslam'ın kamusal alanda daha fazla dikkate alınmasını ve devletin merkeziliğinin azaltılarak liberal bir iktisat ve toplum politikasının hayata geçirilmesini.

Merkez ve çevre arasındaki bu çekişme, özellikle 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda da önemli bir husus olarak karşımıza çıkar. Fakat Osmanlı'da bu problem, Orta Avrupa'dakinden daha farklı bir yol izlemiştir. İktidardaki merkezin çevredeki güçlerle çatışması Avrupa'da da vuku bulmuştur. Buna örnek olarak Mardin, asiller ve şehirliler, burjuvazi ve sanayi işçileri arasındaki çatışmaları verir. Fakat orada her çatışma çevrenin merkeze farklı bir entegrasyonuna yol açmıştır. Bu nedenle iki grup arasındaki uçurum zaman içinde ortadan kaybolmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ise durum bunun tam tersidir. Her iki örnekte de merkez ve çevre birbirleriyle bir daha bir araya gelemeyecek bir şekilde karşı karşıya konumlanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah tek başına bürokrasi ve orduyu kontrol ediyordu. Bölgesel feodal beylerin elinde ne bürokrasi ne de ordu mevcuttu. Bürokrat en azından Sultan II. Mahmud'un (1785-1839) zamanına değin padişahın kuluydu. Vergi ödemezdi ve koca imparatorluktaki tüm toprakların kendisine ait olduğu sahibine karşı sorumluydu. Osmanlı İmparatorluğu'nun belkemiği olan ordu devlet aygıtının tümüne kendi ismini vermişti. 17. Yüzyıla kadar Osmanlı devlet aygıtı askeriye olarak isimlendirildi.

Bu bağlamda birbirine karşı olan iki kültür mevcuttu: Osmanlı şehir medeniyeti ile Anadolu'daki taşra. Şehir, düzeni temsil ediyordu. Taşrada ise kontrol edilebilirliği zor ve çeşitli mezhep ve etnik yapının varlığı, taşrayı sürekli bir kaos ve isyan odağı olarak gösteriyordu. Şehirlerde İran'ın şehir ve saray kültüründen etkilenerek gelişen ince bir kültür hüküm sürüyordu. Eğitimin modernleştirilmesi Anadolu'ya tamamen kapalı kalmış şehirli elite

yeni imkânlar açtı. Böylece bürokratlardan teşekkül etmiş bir elit meydana geldi. Mezkur elitin prototipi kendisini devletin hizmetine sunan ve bu devlet tarafından yönetilen “Efendi”ydi.

Çevreye mensup kişilerin bu imkânlarla erişmesi neredeyse olanaksızdı. Bilginin en önemli kaynağı din adamlarıydı. Osmanlı şehirli, şehirlerde sınırlı role sahip bu din adamlarını çevreye hapsedmeye istekliydi. Şehirli ve onun izole eliti seküler bir yaşam tarzı geliştirirken, Anadolu’daki taşralılar İslam’a daha sıkı sarılıyorlardı. Bu nedenle taşra, Cumhuriyet’in ilanından çok önce de “irticanın yuvası” olarak damgalanmıştı. Bu anlayışa göre taşradaki İslam, tıpkı taşrada yaşayanlar gibi gericiydi.

Her geçen yüzyıl, yönetenlerle yönetilenler arasındaki kültürel yabancılaşma daha da arttı. Bu nedenle daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde çevrenin şehirli merkezin kibrine karşı tekrar tekrar isyan etmesi şaşırtıcı değildir. Çevre, benzer şekilde 1908’den 1918’e kadar süren Genç Türk iktidarına karşı da savunmadaydı. Bu seferki savunmanın odağını ise taşranın merkezileştirilmesine ve tek tipleştirilmesine karşı verilen mücadeleye oluşturuyordu. Ama taşranın çabaları yine nafîle kalmıştı. Daha sonra Atatürk de kültür devriminde Osmanlıların ve Genç Türklerin geliştirdikleri güçlü merkezî devlet anlayışına arka çıkacaktı. Siyasi gücün merkezi İstanbul’dan Ankara’ya taşınmıştı. Atatürk, orada “gayri medeni “ ve asi bir çevreyle karşılaşacağını biliyordu. Bu çevreye hükmedebilmek için elinde devletin güçlü aygıtları mevcuttu: Ordu, yargı, bürokrasi ve bir de devletin siyasetteki kolu olan CHP.

Her Türk İtaat Etmez

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kemalizm ve Atatürk ilkelerinin bütünü, kurtuluş ile eşanlamlı kabul ediliyordu. Alternatif bir modernleşme hareketi yok gibiydi. Bu nedenle Millet Meclisi

24 Kasım 1934 tarihindeki oturumunda Mustafa Kemal'e, Atatürk yani "Türklerin babası" soyadını vermişti. Onun söylev ve demeçleri, Atatürkçülük olarak da isimlendirilen Kemalizm ideolojisine şekil verecekti. Devlet bu temel üzerinden yola çıkarak, tavizsiz bir modernleştirme projesini yürürlüğe koydu. Fakat kısa süre içinde Kemalizm, devleti önceleyen ve her tür muhalefete direnen otoriter bir ideoloji olarak dondu kaldı. Alttan yetişen toplumu sıkın ve ona açılması için hiçbir alan bırakmayan bir korseye dönüşmüştü Kemalizm.

Bu yüzden Türkiye'nin tarihi biraz da, kendini kenara itilmiş hisseden grupların çıkardığı sorunların tarihi oldu. Sürekli olarak farklı gruplar isyan halindeydi. Her bir isyan, Cumhuriyet'in bir tabusunu sorguluyor ve Kemalist projeye meydan okuyordu. Kürtler, kendilerini dışlayan ve etnik haklarını teslim etmeyen Türk milliyetçiliğine karşı defalarca isyan bayrağı açtılar. Muhafazakâr Müslümanlar ise artık devletin din üzerindeki tekeliyle din özgürlüğünü ortadan kaldırmasına, İslam'ı kamusal alandan uzaklaştırmasına ve inanç pratiklerinin çeşitliliğini sınırlandırmasına razı gelmiyorlardı. Solcular Türk toplumunda hiçbir gerilimin olmaması ve her şeyin devlet tarafından öngörülen tek bir hedefe yönelmesi gerektiği anlayışını sorgularken, liberaller kapalı ve tek tip bir toplum kurgusuna karşı çıkıyorlardı.

Aslında tepeden inmece bir modernleşme projesine karşı daha ilk dönemde dahi bir muhalefet vardı. 1924 Kasım'ında Kurtuluş Savaşı'nın önemli isimlerinden Ali Fuad Cebesoy ve Rauf Orbay, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı" kurdular. Devleti halkın egemenliğine tâbi kılmak ve devletin partisi olan CHP'ye liberal bir alternatif olmak amacını gütmüştü bu parti. Lakin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1925 Haziran'ında kapatıldı. 1925 Şubat'ındaki Şeyh Sait isyanının ardından devlet tüm gücüyle her türlü muhalefeti bastırdı. Üstelik bu daha başlangıçtı. 1925'ten 1938'e kadar Kürtlerin, muhafazakâr Müslümanların

ya da iki grubun beraberce iştirak ettiği toplam on yedi isyan gerçekleşecekti.

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından çok partili demokrasiye geçişle birlikte Kemalist devlet yanlıları yeni tehlikelerle karşı karşıya kaldılar. Muhafazakâr tarım nüfusu ilk kez iktidarı belirliyordu. Müteakip yıllarda ordu, tepeden planlanan modernleşmeyi sürdürme görevinin tehlikede olduğunu görüp, üç hükümete darbe düzenleyecekti: 27 Mayıs 1960’ta Adnan Menderes’in muhafazakâr hükümetinin daha fazla pazar ekonomisi ve İslam’ın kamusal alanda daha fazla görünür kılınması noktalarında aşındırdığı Kemalist ilkeleri yeniden tesis etmek için bir “düzeltme devrimi”; daha sonra 12 Mart 1971 tarihinde muhafazakâr Başbakan Süleyman Demirel’i deviren bir “muhtıra”; son olarak da 12 Eylül 1980 tarihinde TBMM’deki siyasi blokajı kırmak ve milliyetçi “sağcılarla” komünist “solcular” arasındaki sokak çatışmalarını sona erdirmek için yapılan darbe.

1980 yılındaki askeri darbeden sonra Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki travma (Kürt “bölücülüğü” ve “irtica”) tekrar zuhur etti. 1984 yılından itibaren bölücü PKK’nın sürdürdüğü iç savaş, 1999 yılına kadar ülkenin yüreğini ağzına getirecekti. Daha sonra İslamcı “Refah Partisi”nin seçim zaferleri “irtica” paranoyasını tekrar tedavüle sokacaktı. Asker 28 Şubat 1997deki “yumuşak” darbesiyle Erbakan hükümetinin istifasını sağladı. On yıl sonra ordu bir kez daha müdahale etti. Ordu, önce 27 Nisan 2007 tarihinde yayınladığı bir bildiriyle Dışişleri Bakanı Gül’ün Cumhurbaşkanı seçilmesini engellemek istedi, sonra yıl sonunda 1999’dan beri yaptığı en büyük sınır ötesi operasyonda PKK’nın Kuzey Irak’taki kamplarını bombaladı.

Cumhuriyet’in kurucuları sistematik bir devlet doktrini formüle etmeye çabaladılar. Onlar Mustafa Kemal Atatürk’e nispetle Kemalizm olarak adlandırılan ilkeleri, “altı ok” halinde

özetlemişlerdi (bkz “Elitlerin Dogması” bölümü). Turgut Özal’ın seksenli yıllardaki reformlarından beri kamusal müzakerelerde bu ilkelere daha az referans yapılr olmuştı. Bu ilkeler Türk toplumunun devlet doktrinine rağmen uzun yıllar boyunca derinden bölünmüş olduğu gerçeğini asla örtemedi. Devlet doktrini devlet ve toplumun teklüğünü ve toplumun kapalılığını öngörürken; toplum bundan müştekiydi. AB üyeliği perspektifi daha geniş kapsamlı bir toplumsal uzlaşma şansı doğurdu: Kürtler AB süreci perspektifinde kültürel özerklik umarken, Müslümanlar daha geniş dinî özgürlüklerin peşine düştü. Bu iki gruba eş zamanlı olarak bazı Türk milliyetçileri, AB üyeliğinde ülkenin toprak bütünlüğünün teminatını görürken, laikler de bu süreç sayesinde Cumhuriyet’in laik karakterinin güvence altında alınacağını hissediyorlardı, çünkü üye ülkelerin “ortak hukuki müktesebatı” (Acquis communautaire) şeriatın uygulanma ihtimalini ortadan kaldırıyordu. AB süreci Cumhuriyet’in travmasının demokratik yollarla çözülmesine ve doğumu esnasındaki yanlışların düzeltilmesine imkân tanıyabilirdi. AB üyeliği hedefinden ne kadar uzaklaşırsa, şiddet, Kürt halkı arasında kendine o kadar destek bulacak, asker o kadar gündelik siyasete karışacaktı.

Kemalist ulus devlet tüm bu grupları “iç düşman” olarak algılıyordu: Kürtler, dindar Müslümanlar, solcular, liberaller. Liste az sayıdaki gayrimüslim azınlıklarla tamamlanmaktaydı. Bunlar içerideki düşmanlardı. Globalleşme ise devleti dışarıdan tehdit ediyordu. Üstelik AB de, demokratikleşmeyi, devletçi yapının dönüşümünü ve sivil toplumun güçlenmesini destekleyip bu yöndeki çabaları cesaretlendiriyordu. Ayrıca Türkiye’nin dünya ekonomisine entegrasyonu, devleti ekonomiden kopararak, özel teşebbüsün elinin güçlenmesini sağlıyordu. Kısacası tüm “iç” ve “dış” düşmanlar, her şeyin devletten neşet ettiği ve her şeyin devletin hizmetinde olduğunu vazeden Kemalist modernleşme projesine bayrak açmış bulunuyorlardı.

“İç düşmanlara” karşı devlet kendisini nasıl savunacağını biliyordu. Asker üç kez doğrudan iktidara el koymuştu, 1997’de bir hükümeti darbe olmadan devirmişti, nihayet 2007 Nisan’ında Erdoğan hükümetini açıkça tehdit etmişti. Ordunun yedeğinde, Kemalist modernleşme projesinden sapan tüm partileri kapatan yargı da bulunuyordu. Avrupa’nın hiçbir ülkesinde Türkiye’deki kadar parti kapatılmamıştır. Buna ek olarak gayri meşruluğun alacakaranlığında emekli subaylar ve polisler paramiliter birimler kuruyorlardı. Bu birimler “iç düşmanları” bertaraf ederek; herhangi bir şeffaflığın ve sorumluluğun bulunmadığı faaliyetler vasıtasıyla devleti kendi tarzlarında “korumaya” çalışıyorlardı.

Bu durum yeni bir uygulama değildi. Osmanlı İmparatorluğu’nda şöhreti hiç de iyi olmayan özel bir birim olarak “Teşkilât-ı Mahsûsa” vardı. Bu birim, 1914 yılından itibaren Harbiye Nezareti’nde Arap bölücülüğü ve Batılı emperyalizme karşı kurulmuştu. Tabii ki ezeli düşman Ruslarla işbirliği yapmak hazırlığındaki Ermenilere karşı da aktifti. “Teşkilât-ı Mahsûsa” devlete muhalefet eden herkesten hesap soruyordu. Bu kişileri işkenceden geçirip öldürüyordu. Bu özel birime dair her şey gizliydi, Türkiye’nin yurt dışındaki düşmanlarıyla mücadele eden komutası altındaki muhtemel 30.000 silahlı adamın nasıl finanse edildiği meselesi de bir sırdı. Osmanlı İmparatorluğu’nda yarı askeri “Hamidiye Alayları”, 1905 ve 1907 yılında Diyarbakır ve Erzurum’daki ayaklanmaları bastırdılar. Bu alaylar, 20. yüzyılın sonunda Cumhuriyet’in PKK’yı bastırmak için kurduğu koruculuk sistemine birçok yönden benzerler. Bugüne değin devletin kurucuları ve koruyucuları tehlikelerin asla eksik olmadığını görmüşlerdi. Devletin kurumları her gelişmenin devleti zayıflatacağını zannediyor ve bunlara karşı devleti inatla korumaya çalışıyorlardı. Devletin elindeki mevcut tüm araçları bu görevin ifasında kullanmaya kararlıydılar.

Devlet ve Devlet Eliti

Ordu: Kurucu ve Garantör

Ordu, Türkiye’de kendisini modern Türkiye’nin babası ve vasisi olarak görür. Bu durum sebepsiz değil: Atatürk’ün etrafındaki generaller Avrupalı işgalcilere karşı Kurtuluş Savaşı’nı kazandılar, Cumhuriyet’i kurdular ve Atatürk onları otoriter bir eğitimden geçirerek Batı medeniyeti tarafına yöneltti. Cumhuriyet’e şekil vermiş olan altı ilkeye “cumhuriyetçilik”, “laiklik”, “milliyetçilik” ve “devletçilik” dahil iken demokrasi ve insan hakları dahil değildir. Atatürk; Hitler, Stalin, Mussolini ve Franco ile çağdaştı. Bunlardan ayrılan noktası Cumhuriyet için medeni bir hedefi olmasıdır. Birçok hususta Cumhuriyet, Avrupa demokrasilerinden çok daha öndeydi, kadınların eşit hakları edinmesi konusunda olduğu gibi. Fakat Atatürk haleflerinin aksine tam ve gerçek bir demokrasiyi hayata geçirmeye pek istekli değildi. Bunun temel sebebi onun bir siyasetçiden çok bir asker olmasıdır. Demokratik olarak seçilen siyasetçilerin iradesini hep dikkate almak zorundadırlar, oysaki askerler genelde halka ve dolayısıyla siyasetçilere güvenmezler. Onlara göre halk boş bırakıldığında ya “Kürt ayrılıkçılığı” ya da “irtica” ortaya çıkar. Bunlardan biri üniter devleti zedelerken diğeri laikliğe zarar verir.

Generaller, meşruiyetini demokratik olarak sağlamış alanın üzerine yeni bir alan inşa ettiler: Devlet politikası alanı. Bu alanda, aksiyomatik ve geri dönülemez bir tarzda demokratik siyasetin hareket alanı belirlenmiş ve kırmızı çizgiler açıkça ifade edilmiştir. Üniter devletin korunması ve her türlü adem-i

merkeziyetin reddi, otoriter laiklikte ısrar ve din özgürlüğünün yadsınması. Devlet politikasının bir ayağında da “Kıbrıs Sorunu” bulunur. Bu meselede generaller, Kıbrıs Rum kesimindeki Rumlarla uzlaşma adına herhangi bir adım atma taraftarı değildirler. Bu yüzden adada 30.000 Türk askeri konuşlandırılmıştır. Ordu, Kıbrıs’ın Türk kesimini korumayı sürdürmek ister. Ayrıca kendisini, Ada’nın 1963’te bağımsızlığını kazanışından, 1974’teki askeri harekâta kadar Kıbrıs Rumlarınca defalarca katliama maruz bırakılan Kıbrıs Türklerinin hamisi olarak görür.

Demokratik yönetimin meşru idari kurumları parlamento ve hükümettir. Üniter devlet ise devletin temellerini korumakla vazifelendirilmiş her türlü kurumu içine alır. Abdullah Gül’ün 28 Ağustos 2007’de Cumhurbaşkanı seçilmesine değin Cumhurbaşkanlığı, devlet politikasının uygulandığı bir makam olarak öne çıktı. Aynı devlet politikası bunun yanında, kendi felsefesini yaşatan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ve (daha sonraları ilga edilen) Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi kurumlar da oluşturulmuştu.

Devleti kuran ve onu kendi malı olarak gören kişiler, devletin ellerinden kayıp gitmesini istemiyorlardı. Devletin mezkûr kurumlarında çalışanlar, Türk milletinin gerçek menfaatini yalnızca kendilerinin savunacaklarına yürekten inanmış ve kendilerini bu milleti tepeden eğitmeye, yönetmeye ve milletin seçilmiş temsilcilerini gözetlemeye muvazzaf kılmışlardı. Bugüne değin Türkiye’de demokrasinin etkinliği yalnızca generallerin ve resmi ideolojinin koruyucularının izin verdiği kadardı.

Tüm bunlara rağmen Türkler ordularıyla gurur duyarlar. Asker bir millet olmak Türkleri gururlandırıyor. Bin yıl önce aşiret bağlarıyla birbirine bağlı süvari grupları halinde Orta Asya’dan Anadolu’ya göç etmişlerdi. O vakitler devlet bağından söz etmek mümkün değildi. Avrupa uzun süre Osmanlı orduları

karşısında titrerken, Arap yöneticiler de kendi güvenlikleri için Türk askerlerini istihdam ettiler. Ordu ulusal bütünlüğün hâlâ önemli bir sembolüdür. Bu nedenle devlet protokolünde ordu mensupları Avrupa'daki tüm devletlerin protokollerindekinden daha yukarıda yer alır. Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanından önde yer alır. Başkent Ankara'da seçilmiş belediye başkanı bir davet verdiğinde, protokolde kendisinden önce İçişleri Bakanının atadığı vali ve şehrin garnizon komutanı yer alır.

Türk ordusu NATO'nun en büyük ikinci ordusudur ve Türkiye'deki sürekliliğin garantörüdür. Bu nedenle, askerî okullarda bir elite ait olma bilinciyle yetiştirilen genç subay adayları, verimlilik ve bütünlük hususunda ülkenin sivil kurumlarından farklı düşünürler. Bu gençler kendilerini Cumhuriyet'i yöneten, ayrıca iç ve dış düşmanlara karşı koruyan bir elit olarak tasavvur ederler. Onlarda sivillerden çok daha iyi oldukları bilinci apaçık görünür. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde askerî akademilerin eğitim seviyesi diğer tüm okullardan daha yüksek ve ileriye idi. Bu akademilerin yeniden düzenlenmesinde Prusyalı generallerin, hepsinden önemlisi Colmar Freiherr von der Goltz'un (1843-1916) önemli katkısı vardı. Prusyalılar, askerî akademilerin teknoloji ve tabii bilimlerde ulaşılmış en ileri bilgiyi temsil etmelerini istiyorlardı. Bugün bile Askerî okullar diğer tüm Türk okullarından daha güçlü bir düşünce eğitimi vermektedirler; bu eğitim pozitivist bir çerçevede olsa bile.

Her yıl 13 Mart tarihinde tüm harp akademilerinde, sabah töreninde "Mustafa Kemal" ismi okunduğunda, tüm kurmayların bir ağızdan "Burada!" haykırışı duvarları çınlatır. Bu anda her biri Atatürk'ü ve Atatürk'ün anısını zihninde canlandırır. Onun mücadelesi aslında hepsinin savaşıdır: Kürt ayrılıkçılığı ve irticaya karşı savaş. 13 Mart, Atatürk'ün Harbiye'ye girişinin yıl dönümüdür. O gün orduya giren bu zeki ve kibirli genç, sonraları ordunun üst kademelerine yükselecekti.

Bugün de benzer şekilde çoğu subay, taşra şehirlerinden ve orta sınıfın alt tabakasından gelirler. Tüm subaylarını kendilerinden çıkararak bir askerî kast ne Osmanlı İmparatorluğu’nda ne de Cumhuriyet’te hiç olmadı. Lakin Harbiye’de genç subaylar, Atatürk’ün aksiyonları çerçevesinde eğitilerek ortak bir bilince kavuşurlar. Böylece Türk ordusunun sürekliliğini garanti eden bir subay tipi ortaya çıkar. Türkiye’nin başka hiçbir kurumu bu kadar kapalı ve tek tip değildir. Şehirliğin çocukları müteşebbis, profesör, doktor ve avukat olurlar. Genç kurmaylar bunlardan çok daha az kazanırlar. Buna karşın askerî lojmanlar Türkiye’nin en güzel yerlerindedir. Hepsinden önemlisi ise subaylar en yüksek Türk değerlerinin yaşayan örnekleri olmalarıyla yetiştirilmişlerdir: Verimlilik, bağlılık, disiplin, itaat, başarı ve vatanseverlik.

Kimliğini bu şekilde tanımlayan bir kişi, kendisine güvenilen hususta bir tehlike ortaya çıkarsa duruma müdahale etmek ister. Akut bir krizde veya Atatürk’ün mirasında revizyon yapılma tehdidi baş gösterdiğinde askerlere bir dünya tedbiri yürürlüğe koyma imkânı doğar. Doğrudan müdahale ederek hükümeti darbeye devirme, bunlardan sadece biridir. Bunu 1960, 1971 ve 1980’de yaptılar. Ayrıca sivil politikacılara hiçbir hükümetin yok sayamayacağı “tavsiyeler” verebilirler. İslamcı Necmettin Erbakan’ın hükümeti 28 Şubat 1997’de benzer “tavsiyelere” maruz kalmıştı. Son olarak yalnızca kanaatlerini bildirerek kamuoyunu harekete geçirip arzu ettikleri amaca ulaşabilirler.

Aslında generaller ülkeyi yönetmek istemezler. Onlar yalnızca siyasetin kurulu düzen içerisinde sürmesi kaygısını taşırlar. Ciddi durumlarda darbeye imdat frenini çekerler. Tıpkı 12 Eylül 1980’de yaptıkları gibi. Darbeden önceki aylarda caddeelerde her gün solcu ve sağcı aşırıları arasındaki çatışmalarda ortalama 30 kişi hayatını kaybediyordu. O dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren sonraki konuşmalarında, on bir ay

boyunca müdahalenin en doğru zamanının beklendiğini söyleyecekti. Devrik Başbakan Süleyman Demirel, sokak terörünün bir günde sona ermesinin kendisini çok şaşırttığını ve solcular ile sağcıların bir noktadan yönlendirildikleri ihtimalini öne sürdü. Her halükarda ordunun darbelerden önce psikolojik olarak zeminini hazırlamış olduğu herkes tarafından bilinen bir husus.

Askerler, her darbede kanuni yükümlülüklerine atıfta bulunuyorlardı. Kastettikleri, 1961 yılında yürürlüğe giren “İç Hizmeti Kanunu”nuydular. Bu kanun, müdahalelere onay veren bir belgeydi. 2. Maddede: “Ordu, Türk vatanını, bağımsızlığını ve cumhuriyetini korumak için savaş sanatını öğretmek ve kullanmakla yükümlüdür.” yazıyordu. 35. Maddede ise her şey daha açık ve somuttu: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk vatanını ve Türkiye Cumhuriyeti’ni, anayasada belirlendiği üzere, korumak ve kollamaktır.”

Darbeler Cumhuriyet’in temel problemlerinden bir tanesine dahi derman olamadı. Aksine ülkedeki iç problemleri iyice çözümsüzlüğe mahkûm etti. Siyasetçilerin ordunun düzeltici rolünü kabullenmeleri onları sorumsuz davranmaya itti. Aynı şekilde son doğrudan müdahale olan 1980 darbesi de ülkeyi geri götürdü. Yeni anti-terör yasalarının ilk muhatabı özelde entelektüellerdi ve bunlar yeni kurulan Devlet Güvenlik Mahkemelerinde yargılandılar. Kürt ayrılıkçılığıyla mücadele için aşırı sağcı “bozkurtların” çoğunluğu teşkil ettiği yeni birimler kuruldu. Kürt milliyetçiliğine karşı bir önlem olarak tüm Kürtçe yer ve bölge isimlerinin Türkçe yeniden adlandırılması yapıldı. Grev yasağı genişletildi ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) üniversitelerin elinden her türlü özerkliği aldı.

1982 yılında yazılan yeni Anayasa bunların dışında başka kısıtlamaları da içermektedir. Daha önceki 1924 ve 1961 anayasaları gibi bu Anayasa da seçilmiş meclislerce değil de askerlerin gölgesinde hazırlanmıştır. 1982 Anayasası için düzenlenen

referandumda her türlü eleştirinin yasaklandığı bir kampanya süreci yaşandı. Askerler kışlarına dönmeden önce tekrar on yıllık ritimlerle müdahaleye gerek duyulmayacak bir düzen tesis etmek istiyordu. Yeni Anayasa, Milli Güvenlik Kurulu’nu kendisi üzerinden askerlerin siyasete doğrudan etki edebilecekleri bir kuruma dönüştürmüştü. Kurul, generaller ve siyasetçilerden oluşuyordu. Yeni Anayasanın girişinde “12 Eylül 1980’de yapılan operasyonun”, “Kutsal Türk Devletinin varlığını” korumaya hizmet ettiği yazılıydı. 1995 yılında “kutsal” kelimesinin yerini “yüce” kelimesi aldı. Lakin Anayasanın ruhu değişmeden muhafaza edildi. Hâlâ devlet merkezde yer alıyor ve vatandaşın bu devlete hizmet etmesi gerektiği ön kabulleriyle hareket ediliyordu. Hâlâ devletin daha birçok temsilcisi bu hâlet-i rühiyeyi sürdürüyordu.

Darbeden sonraki ilk özgür seçimde olaylar generallerin arzulanığı doğrultuda gelişmedi. Her darbeden sonra, gerçek hâkim olan halk, askerın zıt kutbu olan partiyi iktidara getirdiği gibi, 1983’te de aynısını gerçekleştirdi. Asker açıkça Turgut Özal’ın Anavatan Partisi’nin seçilmesine karşı uyarılarda bulundu. Lakin Özal seçimlerden zaferle çıktı. Onun ülkeye getirdiği açılım, ekonomideki liberalleşme ve siyasette tabuları yıkmasıyla Cumhuriyet’in kuruluşundan beri meydana gelen ikinci dönüm noktasıydı. Özal, Cumhuriyet’in iki büyük temel tehdidinde karşı – Kürtler ve İslam – baskıdan ziyade daha fazla demokrasiyle mücadele edilmesi taraftarıydı.

Özal Malatyalıydı. Pragmatik bir lider olan Özal, kendisinden önce ve sonra hiçbir siyasetçinin cesaret edemediği kadar askerle uğraştı. Askeri törenlere şort ve beyzbol şapkası ile katılmış ve Türkiye’nin Körfez Savaşı’na katılımıyla alakalı bir iktidar mücadelesinde 1990 Kasım’ında askere karşı çıkmıştı. Özal geri çekilmedi ve sonuçta dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay geri adım attı. Özal 1993 yılında vefat etti. Özal’ı

Cumhurbaşkanı olarak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel takip etti. Demirel 1971 ve 1980 yıllarında darbeyle devrilmışti ve dersini almışti. Onun idaresinde Türk siyaseti tekrar genel akıntının sularında yol almaya başladı, kimse askere bir demok-raside geçerli olan sınırlar içerisinde hareket etmesi gerektiğini anlatmaya çabalamadı.

Bunu sadece bir kez, birçok sefer kısa sürelerle başbakanlık yapmış olan Mesut Yılmaz denedi ama başaramadı. Yılmaz, 1998 ilkbaharında tekrar bir koalisyon hükümetinin başında başbakan oldu. Başbakanlığı sırasında kendisinin sadece şüphelileri takip edecek bir bölüm kurduğunu artık “Batı Çalışma Grubu”na da ihtiyaç kalmadığını savunuyordu. Fakat o da 1998 Mart’ında ordunun müdahalesine sesini çıkaramadı.

Genelkurmay’da kurulan bu gizli organizasyon, Türkiye’nin “iç düşmanlarına” karşı suç unsuru teşkil eden ve ceza mahkemelerinde kanıt değerini haiz materyal toplamakla görevlendirildi. Erbakan’ın görevden uzaklaştırılmasından sonra da “irtica”, gündemlerinin ilk sırasındaki yerini muhafaza etti.

“Batı Çalışma Grubu” etkin çalıştı ve büyük ihtimalle 2002 sonunda lağvedildi. Onun yerine Jandarma Komutanlığı’nda “Cumhuriyet Çalışma Grubu” kuruldu. Tüm bu süre zarfında Milli Güvenlik Kurulu da çok etkin çalışıyor ve ayda bir kez toplanıyordu. Erdoğan hükümetinin en büyük reformlarından birisi, 2003 yazında, siyaseti biçimlendirme yetkisini general-lerin elinden alarak kurulu bir tavsiye organı haline dönüştürmesidir. 2004 Ağustos’unda ilk kez bir sivil, MGK’nın başına atandı. Daha önce Atina’da büyükelçilik yapmış olan tecrübeli diplomat Mehmet Yiğit Alpogan, kendisinden önceki sekreter Şükrü Sarıışık’ın yerini aldı.

Milli Güvenlik Kurulu reformunda Türklerin gözleri şaşkınlıktan fal taşı gibi açılmışti. O gün yaşananları şanlı ordularına hiç yakıştıramamışlardı. Her şeyden evvel orada “Milli Güvenlik

Kurulu’nun Siyasi Belgesi” olan “Kırmızı Kitap” yazılıyordu. Genelkurmay Başkanı bu kitabı yeni Başbakanına onun Kurula katıldığı ilk oturumunda iletirdi. MGK eski genel sekreterlerinden biri, hükümet olduktan sonra “Kırmızı Kitap”ı okuyan herkesin siyasetini yeniden gözden geçirdiğini ifade etmişti. “Kırmızı Kitap”, 27 ince sayfa ve 42 paragrafta askerin en önemli “kırmızı çizgilerini” formüle etmekteydi. Bu çizgiler, MGK Genel Sekreterliğini adeta Cumhuriyet’in iç güç merkezi haline getiriyordu. Bu yüzden “Kırmızı Kitap” aslında, içeriğine dair tüm katılımcıların sessiz kaldığı, Türkiye’nin “gizli anayasası” idi. Bu kurulun varlığı, devlet elitinin ve askerin toplum ve demokrasinin işleyişine karşı gösterdiği güvensizliğin bir başka kanıtıdır.

Bu kurulun son on yılında psikolojik savaş tekniklerini kullanırken ortaya koyduğu performans takdire şayandı. Bu tam da, MGK’nın 2004’te lağvedilen dört biriminden birinin göreviydi. Bir diğer birimde Türkiye’nin istihbarat servisinin eline geçen tüm önemli veriler bir araya toplanıyor ve değerlendiriliyordu. “Basın yayın çalışması” biriminin görevi ise “iç ve dış tehlikeleri bertaraf etmek” ve “devletin bütünlüğünü, bağımsızlığını ve Atatürk devrimlerini korumak için” yanlış bilgilendirme kampanyaları yürütmekti.

“Psikolojik savaş”a güzel bir örnek olarak, Kürtlerin yaşadığı küçük ilçe Şemdinli’de 2005 Kasım’ında meydana gelen olay verilebilir. Kürtlerin yoğun yaşadığı Güneydoğu’da sayısız faili meçhul suikast vuku bulmaktaydı. Fakat 9 Kasım 2005’te güvenlik güçleri meşhur bir Kürt entelektüelin kitapçısına bomba atılmasının ardından suikastçıyı yakalamıştı. Eski PKK mensubu fakat o vakit Türk devleti için çalışan suikastçı Veysel Ateş hazırda bekleyen ve içinde Jandarma mensubu Ali Kaya ile Özcan İldeniz’in oturduğu bir arabayla kaçmak istedi. Arabanın bagajında birçok başka silah ile birlikte şahısların isimleri ve nerede öldürüleceklerini gösteren planlar bulundu. Suikastçıların

amacı çok açıktı: Bir dizi cinayet ile Türk ordusu ve PKK arasındaki savaşı tekrar canlandırmak!

Savcı Ferhat Sarıkaya suikastçılarının yüksek rütbeli subaylarla bağlantılarını ortaya çıkarmak istedi. Sarıkaya, sonrasında Genelkurmay Başkanı olacak Yaşar Büyükanıt'ın ismine de iddianamede yer vermek istiyordu. Büyükanıt, yakalanan iki jandarma mensubundan biri hakkında "iyi çocuktur" şeklinde övgü dolu sözler sarf etmişti. Büyükanıt bu kişiyle Güneydoğu'daki ordu komutanlığı esnasında birlikte çalışmıştı. Neticede Sarıkaya tüm görevleri elinden alınarak azledildi, bunun sebebi olarak da, silahlı kuvvetleri teröre karşı mücadelede zayıflatmak amacıyla görevini kötüye kullanması gösterildi. Şüpheliler askeri mahkemeye sevk edildiler ve mahkeme 2007 Aralık'ında bunları serbest bıraktı.

Ankara'da kamu hukuku profesörü olan Mithat Sancar, ordunun sürekli kriz senaryoları ürettiğini ve bununla kendisinin vazgeçilmez olduğunu ima ettiğini öne sürmüştü. Ordu kamuoyunun önüne zeytin yeşili üniformasıyla çıkabilmek için her şeyi yapıyordu aslında. Türk ordusu, onlarca yıldan beri yapılan her tip kanaat anketinde halkın hiç değişmeksizin en güvendiği kurum çıkar. Sıralamada meclis, parti ve siyasetçilerin çok üstünde yer alır. 2005 ve 2007 yıllarında yüksek rütbeli subaylar ilk kez görevlerini kötüye kullanma ve ihmalden dolayı hapis cezasına çarptırıldılar: Önce emekli Amiral İlhami Erdil, sonra emekli Korgeneral Ethem Erdağı. 2007 Mayıs'ında yapılan kapsamlı bir anketin sonucunda Türk gazetecilerin % 79'unun Türk ordusuna güvendiği ortaya çıktı. Başka hiçbir kurum böyle bir güvene layık olamamıştı. Öte yandan 2006 Kasım'ında yapılan başka bir ankete göre Türklerin % 58'i ordunun politikaya karışmasını istemiyordu. Buna olumlu bakan sadece % 14,5'lük bir kesimdi.

Ordu, olumlu imajını ancak eleştirel sesleri bastırarak muhafaza edebileceğini düşünüyordu. 2007 Nisan'ında haber dergisi

Nokta ordu hakkında eleştirel haberler yayımladığı için kapanmak zorunda kaldı. *Nokta*’da 2007 ilkbaharında yayımlanan üç farklı haber, kamuoyunun hop oturup hop kalkmasına neden oldu. Dergi ilk olarak, ordunun, hangi gazeteciler ordu tarafından hangileri ordu karşıtı şeklinde net listeler tuttuğu haberini yayınladı. Genelkurmay ise haberi yalanlamamış, bunun yerine listenin sadece bir taslak olduğunu beyan etmişti.

“Nokta” bunun akabinde emekli Amiral Özden Örnek’in elektronik günlüğünden alıntılar yayımladı. 2004 yılında yazılan ve matbu 2.000 sayfa hacmindeki günlüğünde Örnek, Erdoğan hükümetine karşı nasıl bir darbe planladığını açıklıyordu. Belki buna paralel olarak, belki de ayrı biçimde dönemin Jandarma Komutanı Şener Eruygur da hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir darbe planlamıştı. Darbenin gerçekleşmemesinin nedeni dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün buna izin vermemesiydi. Günlüklerin kamuoyu ile paylaşılması ve yayımlanması hususunda Özkök çekingen bir tavırla bu durumun hukuki olarak araştırılmasının münasip olacağını söylemişti. Örnek, böyle bir günlüğün mevcut olduğunu ama kendisinin bunu imha ettiğini bildirmişti, ama anlaşılan hepsini imha edememişti. Örnek kendi onurunu yaralanmış görerek *Nokta*’yı şikâyet etti. Fakat hiç kimse bu amirali, seçilmiş hükümete karşı bir darbe planı yapmasından ötürü şikâyet etmedi. Bunun yerine askerî mahkemenin arama emriyle *Nokta*’nın yayın merkezinde arama yapıldı ve bulunan her şey alınıp götürüldü. Bir sayı yayımlanamamıştı. Yayımlanamayan sayı ordunun sivil toplumdaki kimi kuruluşları Erdoğan hükümetini köşeye sıkıştırmak ve belki devirmek için nasıl kullanacağını anlatıyordu. Kısa bir süre sonra 2007 Nisan’ında toplu mitingler başladı. Bu mitingleri düzenleyen derneklerin çoğu o dönemin İçişleri Bakanlığı’ndaki ilgili memurlarca tanınmıyorlardı. Ya yeni kurulmuş veya kurgulanmış derneklerdi. Fakat organizatör derneklerden bir tanesi yeterince

ün sahibiydi: “Atatürkçü Düşünce Derneği.” Bu derneğin başında 2004’te engellenen iki darbenin önde gelen isimlerinden biri olan Şener Eruygur oturuyordu.

Nokta dergisinin Genel Yayın Yönetmeni Alper Görmüş, darbenin Amerika Birleşik Devletleri’nin destek vermeyi reddetmesi, Türk basınının birlikte hareket etmemesi ve halktan kurtarın çağrısı gelmemesi gibi nedenlerden ötürü gerçekleşmediği kanaatindeydi. Önceki darbelerin psikolojik altyapısı çok daha iyi hazırlanmıştı; ama artık Türkler orduları tarafından eğitilip yönetilmek istemiyorlardı. Görmüş, odası alt üst edildikten sonra istifa etti. Kendisine altı yıl sekiz ay hapis cezası istemiyle bir dava açıldı. Yayıncı Ayhan Durgun baskılar karşısında teslim bayrağını çekti. Psikolojik savaşa daha fazla dayanamamış ve dergiyi kapatmıştı. Ordu kimi darbeler aldı; fakat sonuçta bir “iç düşmanı” daha mağlup etmenin haklı gururunu yaşıyordu.

2002’den 2006’ya kadar görev yapan Genelkurmay Başkanı Özkök için en uygun tarif, üniforma sahibi bir vatandaşdır. Hilmi Özkök’ün bu görevi sürdürdüğü dört yıl AK Parti’nin ilk hükümet dönemiyle neredeyse tamamen örtüşmektedir. Özkök’ün Başbakan Erdoğan’ı ve partisini sevdiğini söylemek zor. Hükümeti sürekli eleştiriyordu; fakat hem seleflerinden hem de halefi Büyükanıt’tan çok daha itidalli bir şekilde. Gene de eleştirisinin dozu nadiren astlarını memnun ediyordu. Özkök ve Erdoğan’ın arasında sanki yazılı olmayan bir anlaşma yapılmış gibiydi: Her ikisi de ortamı germiyordu ve ordu kendisini geri planda tutuyordu. Özkök, bir demokrasinin seçilmemiş aktörlere çektiği kırmızı çizgilere saygı duyan bir komutandı. 2004 yılında darbe heveslisi iki generalin yollarına taş koymuştu. Kamuoyuna açıkça Atatürk düşüncesinin yeniden yorumlanması ve Harp Akademilerinin ders planının buna göre yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmişti.

Özkök, 2006 Mart’ında, görevden ayrılmadan birkaç ay

önce Harp Akademisi öğrencilerinden farklı düşüncelere önyarıyla yaklaşmamalarını istemişti. Buna ek olarak başka düşünceler taşıyanların otomatik olarak vatan haini sayılmayacaklarını da ifade etmişti. Tam aksine, farklı bir düşünceden faydalanmak da mümkün olabilirdi. 2007 Mayıs’ında görevinden ayrılmak zorunda olan Cumhurbaşkanı Sezer’in halefi olarak Özkök’ün adının AK Parti kulislerinde dillendirilmesi çok da şaşırtıcı değil.

Özkök 2006 Ağustos’unda emekli oldu. Halefi Büyükanıt Paşa eski düzeni hemen yeniden tesis etti ve AB yolunda Türkiye’nin en büyük eleştirmeni haline geldi. Elbette Türkiye, AB üyeliği hedefinden ne kadar uzakta kalırsa, Büyükanıt’ın maruz kalacağı kısıtlamalar o kadar az olacaktı. Ordu, Büyükanıt’la beraber yeniden siyaset sahnesine geri döndü. 2006 Ağustos’unda göreve henüz yeni başladığında, reform ve daha demokratik bir Türkiye talebinde bulunanlara, bu rüyanın silahlı kuvvetlerin var olduğu müddetçe gerçekleşmeyeceğini bildirdi. Ayrıca Kürt ayrılıkçılığına ve irticaya karşı ek tedbirlerin alınacağını da ifade etti. Büyükanıt’ın sözleriyle: “Ulu önder Atatürk’ün kurmuş olduğu Cumhuriyet ne değiştirilebilir ne de ülke bölünebilir”di.

Daha 2006 yılının ekim ayında, 2007 yılında yapılacak seçimlere dair iyice planlanmış senaryosunu açığa vurdu. Önce silahlı birliklerin kumandanları Cumhuriyet için var olan tehlikeden şikâyet ettiler, sonra Cumhurbaşkanı Sezer irticayı daha önceleri olmadığı kadar güçlü gördüğünü ifade etti. 2 Ekim tarihinde Harp Akademilerindeki bir konuşmada Büyükanıt, tüm bu operasyonu seçmenleri laiklik yolundan sapmamaları hususunda uyararak taçlandırdı. Nihayetinde Cumhuriyet’te “laikliği” yeniden tanımlamak isteyen mihraklar mevcut idi. Erdoğan, bu soğuk rüzgârı sırtında hissederek Amerikan Başkanı ile Beyaz Saray’da buluştu. Generallerin ve Cumhurbaşkanı’nın konuşmaları, 28 Şubat 1997 tarihinde generallerin dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan’a verdikleri muhtıranın bir nevi

tekrarı olarak da değerlendirilebilirdi. Fakat bu kez generallerin beyanatları beklendiği kadar tesirli olamamıştı.

Büyükantı aynı şekilde Şubat 2007'de Washington'da Cumhuriyet'in kuruluşundan beri bu denli büyük bir tehlikeye maruz kalmadığı şeklinde bir uyarıda bulundu. Eğer öyleyse, o zaman bu, askerler gözetim görevlerinde başarısız olmuşlar, anlamına gelirdi. Bu başarısızlığın önüne geçmek için meçhul bir kişi 27 Nisan 2007 gününün gece yarısından az bir süre önce Genelkurmay'ın web sayfasına bir açıklama yükledi. Meclis, gece yarısında Cumhurbaşkanı Sezer'in halefini seçmek için birinci turda toplanacaktı. Hükümetteki AK Parti'nin adayı Dışişleri Bakanı Abdullah Gül idi. Eşi Hayrünnisa Hanım başörtülüydü ve bu durumu generaller Cumhuriyet'e bir tehdit olarak algılamaktaydılar.

Silahlı Kuvvetlerin durumu “kaygıyla” takip ettiği, uyarıda üstü örtük olarak mevcuttu. Devamında: “Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir.” cümlesi mevcuttu. Yeniden 1961 yılından kalan “İç Hizmeti Kanunu”na bir atıf vardı. Subaylar geçmişte darbeleri bu şekilde savunmuşlardı. Açıklama kimi soru işaretleri bıraktı. Üslubu problemliydi ve bunun dışında Büyükantı internet'in meçhuliyetinin ardına saklanmayacak kadar mert bir adamdı. Açıklamayı Erdoğan hükümetine karşı düzenlenen toplu mitingler takip etmişti ve bu mitingleri -7 Haziran 2008 tarihli *Taraf* gazetesinin haberine göre- “Cumhuriyet Çalışma Grubu” organize etmişti. Bunun için 225 “sivil toplum” derneğiyle irtibata geçilmişti. Tüm bunları Anayasa Mahkemesi'nin Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini engelleyen bir kararı takip etti. Bu yüzden Gül ancak yeni seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı koltuğuna oturabilecekti.

Genelkurmay'ın web sayfasında okunacak başka şeyler de

vardı. Büyükanıt’ın 2007 Şubat’ındaki Washington ziyaretiyle eş zamanlı olarak web sayfasında Rusya Devlet Başkanı Putin’in konuşmaları yer almıştı. Bu bir işaret olarak değerlendirildi: Genelkurmay’ın Batı yönelimine karşı alternatif aradığı şeklindeki ve Türk subayları arasında Putin’in Rusya’sını model olarak gören anti-demokratik ve otoriter bir düzenin sempatanlarının mevcudiyetinin işareti olarak değerlendirildi. Dışında yer alanlar için ordu hâlâ “kapalı kutu” olmaya devam ediyordu ve ordunun iç dinamiklerini anlayabilmek mümkün değildi. Homojen gözükken subay kadrosu içerisindeki ideolojik eğilimleri tefrik edebilmek de aynı oranda imkânsızdı. Resmi olarak ordunun tepesi AB üyeliği hedefini destekliyordu, fakat Kopenhag kriterlerinden kaynaklanan Kürtlere daha fazla hak tanınması gibi kimi ön şartları kararlı bir biçimde reddetmekteydi.

Genelkurmay Başkanı Özkök’ün görev süresi boyunca (2002–2006 arası) ordunun eleştirel tonu azaldı. Bunun nedeni olarak Irak Savaşı’nın ABD ile Türkiye’nin ve özellikle de ordunun ilişkilerini gözle görülür ölçüde kötüleştirilmesi gösterilebilir. Washington, Türk ordusunu, 2003 ilkbaharında Irak Savaşı’nın hemen öncesinde Amerikan askerlerinin Türk topraklarından transit geçiş yapmalarına yeterince destek çıkmamasından dolayı affetmemişti. AK Parti hükümeti tezkereyi oya sundu, fakat tezkere reddedildi. AK Parti’den 71 milletvekili ve orduya yakın duran CHP’nin tüm milletvekilleri tezkereye ret oyu kullandı. Tezkere reddedilmesine karşın Amerikan savaş uçaklarına Türk hava sahası açıldı. Aynı zamanda Amerikan askerlerinin Irak’taki varlığı, 2007 sonuna kadar Türk ordusunun Kürt isyancıları sınır ötesi operasyon ile aramasının önünde engel teşkil ediyordu. Askerin Washington ile olan münasebetlerindeki bu soğukluk, Erdoğan hükümetinin Milli Güvenlik Kurulu’nun yetkilerini sınırlandırmak ve savunma harcamalarını açıklamak gibi reformları gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştı.

Aslında ABD ile askerinin ilişkileri sağlam bağlarla bağlanmıştır. Yüksek rütbeli subayların çoğu eğitimlerinin önemli bir kısmını ABD’de tamamlarlar. Bu yüzden Amerika’ya duydukları sempatinin benzerini Avrupa’ya karşı pek duymazlar. Askerlerin zihinlerinde “Sevr-kompleksi” geçerliliğini hâlâ sürdürür ve onlara göre Batı 1920’de Sevr’de olduğu gibi Türkiye’yi bölme amacını gütmektedir. Bunların yanında askerler arasındaki üçüncü bir cephe Türkiye’yi bölgede bağımsız bir güç olarak telakki ediyordu. Bu cephe bir yandan Putin’in Rusya’sına sempati duyarken, askeri teçhizat konusunda İsrail ile birlikte çalışıp mollalardan kurtulmuş bir İran’ı uzun dönemli bir ortak olarak görebiliyordu. Özkök’ün görevden ayrılmasından itibaren Avrupa yanlısı cephe güçten düşmüş gibi duruyor. Bu cephe AB üyeliği ile Atatürk vizyonunun kemale ereceğini düşünenlerden oluşur. Onlara göre Atatürk yalnızca bir medeniyetin olduğunu, bunun da Avrupa medeniyeti olduğunu söylemişti. Fakat ordunun siyasi bir rolünün bulunması Avrupa’nın demokrasi anlayışıyla uyuşmaz. Bu nedenle generaller ya kendi siyasi imtiyazlarından ya da Avrupa rüyasından vazgeçme kararıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kendi iradeleriyle modern Türkiye üzerindeki vesayetlerinden vazgeçeceklerine ve bunu demokratik kurumlara devredeceklerine dair elimizde herhangi bir kanıt şimdilik mevcut değil.

Hukuk Koruyucu Olarak Yargı

Türkiye’de silahlı güçler devletin iç ve dış düşmanlarını gözetim altında tutarak güvenliği sağlar. Yargı ise kendisine ideolojik destek verir ve böyle yaparak ulusal güvenliği, yani devleti koruduğunu düşünür. Anayasalar ve kanunlar da hâkim ve savcılarının bu koruma işlevini yerine getirmelerine yardımcı olurlar. Bu kanunlar genellikle bireyin temel haklarını devlet karşısında korumak yerine, devleti birey karşısında korurlar. Bağımsız anayasa hukukçuları bu nedenle Türkiye’yi atanmış yargıçların

egemenliğinin halkın ve meclisin üzerinde olduğu bir “yargıç devleti = juristokrasi” olmakla eleştirmekteler.

Bununla beraber, 2001 yılından beri gerçekleşen reformlar ile hukuk anlayışında da bir dönüşüm gerçekleşti. 1 Nisan 2005 tarihinde yürürlüğe giren yeni Ceza Kanunu’na göre bireyin korunması anlayışı, devletin korunması anlayışının üzerine çıktı. Yeni yasalar çerçevesinde, devletin düşmanlarını konuşturmak için işkence yapan kişi, artık çok sert biçimde cezalandırılabilir. 22 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun, erkek ve kadını ilk kez eşit biçimde konumlandırıyor. Kadın, “karı” değil, kadın olmuştu ve artık kadının hakları “aile namusu”nun korunmasından bağımsız ele alınıyor.

Bununla beraber, kanun metnindeki paragraflar değişmiş olsa bile bunları uygulayan zihniyet değişmemişti. 2004-2007 yılları arasında MGK’nın ilk sivil genel sekreteri olarak bu görevi üstlenen tecrübeli diplomat Alpogan, acil olarak hâkim ve savcıların eğitilmesini talep etti. Türklerin çoğu yargıyı, reformların uygulanmasında bir engel olarak görüyordu. Yeni kanunlara uygun kararlar alınmıyor ve yargıçların çok azı reform sürecinin peşi sıra ilerliyordu. Bunun bir sebebi elbette bugüne kadar yargının istihdam politikasının arkasındaki mantıkta gizliydi. Bu mantığa göre işe alınacak nitelikleri haiz olanlar, ortak bir ideolojiye mensup ve devletin korunması ve onun güvenliğinin sağlanmasına öncelik verecek kişilerdi.

Hiçbir yerde yazılı olmayan bu mantığa karşi gelenler kendi idam fermanlarını imzalamış olurlardı. Mesela savcı Ferhat Sarıkaya’nın başına gelenler... Savcı, önce Van’da Kemalist rektör Aşkın’ı tutuklatmıştı. Sonra da şemdinli saldırılarıyla alakalı iddianamesinde Orgeneral Büyükanıt’ın ismini zikretti ve meslekten atıldı. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Başkanı, Cumhuriyet Başsavcısı Nuri Ok, Sarıkaya’nın meslekten uzaklaştırılmasını kendi konumunu “politize” etmesine ve elindeki

yetkiyi kötüye kullanmış olmasına bağladı. Ankara Barosu Başkanı Vedat Ahsen Coşar ise bu kararın ordunun ısrarıyla alındığını söylüyordu. Meslekten uzaklaştırılan bir başka savcı da Sacit Kayasu'dur. Kayasu, 2000 yılında 12 Eylül darbesini yapan generallere karşı bir iddianame hazırladı. Bu iddianameye göre darbeci generallerin yargılanması gerekiyordu, çünkü onlar her şeyden evvel 650.000 kişinin yakalanması ve 1,6 milyon kişinin takip edilmesini organize etmişlerdi.

Sarıkaya, Kayasu ve diğerleri devletin dokunulmazlığını sorguladıkları için görevden uzaklaştırıldı. Devletin savcıları olarak bir zamanlar konumları, Türkiye'nin mahkeme salonlarında uzun süre aynı mekânı paylaştıkları ve kendileri hakkında karar veren hâkimlerden çok da uzak değildi. İsveçli hâkim Kjell Björnberg gözetimindeki bir AB komisyonu, 2006 Şubat'ında Türk yargısına dair bu tip sıkıntılı ele alan bir rapor hazırladı. Rapor 48 değişiklik öneriyordu. Bunlar arasında, devlet savcılarının bürolarının artık mahkeme binasında yer almaması, savcılarının mahkeme salonuna yargıçtan başka bir kapıyı kullanarak girmeleri, savunma avukatlarıyla aynı seviyede karşılıklı oturmaları gibi maddeler bulunuyordu.

Türk yargısı bağımsız değildir, büyük oranda ideolojiktir. Anayasa Mahkemesi'nin, 1 Mayıs 2007'de TBMM'nin yaptığı oturumu geçersiz sayabildiği bir ülke burası. Muhalefetteki CHP ve diğer bazı küçük partiler Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini engellemek için 27 Nisan'daki seçimleri boykot ettiler. Hemen aynı günde CHP, Anayasa Mahkemesi'ne şikâyette bulundu. Anayasa'ya şikâyet etme hususundaki işaret fişeğini Sabih Kanadoğlu yakmıştı. İlk olarak Kanadoğlu, bir AK Parti mensubunun Cumhurbaşkanı olmasını engellemek için son çare olarak muhalefetin oylamayı boykot edip Anayasa Mahkemesi'ne oylamanın ilk turuna milletvekillerinin en az üçte ikisinin katılmış olması gerektiği hususunda başvuruda bulunması lüzumunu dile

getirmişti. 1 Mayıs’ta Anayasa Mahkemesi bu gerekçeyi makul buldu. Fakat bu koşul ne 1989’da Turgut Özal’ın ne 1993’te Süleyman Demirel’in ne de 2000 yılında Ahmet Necdet Sezer’in seçilmesinde aranmıştı. Buna rağmen Anayasa Mahkemesi’ne göre Gül için bu koşul mutlaka yerine getirilmeliydi; çünkü devlet Gül’ün seçimini engellemek istiyordu. Ordu CHP’nin başvurusunu destekledi ve Sezer de başvuruya olumlu oy vermeleri için her bir hâkimi teker teker yanına davet ederek kendilerine sorumluluklarını hatırlattı. Ancak AK Parti’nin 22 Temmuz 2007’deki seçimin zaferinden sonra Sezer, Gül’ün seçimini bu vasıtalarla engellemeye çalışmanın bir hata olduğunu itiraf edecekti. Sezer, Anayasa Mahkemesi yargıçlarının çoğunu ya kendisinin başkanlığı döneminde beraber çalışmış ya da onları bizzat atamış olmasından dolayı şahsen tanıyordu. Türkiye’de üst düzey yargıç ve hâkimlerin atanması cumhurbaşkanının yetkileri arasındadır.

Tülay Tuğcu da Sezer’in döneminde Anayasa Mahkemesi Başkanı olmuştu. Onun oylarıyla 2001 yılında İslamcı “Fazilet Partisi” ve iki yıl sonra da Kürt milliyetçisi “DEHAP” kapatıldı. Ayrıca Tuğcu, ölüm cezasının kaldırılmasına karşı eleştirilerini de dillendirmekten çekinmemişti. O, Kürtlere kendi dillerini öğrenme hususunda verilecek en ufak bir hakkın bile Anayasa’nın temel ilkeleriyle çeliştiğini düşünmekteydi. Üstelik, gayrimüslim azınlıklara verilen emlak edinme hakkının da anayasayla çeliştiği kanaatini taşıyordu. 2001 Ağustos’unda politikacı Erdoğan’ı düşünce suçundan hüküm giymiş olmasının bir sonucu olarak parti kuramayacağı hususunda uyardı. Ankaralı bir memur ailesinin çocuğu olan Tuğcu, kendisini “aydın ve savunmacı bir demokrat” olarak tanımlıyordu.

Yargı için en önemli husus, demokrasinin savunmasından ziyade devletin korunmasıydı. Bu amaca yönelik olarak yargıçlar ve hâkimler partileri kapatıyor, siyasi katılımın önünü kesiyor veya düşünce özgürlüğünü sınırlıyorlardı. 1968’den bu

yana Anayasa Mahkemesi yirmiden fazla partiyi kapattı. Özellikle Kürtlerin, İslamcılarının ve aşırı solcuların partileri kapatıldı. Doksanlı yıllarda ise parti kapatma rekoru kırıldı. Kapatılan partilerin ekserisi kısa süre içinde yeni isimlerle siyasete döndüler. 2001 Haziran'ında o dönemin Almanya Adalet Bakanı Herta Däubler-Gmelin bir Ankara ziyareti esnasında parti kapatma kriterlerinin muğlâklığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan düşünce özgürlüğünün sınırlanması sorunu ile ilgili eleştirilerini dillendirdi. 2002 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliği, parti kapatma şartlarını nispeten zorlaştırdı. Bu Anayasa değişikliği ile artık, düşüncelerin dile getirilmesi, bir partiyi kapatmak için yeterli şart olmaktan çıkacaktı.

1991'den 1994 yılına kadar Anayasa Mahkemesi birçok Kürt partisini kapatmıştı: Halkın Emek Partisi (HEP), Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) ve 16 Haziran 1994'te Demokratik Parti (DEP). HEP'in kapatılma nedeni olarak milletvekili Leyla Zana'nın 1991 yılında Meclis'te yapmış olduğu milletvekili yemininin bir kısmını Kürtçe olarak tekrar etmiş olması gösterildi. DEP'in ise ayrılıkçı PKK ile ilişkilerinin olduğu iddia edildi. Oysa DEP bu iddiayı reddediyordu. 1994 yılında Kürt politikacı Murat Bozlak, Halkın Demokrasi Partisi'ni (HADEP) kurdu. 1999 Nisan'ında HADEP yerel seçimlerde Diyarbakır'ın da aralarında bulunduğu 37 belediye başkanlığı kazandı. O esnada üç aydan beri haklarında bir kapatma davası sürmekteydi. HADEP parti kongrelerinde ne Türk bayrağının asıldığı ne de İstiklal Marşı'nın okunduğu ve partinin PKK ile dirsek temasında olduğu da iddialar arasındaydı. Lakin aslında partinin temel derdi, Türkiye'deki Kürtler için daha fazla hak elde etmektir.

HADEP kapatıldı ve onun boşluğunu 1997 Ekim'inde kurulan ve yedekte tutulan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) doldurdu. Sabih Kanadoğlu, önce HADEP sonra ise DEHAP davasını takip etti. Anayasa Mahkemesi kararını açıklamadan

önce DEHAP, 17 Mayıs 2005 tarihinde yeni kurulmuş olan Demokratik Toplum Partisi’ne (DTP) ilhak oldu. 2007 Kasım’ında Kanadoğlu’nun halefi Abdurrahman Yaçınkaya kapatma davasıyla ilgilendi. Dava partinin 221 üyesine beş yıl süreliğine siyaset yasağı konulmasıyla sona erdi. Mahkeme kararında, DTP’nin “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne karşı düzenlenen faaliyetlerin merkezi” olduğu kanaatine varıldığını söyledi. 22 Temmuz 2007’deki seçimlerden beri DTP halen, 20 milletvekiliyle mecliste temsil edilmektedir.

Necmettin Erbakan’ın İslamcı partilerinin başına gelenler Kürtçü partilerin tecrübelerinden çok da farklı değildi. İlk önce 1971’de “Milli Nizam Partisi” (MNP), sonra 1980 yılında “Milli Selamet Partisi” (MSP), daha sonra 1998 yılında “Refah Partisi” (RP), ve 2001 yılında da “Fazilet Partisi” (FP) birbiri ardına kapatıldı. 2001 yılında kurulan Saadet Partisi (SP) o kadar etkisizdi ki kapatılmasına gerek görülmedi. Zamanında Anayasa Mahkemesi “Fazilet Partisi’ni” üçe karşı sekize Türkiye’deki “laik düzene” karşı yaptıkları yıkıcı faaliyetler iddiasıyla kapatmıştı. Ayrıca iki milletvekilinin milletvekilliği düşürüldü. Bu milletvekilleri, 28 Şubat 1997 tarihinde Necmettin Erbakan hükümetine karşı düzenlenen darbeyi yapan generalleri “mayası bozuk” olmakla itham eden Bekir Sobacı ile 1999 yılında Meclis’in ilk toplantısına başörtüsüyle gelen meslektaşı Merve Kavakçı’yı savunan mücadeleci yazar Nazlı Ilıcak idi.

Sobacı, Ilıcak, Kavakçı ve bunların dışındaki iki milletvekili, Anayasa Mahkemesi hakimleri tarafından beş yıllık siyaset yasağı cezasına çarptırıldı. Siyaset yasağıyla cezalandırma partinin yasaklanmasıyla doğrudan alakalıdır. Fakat yargının bu yasağı daimi kılması mümkün değildir. Bu nedenle yargının mesela Erdoğan’ı siyasetten uzak tutma çabaları başarıya ulaşamadı. Bu süreç 6 Aralık 1997’de Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı iken eşinin şehri olan Siirt’te yaptığı bir konuşma ile başlamıştı.

Erdoğan, Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olan Ziya Gökalp'in bir şiirinden aşağıdaki dizeleri alıntılamıştı: “Minareler süngümüz, camiler kışlamız.” Şiirlerden alıntı yapmak birçok ülkede düşünce özgürlüğünün içinde sayılırken, Türkiye’de bu durum Devlet Güvenlik Mahkemesinin önüne çıkmak için yeterliydi. Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi 12 Nisan 1998 tarihinde Erdoğan’ı Gökalp’in şiirindeki bu dizelerden ötürü tecil imkânı olmaksızın on ay hapis cezasına çarptırdı. Cezanın temelinde, Ceza Yasası’nın düşünce suçlarını cezalandıran 312. maddesi yatıyordu. Bu madde muhataplarını “halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge ayrımcılığı temelinde kışkırtmakla” itham ediyordu. Erdoğan, görevini bırakmak zorunda kaldı ve cezanın ikinci kısmı uyarınca ömür boyu siyaset yasağına maruz kaldı. 1999 Mart’ında Erdoğan hapse girdi ve dört ay haptiste kaldıktan sonra çıktı.

AB Reform süreci ile birlikte, Ceza Yasası’ndan 312. Madde çıkarıldı ama Erdoğan’ın cezasına af getirilmedi. Yargı, Erdoğan’ın önlenemez yükselişini durdurmak için düşünülebilecek her yola başvurmaktan çekinmiyordu. Erdoğan, Türkiye’de siyasetçi olabilmesinin ancak ülkenin Avrupa normlarına uyduğunda mümkün olabileceğini anlayıp Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurdu. O, diğer arkadaşlarıyla birlikte -ki bu arkadaşlarının çoğu kendisi gibi yasaklı “Fazilet Partisi’nin” yenilikçi kanadında yer alan ve parti lideri Erbakan’a karşı gelenlerden oluşuyordu- 2001 Ağustos’unda Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AK Parti) kurdu. O dönemde hâlâ Yargıtay Başsavcısı olan Kanadoğlu, Erdoğan’ın ne bir parti kurabileceğini ne de parti lideri olabileceğini öne sürüyordu. 10 Ocak 2002 tarihinde AK Parti’den Erdoğan’ı kurucular listesinden çıkarması istendi. Avukatı Hayati Yazıcı ise sert bir dille AK Parti’nin siyasi rakiplerinin, Kanadoğlu veya Yargıtay değil siyasi partiler olduğunu söyleyerek yargıyı eleştirdi. 22 Eylül tarihinde Yüksek Seçim Kurulu Erdoğan’ın cezasını dikkate alarak, onun

herhangi bir seçim bölgesinden adaylığını koyamayacağını bildirdi ve 19 Ekim tarihinde ise Anayasa Mahkemesi, bu konuda Kanadoğlu’nun kanaatini doğrulayan bir karara vardı.

Erdoğan üzerindeki bu ipotekle 3 Kasım 2002 tarihindeki genel seçimlere girdi. Erdoğan’ın geri çekilmemesi hâlinde partiye bir kapatma davası açılma tehlikesi de söz konusuydu. Erdoğan, seçimleri siyasi yasağına dair bir referandum havasına soktu ve bu süreçten zaferle ayrıldı. 22 Ocak 2003 tarihinde mahkeme bu sefer Erdoğan’ın bir parti başkanının sahip olması gereken hukuki şartları haiz bulunmadığına hükmetti. Buna rağmen AK Parti Erdoğan’ı bir gün sonra oybirliğiyle genel başkan seçti. Yüksek Seçim Kurulu’nun Siirt seçim bölgesindeki seçimleri usul hatasından dolayı iptal etmesiyle Erdoğan’a TBMM’ye seçilebilmek için yeni bir şans doğacaktır.

Önce yeni TBMM, iptal edilen 312. Madde yüzünden almış olduğu hapis cezasına af getirdi. Cumhurbaşkanı Sezer bu değişikliği veto etti. Yargıtay Başsavcısı Kanadoğlu, 3 Kasım’daki seçimlerde adaylık için hukuki koşulları yerine getiremeyen bir kişinin bu seçimde de aday olamayacağını öne sürdü. Başka hukukçular da genel seçimden en az otuz ay sonra bir başka seçimin yapılabileceğini iddia ettiler. Ama kapı aralanmaya başlamıştı. Bu sefer Kanadoğlu ve arkadaşları mağlup olacaklardı. Erdoğan Siirt’ten aday oldu ve kazandı. Önce milletvekili sonra da TBMM’de güvenoyu alarak Türkiye’nin Başbakanı seçildi.

Erdoğan artık başbakan olmuştu, bu sefer Nuh Mete Yüksel, Erdoğan’ı “laik anayasal düzeni değiştirme teşebbüsünden” dolayı hapse atmak istedi. Ancak Yüksel’in görev yaptığı Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi başvuruyu kabul etmedi. Yüksel önceki yıl Alman siyasi vakıflarının Türkiye’deki irtibat büroları hakkında bir iddianame hazırlayıp tüm dikkatleri üzerine çekmişti. İddianamesinin temeli Hablemitoğlu’nun bir kitabıydı. Hablemitoğlu, Ankara’da Atatürk ilke ve inkılapları tarihi profesörü olarak

ders veriyordu. Kitabında Alman vakıflarının Alman devleti için casusluk faaliyeti yürüttüğünü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bütünlüğüne zarar vermeye çalıştığını iddia ediyordu. Bu ithamlar yüzünden kendisine dava açılmıştı. Hablemitoğlu 18 Aralık'ta öldürüldüğünde Başsavcı Kanadoğlu Türkiye'nin özverili bir evladını kaybettiğini söyleyecek, bir diğer başsavcı olan Yüksel ise şöyle haykıracaktı: "Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı laik ve demokratik Türkiye sonsuza dek yaşayacaktır!"

Nuh Mete Yüksel'in sonunu getiremediği şeyi Abdurrahman Yalçinkaya başarmak istiyordu. Cumhurbaşkanlığından ayrılmadan önceki son atamalarından birinde Sezer, Yalçinkaya'yı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı olarak atadı. Yalçinkaya, 14 Mart 2008 tarihinde 17 klasörü teslim alarak AK Parti'ye karşı açılmış olan kapatma davasını başlattı. "Yargı darbesi" olarak da adlandırılan iddianame, Ak Parti'den aralarında Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'ın da bulunduğu 71 siyasetçi hakkında siyaset yasağı talep ediyordu. Yalçinkaya attığı adımda çok kararlı olduğunu, çünkü AK Parti'nin İslami bir devlet hazırlığı içinde olduğunu ve kendisinin de bunu önlemek istediğini ifade etmişti. Erdoğan aleyhindeki 61 iddia Yalçinkaya'nın kanaatine göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 29 Haziran 2004 tarihli başörtüsü kararında zirveye ulaşıyordu. Buna göre laik bir mahkemenin dini konularda hüküm bildirme hususunda yetkisi yoktu. Gül ise Dışişleri Bakanlığı zamanında yurtdışındaki Türk diplomatlara, Fethullah Gülen cemaati tarafından finanse edilen okullara destek olmalarını tavsiye etmekle itham ediliyordu. Saygın ve liberal anayasa hukukçusu Ergun Özbudun bu iddiaların hiçbirisiyle Avrupa'da herhangi bir partinin kapatılamayacağını söyleyip bunun yerine kısa yoldan halkı yasaklayıp o halkın yerine yeni bir halkın uzaydan getirilmesini önerdi.

Partiler ve siyasetçiler, yargının parti kapatma ve siyasi yasak koyma silahlarına muhatap olurlarken; yargının üçüncü bir

silahı ise Kemalist devlet siyasetinin ön kabullerinden sapan entelektüelleri hedef alıyordu. Reformlar bunu zorlaştırmıştı ama yine de yargının yapabileceği şeyler mevcuttu. 20 Haziran 2003 tarihinde Meclis, düşünce özgürlüğü karşısındaki terörle mücadele yasasının 8. Maddesi ve TCK’nın 159 ve 312. maddeleri gibi maddeleri ilga etti. Fakat bu iki yasanın yerine milletvekilleri 301. Maddeyi getirmişlerdi. Bu madde Türklüğün ve Türk Devleti’nin kurumlarının aşağılanmasını cezalandırıyordu. Bir ek madde devlet organlarına yöneltilecek incitme hedefi gütmeyen eleştirinin cezalandırılmayacağını güvence altına alıyordu. Türk hâkim ve savcılarının bu maddeyi yeniden suistimal etmelerinden ötürü Türkiye’de ve AB’de, hükümete bu maddenin kaldırılması ya da değiştirilmesi yönünde telkinler yapıldı. Hükümetteki milliyetçi kanadın muhalefetinden ötürü hükümet sözcüsü Çiçek, 2008 Ocak’ında bu maddelerde bir değişiklik yapma hususunda kabinede bir uzlaşının oluşmadığını söyledi.

301 numaralı maddenin benzerleri bazı Batı demokrasilerinde de mevcuttur. Lakin Türkiye’deki farklı bir zihniyeti takip eden yargı, bu maddeleri çok baskıcı şekilde yorumlar. Kemal Kerinçsiz gibi aşırı milliyetçi avukatlar o günden bu yana bu maddeyi temel alarak entelektüellere karşı onlarca dava açtı. Müşteki avukatın ilk kurbanı Ermeni-Türk entelektüeli Hrant Dink olmuştu. Dink, 6 Ekim 2005 tarihinde “Türklüğe Hakaretten” dolayı asli mahkemede tecilli olarak altı ay hapse mahkûm oldu. Dil oyunları ile ünlü Dink’in suçuna temel teşkil eden şey, Şubat 2004’te gazetesi Agos’ta yayınlanan bir makalesiydi. Bu makalesinde Dink, Ermeni diasporasını Türkiye’deki Ermenilerden “zehirli Türk kanını saf Ermeni kanıyla değiştirmeyi” talep etmesinden ötürü eleştiriyordu. Savcının kendisi de bu kelime oyununu Ermeni diasporası ile ilişkilendirmişti. Fakat hâkim böyle düşünmedi. Dink’e karşı ikinci bir dava bir talkshowda şu sözleri sarf etmesinden ötürü 9 Şubat 2005 tarihinde başladı:

“Ben dürüst ve çalışkan bir Türk’üm demek yerine şu sözleri söylemeyi tercih ederim: ‘Ben dürüst ve çalışkan bir Türkiyeliyim.’” Bu sözlerin hemen akabinde Dink’in resmi, radikal milliyetçi çevrelerin web sayfalarına düşmeye başladı. 19 Ocak 2007 tarihinde ise bu fanatiklerden biri tarafından Agos gazetesinin önündeki cadde üzerinde vuruldu.

Bu cinayet Dink’i mahkeme günlerinde yalnız bırakmayan ve 301. madde temelli davalara karşı çıkan entelektüelleri teyakkuza geçirdi. Nobel ödüllü Orhan Pamuk da şikâyet edilenler arasındaydı. Kendisine öncelikle Türkiye topraklarında 1. Dünya Savaşı’nda bir milyon Ermeni’nin öldürüldüğü sözlerinden; daha sonra ise Türk ordusunun demokrasi için Erdoğan’ın iktidardaki AK Parti’sinden çok daha büyük bir tehlike olduğu iddiasından dolayı dava açıldı. İlkinde Türklüğe hakaret etmiş, ikincisinde ise Türk devletinin kurumlarını küçük düşürmüştü. 23 Ocak 2006 tarihinde yerel mahkeme İstanbul’da Pamuk’a açılan davanın düşmesine karar verdi.

Yine aynı vakitlerde benzer maddelerden ötürü yirmiden fazla dava sürüyordu, bunların arasında meşhur liberal yazarlar da vardı: İsmet Berkan, Murat Belge, Haluk Şahin, Hasan Cemal ve Erol Katırcıoğlu gibi. Onların suçu, mahkemenin bir üniversiteye Ermenilere dair bilimsel bir konferans düzenlemeyi yasaklama kararını eleştirmektir. Bunlara ek olarak Yunan şair Mara Meimardi’nin “İzmir’in Perileri” isimli çok satan kitabını yayımlayan bir yayıncı şikâyet edildi. Bu kitap bir zamanlar çok etnikli bir yapıya sahip şehirdeki azınlıkların yaşamlarını resmediyordu. Yazar Zülfü Kısanak PKK’ya karşı savaşta ordunun boşalttığı ve yıktığı köylere dair bir kitap yazdığından ötürü hüküm giydi. Daha öncesinde 2005 Ekim’inde İstanbul’da bulunan yayıncı Fatih Taş “kayıp” gazeteciler hakkında bir kitap yayımladığı için altı ay hapis cezasına mahkûm edildi; cürmü ise “Türk devletini kötölemektir.”

Türk devletinin arası düşünce özgürlüğü ile pek de iyi değildi. Türk devletini korumak refleksinin bir bölümünü Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış travması açıklıyor. Diğer bir bölümünü ise Cumhuriyet’in kuruluşunda ulusu kurma görevinin devlet eliyle yürütülmesi süreci aydınlatıyor. Devletin elinden iktidarın kayacağı korkusu, yapının iliklerine işlemiş bulunuyor. Soğuk Savaş esnasında bir öğrenci portakal kabuğunu orak ve çekiç şeklinde soymak istediği için cezalandırılmıştı. 1993 yılında vefat eden reformcu Özal, ilk olarak düşünce özgürlüğünde anlaşmak gerektiğini göstermeye çalışacaktı. O günden bu yana yasaların birçoğu değişti, fakat birçok hâkim ve savcının kafa yapısı aynı kaldı.

Siyaseten Fakir Devlet Partisi CHP

“Juristokrasi”nin hâkim ve savcıları, kendilerini siyasetin tarafı ve hatta aktörü olarak kabul ediyorlar. Onlar geçen yüzyılın yirmili yıllarından kalan otoriter modernleşmeci görevi üstlenen tarafa aitler. Atatürk tarafından kurulan ve hâkim ve savcıların da partisi olan CHP zayıfladıkça, kendi üzerlerine düşen vazifenin arttığına inanıyorlar. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra geçilen çok partili demokraside CHP yalnızca iki seçim kazanabildi: 1973 ve 1977 seçimleri. Bu iki seçimde de karizmatik parti lideri Bülent Ecevit, kariyerinin en parlak dönemini yaşıyordu. 1923’ten 1950’ye kadar tek başına iktidar olan devlet partisi CHP’nin seçim kazanmak için propaganda yapmaya ihtiyacı yoktu. Asıl görevi devlet ve bürokrasiyi siyaset sahnesinde temsil etmek ve onların çıkarlarını güvence altına almaktı. CHP bu nedenle merkezin çevre üzerinde sınırsızca tahakküm ettiği dönemden kalma bir statüko partisidir. Fakat Türk seçmeni oyunu kendi iradesiyle kullanabildiği vakitlerde, çevre, her zaman ortanın sağında bulunan ve reform yapan partileri seçti: Ellili yıllarda Adnan Menderes’in “Demokrat Partisi” (DP), seksenli yıllarda Turgut Özal’ın “Anavatan Partisi” (ANAP) ve

günümüzde Recep Tayyip Erdoğan'ın "Adalet ve Kalkınma Partisi" (AK Parti).

22 Temmuz 2007 tarihli son seçimde CHP ve AK Parti iki büyük rakip olarak karşı karşıya geldiler. Elbette gene, CHP eski merkez ve statükonun partisiyken, AK Parti çevrenin ve reformların partisiydi. AK Parti Türkiye'nin tüm illerinde, tüm meslek ve yaş gruplarında ve tüm gelir katmanlarında kazandı. Sadece Türklerin en zengin beşte birlik diliminde kazanamadı. CHP Ankara'nın doğusunda neredeyse hiç varlık gösteremedi ve bir zamanlar sosyal demokrat olan parti ironik bir biçimde yalnızca Türkiye'nin en zengin % 20'sinde ilk parti olabildi. Fakat kendi ölçüleriyle değerlendirdiklerinde, seçmenin değil de devletin çıkarlarını temsil etmelerinden ötürü aslında seçimde kaybetmemişlerdi. 22 Temmuz'da oyların % 20,8'ini aldıkları zaman da mağlup değillerdi. Deniz Baykal, seçimlerden iki gün sonra CHP'nin nihayetle başka hiçbir parti gibi olmadığını söylerken de son derece haklıydı.

Bununla birlikte yardımcısı Onur Öymen seçim sonucunun mantıkla kavranamayacağından şikâyetçiydi. Muhtemelen o Bertolt Brecht'i okumuş ve "Hükümetin bu durumda başka bir halkı seçmesi gerekmez miydi?" kanaatine kapılmıştı. CHP'nin eski anlayışı ışıl ışıl parılıyordu. Halk eğitimsizdi ve bu nedenle devletin öncülere tarafından yönetilmeliydi. Sonuçta ancak Ankara'daki askerî-sivil aparat nelerin halkın faydasına olacağını bilebilirdi. Bu yüzden CHP kendisini "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak isimlendirmişti de "Cumhuriyetçi Devlet Partisi" benzeri bir isim almamıştı. Fakat seçim sandığında devlet eliti giderek daha da azınlığa düştüklerini idrak ediyorlardı. Ermeni-Türk entelektüeli Etyen Mahçupyan'a göre bu elit, hâlâ devlete sahip olma ve tabandan gelen değişim taleplerine karşı çıkma hususlarında ısrarcıydı.

Atatürk bir devrimciydi ve yeni bir devlet ortaya çıkardı. Partisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist enternasyonale

alındı. Fakat CHP yalnızca etiket icabı sol bir partiydi; çünkü statükoya asla dokunmuyordu. Deniz Baykal’ın 2001’den beri süren başkanlığı süresince CHP, “sol” siyasetten tamamen uzaklaşıp milliyetçilerin sözcüsü haline geldi. Muhalefet olarak ise CHP sürekli zayıfladı ve CHP’nin zayıflığından doğan boşluğu süreç içerisinde asker ve yargı doldurdu.

CHP askerinin siyasete karışmasını desteklemektedir. Generallerle omuz omuza Kıbrıs sorununda bir uzlaşmaya varılmasına karşı durmuş, Türkiye’nin AB’ye yaklaşmasına ise gayet temkinli yaklaşmıştır. Askerle birlikte Kuzey Irak’a sınır ötesi operasyon yapılmasını ister, ama ülkede Kürt sorununun siyasi bir çözüme ulaşmasını ve aynı şekilde gayrimüslim azınlıkların kanun karşısında eşit tutulmasını arzu etmez. CHP, reform sürecini yavaşlatırken alternatif bir sosyo-politik program da önermez. Sağlık ve eğitim alanlarındaki sorunları çözmeye dair bir programı da mevcut değildir. Ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve tarımsal gelişim hususunda da CHP’nin dile getirdiği pek bir şey yoktur meydanda.

Zaten bu yüzden, Sosyalist Enternasyonal’de “CHP’yi üyelikten atalım.” sesleri giderek daha gür çıkıyor. En güçlü eleştiri Avrupa Parlamentosu’ndaki Sosyalist Grup’un Sözcüsü Jan Marinus Wiersma tarafından, aynı zamanda Avrupa Sosyal Demokratik Partiler Eşbaşkanı da olan Deniz Baykal’a yönelik dile getirildi. Wiersma 2007 Nisan’ında Baykal’ı “Tunus tipi bir demokrasi” için çaba harcamakla itham etti. Tunus tabii ki demokrasi değildi, bir diktatörlüktü ve meşruiyetini tıpkı Baykal’ın “laikliği” koruma hususunda dile getirdiği mantığa benzer bir mantıktan devşiriyordu. Buna ilaveten Wiersma, Baykal’ın “Orta Doğu’nun milliyetçi-sosyalist liderlerinden” etkilendiğini söyledi. Öte yandan Baykal’ın sosyal demokrat bir ajandası da yoktu, ona göre. Wiersma CHP’ye anlayış göstermeye yanaşmıyordu. Üstelik Wiersma, Erdoğan hükümetinin reformlarını ve liberal

siyasetini övmekten de geri durmuyordu. Baykal, aralarında bir dönemler partisinin genel sekreterliğini de yapmış Ertuğrul Günay'ın da bulunduğu birçok sosyal demokratı sindirmişti. Aynı Günay, 22 Temmuz 2007 tarihinde İstanbul seçim bölgesinde Erdoğan'ın ardından ikinci sırada AK Parti'den TBMM'ye girdi. Günay, CHP'deki çürümeden şikâyetçiydi ve AK Parti'de sosyal adalet partisi özellikleri görüyordu. Erdoğan seçimin ardından onu Kültür ve Turizm Bakanı yapacaktı.

CHP'nin parti logosunu 1935'ten beri altı beyaz ok süslüyor. Fakat Baykal, bunlardan sadece bir tanesini, "laikliği" önemsiyor. "Milliyetçiliği" de her ihtimale karşı yedekte tutuyor. 22 Temmuz 2007 seçiminden önce *Radikal* gazetesi, Baykal'ın seçimleri yalnızca "laikliği kurtarın" çılgılığıyla kazanacağını düşünüyorsa rulet oynadığını yazarak kendisini uyardı. Türkiye'nin sıcak sorunları üzerine çözümler geliştirmek yerine, CHP sadece Türkiye'nin iç ve dış düşmanlarına dik dik bakan bir parti konumundaydı meşhur siyaset bilimci Fuat Keyman'ın gözlemlerine göre. CHP sol ve sosyal demokrat bir parti değil, devletin ideolojisini seslendiren bir parti. Artık partinin gazetesi olmasa bile zamanında Atatürk tarafından kurulmuş *Cumhuriyet* gazetesi hâlâ görevinin başında. Gazetenin baş yazarı İlhan Selçuk, Kemalist söylemin yön verenlerinden birisi ve "Kızıllema" koalisyonunun kurucusu. Bu kavram sol ve sağ milliyetçilerin gevşek ittifakını ima eder. Baykal'ın 2007 yazında seçim kampanyasında, sağcı milliyetçi MHP ile bir koalisyon kuracaklarını ifade etmesi tesadüf değildir.

Türk milliyetçiliğini entelektüel olarak prezantabl hâle getirmiş ve şiirinin okunması Erdoğan'a hapis cezası olarak dönmüş olan Ziya Gökalp (1876-1924) Anadolu'dan Orta Asya'ya kadar uzanan Türklerin ideal ülkesini "Kızıllema" olarak adlandırmıştı. Bugün bu kavramsal çatı altında bir araya gelmiş olan herkesin sabit fikri, kendilerine Türkiye'yi "dışarıdan gelecek tehditten" kurtarmak noktasında tarihî bir görevin yüklendiğidir. Onlar

Türk İstiklal Savaşı’nı hâlâ sona ermemiş tasavvur etmektedirler. “Kızılçelma” koalisyonunun kapsamı MHP’nin “bozkurtlarından” CHP’nin Baykal’ı üzerinden Türk istihbaratı MİT ile iyi ilişkileri bulunan ve Ermeni soykırımını iddialarını reddedenlerin başını çeken Doğu Perinçek’in Maocularına kadar uzanmaktaydı.

CHP, Sosyalist Enternasyonal’e üyeydi, fakat üyeliğın gereklerinden birini yerine getirmiyordu: Sosyal demokrat bir parti olma gereğı. Türkiye’yi anlamak istiyorsanız, “sol” ve “sağ” gibi kavramların klasik karşılıklarını boşuna tahayyül etmeye çalışmayın. “Solu” bugün değışim istemeyen veya çok sınırlı değışimden yana olan seküler devlet eliti ve zenginler seçiyor; “sağ” ise devletten bağımsız olarak çevrede yaşayan dindar Anadolu-lular. Bu ülkede “sol” otoriter bir devlet ve otoriter bir laiklik, “sağ” ise demokratik bir toplum taraftarlığı anlamına geliyor. “Sol” artık, milliyetçilikle devleti savunmak, “sağ” ise ülkeyi reformlarla açmak ve demokratikleştirmek demek. CHP için 2007 Temmuz seçimleri, liberallerin ve sol entelektüellerin kendisinden uzaklaştığını göstermesi açısından çarpıcıydı. Bu kesimler CHP’ye değıl de, AK Parti’ye veya bağımsız adaylara oy verdiler. Zaten CHP’nin diri bir söyleme de ihtiyacı yoktu. Çünkü parti amblemlerindeki “altı ok”a ve devlet politikasının ön kabullerine inanmak yeterliydi. Bunların kaybolmaması içinse devletin en güçlü kurumları çaba gösteriyordu.

Bülent Ecevit (1925-2006), Anadolu Solu

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında başka hiçbir siyasetçi Bülent Ecevit kadar umuda ve ihtilafa aynı anda sebep olmadı. Koyu kasketli adam 1974’te Kıbrıs’taki Türk çıkarmasının kahramanıydı ve Sosyalist Enternasyonal’in umuduydu. Siyasetçi, şair, entelektüel ve ideologdu. Tabii ki CHP’nin efsanevi başkanı da şehrili devlet elitinden geliyordu ve seksenli yıllarda CHP’yi Avrupa tarzı sosyal demokratik siyasetten

uzaklaştırmaya uğraştı. Bir keresinde Anadolu coğrafyasında sosyal demokrasi ağacının yeşeremeyeceğini dillendirdi.

Ecevit 28 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'da doğdu. Babası tıp profesörü olarak ders veriyordu. Babanın Atatürk'ün arzusuyla CHP'den parlamentoya seçilmesi üzerine aile Ankara'ya taşınmıştı. Fakat çocuk, eğitim için İstanbul'a geri döndü ve Robert Koleji'de tahsil hayatını sürdürdü. Burada Ecevit 13 yaşından itibaren sahip olduğu Alman malı "Erika" marka daktilosuyla ilk şiirlerini yazdı ve 16 yaşında ilk şiir tercümesini (Hint Liriğinden) gerçekleştirdi. Meşhur bir ressam olan annesinden sanat ilgisini, babasından ise siyaset eğilimini tevarüs etti Ecevit. Kariyerine Ankara'daki Hükümet Basın Dairesinde başladı. Burası 1946 yılında Ecevit'i Londra'daki Türk Büyükelçiliği Basın Bürosu'na gönderdi. Ecevit burada "Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS)" Sanskritçe üzerine tahsil gördü ve Hindistan üzerine daha fazla bilgi sahibi oldu. Hindistan'ın pasifist ve felsefi olarak doymuş din ve dünya görüşleri onu büyülemişti.

Ankara'ya döndüğünde CHP'nin basın organı *Ulus*'ta sanat eleştirmeni ve çevirmen olarak görev aldı. Askerliğini bitirdikten sonra Rockefeller Vakfı'nın bursuyla bir yıl Amerika'nın elit üniversitesi Harvard'da eğitim gördü. 1957 yılında Ankara milletvekili olarak ilk kez meclise seçildi, *Ulus*'ta önce siyaset ile ilgili yazılar kaleme aldı, sonra başyazarlığa yükseldi. 1961 yılında askerler ilk darbelerinden sonra Atatürk'ün yol arkadaşı İsmet İnönü'yü hükümeti kurmakla vazifelendirdiler. Bu hükümette Ecevit Çalışma Bakanı olarak ilk kez kabinede görev aldı. 1950'ye kadar tek başına ülkeyi yönetmiş olan devlet partisi CHP, bu arada katılmıştı. 1965 yılında parlamentoya giren komünist "Türkiye İşçi Partisi" CHP'nin belli alanlardaki tekeli de kırmış oldu.

Sonrasında Ecevit partiyi yeniden canlandırdı. 1966'dan ikinci askeri darbenin vuku bulduğu 1971'e kadar Ecevit, İnönü'nün altında genel sekreter olarak görev yaptı. Onun iradesine muhalif olarak "ortanın solu" kavramını ortaya attı ve Bulgar Çiftçi partisinin sloganını Türkçeye taşıdı: "Toprak işleyenin, su kullananın". Darbe sonrasında İnönü ve Ecevit'in yolları ayrıldı. İnönü darbeyi savunurken, Ecevit darbeye karşı durmuştu.

Kopma 1973 yılındaki tarihî parti kongresinde meydana geldi. Bu kongrede Ecevit, İnönü’yü alaşağı etti. İnönü siyasetten çekildi ve aynı yıl vefat etti. Bağlıları “Güven Partisi”ni kurdular. Güven Partililer Ecevit’e ve muhafazakâr halk önderi Demirel’e 1974 sonunda kurulan koalisyonda çoğunluk hükümeti olma hususunda yardımcı oldular.

Diğer taraftan yetmişli yıllar Ecevit’in yıllarıydı. 1973 ve 1977 yıllarında CHP ile iki kez seçim kazanmıştı. Bundan sonra CHP hiçbir seçimden zaferle ayrılmayacaktı. Darbe eleştirisi ve sosyal adaletin savunusu onu popüler yapmıştı. Türkiye umutsuz bir ayrışma ortamında yaşıyordu. Ecevit bir hükümet kurmak için İslamcı Erbakan’a muhtaç kaldı. Türk birliklerinin 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs’a gönderilmesindeki kararlı tutumu Ecevit’in popülaritesini daha da artırdı. Bundan beş gün önce Kıbrıs Ulusal Partisi, Makarios’u devirmiş ve Kıbrıs’ın Yunanistan’a bağlandığını (Enosis) ilan etmişti. Ecevit şimdi “Karaoğlan”dı, kara kasketi ve mavi gömleğiyle bir ulusal kahraman, Türk Siegfried’i² haline gelmişti. Bir poster, onu omzunda kalaşnikof, elinde güvercin ve başında miğfer ile gösteriyordu. Ölümüne kadar Ecevit Kıbrıs sorununun çözümündeki her tür uzlaşma çabasını “ihane” olarak gördü ve reddetti.

Yetmişli yıllarda iki rakip (Ecevit ve Demirel) arasındaki iflah olmaz düşmanlık büyük şehirlerin caddelerinde terörün yaygınlaşmasının önünü açtı. Amerika’nın Kıbrıs çıkartmasından sonra başlattığı askeri ve ekonomik ambargonun etkileri kendini hissettiriyordu. Sol ve sağ arasındaki terör tırmanıyor ve hatta polisi bile sağ (Pol Bir) ve sol kanat (Pol Der) olarak ikiye bölüyordu. 12 Eylül 1980 tarihinde ordu üçüncü kez darbe yaptı. Ecevit Çanakkale’de bir askerî hapisanede tutuldu, Demirel ise Antalya’da. 11 Ekim’de ikisi de ev gözetimi ve mutlak siyaset yasağına mahkûm olarak serbest bırakıldı.

Demirel fazla dayanamamış ve kılıcını hemen çekmişti. Ecevit ise yasağa tahammül etmiş ve kendisini izole etmişti. Kendi partisinin yönetici

² Almanca metinde geçen Siegfried, Ren Nehri kıyısında, eski Worms şehri civarında geçen Nibelungenlied Destanı’nda bahsedilen kahraman. (İskandinav pagan versiyonunda Sigurd olarak geçiyor.) [Ç.N.]

kadrolarından özellikle de Ankara Üniversitesi'nden getirdiği ve sürekli kendisine karşı muhalif tavır sergileyen Baykal'dan uzak durmuştu. Sonunda Ecevit Arayış dergisini kurdu. Bu dergi yedi sayı yayımlandı. Ecevit'in düşüncesinde bu yedi sayı bir dönüm noktasıdır. Bu noktada artık Ecevit, Avrupa sosyal demokrasi düşüncesinden kopmuş ve kendi kavramı olan "Demokratik Sol" kavramını geliştirmişti.

Daha 1980'den önce Ecevit, Türkiye'nin gerçek bir sosyal demokrasi için gereken koşullara sahip olmadığını çünkü işçi sınıfının yetersiz olduğunu açıklamıştı. Sınıf savaşına karşı hep şüpheli yaklaştı. Çünkü Atatürk'ün Halkçılık ilkesi üniter halk iradesini vurguluyordu. Ecevit Hint şair Rabindranath Tagore'un şiirlerini Türkçeye tercüme etmişti, şimdi ise Hint politikacı Jawaharlal Nehru'ya sempati duyuyordu. Gelecekte CHP'yi Avrupalı sosyal demokrasi rotasında değil de Nehru'nun "Kongre Partisi"nin rotasında yönlendirmek istiyordu. Türk ve Anadolu solu düşüncesini, millete ait özel durumları da gözетerek geliştirmek mümkündü.

Siyaset yasağının sonu görünmeye başladığında Ecevit artık CHP ile göbek bağıni kesti ve Demokratik Sol Parti'nin (DSP) kurulmasına ilham verdi. 1946'dan beri evli olduğu eşi ve siyasetteki yol arkadaşı Rahşan 1985 yılında, Parti'nin kuruluşunu müteakip parti lideri oldu. Zengin müteahhit Hüsamettin Özkan, Ecevitlere maddi olarak bu zor zamanları boyunca çok yardım etti. Çocukları olmayan Ecevit çifti onu kendi evlatları gibi kabul ettiler ve Ecevit, 1999 ile 2002 yılları arasında onu Başbakan Yardımcısı yaptı. Bununla beraber, Özkan'ın yeraltı dünyasıyla irtibatı olduğuna dair çok sayıda söylenti de mevcut idi. Ecevit, Fethullah Gülen ile de irtibat kurdu ve iki şair birbirlerine şiir kitaplarını hediye etti. Gülen'in İslam'ında Ecevit, Hint dinlerinde karşılaştığı bir şeyi bulduğuna inanıyordu.

Hep milliyetçi eğilimleri var olan solcu Ecevit seksenli yıllarda tam bir milliyetçi haline geldi. Türkiye'nin özelliklerini muhafaza etmek onun için AB'ye yaklaşmaktan çok daha önemli hâle gelmişti. Daha 1974 yılında AB'nin Yunanistan ile birlikte Türkiye'ye de teklif ettiği AB'ye katılım başvurusu yapma fırsatını elinin tersiyle itmişti. Bir dizi skandalın ardından seçmenler, 1999 yılındaki seçimlerde diğer Türk siyasetçilerinin dillere destan

beceriksizliklerinden dolayı onu ödüllendirdiler ve partisi DSP’yi seçimlerde birinci sıraya oturtular. Geçirdiği dönüşümden sonra onun milliyetçi MHP ile bir koalisyona gitmesi sürpriz olmayacaktı. Bu koalisyon onu beşinci kez Başbakanlık koltuğuna oturttu. Cumhuriyet tarihindeki en sancılı dönemlerden biri süresince Başbakanlık yapan Ecevit, seleflerinin sorumlu oldukları yanlışların da neticesinde, görevinin sonlarına doğru neredeyse devletin iflası ile karşı karşıya kalacaktı. Hasta ve yaşlı Ecevit 2001 Mart’ında IMF’yi yardıma çağırıldı ve acı bir rehabilitasyon programına olur vermek zorunda kaldı. Seçmenler de hâliyle ona teşekkür etmediler. 2002 Kasım’ındaki seçimde partisinin oy oranı ancak % 2’yi bulabilmişti. Böylece Ecevit siyasetten çekildi. 6 Kasım 2006 tarihinde, devlet elitinin bir temsilcisi olmasına rağmen, Türk toplumunun çoğunluğuna da heyecan vermeyi başarmış tek kişi olan Ecevit vefat etti.

Elitlerin Dogması

Bir Korse Olarak Kemalizm

Türkiye’de uzun süre Cumhuriyet’in temelini oluşturan husus, Batılı bir demokraside düşünülemez bile. Bahsedilen husus parti devlet bütünleşmesidir. 1930 yılında devleti yönetenler, yaptıkları kültür devrimlerinin köklerinin sağlam olmadığını anladılar. İnsanların gündelik yaşamında İslam hâlâ Atatürk’ün öğretilerinden çok daha fazla role sahipti. Taşradaki ayaklanmalar ve isyanlar yeni yönetimi tehdit etmekteydi. “Yukarıdan” yeni Türk’ü yaratmak için, yeni bir yaklaşım tarzı bulmak mecburiyetindeydiler. Sonuç, Atatürk’ün devrimini altı prensip etrafında özetleyen ve 1960’taki ilk darbeye değin orduyu sahnenin arkasında tutan yeni bir ideolojydi. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ilk kez kendisini “cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı” olarak tanımlamıştı. O zamanlarda bu altı prensibin adı “altı ok” idi. O dönemden beri “altı ok” CHP’nin kırmızı parti bayrağını süsler. 1935’te Anayasaya da girmiştir “altı ok.” Türkiye, o zamanlar tek parti devletiydi. Bu sayede parti programı, anayasanın bir parçası haline gelebilmekteydi.

Aslında yüzyıllar boyunca devletin eliti hiç değişmez. Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Cumhuriyet döneminde düzenin sahibi ordu ve merkezî bürokrasi olmuştur. Cumhuriyet’te subaylar daha düzenli eğitim almış, din âlimleri seküler entelektüeller ile ikame edilmiş ve gayrimüslim azınlıklara mensup elitler ise ortadan kaybolmuştu. Geleneksel elitler yerlerini korumuş fakat meşruiyet zemini değişmişti. Artık devleti İslam

ve etnik-dinî farklılığa saygı değil, 1931’den itibaren altı kavramla kendisini tanımlayan yeni bir ideoloji şekillendiriyordu: Türk “milliyetçiliği”, “sekülerizm” (laiklik), “cumhuriyetçilik”, “devletçilik”, “sürekli değişim süreci” (devrimcilik) ve “halkçılık” olarak isimlendirilen sınıfsız, homojen bir toplum vizyonuydu bu.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reformcular, Batılı modernliği İslam kültürüyle uyumlu hâle getirme hususunda bir denge tutturmada başarısızdılar. Kadınlar bir yandan modern olmalı öte yandan ise geleneksel erdemlerini muhafaza etmeliydiler. 19. yüzyılın büyük romanlarının konuları, Batı’dan modernliği alırken, kendini Batılı hayat tarzına kaptırmama konusu etrafında dönmekteydi. 1876 yılında yazdığı “Felatun Bey ve Rakım Efendi”³ romanında reformcu Ahmet Midhat Efendi, kumara ve kadınlara düşkün Batılılaşmış “Bay” Felatun’u, çalışkan, kararlı ve tabii ki Fransızca bilen Osmanlı “Efendisi” Rakım ile karşılaştırmaktaydı.

Kemalist reformcuların ise artık böyle bir ikilikle alakaları kalmamıştı. Batı’ya hayrandılar. Batı’dan hem pozitivist bilimleri alıyorlar hem de yılbaşı baloları düzenliyorlardı. Şehirli devlet elitinde yeni bir yaşam biçimi oluşmaya yüz tutmuştu. Bu yeni yaşam biçimi herkesten önce modern Harp Akademisi’nde yetişmiş subaylarda kendisini gösterdi. Kemalist reformcular çevrede bu tarz modernleşme ve Batılılaşma için gerekli koşulların eksik olduğunun farkındaydılar. Çünkü çevre “gerici eğilimliydi” ve devletin erişiminin dışında kalıyordu. Devlet ve parti, Ankara’daki dünya görüşünü diktatörce bir eğitim seferberliği ile Cumhuriyetin en ücra köşelerine kadar yaymalıydı.

Altı oka demokrasi ve özgürlük dahil değildi. Merkezî devlet bürokrasisi, modernleşme projesini bu sayede hiçbir

³ Metinde “Eflatun Bey ve Rakım Efendi” şeklinde yazıyor. [Ç.N.]

muhalfi hesaba katmadan uygulamayı deneyebilirdi. Devletin halkla bağlantısı aslında sadece CHP üzerinden sağlanıyordu. Ankara'daki bürokratlar toplumu tahakküm altına almıştı. Ekonomik planlar, entelektüel söylemler ve varlığını sürekli tehdit altında gören ulusal güvenlik temelli bir devlet bu tahakkümü tekrar tekrar üretmekteydi. Topluma özgür bir alan bırakılmamışken devlet her zaman son sözün sahibiydi. "Altı ok" her geçen gün daha otoriter ve baskıcı bir modernleşme projesine dönüşüyordu. Çoğulculuğa hiçbir alan bırakılmıyordu.

CHP siyaset alanında 1923'ten 1950'ye kadar toplum ve devleti yalnız başına temsil etti. Bu çeyrek yüzyılda Kemalizm kendisine amaç olarak "muasır medeniyet" seviyesini yakalamayı seçti. Avrupa'da Faşizm dönemi yaşanırken, Türkiye'de devlet, amaçlarını otoriter biçimde uygulamaya koydu. Bu ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili hayata geçiş ile birlikte değişecekti. Fakat Soğuk Savaş hem formel bir seçimli demokrasinin var olmasını ama hem de çoğulculuğun tanınmamasını mümkün kıldı.

Bu alandaki değişim ancak küreselleşmenin etkilerinin Türkiye'yi sarması ve Türkiye'nin ilk kez ciddi şekilde AB yönünde adımlar atmasıyla başladı. AB için Türkiye'nin daha özgür ve çoğulcu olması şarttı. Bu durum ise Kemalizmde bir yırtık meydana getirmişti: O çok sözü edilen "muasır medeniyetin" bir parçası olmak istiyorsa, "altı ok" ile ifade edilen devlet anlayışından vazgeçmesi gerekiyordu. Hem zaten geçen süre zarfında bu okların içeriği de önemli ölçüde değişmişti. Sadece CHP ve devletin organları bu gerçeği kabullenmek istemiyorlardı. Ölümden bir yıl önce Kasım 2005 tarihinde Bülent Ecevit bu hususa dair kaygılarını dile getirmişti. Ecevit bugünkü "altı okun" 1931'dekinden farklı olması gerektiğini, uygulamaların değiştiğini ve yeniden tanımlanması gerektiğini söyledi. Nihayetinde

Atatürk ne “sağcı” ne de “solcuydu”, bilakis yüksek esnekliğe sahip bir değişim taraftarıydı. Bu esneklik oklarda yeniden kendini dile getirmeliydi. Ecevit bu konuda bir de kitap yazmak istiyordu, fakat ömrü vefa etmedi.

Aslında Cumhuriyet tarihi kimi sınırların olduğu bir başarı hikâyesidir. Sadece üç nesilde Türkiye başka ülkelerin iki yüz-yılda gerçekleştirdiği değişimi hayata geçirmeyi başardı: Monarşiden, giderek daha iyi işleyen bir demokrasiye geçti ve tarım ülkesinden endüstrisi gelişmekte olan bir ülkeye doğru evrildi. Avrupa ile kararlı şekilde yakınlaşarak Orta Doğu’daki komşularından kendisini soyutladı. İktisat politikalarında ise görece başarısız kaldı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’nin kişi başına düşen gayri safi milli hasılası Japonya ile eşit, Kore’nin ise üç katından fazla idi. 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye, iktisadi olarak bu ikisinin çok gerisine düştü.

Anayasa hâlâ “Atatürk ilke ve inkılapları”nın değiştirilemez olduğuna dair maddeler barındırıyor. Toplumun birçok grubu kendisini “Atatürk ilke ve inkılapları” ile tanımlamıyor. Bazıları için ise altı ok yalnızca CHP’nin ambleminde var olan bir simge ve bu simgeye 2007’deki parlamento seçimlerinde sadece her beş Türk’ten biri oy verdi.

Türkiye’nin gelişimi düz bir yolda gerçekleşmedi. “Altı ok” da tam bu gelişmenin fay hatlarını göstermektedir. Çünkü bu oklar toplumu sıkı ve bu toplumun kimi kesimlerini dışlayan bir korsedir. Bir yandan dışlananlar bu korseye karşı çıkarken, okların daha kütleşmesi ve tek uygun model olma işlevlerini kaybetmeleri, dışlanan ötekinin daha fazla tanınmasına yol açıyordu. Güçlü bir devletin homojen bir milleti şekillendirip yönetmesi kurgusunun geçerliliği de o kadar azalıyordu. Zaman içerisinde tekdüzelik yerini çeşitlilik alıyordu. Bu ilkelerin hepsine itirazlar mevcut.

Milliyetçilik ilkesi asimile olmayı kabullenmeyen Kürtleri

dışlamıştı. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Kürtler buna karşı çıkarak bu coğrafyada var olan etnik çeşitliliğin tanınmasını talep ettiler. Laiklik ilkesi devlet ve dini ayırmadı, bilakis devlette dini organize etme ve dini kaynaklar üzerinde yorum yapma yetkisini verdi. Demokrasiyle birlikte İslam geri döndü ve Müslümanlar devlet elitinden din özgürlüğü ve devletin dinden elini çekmesini talep etmeye başladı. Halkçılık ilkesi 70'li yıllarda solcuların "imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitlenin" olamayacağını düşünmelerinden dolayı yumuşadı.

Cumhuriyetçilik ilkesine gelince, liberaller bu ilkenin sadece devletin biçimini belirlediğini öne sürmek suretiyle onu eleştiriyorlar. Kimse hilafete veya bir teokrasiye dönmek istemiyor. Fakat cumhuriyet ülküsü, beraberinde insan hakları ve çoğulculuk olmaksızın demokratik bir gelişimin garantörü olamaz. Seksenli yıllarda reformist Turgut Özal, Türk ekonomisini liberalleştirip dışarıya açarak devletçilik ilkesini rafa kaldırdı. Son olarak "devrimcilik" ilkesine de bizzat Kemalistler, Atatürk'ün düşüncesinin dinamikliğine kayıtsız kalarak ve onu dogmaya dönüştürerek ihanet etmiş oldular.

Türk entelektüeller birçok kez Anayasa'nın 174. Maddesindeki "Atatürk İlke ve İnkılapları"ni koruma kanununu kaldırılmayı önererek bu donukluğu aşmak istediler. Bunu ilk olarak 1997 yılında liberal hukukçu Bülent Tanör, TÜSİAD için hazırlamış olduğu "Türkiye'deki Demokratikleşme Perspektifleri" başlıklı raporunda talep etti. On yıl sonra 2007 Haziran'ında Erdoğan, ülkenin önde gelen liberal Anayasa Hukukçusu Ergun Özbudun'u, Türkiye'nin demokratik olarak seçilmiş meclisi tarafından çıkarılacak ilk anayasasını hazırlamakla görevlendirdi. Bu anayasa devletin değil vatandaşların haklarını koruyacaktı. Bu anayasa Türkiye'nin özgürlükçü bir demokrasiye geçişini, açık ve çoğulcu bir toplum tasavvurunu engelleyen korseyi üzerinden atacaktı.

Yeni Bir Din Olarak Laiklik

“Altı ok” arasında laiklik ve milliyetçilik başı çeken iki oktu. Bu iki ilke, yeni Cumhuriyet’in milli devlet vasfını diğer oklardan daha fazla meşrulaştırıyor ve ona yeni bir kimlik tahsis ediyordu. Laikliğin Türk versiyonu din ve devleti ayırmıyordu, hatta devlet dine karşı tarafsız da değildi. Bilakis bu Türk laikliği, devletin dini kontrol etmesini daha da kolaylaştırıyordu. İslam’ı kamusal alanda yasaklamanın meşru gerekçesi laiklik idi. Ayrıca devletin İslam’ın sadece bir biçimini, yani Sünni çoğunluğun Hanefi mezhebini kabul edip desteklemesinin altında yatan neden de bu kendine özgü laiklikti. Fakat İslam’ın kamusal alandan soyutlanma çabası başarısız oldu. Demokratikleşme ile beraber, dindar Müslümanlar ve İslamcılar kamusal alanı yeniden işgal ettiler. İslam’ın sadece tek bir biçiminin tanınması çabası da başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlığın arkasında yatan neden ise Alevi azınlığın ve gayrimüslim azınlıkların din özgürlüğü talepleriydi.

Türkiye inanç özgürlüğünün ne olduğunu biliyor. Herkes inancını istediği şekilde yaşayabiliyor. Fakat Türkiye din özgürlüğünün ne olduğunu bilmiyor. Çünkü devlet, resmi İslam’ın dışında kalan dinî anlayışların organizasyonunu sıkı şekilde sınırlandırıyor. Aslında devlet dinin geriletilmesi için çalışıyor. Kemalist devlet doktrininin önemli eleştirmenlerinden tanınmış siyaset bilimci Baskın Oran, devlet yanlılarının laikliği bir din mesabesine çıkardıklarını gözlemlemiştir. Kemalistlerin Kâbe’si Atatürk’ün mezarının bulunduğu Anıtkabir iken, Oran bu insanların inandığı kutsal metinler olarak Atatürk’ün 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında CHP’nin 2. Kongresi’nden önce yaptığı uzun konuşma olan *Nutuk*’u göstermektedir. Bu konuşmada Atatürk, Kurtuluş Savaşı sürecini ve kendisine karşı oluşan muhalefetin bastırılmasını anlatmıştır. İslam’da Hadis ilmi Hz. Muhammed’in sözlerini ve

amellerini bize öğretirken, Kemalistler arasında bunun yerini Atatürk'ün sözleri almıştır.

Kurtuluş Savaşı süresince Atatürk dinin harekete geçiriciliğinden istifade etti. Kendisini “Gazi” yani kutsal savaşçı olarak isimlendirdi. Yunanistan ve Sırbistan'ın uluslarını birleştirmek ve ulus devletlerini kurmak için dini araç olarak kullanmış olmaları onu da etkilemişti. Oysaki kısa süre sonra laikliğin otoriter bir versiyonunu uygulamaya koyacaktı. O vakit devlet İslam'ı bir engel olarak görmeye başladı. “İrtica” yeni güç sahiplerinin yoluna çıkan herkesin, ona hizmet etmekle itham edildiği bir kelimeydi. “İrtica” Arapça eskiye geri dönmek anlamına gelir. İlk dönem Müslümanları bu kavramla İslam'dan önceki cahiliye dönemine dönmek isteyenleri anlatmışlardı. 20. yüzyılın başında bu kavram otoriter Genç Türklerin, Sultan II. Abdülhamit'in despot yönetimini tekrar kurmayı isteyen herkesi aforoz etmek için kullandıkları bir kavrama dönüşmüştü.

Cumhuriyet döneminde yeni güç sahipleri bu kavramı bütün muhalifleri için kullanıyorlardı. Atatürk'ün kültür devrimlerini reddeden ve onun ilkelerinden dinî, etnik veya siyasi nedenlerden ötürü sapanlar da bu kavramın kapsama alanına dahil oluyorlardı. “İrtica” kavramıyla “karşı devrimcilerin” her türlü meşruiyeti ellerinden alınıyordu. Bunun için özünde dinî bir kavram seçmişler ve aslında yeni bir dini takip ettiklerini bu şekilde alenen ortaya koymuşlardı. Tek parti egemenliğinin ve diktatörce eğitim pratiğinin etkisi ne kadar yumuşarsa Kemalistlerin bu kavramı kullanma sıklığı o kadar artıyordu. Muhaliflerini sürekli, demokrasi kisvesi altında Atatürk ilkelelerinin içini oymak ile itham ediyorlardı. Bugüne değin ardı arkası kesilmeksizin kendilerini bu tehditlere maruz kalmış gibi resmetmekte mahirlerdi.

Aslında kendilerince, laiklik ile otoriter uygulamayı sürdürmekteki amaçları gayet iyi niyetliydi. Atatürk 1927 yılında

aydınlanmış “çağdaş İslam”ı vücuda getirmesi için bir komisyon kurmuştu. Tanınmış tarihçi ve din bilimci Mehmed Fuad Köprülü’yü (1890-1966) de komisyonun başına atamıştı. Bu komisyon Kur’an’ı Türkçeye çevirme ve müezzinlerin ezanı artık Arapça değil de Türkçe okuması önerisini getirdi. Bu öneri yürürlüğe kondu. Reformcular örnek olarak Martin Luther’i ve onun İncil tercümesini aldılar. İncil tercümesi Alman milli hissiyatının oluşmasına ciddi katkıda bulunmuştu. Komisyonun namaz vakitlerini çalışma saati takvimine uydurma ve camide diz üstü değil de kilisedeki gibi sıralarda oturma önerileri ise rağbet görmedi.

Kemalistlerin amacı seküler bir toplum oluşturmak değildi. Esas gayeleri ulemayı güçsüzleştirmek ve Türkiye’yi İslam medeniyeti mirasından uzaklaştırmaktı. Bilindiği üzere seküler bir toplum oluşturmak için Türkiye’nin uyguladığı tarzda bir otoriter laiklik gerekli değildir. İslam’ın kilise gibi bir kurumunun olmaması, Türkiye’de devletin İslam’ı kendi tahakkümü altına alabilmesine olanak sağlıyordu. Fakat devlet, dinî farklılığı kabul etmiyordu. Bu nedenle bugüne değin gayrimüslim azınlıklar ve Aleviler dinî cemaat olarak kanuni bir statüden yoksun kaldılar. Yalnızca dernek ve vakıf şeklinde organize olabiliyorlardı. Nisan ve Mayıs 2007’de Erdoğan hükümetine karşı düzenlenen mitinglerde Cumhuriyet’in laik düzeninin devamı konusunda kaygıları olduğunu söyleyen konuşmacı, aynı zamanda Hristiyan misyonerlerin İncil dağıttıklarını ve bu şekilde Cumhuriyeti tehlikeye soktuklarını iddia ediyordu.

Avrupa’nın seküler toplumlarında devlet ve kilise barışçıl bir birlikte yaşam şekli bulmuşlardı. İkisi de birbirine saygı duyuyor, lakin devlet dinin özerklik sınırlarını belirliyordu. Demokratik ülkelerde demokrasi normu laikliğin önünde gelir. Çünkü Almanya gibi devlet ve din arasında tam bir ayırım olmayan ve demokrasinin işlediği ülkelerde, demokrasi otoriter bir

kilise devletine dönüşmeyi engeller. Buna karşın Katoliklerin ve laiklerin uzun süre ve şiddetli şekilde savaştıkları Fransa'da 1905 yılında kabul edilen din özgürlüğünü sağlayan bir yasa toplumsal barışın teminatıdır. Bu yasada devletin herhangi bir dinî cemaati tanımadığı ve kiliseleri finanse etmeyeceği açıkça yazılmıştır.

Gerçi AB sadece dünyevi meşruiyete sahip ve bu şekilde organize olmuş seküler düzenleri muhatap alır; fakat bunun için bağlayıcı bir model önermez ve pratikte geniş bir hareket özgürlüğü bırakır. Türkiye, nüfusu Müslüman olan seküler bir devlettir. Her ne kadar Kemalistler dindar bir Müslümanın aynı zamanda seküler olabileceğine ihtimal vermek istemese de, nüfusunun Müslüman olması Türkiye'yi bir İslam devleti haline getirmez. İslam devleti ancak devletin anayasada İslam'ı resmî din haline getirmesi ve yasaların bir kısmının Şeriatı dayanmasıyla mümkün olur.

Türkiye resmî olarak laik bir Cumhuriyet'tir, gayrı resmi olarak ise Sünni İslam bu laik Cumhuriyet'in resmî dinidir. Bu dinden, 1923'ten beri oluşturulan ulusal kimliği bir arada tutmak için yararlanılır. Devlet bunun için kabine üyesi olan Şeyhülislamlık makamının bir benzerini, yani Diyanet İşleri Başkanlığı'nı oluşturmuştur. Bunun dışında tüm öğrencilere, hangi inançtan olursa olsun Sünni İslam'ın anlatıldığı din dersini zorunlu tutmuştur. Toplum büyük oranda sekülerleşmiş, inanç özel alana inmiş, gündelik yaşamı düzenleyen yasalar İslam'dan değil de büyük oranda örfi hukuktan ilham alınarak ortaya konmuştur. Sosyolog Nilüfer Göle'ye göre bu ülkedeki en eski İslamcılar bile ciddi şekilde Türk tarzı laikliğin etkisi altındadırlar. Bunun sebebi olarak o, özellikle devletin seküler eğitim sistemini gösterir. Mezkûr kişiler kamusal alandaki davranışlarını, laik Cumhuriyetin özel durumuna göre uyarlamakta beis görmezler. Bağımsız araştırma enstitüsü TESEV, Cumhuriyet'in laik

karakterini tehlikede görenlerin oranının toplumun hiçbir kesiminde Türkiye’nin en zenginleri arasında görülen % 40 gibi yüksek bir rakama ulaşmadığını bildirmiştir.

Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu laikliği benimsemiş vaziyettedir. Bunun nedeni, laikliğin bu topraklarda yaklaşık iki yüzyıldır içeriden gelişmesidir. AB üyelik süreci de, bu yolun vazgeçilmezliğini bir kez daha göstermektedir. Türkler kendilerini her hâlükarda Müslüman olarak hissederler. İslam kültürel ve manevi kimliklerinin tabii bir parçasıdır, fakat siyasi ben idraklerinin bir parçası değildir. Kamusal alanda dindarlık artsa bile, artan bu dindarlığın siyasal bir İslamcılığa yol açmasını kimse beklememektedir. 2003 Ağustos’unda *Hürriyet* gazetesi siyaset bilimci Yalçın Akdoğan’ın AK Parti ve Saadet Partisi görevlileri arasında uyguladığı bir anketi yayımladı. Bu ankete göre AK Parti çalışanlarının % 68’i İslam’ın siyasete karışmasını reddediyorlardı. Bu oran Türkiye’deki siyasal İslam’ın babası Erbakan’a yakın duran ve eski gücünü büyük oranda yitirmiş bulunan Saadet Partisi’nde ise % 24’e düşmekteydi.

İslam’ın siyasallaşması Erbakan döneminde gerçekleşti. Erbakan, siyasallaşmayı İslamcı bir partinin gidebileceği yere kadar zorladı. Fakat Kemalist rejimin sınırları kendini göstermekte gecikmeyecekti. Bununla beraber Adnan Menderes (1899-1961), Turgut Özal (1927-1993) ve Recep Tayyip Erdoğan (1954 -) gibi reformcular İslam’ı kültürel kimliklerinin bir parçası olarak kullandılar ve devletin din üzerindeki tekeli sorguladılar; bu çizginin ötesine geçmediler. Bugün Kemalist devlet ideolojisinin yandaşları “irtica” tehdidinden dem vuruyorlarsa bu, İslam’ın siyaset üzerindeki etkisinden çekinmelerinden çok, kendi güçlerini savunma güdüsüyle alakalıdır.

Türkiye, ancak laiklik prensibinin demokrasinin altında bir yere konumlanmasıyla özgürlükçü bir demokrasi haline gelecektir.

2000 ile 2007 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan Sezer de bu hususta uyarılarda bulunmuştu. Demokrasinin teokrasiye geçit vermeyecek kadar güçlü olduğuna inanmak gerekir. “Laiklik” ilkesinin yorumlanması da zaman içinde değişebilmelidir. Yargıtay Başkanı Osman Arslan bu husus ile alakalı olarak 6 Ekim 2006 tarihinde bir çağrıda bulundu. Yargı yılının açılış konuşmasında Anayasanın net bir içerik dayatmadığını anlattı, ama konuşmasıyla Genelkurmay Başkanı Büyükanıt’ın öfkesini de üzerine çekti. Büyükanıt, Arslan’ı “laiklik” kavramını yeniden yorumlamaya çalışmakla itham etti. Oysaki Türkiye’nin ihtiyacı işte tam da buydu.

Güç Kaynağı Olarak Türk Milliyetçiliği

Elli kilometre öteden Türk bayrağı görülebilir. Doğu Anadolu’da Sarıkamış yakınlarında bir tepede 150 metrekarelik bir bayrak dalgalanır. Kırmızı kumaşın üzerinde dev bir ay ve yıldız ışıır. 1914/15 kışında bu tepenin yamaçlarında, daha donanımlı Rus ordusunun ateşi ve -30 derecelik dondurucu soğuk altında 75.000’den fazla Türk askeri öldü. Vatanları için şehit oldular. İşte bu bayrak onların kahramanlıklarını günümüze taşımak için oradadır. Bu ülkede Sarıkamış’taki bayrak bile yeterince büyük olmayabilir. Türkler, Cumhuriyetlerinin 75. kuruluş yıldönümünü Guinness rekorlar kitabına girecek bir rekorla kutladılar: Kutlamalar esnasında İstanbul caddelerinde o güne değin dikilmiş en büyük bayrağı taşıdılar. Bayraklar her tarafta, Boğaz’ın her köşesinde, her tepede, kamusal mekânlarda rüzgârla birlikte dalgalanıyordu. Bu bayrakları açan herkesin kalbi, keşke sevdikleri bu kırmızı örtü kadar büyük olsaydı.

Pek çoğunun kalbi bu kadar büyük değil maalesef. Onlara göre Türk milleti homojen olmalıydı, farklı olan herkes

“iç düşman”dı. “Laiklik” adı altındaki Sünni İslam ve ırkçı öğeler barındıran Türk milliyetçiliği bu homojenliği sağlayacak araçlardı. Devlet ve yandaşları ulusu oluştururken tüm bu araçlara başvurmuşlardı. Bu yüzden Türk ulusuna yönelik “hakaretler”, Türk devletine yapılmış “hakaret” olacak ve Ceza Yasası’nın 301. Maddesi uyarınca cezalandırılacaktı. Türk milliyetçiliğinin fikir babası Ziya Gökalp de (1876-1924) bireye ve birey aklına güvenmezdi. Zaten bu nedenle muasır medeniyetleri yakalamada en iyi yol olarak o, ulus bilincini uyandırmayı önerecekti.

Milliyetçilik, üzerine inşa edildiği her ulus devletin muhafazasını amaç edinir. Türkiye’nin durumu da farklı değildir. Kemalist Türkiye’de tüm güç devletten kaynaklanır. Ayrıca devlet kendisini ulus ile aynileştirmiştir. devletten neşet etmesi, devletin kendisini ulus ile aynı görmesi, ve bu ulusun homojen olma zorunluluğu Türk milliyetçiliğinin bu idealden her tip muhtemel sapmasını engeller. Fransa örneğinden farklı olarak Türkiye topraklarında yaşayan ve kendisini bu Cumhuriyet’e teslim eden her kişi Türk vatandaşı olarak kabul edilmeyecektir.

1982 Anayasası’nın 66. maddesi Türk vatandaşlığını daha farklı tanımlar. Buna göre: “Türk Devleti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk’tür.” Bireyin bağı “Türkiye’ye” değil de “Türk Devleti’ne”dir. Fakat Atatürk sadece Türkleri kurtarmadı. Doğuda Kars’tan batıda Edirne’ye kadar uzanan bir vatani kurtardı. “Türk Devleti’ni” değil de “Türkiye Cumhuriyeti’ni” kurdu. Cumhuriyet’ten başka bir Türkiye ise zaten mevcut değil. Türkiye dışında da Türkler yaşamaktadır. Bu şekilde Anayasa Cumhuriyet’in sınırları dışına, uzak yerlere de erişmekte, pantürkist idealleri hatıra getirmektedir. Bu sayede Ceza Mahkemeleri Kanunu’nun kötü şöhretli 301. Maddesi’nin hâlâ düşünce özgürlüğü karşısındaki en iyi silah olması ve Türklüğe karşı her

tür “hakaret ve kötöleme”yi cezalandırması kimseyi şaşırtmamaktadır.

Atatürk aslında Cumhuriyet’in ilk yıllarında İslam’ın tüm nüfus için ortak bir payda olabileceğini düşünmüştü. Türk ve Kürtlerin farklılıklarını tanıdı. Arap, Arnavut, Laz, Çerkez gibi azınlıkların da varlığını kabul etti. Ancak otuzlu yıllardan itibaren “Türk Tarih Tezi” bağlamında etnik Türklük vurgusu ağırlık kazandı. Atatürk manevi kızlarından Ayşe Afet İnan (1908-1985) ile birlikte Türk Tarih Tezini geliştirdi. Bu cesur tarihçi, Anadolu’da hep Türklerin yaşadığını, Hitit ve Sümerlerin daha önce buraya göç etmiş Türklerin soyundan geldiklerini “ispatladı”. Buna ek olarak 1938’den sonra da, “Güneş-Dil Teorisi” yani tüm dillerin Türkçeden türediği öne sürülmeye devam edildi.

Türk milliyetçiliği iki isim altında gelişti. İlki solcular ve Kemalistlerce kullanılan ve dil devrimcilerince icat edilmiş bir kavram olan “ulus”tan mülhem “ulusalcılık”tı. Sağcı muhafazakâr milliyetçiler ise Fars-Arap geleneğinde kökleri olan “milliyetçilik” kavramını kullanıyorlardı. Sol milliyetçilik, dinsiz ve ırkçı Genç Türk geleneğinden besleniyordu. Bu yorum geçmişin dinî gelenekleriyle tüm bağlarını koparmıştı. Muhafazakâr milliyetçilik ise İslam’a daha yakındı. Bu çevrelerde sonraları, Türklüğün ancak İslam ile kemale erdiğini savunan “Türk-İslam sentezi” görüşü ortaya çıkacaktı. Son tahlilde ikisinin de amacı aynıydı. İkisi de devletin ve Türk ulusunun birliği için çabalıyor ve çoğulculuğa, bireyin temel haklarına ve modern bir demokrasiye mesafeli duruyorlardı.

Doksanlı yıllara değin solcular “ulusalcı”, muhafazakârlar ise “milliyetçi” olarak birbirlerinden uzak durdular. Sonrasında ideolojik olarak renkli bir ittifak olan ve kendisini Türklerin ana vatani olan “Kızılelma” ismiyle adlandıran bir ittifakın çatısı altında yakınlaştılar. Haftalık *Türk Solu* dergisinde bir

araya geldiler. Bu dergide “bozkurtlar” yazdığı gibi eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden ve sağlam bir sol Kemalist olan ressam Bedri Baykam da yazıyordu. Ortak söylemleri halkı dışarıya karşı korumak ve geçmişin kutsal, bozulmamış dünyasını yeniden inşa etmekte. Kendilerini tarihin ve kötü dış güçlerin kurbanı olarak görüyor, AB reformlarına muhalefet ediyor ve global dünyadan izolasyonu savunarak milliyetçiliklerine Üçüncü Dünyacı bir hava katıyorlardı. “Dış düşmanlar” ise başta, güçlü bir Türkiye’den korkan ve bu nedenle onu zayıflatıp son kertede kendi içinde bölmek isteyen komşular ile büyük güçlerden müteşekkildi.

Bu nedenlerle bu tip çevrelerde akıl almaz komplo teorileri dillendirilmeye başlandı. Bunlardan birkaç örnek vermek gerekirse: Yahudiler, Fırat ve Dicle’nin kollarını gelecekteki “Büyük İsrail”e katmak amacıyla Doğu Anadolu’yu satın alıyordu. Birleşik Devletler, Türkiye’yi istikrarsızlaştırmak uğruna 1999’daki büyük depreme sebep olmuştu. Almanya, Balkanlardaki üstünlüğünün sürmesini istiyor ve bu yüzden Türkiye’yi zayıflatıyordu. Temmuz 2007’deki parlamento seçimlerinden önce en çok satan kitaplardan biri mesela, Başbakan Erdoğan’ın Türkiye’yi ABD’ye satmak, Kürtlere bağımsız bir devlet kurmak ve Rum Pontus Devleti’ni yeniden inşa etmekle görevli bir Yahudi ve Amerikan ajanı olduğunu iddia ediyordu. Milliyetçi yazar Ergün Poyraz’ın kitabının başlığı ise şuydu: *Musa’nın Çocukları: Tayyip ve Emine*.

Her milliyetçiliğin bir “dış” düşmanı vardır. Türk milliyetçiliğinin kendine özgülüklerinden biri, “iç düşmanlara” da gereksinim duymasındır. Zira milliyetçilerin en büyük kaygısı devlet ve milletin bölünmez bütünlüğüne halel gelmesidir. Bu durumda Türk ve Müslüman olmayan azınlıklar rahatsızlık kaynağı olarak görülmeye başlanır. Düşman her yerededir. “İçerideki

yabancılara” dönüşen gayrimüslim azınlıklar ve Türk olmak istemeyen Kürtler bunların en başta gelenleridirler.

Milliyetçiler yola üç parolayla çıkmıştı: “Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur.”, “Türkiye Türklerindir.” ve “Ya sev ya terk et.” Onlara göre Türk iyidir fakat “öteki” kötüdür. Bu parolalar özellikle şehirlerdeki eğitimsiz ve işsiz gençlerin dillerine pelesenk olmuş durumda. “Bu iç düşmana” karşı şiddet bir sonraki adımdır. Bu şiddet, hassas siyasi ve tarihî konuları dikkatlice ele almak yerine, bu konular hakkında beyin yıkamaya odaklanmış bir eğitim sisteminden güç alır.

Türk siyaset bilimcilerinden Levent Köker, Türkiye’deki sürecin Almanya’da nasyonal sosyalizmin yükselişiyle paralellikler gösterdiği hususunda uyarılarda bulunuyor. Türkiye’de bugün şiddete eğilim hissedilir bir tehlike olarak hâlâ mevcut. Milliyetçiler ulusal sorunların çözümünde demokrasiye güvenmiyor ve dünyayı sürekli olarak çatışmaların çıktığı bir sahne olarak tasavvur ediyorlar. Köker, alt orta sınıf içinde, şehirlî bir “lumpen proleterya”nın ortaya çıktığını savunmakta. Bunlara ek olarak devletin puslu çevrelerinde devleti kurtarmak isteyen ve devletin düşmanı olarak gördükleri herkese karşı savaşmaya hazır paramiliter çeteler her an tekrar zuhur etmeye hazırlar. Köker, bu bağlamda milliyetçiliğin çok kolay bir şekilde faşizme dönüşebileceği uyarısını dile getiriyor. Bu tehlike vaki olursa, AB süreci yarım kalacaktır. Köker, reformların durmasının yabancı yatırımcıların ayağının ülkeden kesilmesine ve ülkenin derin bir ekonomik kriz sonucu otoriter bir rejime kaymasına yol açacağından korktuğunu ifade ediyor.

Tabii ki her Türk milliyetçisinin ırkçı ve yabancı düşmanı olduğu iddia edilemez; fakat bazılarının taşkınlıkları endişe verici boyutlara ulaşmış bulunuyor. Bu kişilerin fikirleri, en çok satılan kitaplar listelerinden takip edilebilir. 2005 yılında Hitler’in

Kavgam kitabı ile *Metal Fırtına* romanı baskı rekorları kırdı. İkinci eser Kuzey Irak’ta Türkiye ile ABD arasında çıkan bir atom savaşını anlatmaktaydı. Aşırı sağcı Nihal Atsız’ın (1905-1975) kitapları da hâlâ çok satılanlar arasında. Bir kitabının başlığı *Bozkurtların Ölümü* (1946) iken bir diğer kitabı *Bozkurtlar Yeniden Diriliyor* (1949)’dur.

Tüm Turancı yazarlar içinde nasyonal sosyalizme en fazla sempati besleyen Atsız, bu kitaplarla ırkçı ideolojisinin düşünsel temellerini ortaya koymuştu. Milliyetçiler, şiddete meyyal gençlik organizasyonlarına Atsız’ın kitaplarından ilham alarak “Bozkurtlar” adını taktılar. 1944 yılında solcu liberal Türk düşünürü Sebahattin Ali’yi “vatan haini” olarak karalayıp hedef gösterdiğinde, Atsız’dan etkilenen gençler romancının kitaplarını yıktılar. Atsız daha sonra Ermenilerin 1915 yılında başına gelenleri hak ettiklerini söyledi ve Kürtlerin de aynı şeylerle karşılaşmamak için dikkat etmesi gerektiğini ifade etti. Yabancı düşmanı milliyetçilik, yüzünü en son, Ermeni kökenli Türk entelektüel Hrant Dink’in 19 Ocak 2007’de öldürülmesi olayında gösterdi. Dört gün sonra 100.000 Türk cenaze töreni için Dink’in gazetesi *Agos*’un binasından kiliseye kadar sekiz kilometre yürüdü. Kortej, “Hepimiz Hrant’ız, hepimiz Ermeniyiz” yazılı posterler taşıdı. Böyle yaparak bir geleneği takip ediyorlardı. Kennedy Berlin’de “Ben bir Berlinliyim.” şeklinde konuşmuş, 29 Mayıs 1993’te Solingen’de dört Türk’ün ölümünden sonra bir Alman tabloid gazetesi “Hepimiz Türk’üz!” manşetini atmış ve Yunan *Ta Nea* gazetesi Türkiye’de gerçekleşen yıkıcı 17 Ağustos 1999 depreminden sonra aynı sözü büyük puntolarla manşetine taşımıştı. Radikal Türk milliyetçileri ise Dink için empati geliştirmeyi bir türlü beceremediler. Futbol stadyumlarında “Hepimiz Ogün’üz.” yazılı (Ogün, Dink’in katilinin ismiydi.) afişleri asmaktan çekinmediler. Birçok muhalif siyasetçi, “Biz ne Hrant’ız ne de Ermeniyiz,

bilakis Mehmet ve Müslümanız.” benzeri demeçler verdiler. Başbakan Erdoğan bu koroya katılmadı, bilakis bu akıma karşı durdu ve “Milliyetçilik millete ve vatana hizmet etmektir.” dedi. Irkçı ve ayrımcı olanlar milliyetçi değildi ona göre. “Cumhuriyet’in vatandaşı olan herkese kucağımızı açarız.” diye de ekledi. Buna mukabil muhalif “Milliyetçi Hareket Partisi” lideri Devlet Bahçeli, Erdoğan’ı “Türklük değerlerine karşı alerjik” olmakla itham edecekti.

Erdoğan’ın pragmatik hükümeti 2005-2007 yılları arasında yükselen milliyetçilik dalgasına karşı savunmada kaldı. Bu esnada AB süreci de derin dondurucuya kaldırılmış gibiydi. Hükümetin Kıbrıs sorununda gösterdiği esneklik, adanın Rum kesiminin blokaj siyaseti nedeniyle elle tutulur bir başarı elde edememişti. Dışarıdan gelen Ermeni soykırımının kabulüne yönelik baskılar artarken, ayrılıkçı Kürt örgütü PKK’nın terörü tekrar canlanmaya başlamıştı. Tüm bu faktörler milliyetçilerin yelkenlerini şişirmekte ve hükümetin de kendini bu rüzgâra kaptırmasına sebep olmaktaydı.

Bu rüzgârla birlikte her köşede bayraklar tekrar zuhur edecekti. Ortak semboller milliyetçiliğin en güçlü göstergesi haline geldi: Önce 1904 yılında kullanılan ve daha geç dönemde İstiklal Savaşı’nın bir parçası haline gelen hilal ve yıldızlı bayrak, Atatürk’ün, yani “ebedî şefin” her yerde görülen portresi, kartografik bir siluet olarak devleti ve devletin bölünmezliğini sembolize eden Türkiye haritası. Bu semboller bir gelecek vizyonu sunmaktan acizdi; fakat bu sembolleri taşımayanlar toplumdan dışlanıp “iç düşman” olarak tanımlanıyorlardı. Tam da böyle damgalanmak korkusundan dolayı rüzgâr herkesi etkisi altına alabilmektedir. Zaten eğitim sistemi ve okul kitapları da, çoğu çocuğun sembol ve aksiyomları hiç sorgulamadan kullanmasının yolunu açacak şekilde tasarlanmıştır.

Türk Ders Kitaplarındaki Endoktrinasyon

Türk sivil toplum örgütleri arasında Tarih Vakfı farklı bir konumu haiz. Tarih Vakfı, 1980 darbesine kadar üniversitelerde ders veren, araştırmalar yapan sosyal bilimciler tarafından kuruldu. Sonra askerî hükümet tarafından devlet memuriyetinden uzaklaştırıldılar. O zamandan beri araştırmacılar Türkiye’nin tarihî ve güncel dönemlerine ait yüzden fazla monografi yazdılar, bilimsel dergiler çıkardılar ve uluslar arası sempozyumlar düzenlediler.

2003’te yeni bir araştırmaya başlandı. “Tarih Vakfı,” yazılmış 190 farklı ders kitabı üzerinden bir araştırma yürütecekti. Kitapların hepsi Milli Eğitim Bakanlığı’ndan onaylı olarak ilk ve orta dereceli okullarda okutulan kitaplardı. Okul kitaplarının insan haklarına riayet, bireyin devlet karşısındaki konumu ve diğerleriyle ilişkilerde dikkat etmesi gerekenler noktasında ne tavsiye ettiği araştırıldı. Tarih Vakfı genel sekreteri Orhan Silier, farklı çalışmaların bir araya toplandığı kitaba yazdığı önsözde, “Sonuç bizim beklentilerimizin çok ötesinde.” demişti.

Bunun nedeni Türk sosyal bilimcilerin mezkûr kitapların her tip farklılığı tehlike olarak sunduğunu ve dolayısıyla ayrımcılığı teşvik ettiğini tespit etmeleriydi. Ayrıca ders kitapları devletin, kendisine körü körüne itaat edilmesini ve kutsanmasını sağlayıcı etnik, ırkçı öğeler barındırıyordu. Zorunlu milli güvenlik dersi ile bireyi mevcudiyeti dört bir yandan tehdit altında olan devletin tahakkümü altına alıyor; demokrasi resmi seçimlere indirgeniyor, katılım ve kanaat oluşumu süreçlerinden bahsedilmiyordu. Kitaplarda Türkiye vatandaşı olmayan Türk yazarlara dünya edebiyatında sahip olduklarından çok daha fazla yer veriliyordu. Diğer branşlardaki ders kitapları da dünyayı ancak kıyısından köşesinden ele alıyordu.

Araştırmanın sonucunda, demokratik düşüncüyü teşvik perspektifinden bakıldığında eğitim metotlarının son derece arkaik kaldığı anlaşıldı. Aslında bu bir sürpriz sayılmamalı. Sağcı veya solcu bir Türk milliyetçisi, devletini hakkıyla koruyabilmek için devlet memuriyetine girmeye çalışır. Bu noktada önceliği bakanlık bürokrasisinde bir görev almaktır. Milliyetçilerin

en yoğun bulunduğu yer ise Milli Eğitim Bakanlığıdır. Bu yüzden MEB’de sadece devletin öncelikli konumunu ve milli güvenliğin önemini anlatan ders kitaplarının onaylanmasına itina gösterilir.

1926’dan bu yana tüm okullarda zorunlu olarak okutulan “Milli Güvenlik” dersi, öğrencilerin içinde düşünmeleri istenen çerçeveyi çizer. Genellikle bu dersi en yakın garnizonun komutanı tarafından atanan emekli subaylar verir. Ders kitabı ise Genelkurmay’ın da içinde yer aldığı bir komisyon tarafından hazırlanır. Bu dersin amacı, öğrencileri asker bir milletin gururlu birer üyesi ve devletin itaatkâr birer vatandaşı hâline getirmektir. Derste 1998 yılına değin Türk ordusunun yapısı ön plana çıkarken, o günden bu yana Atatürk ilkeleri ve ders kitabındaki bölüm başlığının ifadesiyle “Cumhuriyet ile birlikte gelen faziletler” vurgulanmaya başlanır.

Atatürk gibi “düşünmeli, yaşamalı ve davranmalıydılar.” Bu mantıkla yazılan kitaplar, bütün komşu ülkelerin Türkiye’den toprak koparmak istediklerini ve dünyanın büyük devletlerinin güçlü bir Türkiye’nin oluşmasını engellediklerini öğretiyordu. Yabancı düşmanların bu “oyunlarını” anlayacak homojen bir Türk ulusu arzusu öne çıkarılıyordu. Bu homojen ulus gayrimüslim azınlıkların ve “ayrılıkçı unsurların” meydana getirdiği iç tehlikenin de farkına varacaktı. Ders kitabının hiçbir yerinde Kürt sorunu siyasi bir sorun olarak geçmiyordu. Tüm farklılıklar dış mihraklara bağlanmıştı. Buna bağlı olarak siyaset Türkiye’nin “iç ve dış düşmanlarının” etrafında şekillenmişti. “Milli Güvenlik” dersinin vermiş olduğu klişeler diğer ders kitaplarının tümünde de tekrarlanmaktaydı. Bu klişeler dokunulmaz aksiyomlar olarak her yerdediler. “Milli Güvenlik” kitabında şu ifade kendisine yer bulmuştu: “Türk milli çıkarlarına muhalif olan hiçbir düşünce korunamaz ve savunulamaz.” Başka bir yerde ise şu denilmekteydi: “Kendi çıkarları etrafında birleşmemiş Türklerin devletleri kısa sürede sona ermiştir.”

Daha ilkökulda “Hayat Bilgisi” dersinde okutulan bir ders kitabı: “Milliyetçilik prensibi dışarıdan gelecek tehditlere karşı ulusumuzun bütünlüğünü korumamızı sağlar.” ifadelerine yer vermişti. Üstelik kitaba göre, “Bazı komşu ülkeler Türk toplumunun hızla gelişme ve modernleşme çabasının önüne set çekiyor.”du. Ortaokulda ise öğrencilere şu bilgi veriliyordu:

“Diğer kültürleri kitle iletişim araçları yoluyla öğrenmemiz aynı zamanda bu bilgilerin milli kültürümüz üzerinde olumsuz etkileri olma ihtimalinden ötürü zararlı da olabilir.” İlkokul Fen Bilgisi ders kitabında şu cümle yer almaktaydı: “Diğer ülkelerden mallar satın aldığımızda, onlara paramızı vermiş oluyoruz.” “Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi” ders kitabı ise: “Milliyetçilik sona ererse, Türk varlığı da sona erer.” şeklinde bir formül geliştirebilmişti.

Kitaplarda anlatıldığı hâliyle dünya tarihi bir kültürler arası savaştır. Kitaplarda coğrafya ise hücum ve savunma hatları bakış açısından öğretilir. Lise Sosyoloji ders kitabında ise, “Kişisel özgürlüklerin incelenmesinde devletin bekası sürekli dikkate alınmak zorundadır. Devletin temel vazifelerinden biri bu özgürlüklerin sınırlandırılmasıdır.” yazıyordu. Başka ders kitapları da temel hakların sınırlandırılması fikrini nazara vermektedirler.

Bu anlayışa göre her şeyden ötede devlet vardı. Lise Felsefe ders kitabında: “Toplumsal kaos ve karmaşa yaratmayı amaçlayan bu güçleri engelleyecek bir kuruma ihtiyaç vardır. Şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran bu kurum devlettir.” ifadesi yer alıyordu. Tüm bu gelişmelerin bireyin iyiliği için vuku bulmadığını ilkokul Hayat Bilgisi ders kitabı apaçık bildiriyordu: “Kişiler devletin ve milletin bütünlüğüne zarar vermedikleri müddetçe özgürdürler.” Araştırmacı yazar Mehmet Semih Gemalmaz, okul ders kitaplarının otoriteyi kutsadığı ve itaat kültürü talebini artırdığı sonucuna varmıştı. Bu kitaplara göre kişi özgürlükleri devlet tarafından tanınmazdı, tam aksine devlet tarafından sağlanırdı.

Tabii ki bu devlet siyasetin temel aksiyomlarını da sıkıca elinde tutar. Ortaokul “Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi” ders kitabından: “Siyaset her şeyden evvel devlet siyaseti olarak anlaşılmalıdır.” der. Bu durumda demokrasi körelerek formel bir mekanizmaya dönüşür ve demokrasinin öznesi artık vatandaş değil, ulus olur.

Müzik kitabı, öğrencileri İstiklal Marşı’nı “tutkuyla” söylemeye hazırlıyor ve lise Edebiyat kitapları Türk dili sevgisini “ulus bütünlüğünün en önemli unsuru” şeklinde övüyordu. İtalyanca ve Yunanca gibi dillerin fonetik olarak çirkin olduğu öne sürülerek bu diller kerih görülürken Türkçe

bunların karşısında üstün olmakla taltif ediliyordu. İlkokul Fen Bilgisi kitabı bayrağın kırmızı renginde “şehitlerimizin kanı”nı görüyordu. Aslında devlet için kurban olarak ölmek tüm eğitim safhaları ve branşlarında sürekli gündeme gelen bir tema. Lise Vatandaşlık Bilgisi kitabında, “Kanlarını vatani-mizi korumak için vermiş olan atalarımız bu topraklarda yatıyor. Bu ülkeyi Türklerin anavatanı yapmak için canlarını verdiler. Biz de bu güzel vatani korumak uğruna bütün varlığımızı feda etmeliyiz.” ifadesi yer bulmuştu.

Sadece azınlıklar bu tasviri bozuyordu. Bir ortaokul Türkçe kitabı on-ları “Hristiyan sürüsü” olarak betimlemişti. Yine ortaokulda Sosyoloji kitabı azınlıkları şu şekilde tanımlamıştı: “Bu, çoğunlukla aynı toplumsal haklara sahip olmayan bir insan kategorisidir.” Türk İnkılap Tarihi kitabında Erme-niler şu şekilde betimlenmişti: “Onlar suçsuz olmadıkları gibi devlete sadık da değillerdi, düşman ve hainlerdi.”

Tanıl Bora ilgili makalesinde bugün okul kitaplarında kullanılan dilden bu kitapların sadece endoktrinasyona yaradığının anlaşıldığını öne sürdü. Bora, bu iddiasında Milli Eğitim Bakanlığı Müfredat Komisyonu Başkan Yardımcısı Altan Ateş’e referansla temellendiriyor. Yapılan eğitimin amacı aynı fikirde öğrenciler yetiştirmekti. Ateş, modern bilgi teknolojisi çağında bunun geçmişteki kadar kolay olmadığını üzülerek belirtiyordu. Buna rağmen Türk ders kitapları hâlâ dünyaya gözleri kör eden, ötekenden zeno-fobik şekilde korkuyu yayan ve tüm edimleri en azından ders kitaplarında hâlâ kutsal olan Türk devletine tabi kılan bir milliyetçiliği aşıyordu.

Dışlanmışların Muhalif Elite Yükseliş

Devletin İçine Yöneliş

Modernite Türkiye’de şehirler üzerinden ve özellikle de İstanbul üzerinden tebarüz etmişti. Osmanlı şehirlerinde ikamet edilen ve çalışılan mekânlar birbirinden farklıydı. O zamanlar ikamet büyük ölçüde kamusal alandan ve iş dünyasından ayrıydı. 19. yüzyılda ise Boğaz kenarındaki metropolde yeni ve Avrupalı bir yaşam biçimi kendisini göstermeye başladı. Zaman içinde taştan yapı, hafif boyalı ve her odasının sadece bir işlevi haiz olduğu (salon, yatak odası, hol vs.) modern evler ortaya çıkacaktı. Galata Kulesi’nin yanı başındaki Doğan Apartmanı, Tepebaşı’ndaki zarif Meşrutiyet Caddesi veya Akaretler’deki modern sıra evlerin tümü ilk başta kamusal alanın da bir parçasıydılar: Köşede bir kafe, caddelerde gezen insanlar ve akşam açılan opera binası. Modern İstanbul, Avrupa’nın büyük şehirlerinden farklı olmak istemiyordu ve zaten İstanbul, dünya şehirleriyle ticaret ve seyyahlar vasıtasıyla daimi bir etkileşim içindeydi.

1923 yılına gelindiğinde kırılma vuku buldu. Ankara başkent oldu ve İstanbul yeni Cumhuriyetin kıyısında bir külkedisine döndü. Başkenti İstanbul olan Osmanlı İmparatorluğu, dünyaya açılmıştı. Buna mukabil bağımsızlığını kazanan ve yeni bir ulus devlet kurmayı başaran Türkiye kendi içine dönecekti. Çekim merkezi Anadolu’nun içlerine kaymaya başlamıştı. Cumhuriyet’in kurucuları buradan bakarak şehirli merkez ile tarımsal çevre arasındaki dengesiz çatışmayı yönetmeye çalıştılar. Merkez, çevreyi yalnızca kontrol etmekle kalmıyor, aynı zamanda onu değiştirmeyi de hedefliyordu.

Devlet, modernleşmeye de el atmıştı. Yeni devlet unsurlarıyla merkezî bürokrasi Anadolu’da bir endüstrileşme hareketi başlatmak istedi. Bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı ve Türkiye’de devletin kendisi kötü bir müteşebbis hâline dönüştü. Türkiye’de sermaye eksikliği kendini hissettirirken, dünya ekonomisinde de korumacılık hüküm sürüyordu. Öncelikle taşra şehirlerinde yüksek fakat estetik olarak çirkin modern bloklar, yeni bir oturma formuyla beraber ortaya çıktı. Sonuç itibariyle Cumhuriyet’in kurucuları, İstanbul’dan bağımsız bir Anadolu modernleşmesini yürürlüğe koyarak Anadolu’yu da moderniteye entegre etmeyi başaramadılar. Anadolu fukara yurdu olarak kaldı.

Farklı bir yönelişin başlaması için İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çok partili demokrasiye geçişi beklemek gerekecekti. Fakat yine de modernite Anadolu’ya tam anlamıyla tesir edemiyordu. Bunun yerine Anadolu, Türkiye’nin batısındaki modern şehirlerle akın etmeyi tercih etti. 1950 yılında muhafazakâr “Demokrat Parti” (DP) hükümeti devletin partisi olan CHP’yi yenmiş ve tüm ülkeyi yollarla donatmıştı. Bu sayede Anadolu’daki çiftçiler mahsullerini şehirlerdeki pazarlarda kendileri pazarlama olanağı buldular. Daha da ötesi, çiftçi orada iş buldu.

Yeni hükümetin özel sektörün oyun alanını genişletmesi, İstanbul’un yeniden nefes almasını mümkün kıldı. Müteşebbisler, İstanbul’un etrafına, Bursa, İzmit gibi İstanbul’a yakın şehirlere yeni fabrikalar inşa ettiler. Bu durum Türkiye’yi temelinden değiştirecek kırsaldan kaçışı da beraberinde getirdi. 1960 yılında Türkiye’deki 32 milyon kişinin ancak üçte biri şehirlerde yaşıyordu. 2007 yılında ise 73 milyonluk Türkiye’nin yüzde 70’i şehirlerde barınmaktaydı. Kırsal boşalmış, kırsaldan kaçış sona ermişti.

O devirlerde iş bulma umudu köylü nüfusu şehirlere çeken şeydi. Fakat fabrikalarda iş bulan köylüler, ev bulmakta

zorlanıyorlardı. Az bir tasarrufu olanlar, küçük bir ev satın alıyordu. Yapı firmaları dar bütçeli göçmenlerin ihtiyaçları üzerine uzmanlaşmıştı. Arsa maliklerinden arsa satın alarak ucuz malzemeyle kalitesiz binalar inşa ettiler ve bu binalardaki daireleri yeni göç edenlere sattılar.

Fakat gelenlerin çoğunun dişe dokunur bir birikimi yoktu. Şehirde kum taneleri gibi dizili bu kişiler daha çok devlete ait ve bir fabrika yakınındaki arsaların üzerine konuyor ve bir “gece”de en basit malzemenin inşaat mühendisi, mimar ve imar izni olmaksızın küçük bir evcik inşa ediyorlardı. Eski Türk örfüne göre ise bu bir gecede kondurulan şeyi yıkmak mümkün değildi. Bu yüzden İstanbul sakinlerinin yaklaşık üçte ikisi gecekondularda yaşar hâle geldi. Tepelere ve dik yamaçlara, ezcümle boş olan her bir metrekaareye doğru kanser misali yayıldılar. İstanbul’da olduğu kadar Ankara’da, Antalya’da, İzmir’de ve İzmit’te de hayatın bir gerçeğine dönüşecekti bu tip gecekondular.

Kirli kiremit yığınının kırmızısı, dişlerini İstanbul’un etrafındaki yeşil çimler ta derinlerine kadar geçirdi. Nihayetinde Anadolu köylerinden oluşan parçalı bir halı desenine benzedi İstanbul’un çeperi. Şehrin merkezinde ve yakın çevresindeki bazı lüks bölgelerde hâlâ yaklaşık 1 milyon İstanbullu yaşıyor. Oysa İstanbul yarım yüzyıl önce yalnızca bu kişilerin ikamet ettiği bir şehirdi. Geriye kalan 14 ya da 16 milyonluk nüfus ise göçmenler ve göçmenlerin çocuklarından oluşuyor. Başbakan (aynı zamanda eski belediye başkanı) Erdoğan da onlardan biri. Ailesi, fakir bir Karadeniz şehri olan Rize’den İstanbul’a göç etmişti. Erdoğan ise, 1954 yılında denizin kıyısındaki Kasımpaşa’da dünyaya gelmişti.

Gecekonduların iki ya da üç küçük odası vardı, lakin ne şebeke suyu ne de elektriği mevcuttu. Gecekondu bölgeleri hiçbir turist rehberinde görülmezdi. Ayrıca buralara, mesela Sultanbeyli’ye ya da Dudullu’ya, turistlerin yolu yanlışlıkla bile

olsa düşmezdi. Bu bölgelerin normal şehir alanlarına dönüşmesi uzun yıllar aldı. Genellikle bir seçim, bu dönüşümün başlangıç düdüğünü çalan şeydi. Bu süre zarfında adaylar İstanbul nüfusunun bu yeni çoğunluğunun oylarını talep eder ve bunun için de yeni bölgelere elektrik ve şebeke suyu bağlanacağı, arsaların tapularının kendilerine verileceği ve mülkiyet haklarının tanınacağı vaatlerinde bulunurlardı.

Gecekondu sakinleri düzenli bir iş bulduklarında, kulübeciğine yeni katlar eklerdi. Arsanın tapusunu elde ettiğinde ise bir inşaat firmasıyla anlaşır, arsanın üzerinde bir apartman dikerdi. Örneğin on iki daireden oluşan bir apartmanda, müteahhit 6 daire alıp bunları satar, geri kalan altı daire ise arsa sahibinde kalırdı. Böylece göçmen aileler, aniden fakirlikten kurtulup belki de birçok eski İstanbullu aileden daha varlıklı hâle gelirlerdi.

Bugün artık neredeyse gecekondu bölgesi kalmadı. Çoğu meşrulaşarak şehre dahil oldu. Gecekondu evleri küçüktü ve düz yapılar sakinlerinin sosyal olarak yukarı doğru hareketini sembolize etmekteydi. Osmanlı Devleti'yle Türkiye Cumhuriyeti'ni çevre ve merkez arasında ayırmış olan yarık, varlığını bu kez şehirde sürdürüyordu. Şehre varan Anadolu göçmenler, İstanbul'da da köylü kalmaya devam ettiler. Şehirlilerin yaşam biçimlerini kabul etmeyen göçmenler, kendi değerleriyle şehri her geçen gün daha fazla biçimlendiriyorlardı. İstanbul'un herkesi kendine çeken bir merkezi kalmadı. Gecekonduların küçük âleminde Anadolu köy yapısı varlığını sürdürdü.

Gecekondu hiçbir zaman kenar mahalle değildi. Kenar mahallelerde şehirli olan ve şehirli kalacak olan alt tabaka oturur. Gecekonduarda ise şehirde iş bulup daha iyi bir yaşama sahip olmak isteyen köylüler yaşıyordu. Köyden tüm toplumsal yapıyı aynen beraberinde getirmemişlerdi. Şehirde artık kendilerini bir yandan sömüren öte yandan dışarıda temsil edip koruyan ağaları veya büyük toprak sahipleri yoktu. Burada

yalnız başlarıymışlardı ve yükselmek için ilk başta hiç şansları yoktu. Şehrin serbestliği onların işine çok az yarıyordu. “Sol” partiler onları içlerine almıyordu. Çünkü sol, kendilerini şehrin kibar semtlerinden şehirli avantgarde olarak tanımlıyor ve Anadolu’nun (bu Anadolu artık büyük şehirlerin önemli bir parçası olmuş olsa bile) derinliklerine nüfuz edebilmek için çok narin kalıyorlardı (hâlen de öyleler).

Başka bir dışlanmış grup ise gecekonduvardaki dışlanmışların varlığını önemsemi: Erbakan’ın İslamcı “Refah Partisi.” Komşuluk yardımları, mikro krediler ve iş bulma organizasyonları düzenlediler. Mesela bir gecekondu sakinine partinin bir görevlisi ya da sempatizanı gelerek o gecekondu sakininin bakkal kurmasına yarayacak küçük bir kredi sağlıyordu. Birkaç yıl içinde bu kişi partiye geri dönerek partinin ve Allah’ın inayetiyle işinde başarılı olduğunu söylüyordu. Şimdi o, İstanbul’a yeni göç etmiş başka bir kişiye, birkaç yıl önce almış olduğu miktarı geri ödeyerek imkân sağlayacaktı. Bu şekilde görevlilerin ve sempatizanların ağı her geçen gün daha genişledi.

Seçimlerde gecekondu sakinleri de, gündelik hayatta yanlarında olan bu partiye oy vereceklerdi. 1992 Kasım’ında altı bölgede normal seçim takvimi haricinde genel seçimler yapıldı. Bu bölgeler aşırı göç sonucu yeni oluşmuşlardı. Sonuçta dört bölgede İstanbul doğumlu olmayan belediye başkanları seçilmişti ve bunların dördü de Refah Partisi’ndendi.

Düzenli gelişimine rağmen İslamcı hareketin iki kanada bölüneceği gerçeği her geçen gün daha aşikâr hâle geliyordu. Bundan dolayı partideki gerilimler de, elde edilen başarıya paralel olarak artıyordu. Parti başkanı Necmettin Erbakan’ın etrafındaki kırsal-muhafazakâr kanat on yıl önce taşrada kullandıkları söylemin aynısını şehirlerde de kullanma taraftarıydılar. Bu “gelenekçi” kanat güçlü bir devletin desteğiyle İslami bir düzen getirmek istiyordu. Recep Tayyip Erdoğan’ın etrafındaki “Sol”

ve daha genç kanat ise buna karşın şehrin yeni sakinlerine daha yakın duruyor ve göçmenlerin sorunlarına pragmatik çözümler üretmeyi arzu ediyordu. Partinin bu kanadı için şeriatın uygulanması talebi geçersiz bir talepti. Bu yenilikçiler toplumun ihtiyaçlarını esas alıyorlardı. Oransız güç sahibi devlete daha fazla erk vermektense, ona toleransı ve insan haklarına saygıyı öğretmek istiyorlardı.

Tüm bu gelişmeleri anlamak için, bir on yıl öncesine, 1983’e gitmek gerekir. Generallerin kışlarına döndükleri ve Turgut Özal’ın seçimi kazandığı 1983’ten itibaren Türkiye değişti. Merkezî devlet, içinden bir türlü tam olarak çıkmadığı bir krize ram oldu. İlk önceleri “Anavatan Partisi”nin farklı eğilimleri bünyesinde toplayan hareketi Cumhuriyet’in temel değerlerini sorgulamaya başladı. Bu sorgulamaya daha sonra İslamcı “Refah Partisi’nin” yükselişi ve 1992’den itibaren Kürtlerin yeni ben idraklerinin oluşumu da destek çıkacaktı. Dışarıda ise yeni başlayan küreselleşme ülkenin izolasyonunu sona erdiriyordu.

Özal tüm bu faktörleri kullanmış ve ekonominin, kısmen de toplum ve siyasetin liberalleşmesini sağlamıştı. Devletin erişim alanının ötesinde ilk sivil toplum örgütlenmeleri ortaya çıktı. Otoriter vesayet rejimini demokratikleştirme çağrısı tabandan geliyordu ve bastırılamıyordu. Yeni bir sivil toplum devletten ayrılmıştı ve devletin kimi organları kendilerini tanımlayan imtiyazları kaybetmeye başlamışlardı. Özal’ın danışmanları olan Mehmet Altan, Cengiz Çandar ve Hikmet Özdemir gibi seküler entelektüeller daha açık ve çoğulcu bir düzen kurulması tartışmasını başlattılar. Projelerine “İkinci Cumhuriyet” ismini takmışlardı. Kemalist devlet elitinin bu entelektüellere ve onların projelerine nasıl lanet okuduklarını hayalinizde kolayca canlandırabilirsiniz.

Lakin şehrin havası insanı özgürleştirir. Bu durum, özellikle ilk başta İslamcıların yeni entelektüelleri için geçerliydi. Bu

zamana değin düşünürleri Anadolu'daki tarikatların başındaki şeyhler idi. Ancak şehirde Ali Bulaç ve Fehmi Kuru gibi bağımsız ve üretken entelektüeller ortaya çıktı. Bu entelektüeller “geleneği” şeyhler gibi Erbakan'a değil de, Erdoğan'ın etrafındaki “yenilikçilere” yakın duruyorlardı. Onların yeni ve şehirli diskurları Erdoğan'ın siyasi yükselişinin entelektüel süsüydü. Erdoğan sürekli olarak Erbakan'ın retorikinden ve devlet elitinin baskıcı ideolojisinden uzaklaşıyordu.

Yeni Müslüman düşünürler yola İslamcılar olarak çıkmışlardı. Sonrasında bunlar az sayıda seküler ve reform yanlısı entelektüel ile bir diyalog başlattılar. Karşılıklı olarak birbirlerini tanıyıp bilgi alışverişinde bulundular. O sürece katılan sol liberal sosyolog Nilüfer Göle, “ötekinin” onlara nasıl yabancı hâline geldiğini anlatır ve şaşkınlığını, “Birbirine bu kadar yakın yaşayıp bu kadar farklı olamaz insan.” şeklinde ifade eder. Bir röportajında gülererek “dokunulmaz” olanlarla konuşmasından dolayı Kemalistler nazarında “temizliğini” kaybettiğini söyler. Ali Bulaç gibi entelektüellerle her konuşmasında, bu entelektüellerin ona seküler ve Kemalist arkadaşlarından daha yakın durduklarını anlamıştı. Beraberce, aynı zamanda modern ve Müslüman olup olunamayacağını müzakere etmişlerdi. Bu müzakereler Bulaç'ta velud bir gerilim ortaya çıkarmış, tartışma son derece verimli hâle gelmişti. Göle'nin aktardığına göre Bulaç önce hem modern hem de Müslüman olarak yaşanabileceğini kabul etmek istememişti. Ama daha sonra modern olmak için kişinin Batılılaşmasının zorunlu olmadığını fark etmiş ve küreselleşmenin modernliğe birçok farklı yol açtığını anlamıştı.

Bulaç gibi bir kimsenin, modernliği Batılılaşmayla eşdeğer tutan bir cumhuriyete entegre olması ise mümkün değildi. Şehirli devlet elitinin modernleşme kibrini en fazla hissedenler, İstanbul'un ve diğer şehirlerin kenarlarında yaşayanlardı. Altta olanlar yukarıdakiler gibi beyaz ve sivri eldivenli olmak

istemiyorlardı. Hem istemiyorlardı hem de yapamıyorlardı. Bu nedenle “Anadolulular” laik Kemalistlerin elit ben idrakine alternatif arıyorlardı. Bunu, hiç de sürpriz olmayan bir şekilde, İslam’da ve içinden geldikleri Anadolu çevrelerin Müslüman değerlerinde buldular.

Koşullar buna gayet uygundu. 1980’in darbeci generalleri İslam’a karşı daha önceki devlet elitinden daha az düşmanca bir duruş sergiliyorlardı. Çünkü o yılların generalleri “Türk-İslam sentezi”ni komünist tehlikeye karşı bir panzehir olarak kullanmak arzusundaydılar. Ayrıca muhafazakâr entelektüeller de, İslam’ın Türklük ile mükemmelliğe ulaştığını varsayan bu senteze eklenmişlerdi. Bu sayede İslam kamusal alanda tekrar ortaya çıkabildi. Turgut Özal ile başlayan ekonomik liberalleşme de buna uygun bir zemin sağlıyordu. Bu durum, ilk kez devlet elitinin dışında kalan müteşebbislerin de iktisadi olarak başarılı olmalarına ve belirli bir refaha ulaşmalarına olanak sağladı.

Şehir havası özgürleştirir ve para bağımsızlık verir. Şehir, ilk kez bağımsız Müslüman düşünürler, ekonomi ise ilk kez kendilerini dindar olarak kabul eden ve küresel ekonomide pay sahibi olan müteşebbisler ortaya çıkardı. Şimdi Müslümanlar da kariyer basamaklarını tırmanıyordu ve dikey hareketlilik mümkün hâle geliyordu. Bu sayede yeni bir Müslüman orta sınıfı oluştu. Müslümanlar artık yalnızca dışarıda, taşrada yaşayan eğitimsiz ve fakir insanlar değillerdi; şehirde mukim, eğitilmiş, üniversite diplomaları ve harcayacak paraları olan insanlardı. İslam’ı uzun süredir yalnızca geçmişle örtüştüren bir toplumda yeni bir modern Müslüman tabaka ortaya çıkmıştı. Anadolulular şehre geldiler, şehirli elitin alafrağa yaşam biçimine karşı durdular ve kendi İslami modernliklerini geliştirdiler.

Onlar, Anadolu’dan getirdikleri ve riayet etmeyi sürdürdükleri değerlerle birlikte modern dünyanın bir parçası olmak

istiyorlardı. Ayrıca bu Anadoluğuların politik bir İslam'ı savunmak ve şeriatı yürürlüğü sokmak gibi bir hedefleri de yok. Fakat İslam kültürel kimliklerinin bir parçasıydı. Bu kimliğin, bireye daha az serbestlik tanıyan ve kolektif şuur temelli olan Kemalist devlet doktrininden daha güçlü bir birey vurgusu vardı; çünkü sivil alanda şekillenmişti.

Birçok veçhesi bulunan Müslüman modernliğin temelinde şehre göç ve uzun süreli liberalleşme yatar. Bu veçhelerden biri tesettürlü kadındır. Eski elit ve yeni orta sınıfın arasındaki tartışmaların en şiddetlileri kadın bedeninin görünürlüğü üstüne yapılanlardır. Kemalistlerin başörtüsü yorumunun temelinde Atatürk'ün hedeflediği cinsiyetler arasındaki eşitliği sağlama ülküsü yatar. Buna mukabil genç Müslüman bayanlar başörtüsünü, kendi kurtuluşlarının sembolü olarak tasvir ederler. Saçlarını örtmek suretiyle, muhafazakâr çevrelerinden, yani evden ayrılarak erkek dünyasının bir parçası olmaları mümkün olmaktadır. Bu sayede okula ve üniversitelere gitmek, bir işte çalışıp kendi hayatlarını sürdürmek imkânını bulabilmektedirler. Tabii ki başörtüleri aynı zamanda, tesettürlü kadınları geri kalmış olarak tanımlayan devlet elitine karşı bir protestonun da sembolüdür.

Aslında başörtüsünün serencamı bu kadınların hikâyesini yansıtıyor. Anneleri sadece geleneksel olarak pardösü giyip renksiz ve gayet gevşek bağlanmış başörtüler takarlardı. Kızlar ise eğitimlilerdi ve meslek hayatında başarılıydılar. Bilinçli olarak başörtüsünü tercih eden bu bayanlar, ondan yeni bir moda aracı ürettiler. 1984'ten beri bu yeni moda aracına "türban" ismi verildi. Şu anda pazarın lideri olan "Tekbir" gibi firmalar, yeni Müslüman orta sınıfa yönelerek, bu "İslami moda"nın üretimi konusunda uzmanlaştılar. Moda defileleri organize ettiler. İslami ürünlerin reklamları büyük reklam panolarında kendilerine yer buldu.

Kadınlar bir taraftan saçlarını ve kollarını örterlerken, öte yandan belirli sınırlar içerisinde güzelliklerini göstermenin yollarını aramaya başladılar. Dar elbiseler ve kot pantolon normal karşılanır oldu. Bu kitlenin sosyalleşmesine yönelik, alkol servisi olmayan ve kitapçılarla entegre olmuş “İslami kafeler” açıldı. Buralarda genç erkekler ve kadınlar sohbet imkânı buldular. Bu yeni kitle, şehirli elitler gibi, Akdeniz’deki tatil yörelerine gitmeye başladılar. Artık tatillerini geçirmek için kadınlara ve erkeklere mahsus ayrı havuzları bulunan “İslami oteller”i tercih ediyorlardı. Kadınlar denize “haşema” denilen vücudu ve saçını örten yeni bir deniz kıyafetiyle giriyorlardı.

Modern olmayı arzularken Batılı gibi modern olmak istemiyorlardı. Tartışma konusu olan başörtüsüyle hayata katılmak istiyorlar, fakat kimliklerinin farklılığı hususunu da abartmak istemiyorlardı. Gene de yeri geldiğinde iki taraf da çatışmadan yanaydı. Eski elit karşısında yeni orta sınıfın bu çatışmayı sürdürebiliyor olması bile tek başına, onların ne kadar güçlendiklerinin bir işaretiydi. Kendi anne babaları ve büyükanne-babaları büyük şehirlerin kenarlarındaki fakir göçmenlerken, çocuklarının yaşam şekli eski elitinkini kopyalamaksızın temelden değişmişti. Müslüman genç kadınlar da artık meslek sahibi ve başarılı kimselerdi. Giyim kuşamlarıyla beraber tüketim alışkanlıkları da değişmişti. Kaliteli ürünler tüketmek istiyorlardı. Tüketen kimse modernizme dahil olmuş ve orta sınıfa geçmiş demektir. Tüketim ile yeni orta sınıf kamusal alanda varlığını gösteriyor ve yine tüketim yoluyla eski elite güçlendiğini ve bu sahada kalıcı olduğunu gösteriyordu.

Taşranın Endüstrileşmesi

Cari olan peri masalı Anadolu’nun sürekli bir fakirliğe mahkûm olacağı fikrini inatla savunuyordu. Gerçekten de

uzun bir süre insanlar Batı'nın şehirlerine, ya İstanbul'a ya da Ankara'ya doğru göç ettiler. Büyük yer değiştirme sona erdiğinde birçok bölge tamamen boşalmıştı. Türkiye son birkaç on yılda başka hiçbir ülkede görülmeyen oranda şehirleşmişti. Günümüzde ise göçe artık gerek kalmadı çünkü insanlar Anadolu taşrasında da iş bulabiliyorlar.

Doğu'daki Malatya'dan çıkan, kısa boylu ve şişman Turgut Özal bu değişimin işaret fişğini ateşledi. Özal, alışılmışın dışındaki pragmatizmiyle Türk siyasetini sarsacaktı. Annesi ile kardeşi (Korkut Özal) Nakşibendi tarikatına mensuplardı. Turgut Özal da Anadolu'nun göçmen dervişleriyle iyi ilişkilerini sürdürmekteydi. İktidardayken hacca giden ilk siyasetçi olan Özal, bununla ilgili az ve öz konuştu: Devlet seküler olabilirdi, fakat kendisi birey olarak seküler değildi. Özal bu sözleriyle Avrupalı sosyal bilimcilerin "objektif" ve "subjektif" sekülerizm gibi kavramları neden geliştirdiklerini ortaya koyan basit bir formülü dillendirdi. Objektif sekülerizm din ile devletin ayrılması ve bireyin özerkliği hususundaki temel koşulu öne sürer. Subjektif sekülerizm ise dini pratik hayatta uygulamayı kişiye ve geleneğe bırakmaktadır.

Özal'a en çok hangi kitabı sevdiği sorulduğunda cevabı: "Tabii ki Red Kit." olmuştu. Red Kit Belçikalı çizer Maurice de Bévère'in komik kahramanıdır. Kovboy vahşi Batı'yı tanzim ederken Özal, Türkiye'yi düzenliyordu. Atatürk'ten bu yana hiçbir siyasetçi, bu ülke için Özal kadar net bir vizyon geliştirmede. Hem dindar olan hem de dünyevi zevklere kendini kapatmayan Özal, alışılmış kalıpların dışındaydı ve kemikleşmiş Cumhuriyet'i 1983 ile 1989 yılları arasında Başbakan, 1989-1993 arasında da Cumhurbaşkanı olarak dönüştürdü. Cumhuriyet tarihinde 1983 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Özal, Türkiye'nin iki önemli meselesine, İslam ve Kürt sorununa, bir cevap bulmuştu. Kendisinin Müslüman, annesinin ise Kürt olduğunu ifade etmişti. Her

iki meydan okumaya da cevabını daha fazla demokrasi talebiyle ve olaylara daha realist yaklaşarak veriyordu. Özal, 17 Nisan 1993’te öldüğünde en yakın danışmanlarından biri olan Cengiz Çandar: “Erken ölümü bizi on yıl geriye götürdü.” sözlerini sarf etti. Doksanlı yıllar Türkiye için kayıp yıllardır. Özal’ın ölümünden sonra devlet eliti, Batı’yı tekrar kendi tarafına çekmeyi başardı. Öte yandan Batı’da Türk Devleti’nin Kürtlere davranış şekline dair kimi tartışmalar da zuhur etmeye başlamıştı. Gene de Batı Türkiye’deki laikliğin ne kadar çok Kemalist versiyona sadık kalırsa, Türkiye’nin o kadar sekülerleşeceğine inanıyordu ve bu nedenle de İslam’a karşı gittikçe otoriterleşen devlet tavrına omuz vermekten çekinmedi. Erdoğan ve partisi AK Parti, Kasım 2002’deki seçim zaferinden sonra Özal’ın yarım kalmış reformlarına tekrar start verecekti.

Özal tabulardan korkmazdı. Ortodoks Kilisesi’nin kalbi sayılan tarihi Patrikhane binasına 1941’deki yangından sonra hiç kimsenin yeniden inşa izni vermediğini ve bu yüzden hâlâ harap halde olduğunu öğrendiğinde, inşaat onayını imzaladı. ABD’nin Ermeni soykırımını tanımasının engellenmesi karşılığında verilen dış politika tavizlerini öğrendiğinde, “Neden peki soykırımını tanımıyoruz?” diye sorabilmişti. Nedenini Ankara’ya döndükten sonra öğrendi. Bu sefer devlet politikası Özal’a galip gelecekti.

Buna karşın iktisat politikasında kendi programını uyguladı. Türkiye’deki devlet kapitalizmini sona erdirmiş, izole ülkeyi dünyaya açmış ve pazar ekonomisinin güçlerini serbest bırakmıştı. Bir seferinde, “Petrolümüz olmadığı için şanslıyız, çünkü bu yüzden para kazanabilmek için çok çalışmalıyız.” demişti. Reformları tüm bunların yanı sıra Cumhuriyet’in o zamana dek fazla farkına varmadığı bir husustan da güç alıyordu: Anadolu’nun endüstrileşmesi. Bu endüstrileşmeyle beraber kendilerini İslami değerler ile tanımlayan müteşebbis ve yatırımcılardan müteşekkil

yeni bir tabaka üst seviyelere yükseldi. Bu tabaka kendisini gururla “Anadolu Kaplanları” olarak isimlendirdi. Özal’ın en büyük başarılarından biri dindar-Anadolulu bu orta sınıfın oluşmasında tetikleyici bir rol oynamasıdır.

Kayseri, Anadolu’nun coğrafi olarak tam ortasında bulunmaktaydı ve yeni “kaplanların” model şehriydi. 1994’ten 1998 yılına değin sosyolog Şükrü Karatepe bu şehrin belediye başkanlığını yaptı. Sonrasında devlet eliti, onu da tıpkı Erdoğan gibi görevinden uzaklaştırdı. Özel yaşamına döndükten sonra yazdığı bir kitabında, “Kayseri’deki insanlar yaşamlarını hesap ve hesaplamalar üzerine inşa eder ve riski sevmedikleri için siyasetten uzak dururlar. Bunun yerine işlerini ilerletmeyi hedeflerler.” diyecekti. Bugün 500 en zengin Türk’ün ellisi Kayseri’de yaşamaktadır. Kayseri bir ekonomik başarı hikâyesidir. Kayseri aynı zamanda İslam ve modernliğin ahenkle bir arada yaşadığı bir mekândır.

Mekke hacılarından dolayı Hacılar olarak adlandırılan bölgede Özal’ın reformlarından önce hiçbir endüstri atölyesi mevcut değildi. Bugün Türkiye’nin en büyük 500 endüstri işletmesinden dokuzunun merkezi, sönmüş volkan olan Erciyes’in eteklerinde yer alan Hacılar bölgesindedir. Dindar Müslümanların varlıklarını bir araya getirmelerinden dolayı birçok yeni işletme ortaya çıktı. Bazı müteşebbisler kendi atölyelerini kendi başlarına büyütmüşlerdir: Mustafa Boydak gibi. Bugün Boydak Türkiye’nin en büyük mobilya imalatçısıdır ve 22 iştiraki olan holdinginin cirosu bir milyar dolar eşliğini aştığı çok olmuştur.

Boydak’ın üretim çeşitliliği de Anadolu Kaplanları’nın içinde bulunduğu yükselişin göstergesidir. Küçük atölyesinde üzerinde oturulan ve uyunan düz bir tahta karyola imal ediyorken, bugün her tür modern mobilyayı üretiyor. “İstikbal” ve “Bellona” gibi önemli markaları işleten ve ihracat pazarlarını fetheden Boydak bir keresinde, “Biz Kayseri’de ‘Kalvinizm’deki gibi

çalışmanın bir tür ibadet olduğu’ görüşünü taşıyoruz.” demişti. Saffet Arslan’ın mobilya firması “İpek” ise daha küçük ve daha yeni, fakat bütün büyük ihracat pazarlarına mallarını satabilen bir firma. Baba, ailenin geçimini halı ilmekleriyle sağlamıştı. Oğul da dindar bir Müslüman idi. Ona göre “İslam kişiden; mütevazî yaşamayı, haksızlık yapmamayı, dürüst olmayı ve bir şeyi başarmayı beklemektedir.” Bu nedenle sadece istihdam sahası oluşturmakla kalmayarak aynı zamanda iki okul inşa etmiş ve iki yüzden fazla öğrenciyeye burs vermiştir.

Mustafa Boydak ve Saffet Arslan gibi tüccarlar, Anadolu’da İslami Kalvinizm’in uygulayıcılarıdır. Eski belediye başkanını Şükrü Karatepe ise bu hareketin teorisyeni ve “İslami Kalvinistler” kavramını geliştiren kişidir. Emekli üniversite profesörü Karatepe, “Kayseri’de ne olduğunu anlayabilmek için Max Weber’i okumak gerek.” görüşündedir. Daha öğrenciyken onun “Protestan Ahlakı” kitabını okumuş ve daha net bir şekilde bu kuramın memleketi Kayseri’de hayat bulduğunu görmüştür. Kayseri’de de çok çalışılır, para savrulmaz, tasarrufa gidilir ve yatırım yapılır. Yine Kayseri’de kazanç, Allah’a teslimiyetin bir göstergesi olarak değerlendirilir. Ayrıca Kayseri’de din ilerlemenin motoru olmuş ve Kayserililerin ben idrakini güçlendirmiştir.

Sosyolog Hakan Yavuz, Kayseri’de ve başka birçok genç endüstri şehrinde vuku bulan “sessiz Müslüman reformundan” bahseder. Geleneksel tasavvufî tarikatların ve Said Nursi gibi âlimlerin bu çalışma etiğinin gelişmesindeki etkilerinden dem vurur. Kalvinizm’in bu Anadolu versiyonu, Batı’da “Avrupa İstikrar İnisyatifi” isimli Berlin’deki Araştırma Enstitüsünce de fark edildi. Enstitü 2005 yılında “İslamî Kalvinistler” (Islamic Calvinists) başlıklı İngilizce bir çalışma yayımladı. Bunlar önceleri bireysel müteşebbisen sonra “Anadolu Kaplanları” olarak ortaya çıkan ticari kuruluşlardı. Kendi başlarına büyümüş,

neredeysel Ankara'dan hiçbir destek almamış ve banka kredilerini de hiç kullanmamışlardı. Bugün dahi birçok firma yatırımlarını kasasından peşin olarak finanse ediyor.

1997 yılında ordu “İslamcı” olmasından dolayı tehlikeli kabul ettiği firmaların bir listesini hazırladı. Ordu, kendi men-suplarına bu firmaların mamullerini almayı yasaklamıştı. Bahsi geçen firmaların arasında “Anadolu Kaplanları” ve bisküvi, çikolata ve Cola Turka üreticisi “Ülker” de yer alıyordu. Firmanın kurucusu ve sahibi Sabri Ülker, Turgut Özal'ın yakın arkadaştı. Erdoğan'ın oğullarından biri Ülker'in dağıtımcılarından. Holding başarılı bir basket takımının ve bir klasik müzik festivalinin sponsoruydu. 2007'nin Aralık ayında Ülker Belçikalı çikolata markası “Godiva”yı satın aldı.

Ülker ve “Anadolu Kaplanları” gibi firmaların bir ortak yönü daha mevcut: İşadamları derneği olan “MÜSİAD” a üyeler. MÜSİAD, 1990 yılında dindar ve başarılı işletmeciler tarafından kuruldu. MÜSİAD'ın resmi açılımı Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'dir. Fakat birçok kişi MÜSİAD'ın ba-sındaki “Mü”yü “Müslüman” olarak okur. Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği TÜSİAD, İstanbul'daki Türk ekonomisinin en üst tabakasını temsil ederken, MÜSİAD kendisini küçük ve orta ölçekli işletmelerin temsilcisi olarak tanımladı. Bu tip işletmelerin sahipleri için sermaye ve iş gücünün yanında İslami değerler de önemli bir kaynaktı. İlk yıllarında MÜSİAD *Homo Islamicus* başlıklı bir dergi yayımlamıştı. Dergi, işletme sahiplerinin rekabet ekonomisinde İslam'ı, ahlakın kaynağı olarak nasıl kullandıklarını gösterme hedefini taşımaktaydı.

MÜSİAD ve işletmeciler İslam'ın küresel dünya ile uyum içerisinde olduğunu göstermek istediler. Batı, onlar için taklit edilecek değil rekabet edilecek bir merkezdi. Değerleri yerel olarak tanımlarlarken esas rekabet alanlarını küreselleşen dünya

olarak tasavvur ettiler. Küreselleşen dünyada yer bulabilmek için MÜSİAD, 4.000’den fazla üyesine eğitim olanağı sundu. Düzenli olarak fikir alışverişi için toplanan üyelerinden küçük olanlarına dernek, bakanlara ve bakanlık bürokrasisine ulaşma yolunu açıyordu.

Anadolu halkı iktisadi teşebbüslerinde başarılıdır ve küreselleşmenin nimetlerinden faydalanır. Bu yeni orta sınıf, Erdoğan’ın AK Partisi’nin omurgasını da oluşturan sınıftır. Bunlar oylarını hiçbir zaman eski devlet elitini savunan ve onların kibrini paylaşan bir partiye vermeyecektir. Bu Müslüman ve Anadolu’lu vatandaşlar istikrarlı, zenginleşen ve aynı zamanda küresel dünyada yerini almış bir Türkiye istemektedirler. Bu nedenle 2001’de Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) koymuş olduğu planı ve AB-Reformlarını eski elit mensuplarından bile daha fazla desteklemişlerdir.

“Anadolu Kaplanları”nın birçok merkezi var: Kayseri, Konya, Kütahya, Kahramanmaraş, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Sivas, Tokat. Eski bir tekstil şehri olan Denizli de yükseliş, seksenli yılların ortasında başladı. Palmiyeli caddeleri olan bu şehirde bugün başarı çok açık biçimde görülebiliyor. Orta ölçekli firmalar etrafında şekillenen sanayi, işsizlik kelimesini halkın hatıralarında yaşayan bir sözcüğe dönüştürdü. Başarı hikâyesini büyük ölçekli şirketlerden ziyade orta ölçekli firmalara ve onların müteşebbis ruhlarına borçludur Denizli. Kahvelerde gündüzleri sadece emekliler bulunur. İş arayan rahatlıkla iş bulur. Denizli’den dışarı göç olmaz, bilakis Denizli göç alır. Kazanç ve kâr, sanayinin rekabet gücünü sürdürülebilmesi için en yeni makine ve aletlere yatırılır. Bir işletmeci bana, “Maliyetimiz Çin’in iki katı da olsa, esnekliğimiz ve kalitemiz ile rekabeti sürdürebiliyoruz.” demişti.

Denizli’nin başarısı etrafına da hayat verdi. Endüstrileşme daha büyük komşu şehirlere de yayıldı. Denizli Belediye Başkanı

Nihat Zeybekçi, koymuş olduğu hedefe ulaşmıştı. 1961 doğumlu başkan “Geçmişte ekonomik sistemimiz komünizme yakın bir noktada idi.” diyordu. Denizli gibi “Anadolu Kaplanları” devlet kapitalizmi yüklü komünizmi bir kenara attı. Belediye başkanı olarak bu devlet kapitalizminin bertaraf edilmesinde pay sahibi olmayı seçmişti. Ona göre bürokrasiyi tamamen yıkmak mümkün değil, ama bürokrasi kenarda bırakılabilirdi. Zeybekçi tabii ki Erdoğan’ın AK Parti’sine mensup...

Siyasal İslam’ın Feshi

AK Parti 2001 Ağustos’unda kuruldu. Kurucu üyelerinin çoğu siyasal İslam içerisinde yetişmiş kişilerdi. Lakin yeni partilerinin, marjinal bir İslami parti olmasından çok, kültürel kimliğini ve değerlerini İslam’dan alan muhafazakâr bir halk partisi olmasını istiyorlardı. Parti içi demokrasi konusunda diğer partilere benzeyen sorunları olmasına rağmen AK Parti, daha önceki İslamcı partilerden farklı olarak kendisini laik düzene ait ve bu düzeni sorgulamayan demokratik bir parti olarak tanımlıyordu.

Bu safhaya gelene kadar içinden geçilen yol ise daha 20. yüzyılın ortalarından beri süren uzun bir yoldu. O dönemden bugüne Türkiye İslam’a geri dönmedi ama İslam geri döndü. Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından Atatürk dindar yaşamın üstünü kalın bir buz tabakası ile örtmüştü. Bu tabakanın altında din, yaşamaya devam etti. Buz tabakası eridikçe İslam, Nakşibendi gibi dindar tarikatlar ve Nurcular gibi hareketlerle tekrar gün yüzüne çıktılar. Bunlarla Demokrat Parti (DP) sıkı ilişkiler kurdu ve Anadolu’nun dinî hayal kırıklığını oya dönüştürmeyi başardı. Böylece 1950 yılında iktidara geldi. Fakat güç hâlâ devletin elindeydi ve devlet 1960 yılında Adnan Menderes’in hükümetini devirdi.

1969 yılında Necmettin Erbakan, ilk İslamcı partiyi, Milli Nizam Partisi’ni (MNP), kurdu. Bu vakitten itibaren yeni bir siyasal İslam, Kemalist düzene meydan okumaya başladı. Erbakan, hareketini Milli Görüş olarak adlandırdı. Yalnızca kendisinin İslam milletinin çıkarlarını temsil ettiğini öne sürdü. İlk başta TOBB başkanı olarak Ankara’da Anadolu’nun küçük ve orta ölçekli işletmelerinin oluşturduğu çevreyi temsil ediyordu. Erbakan Cuma gününün tekrar haftalık tatil günü olmasını ve kanun yapılırken Şeriatın dikkate alınması gerektiğini ifade etmekten çekinmiyordu. MNP, 1971 yılında kapatıldı ve Erbakan da Milli Selamet Partisi’ni (MSP) kurdu. 1973’teki seçimlerde MSP ile oyların % 11,8’ini kazandı ve 1980 darbesine kadar üç koalisyon hükümetinde küçük ortak olarak yer aldı.

1980 darbesinden sonra kurduğu Refah Partisi ile (RP) Erbakan en büyük başarısını yakalayacaktı. Yine de bunun için önce, Anavatan Partisi’ne İslamcılarını da entegre etmek vasıtasıyla aslında onları nötralize etmiş olan Özal’ın ölümünü beklemesi gerekmektedir. Öğrencilik yıllarında Özal “Milli Görüş” üyesi olmuş hatta MSP’den adaylığını bile koymuştu. Daha sonraları ise Erbakan’ın siyasetinden uzaklaştı. Ancak Özal’ın ölümünün ardından Erbakan sahne alacaktı.

1994 Nisan’ındaki yerel seçimlerden Refah Partisi en güçlü parti olarak çıkmıştı. 1995 Aralık’ındaki genel seçimlerde de seçmenlerin % 21,3’ü RP’yi seçmiş ve RP seçimi birinci sırada tamamlamıştı. Haziran 1996’da Erbakan, Tansu Çiller’in Doğru Yol Partisi (DYP) ile bir koalisyon hükümeti kurdu. 28 Şubat 1997 tarihinde ordu Milli Güvenlik Kurulu üzerinden hükümete bir muhtıra verdi. Generaller İslamcı “İmam-Hatip” liselerinin ve Kur’ân kurslarının önünü kesmek, İslami kıyafetlerin ve türbanın kamusal alanda giyilmesini sınırlamak ve tarikatları kapatmak istiyorlardı. 28 Haziran 1997 tarihinde Erbakan/Çiller hükümeti generallerin (ve kamuoyunun) baskısına dayanamayıp

istifa etti. Erbakan, hükümet başkanı olarak kendi mücadele stiline ısrar etmesinden ötürü başarısızlığa mahkûm oldu. Amaçladıkları arasında alkol tüketiminin sınırlandırılması, İslami değerlerle çatıştığı apaçık belli olan Batılı heykellerin kamusal alanlardan kaldırılması da vardı. Partinin retorığı Avrupa'ya karşı çıkmak ve Müslüman Üçüncü Dünya'ya yaklaşmak üzerine kuruluydu. İktisat politikası ise devletin müdahalesini öngörmekte ve gelir dağılımındaki tüm adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri ortadan kaldıracak bir “adil düzen” ütopyası önermekteydi. Siyasette ise demokrasiyi bir İslami devlet kurmak adına atlama tahtası olarak kullanacağı şüphesini bertaraf edemedi.

Biraz da bu yüzden, Erbakan “28 Şubat Süreciyle” görevi bıraktığında, çok az kimse arkasından gözyaşı döktü. Bunun bir diğer nedeni de kendi seçmenlerinin Erbakan'ın elinde sihirli değnek olmadığını ve insanların gündelik yaşamını iyileştiremediğini fark etmesiydi. Erbakan da, halkın çoğunluğunun dindar olmasına karşın İslami bir rejim istemediklerini anlayacaktı. 28 Şubat 1997 İslamcılara sınırlarını öğretmiş ve siyasal İslam neslinin vaktinin artık geçtiğini göstermişti. İlk aşamada altmışlı ve yetmişli yıllarda “mücadeleci bir İslamcılıkla” merkezî devlet tarafından gerçekleştirilen modernleşmeye karşı muhalefet ettiler. İkinci evrede ise Erbakan'ın doksanlı yıllardaki yükseliş ve düşüşü yaşandı. Erbakan adım adım siyasetin dışına itildi. 1982'de başlayan ve 1987'ye kadar süren ilk siyasi yasaktan sonra 1997 yılında yeni bir siyasi yasak daha getirilmişti. İkinci yasak sona erdiğinde 2003 yılında “Saadet Partisi”nin (SP) genel başkanı seçildi. Bunu takip eden yıl “Refah Partisi”ne ait olan ve kendisine emanet edilen paraların hesabını veremediği için hüküm giydi ve görevinden ayrılıp partisinden istifa etti.

Erbakan'ın düşürülmesi ve “Refah Partisi”nin kapatılmasından sonra doksanlı yıllarda üçüncü evre başladı. Müteakip parti olan Fazilet Partisi (FP) çok daha dikkatli davranıyordu. Açıkça

Türkiye’nin seküler düzeninden, çoğulcu yapısından ve pazar ekonomisinden yana tavır almıştı. FP 14 Mayıs 2000 tarihinde Ankara’da kuruldu. Erbakan ve Erdoğan siyasi yasaklarından ötürü yeni partide yer almamışlardı. Daha sonra çok şaşırtıcı bir şey gerçekleşti. Liderliğin kararlarının sorgulanmadığı ve kö-rü körüne itaatın siyasi kültür haline geldiği bir ülkede, Gül, Erbakan’ın adayı Recai Kutan’a rakip oldu ve delegelerin oylarının yüzde 40’ından fazlasını aldı. Bu gerilim Haziran 2001’de “Fazilet Partisi”nin de kapatılmasını müteakip farklı bir boyut kazanacaktı.

“Refah Partisi”nin yasaklanması Erbakan’ın etrafındaki gelenekçiler ile liderleri Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül olan yenilikçiler arasındaki uçurumu genişletmişti. Erdoğan ve Gül’ün etrafındaki “yenilikçiler” Fazilet Partisi’nin yasaklanmasını Erbakan’ın hareketi olan ‘Milli Görüş’ten ayrılmak için hoş bir fırsat olarak gördüler. Erbakan ve Kutan ise başka bir parti (Saadet Partisi) kurdu. Bu parti Kasım 2002’deki parlamento seçimlerinde % 2,5 oy aldı. Erdoğan’ın Adalet ve Kalkınma Partisi’ni ise seçmenlerin % 34,3’ü tercih etmişti.

Siyaset bilimci Ziya Öniş, Türkiye’deki İslamcılar Müslüman demokratlara dönüştüren beş faktörü şöyle sıralar. İlk, 28 Şubat 1997’deki tezahüründe olduğu gibi otoriter sekülerizm İslamcılara içinde oynayabilecekleri sınırları göstermişti. İslamcılar seküler düzeni sorgulayamayacaklarını bu sayede anlamış oldular. İkinci olarak İslamcılar kendilerini temsili demokrasi-de var etmeyi öğrendiler. Bu durum onların normalleşmesini ve kitleselleşmesini beraberinde getirdi. Demokratikleşme sürecine olumlu tepki vermelerinden dolayı daha fazla demokrasiyi talep eden bir güç haline geldiler.

Üçüncü etken ise iktisadi liberalleşmenin Müslüman müteşebbis ve akademisyenlerden kendilerini küreselleşmenin kazananları olarak algılayan bir tabakayı ortaya çıkarmasıydı. Bu

durumun, artık yalnızca şehirli alt tabakayı ve küreselleşmenin kaybedenlerini temsil etmeyen bu hareketi dengelediğini öne sürüyordu Öniş. Yeni Müslüman elit daha fazla özgürlük ve siyasi katılım talep etmekteyken seküler yapıyla kazanımlarını tehlikeye düşürecek bir çatışmaya girmek istemiyordu. Dördüncü olarak Türkiye'nin tüm siyasi aktörleri AB'yi kendisiyle amaçlarını gerçekleştirebilecekleri bir dış dayanak noktası olarak görüyordu. Dindar Müslümanlar da bu şekilde AB'yi seküler yapıya karşı Müslüman kimlikleri koruma garantörü olarak görüyorlardı. Öniş'e göre bir dayanak noktası olarak AB, İslam ve sekülerizm arasındaki eski çekişmenin etkisini yok ediyordu.

Türkiye'de solcu, liberal ya da Müslüman, hangi kesimden olursa olsun, entelektüeller ve sivil toplum kuruluşları temelde hep, ülkenin daha fazla demokratikleşmesini talep eder. Bu grupların her biri Türk demokrasisinin kendilerince eksiklerini ifşa ederler. Türkiye'deki şehirli ve entelektüel Müslümanlar, İslam dünyasındaki diğer ülkelerin entelektüellerinden daha fazla seküler çevrelerin etkisine maruz kalmışlardır. Geleneksel İslami kurumlar ise kendi üretken düşünürlerini yetiştirme hususunda fazla başarı gösterememişlerdir. Bulaç ve Koru gibi entelektüeller ile "MÜSİAD" gibi dernekler İslami hareketteki sarkacın büyük oranda "yenilikçiler" tarafında sallanmasında etkilidirler. Birbiriyle mutabık iç ve dış süreçlerin toplamı, bir siyasal İslam hareketinden özgürlükçü demokrasinin prensiplerine bağlı bir partiye geçişi mümkün kılmıştır. Öniş'in de çalışmasında anlattığı işte bu süreçtir.

"Yenilikçiler", Erbakan'ın hem Batı karşıtı hem de otoriter olan hareketinden ayrıldılar. Böylece siyasal İslam düşüncesi dönüşüme uğradı. Erdoğan ve Gül artık çatışmadan değil, toplumsal ve siyasal mutabakattan yanaydılar. Artık bireyin ve toplumun devlet karşısında güçlendirilmesiyle ilgileniyorlardı. Bu süreçte İslam'a, değerler ve ahlak için bir çerçeve belirleme

görevi düşmekteydi. İslam kişilerin özel hayatlarını ilgilendiren inanç manzumesiydi. Temel hedefleri siyasal bir İslam’ın değil, kültürel bir İslam’ın hayat bulmasıyla sınırlıydı.

Erdoğan ve Gül’ün AK Parti’si Anadolu’nun içlerinden göç etmiş, yükselen orta sınıfın siyasi temsilcisidir. AK Parti post-İslamcı, neoliberal ve küreselleşme yanlısı bir partiye dönüştü. Erbakan’dan kopuşun uzun süreci esnasında Erdoğan, İslamcı sloganlarla sorunların çözülemeyeceğini ve seçim kazanılamayacağına anladı. Bir okul kitabında yazılı bir şiiri okuduğu için aldığı hapis cezasından ötürü hapiste geçirdiği süre zarfında Türkiye’nin siyasal İslam’a değil, daha fazla özgürlüğe ihtiyacı olduğunu fark etti.

Bulaç gibi düşünürler İslam’ın içinde demokratik bir söylemi öne çıkardılar. Yeni nesil Müslümanların insan haklarını ve temel özgürlükleri savunacağını, demokratik yollardan siyaset yapacağını, sivil toplumu destekleyeceğini ama devleti gücün aracı olarak kullanmak istemeyeceğini öne sürdü. Dönüşümü için aydınlatıcı bir mukayese yapmaktaydı. Bir zamanlar insanlar her şeyin tek tip olduğu bir köyde yaşardı. Orada her şey aynıydı. Sonra köyün sakinleri şehirlere geldi ve burada farklı yaşam biçimleri ile muhatap oldular. Dünyada bu hep devam etti ve sonunda iki yüzden fazla devlette 8.000 dil konuşan 3.000 farklı etnisite meydana geldi. Dünya çoğulcu oldu ve herkes başkasından farklı hâle geldi. Bu dönüşümden Bulaç şu sonuca varıyor: “Demokrasi bu farklılıkları muhafaza etmek için var.”

Kahramanmaraş’taki Anadolu Kaplanları

Saat akşamın dokuzuydu. Mehmet Kanbur için gün daha bitmemişti. Türkiye’nin en büyük dondurma imalatçısı imalathanesine ayak basmıştı. Daha içeri girerken beyaz önlüğü beline bağlayıp tezgâhın arkasına geçti. Türkiye’nin güneydoğusunda memleketi Kahramanmaraş’ta her akşamı

böyle geçiyordu. Yabancıların sadece fakirlik bulmayı umdukları bu şehirde, Türkiye'nin en şaşırtıcı başarı hikâyelerinden biri yazılıdır. 20 yıl önce Torosların yamaçlarında endüstri namına hiçbir şey mevcut değilken, geçen yirmi yılda Kahramanmaraş, Türkiye'nin 81 ili arasında 15. büyük endüstri şehri konumuna yükseldi.

Mehmet Kanbur, her gün olduğu gibi sabah saat altıda işinin başındaydı ve öğleden sonra arkadaşı Başbakan Erdoğan'ı havaalanında karşılayıp şehir gezisinde kendisine eşlik etti. Hükümet başkanını şehirde 70.000 kişi bekliyordu. Yolun üzerinde kendi imalatını satan "MADO" dondurmacısı vardı. Bundan birkaç saat sonra ise dondurma üreticisi, tezgâhın arkasından yoldan geçen bir genci çağırıp ona nazikçe dondurma ikram ediyordu. Mehmet Kanbur neşeli bir insan ve bu hâlini her an hissediyorsunuz.

"Çalışmak ibadettir." diyor bu Anadolu kökenli adam ortalık sakinleşince ve ağırdan alarak ekliyor: "Hatta ibadetin en kutsalı." Ona göre Allah, çalışana vereceğini; sadece namaz kılıp, oruç tutana ise vermeyeceğini söylemiştir. Allah, insanın üretmesini, bir şeyle uğraşmasını ve komşusuna yardım etmesini emretmiştir. "Anadolu insanı yorulmaz, çalışkan ve hoşgörülüdür." Kanbur'un memleketinin insanının özellikleri hakkında söyledikleri kendi özelliklerine de ışık tutuyor. Bu çalışma ahlakından İslami-Kalvinist kavramı türetildi.

Anadolu insanının çalışkanlığı, Mehmet Kanbur örneğinde olduğu gibi başarıyı da beraberinde getiriyor. Dört nesildir dondurma ticaretiyle uğraşan bir aileye mensup. Torosların yaylalarında otlayan keçilerin sütünden ve dağlardaki karlardan imal ediliyor dondurmaları. 1850 yılından beri imalathaneleri ayakta. 1985 yılında Mehmet Kanbur memleketinin sınırlarını aştı. Pastanesinin dondurmasına "Maraş Dondurması"nın ilk hecelerini birleştirerek "MADO" ismini koydu.

Şimdi dondurma endüstriyel olarak imal ediliyor ve "MADO" markası önce Türkiye'yi sonra da sınırların ötesini dolaşan bir başarı katarına dönüşmüş bulunuyor. 1972'ye kadar ismi Maraş olan bu şehirdeki Anadolu'lular Türk gıda sanayinde şubeleşme sistemini başlattılar. Sayıları

200’ü aşkın aynı isimli kafede ve Avustralya’ya kadar dünyanın 22 farklı ülkesinde “MADO”yu satıyorlar. Ciro sunun dörtte biri ihracattan sağlanıyor. Gülerak: “Siz Avrupalılar yirmi otuz sene öncesine kadar Japonya ve Uzakdoğu’dan gelen yeni marka isimlerine şüpheyle yaklaşmıyor muydunuz?” diye sordu.

Disiplin sahibi Kanbur, Erdoğan’ın ziyareti sebebiyle bu disiplinden taviz vermek zorunda kaldı. Politikacı hiçbir zaman dakik değildi ve Erdoğan Kahramanmaraş’a iki saat kadar geç geldi. Buna rağmen 70.000 kişiden hiç kimse Erdoğan’ın konuşmasını yapacağı sahnenin yer aldığı geniş caddeyi terk etmedi. Tekstil sektöründe çalışan Yakub, 22 Temmuz 2007 tarihinde Erdoğan’ın AK Parti’sine oyunu verdiği için gelmişti. AK Parti’nin yanan ampul amblemlı mavi bayrağını sallıyor ve 2002 yılında ANAP’a oy verdiğini anlatıyordu. Eczacı Emrullah da ilk kez AK Parti ve Erdoğan’a oy verecekti. Yakub gibi o da başka hiçbir siyasetçiye güvenmediğini söylüyordu. Bir tarım kooperatifinde kredilerden sorumlu Mustafa ise AK Parti’den uzak duruyordu. Çünkü Türk tarımı için işler, desteklerin azalmasından ötürü hiç iyi gitmiyordu. “Ama genel olarak ülkenin hâli iyiye gidiyor.” demekten de geri durmuyordu.

Birçok başka kişi gibi Cuma ve Ömer de, uzaklardan, Elbistan ilçesindeki bir köyden gelmişlerdi. Emekli Ömer heyecan içinde “Üç husus benim için 2002’den daha iyi durumda: Sağlık sistemi, fiyat istikrarı ve duble yollar.” diye söz aldı. Otobüs şoförü Cuma onu başıyla onaylıyordu. İkisi de Erdoğan’ın konuşmasının ikinci bölümünü dinlemeden oradan ayrıldılar. Çünkü karanlık basmadan evde olmak istiyorlardı. Erdoğan, rakibi Baykal’ın aksine Kahramanmaraş’ın tüm ilçelerini sayıyordu. Devlet elinin, hükümetin önüne çıkardığı tüm engelleri anlattıktan sonra başbakan kalabalığa: “Siz halkın iradesi olacaksınız!” diye seslenecekti.

İsmail Alkis bu seçimin Türkiye’de demokrasinin yönetim yönetmediğinin, halkın iradesinin kabul edilip edilmediğinin bir sınavı olacağı beklentisi içindeydi. O, “MÜSİAD”ın Kahramanmaraş temsilcisiydi. Kendi vazifesini, her şeyden önce Anadolu’nun iktisadi gelişmesini desteklemek olarak

görüyordu. Alkis, AK Parti'ye mensup olmadığını özellikle belirtiyordu. Erdoğan'a sempati duymaktaydı tabii... Türkiye'de insanlar için bir şeyler yapan üç başbakan gördük diyordu: "Ellili yıllarda Adnan Menderes, seksenlerde Turgut Özal ve şimdi Tayyip Erdoğan." Genç müteşebbis, maddi kalkınmanın tek başına yeterli olmayacağı kanaatindeydi. Anadolu'da çalışmanın da bir nevi ibadet olduğu ve küçüklerin bir araya geldiklerinde büyüyebilecekleri ispatlanmıştı.

Kahramanmaraş kendi gücüyle devlet desteği olmaksızın endüstrileşmeyi başarmış şehirlerden biridir. Anadolu'da benzer başarıyı gösteren şehirlerin sayısı bir düzineden biraz fazladır. Yerel endüstri ve ticaret odası başkanı Mehmet Balduk gururla kişi başına gelirin Maraş'ta Türkiye ortalamasının üstünde olduğunu ifade ediyor ve ekliyordu "Çünkü burada lükse para harcamak mümkün değil. Tüm kazançlar yeniden yatırıma döner." Kazanç, mesela tekstil endüstrisinde parça başı maliyeti yarıya indiren ve bu sayede Çin'in ucuz mallarıyla rekabet edebilen makinelere, besin endüstrisine ve yeni çimento makinelerine yatırılıyor. "Tüm yatırımların % 99'u hemşeriler tarafından yapılıyor." ifadesini kullanıyor Balduk. Onun anlattığına bakılırsa, genç fabrikatörlerin çok azı eski dönemlerin büyük toprak ağalarıdır. Çoğu ise başlangıç sermayelerini bölgenin tarım mahsullerinin ticaretinden -ya da Mehmet Kanbur gibi aile pastanesi "Yaşar" ve onun dondurmalarının ticaretinden- elde etmişlerdir. Balduk ile sohbet ederken gece yarısını geçmişti saat. Buna rağmen "Trabzon Bulvarı"ndaki pastaneye müşteri akını sona ermemişti. Kanbur gülererek "Türkiye'de yeni bir kahvehane kültürü geliştirdik." diyordu. Masalarda birçok kişi siyaset konuşmaktaydı. "Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)"nin araba konvoyu gürlüyle geçti caddeden. Çalan müzik uzaklaştığı vakit Kanbur, "CHP ve MHP başkalarının kendi hükümetleri döneminde neleri başarıp başarmadığını halk bir bilse..." diyordu.

Ali Çiçekçi ve kardeşleri işlerini babalarından devralmışlardı. 1970 yılında Kahramanmaraş'ta bakır tencere ve tava imalatı yapan bir işletmeleri vardı. Bakırın modası geçip çelik onun yerini alınca Ali Çiçekçi 1989 yılında çelik imalatına döndü. Ekim 2003 yılında

Alman “Teknolojik İşbirliği Topluluğu” (TİT), “Anadolu Ekonomisine Destek” projesini Kahramanmaraş’a kadar uzatana değin mamullerini Ankara ve İstanbul’a pazarlıyordu Çiçekçi. Sonraları işletme sahipleri fuarları ziyaret ettiler ve mamullerini talebe uyarlayıp yeni pazarlara ulaştılar.

Çiçekçi, el imalatını modern makinelerle değiştirdi. Şimdi fabrikası her gün 1500 çelik ve 1500 alüminyum tencere, tava imal ediyor. Safflon markası altında bunları işliyor ve mamullerin % 85’i ihraç ediyor. Çiçekçi çoğunlukla Almanya, İtalya, İran ve Dubai’ye satış yapıyor. Bu yıl ilk kez Çin’deki bir fuara katıldı. Çiçekçi, İstanbul ile birlikte işletmesinin merkezi olan Kahramanmaraş’taydı ve 55 çelik tencere üreticisi arasında onuncu sıradaydı. TİT projesinin diğer kollarındaki başarıları da raporluyordu. Haziran 2007’de yerel konfeksiyon imalatçılarının ilk büyük fuarı gerçekleşti. Almanya ve Türkiye’den büyük toptancılar Kahramanmaraş’a gittiler. Fuar çok başarılı geçti ve her yıl tekrarlanmasına karar verildi.

Hanefi Öksüz’ün TİT projesine ihtiyacı yoktu. 1985 yılında İstanbul’dan yeni mezun makine mühendisi olarak memleketi Kahramanmaraş’a geri dönmüştü. Babasının pamuk ekim işini devralmaktansa oğul bu pamuğu işleyecek bir fabrika kurdu. Neredeyse her yıl yeni bir işletme eklendi buna. Bugün Öksüz, Kipaş-Holding’deki 16 firmasında 5.000’den fazla işçiye iş kapısı sağlamış durumda. Bu haliyle bölgenin en büyük işvereni. Türkiye’nin en büyük endüstri firmaları listesinde holdingi 30. sırada yer alıyor. Ana faaliyet alanı ise içerisinde iplikten konfeksiyona her şeyin imal edilebildiği entegre tekstil fabrikası.

Öksüz, cirosunu aşağı yukarı 400 milyon dolar olarak hesaplıyor. Bunun yüzde on beşini doğrudan ihracattan elde ediyor. Diğer ihracatçılar için imal ettiği ham mamulleri de hesaba kattığınızda, doğrudan ve dolaylı dış satımın cirodaki payı yüzde 95’e çıkıyor. Holdingin konsolide cirosu her yıl yüzde 20 oranında artıyor. Sadece 2007 yılında Öksüz, holdinginin klasik birimlerine 125 milyon dolar ve bir çimento fabrikasına 60 milyon dolar yatırım yaptı. Uluslararası bankalardan kredi alma gibi sorunlar ile hiç karşılaşmıyor. Zaten gerekli sermayenin hiç de azımsanmayacak

bir kısmını doğrudan kendi öz kaynaklarından finanse ediyor. İlk yurt dışı yatırımlarını Mısır'da yaptı ve memleketi Kahramanmaraş'a iki hastane ve beş okul hediye etti.

Hanefi Öksüz'ün Kıpaz Holding'i tarım ekonomisinde devlet sübvansiyonu olmaksızın küçük endüstri merkezlerine dönüşen ve süregelen Türk kalkınmasının taşıyıcıları olan "Anadolu Kaplanlarının" bir diğer başarı hikâyesi. "Kaplan" terimi Öksüz'ün hoşuna gidiyor. Keskin gözlü kaplanlar misali Anadolu müteşebbisler de önlerine çıkan şansları değerlendiriyorlar. Öksüz iyimser, ona göre "Türkiye çok hızlı bir gelişim içerisinde." İstanbul ticaretin dünyaya açılan kapısı olma yolunda ilerler iken, Anadolu da imalat için en uygun yer olarak öne çıkıyor.

Yerel endüstri ve ticaret odası başkanı Mehmet Balduk, "Kahramanmaraş'ta endüstrileşme doksanlı yılların ortalarından itibaren başlamıştır." diyor ayrılmamıza yakın. Başlangıçta bu şehrin Adana gibi bir transit noktası ya da Antalya gibi bir turizm merkezi olamayacağı anlaşılmış, tarım ekonomisinin katma değeri düşük mamuller ürettiği ve ticaretin tek başına yetmediği de ortadaymış. Büyük toprak sahiplerinden değil de küçük işletmelerden endüstriciler çıkmış. İlk üç endüstri işletmesi 1984 yılında reformcu Turgut Özal'ın döneminde ortaya çıkmış, sonrasında ise bir yıl içinde sayıları bir düzineye ulaşmış. 1995 yılından itibaren AB ile Gümrük Birliği ve leasing gibi yeni fikirler kalkınmaya hız vermiş. Son yılların ekonomik istikrarı da buna katkıda bulunmaktaymış Balduk'a göre.

Bu yıl sanayi imalatı 1,5 milyar doları buldu. Bunun yaklaşık çeyreği ihraç edildi. Cari olan büyük yatırımların sona ermesiyle 2008'de imalat değeri 2,5 milyar doları bulacak gibi gözüküyor. Balduk'un da beklentisi aynı yönde. Balduk bu gelişim trendine, gençleri belirli bir mesleğe hazırlamayan kötü eğitim sisteminin set çekeceğine dair endişeleri var. Bu nedenle müteşebbisler artan oranda yeni ve modern okullara yatırım yapıyorlar.

Gece yarısından sonra bile Mehmet Kanbur tezgahın arkasında ve işinin başındaydı. O, 5.000 çalışanı olan bir patron değil de, kendisi de orada çalışan birisiymiş intibayı bırakıyor. "Koltuk seni şefi yapmaz, sen

şef olduğunda oraya oturursun.” diyor. Bir örnek vermek istiyor: “Zengin olan hiç kimse, zenginliğinden ötürü çalışmasına gerek olmadığına inanmaz.” Bu, Calvinist çalışma ahlakının Müslümanca bir ifadesi gibi duruyor. Erdoğan’ın AK Partisi işte bu tip Anadolu insanlarına dayanıyor. Bunu seçim sonuçları üzerinden de takip edebilirsiniz. 2002 yılındaki seçimlerde şehir Ankara’ya sekiz milletvekili gönderdi, bunların yedisi AK Parti’dendi. Beş yıl sonraki seçimde de benzer bir sonuç ortaya çıkacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

İktidar Yolundaki Karşıt Elit

İktidarın Ele Geçirilmesi

Eski Elitin Çöküşüne Doğru 2001

19 Şubat 2001, yaşlı Cumhuriyet'in başına kara bulutların toplandığı gündü. Milli Güvenlik Kurulu'nun aylık oturumu sadece on beş dakika sürdü. Oturum bir skandalla bitmiş ve hasta Başbakan Ecevit salonu terk etmişti. Ecevit çıkışta sinirli bir şekilde şikâyetini dile getirdi. Her zamanki gibi oturumu yönetmekte olan Cumhurbaşkanı Necdet Sezer, Ecevit'i sebepsiz yere ağır bir şekilde suçlamış ve "devlet gelenek ve göreneğimize" uygun olmayan bir şekilde konuşmuştu. Asabiliğiyle tanınan Sezer, Ecevit'in kafasına askerın gözü önünde anayasa fırlatıp onu yolsuzluk soruşturmaları esnasında adaleti engellemekle suçlamıştı. Sezer'in, birçok bakanı da istifaya çağırıldığı söylenir.

Ardından Türk parasının değeri büyük bir düşüş yaşadı, borsa çöktü. Bu dakikalarda, hiç kimse setlerin yıkılacağını ve Türkiye'nin, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri en ağır ekonomik çöküşü yaşayacağını tahmin etmiyordu. Ecevit, Türk politikasının hastalıktan harap olmuş bu yaşlı adamı, kalan tüm enerjisiyle bütün spekülasyonları göğüsleyerek istifa edeceğini söyledi. Ecevit 2000 Nisanı'nda Cumhurbaşkanlığı koltuğu için önerdiği Sezer'i, ekonomik olarak zor bir zamanda gereksiz yere bir devlet krizi başlatmakla suçladı.

Sezer'in bu olaya bakışı farklıydı. Anayasa Mahkemesi'nin eski başkanı, Türk politikasının yeni 'namuslu ve saygın adamlığı'na terfi etmişti. Cumhurbaşkanı olarak kendisini, hukuk devletinin uygulayıcısı ve yolsuzluğun savaçısı ilan etmişti. Sezer, aslında parayla hiç ilgilenmeyen ve dürüst bir imaja sahip

Ecevit’in, kendisini bu yolda çok az desteklediğini düşünüyordu. Muhtemelen Sezer hâlâ kendisini Cumhurbaşkanı olarak değil de, en yüksek yargıç olarak görüyordu. En yüksek devlet lideri olarak, Anayasa’nın, kendisine “Yönetim Meşruiyeti”ni garanti altına alma sorumluluğunu veren 108. maddesini kullandı. Atıl durumdaki “Devlet Denetleme Kurulu”nu yeniden aktif hâle getirdi ve bu kurulu devlet bankalarının ve özel bankaların usulsüzlüklerini (ki bu usulsüzlükler korkutucu likiditesizlik yüzünden devletin üzerine kalmıştı) meydana çıkarmakla görevlendirdi.

90’lı yıllar Türkiye için kayıp yıllardı. Kürt milliyetçiliği ve politik İslam namıyla meşhur kadim “tehlikeler”, politik olarak 1923’ten beri hiçbir dönemde olmadığı kadar gündemdeydi ve devlet eliti, Kemalist modernleşme doktrininden asla taviz verilmeyeceğini açık bir biçimde belirtiyordu. Ortanın büyük partileri oylarını kaybetmiş, onların oylarını radikal milliyetçi partiler ve İslamcı Refah Partisi kazanmıştı. Uluslararası olarak karşılaştırıldığında Türkiye ekonomik olarak tekrar fakirleşmiş, zenginler daha zengin olmuş, fakirler fakir kalmıştı.

TOBB, 2001’in başında yapmış olduğu bir araştırmada, politikacıların 90’lı yıllar boyunca 195 milyar dolar israf ettikleri sonucuna ulaştı. Bu miktar, o zamanın Gayrı Safi Milli Hasıla’sına (GSMH) denk geliyordu. Bu israf olmasa idi, Türk ekonomisi her yıl yüzde 9,2 büyüyebilirdi. Herkes biliyordu: Bir zamanlar “kutsal” olarak büyük saygı gösterilen devlet, bir self-servis dükkân seviyesine düşmüş; politikacılar müşterilerini memnun etmek için devletin kasasını hiç çekinmeden boşaltmışlardı.

O zamanlar Türkiye’deki partiler, program ve fikirlerle seçmen desteğini kazanmaya çalışmayı çoktan terk etmişlerdi. Bu partiler halk partileri değil, daha ziyade müşteri partileriydiler. Parti yöneticileri, seçmenleri mobilize edebilen nüfuzlu şahsiyetleri devlet hazinesinden verdikleri hediyelerle kendilerine bağlayabilmek için, devletteki kendi mevcudiyetlerini istismar ettiler.

Devlet bankalarını, hiçbir zaman geri ödenmeyecek olan veya dörtünale giden enflasyondan çok daha düşük seviyelerde faiz oranlarıyla kredi vermeye zorladılar, kendi seçmenlerinin yaşadıkları yerlere yüksek tarım teşvikleri pompaladılar, kamu kuruluşlarını dalkavuklarına satarak özelleştirdiler ve milletvekilleri kendi seçmen mahallerinde kendileriyle ilişkili olan seçmenleri gruplar halinde yerel kamu kuruluşlarına yerleştirdiler. Bunun yanında, yerleştirilenlerin maaş bordroları, işçilerin bordrolarına nazaran genellikle bayağı bir kabarık oluyordu.

Devlet tamamen yozlaşmış ve yağmalanmıştı. 2001 yılında en büyük üç devlet bankasının, 30 milyar euronun üzerinde amortisman gereksinimi vardı. Bu miktar GSMH'nin beşte birine denkti. Buna ilaveten, bu bankaların keyfî likidite oluşturması Merkez Bankası'nın rolünü iyice zora sokmuş ve enflasyonu daha da yükseltmişti. Devlet ayrıca 13 ticari bankanın kayıplarını da üstlenmek zorunda kalmıştı. Bunlar banka sahiplerinin hortumladığı ve yağmanın bitmesinden sonra şahsi birikimlerinin güvenliği için yurtdışına kaçırdıkları kayıplardan oluşuyordu. Bu da toplamda GSMH'nin yüzde onundan fazlasına denk geliyordu.

Tüm modern banka soyguncuları, politik korumanın tadını çıkaracak kadar kötüydüler. Bunun için verilebilecek güzel bir örnek, politikanın kurdu Süleyman Demirel'in manevi evladı Cavit Çağlar'dır. Çağlar politik bir dolaylı yan-korumayla kârlı Interbank'ı almış, bu bankayı kendi tekstil imparatorluğu yararmasına son kuruşuna kadar sömürmüş ve uyanık Çağlar, özel yatırımcılar bankaya saldırmadan önce onu TMSF'ye devretmişti. Önce Türk adaleti onu bütün suçlardan berî buldu. Sonra Aralık 2004'te üç yıl on ay hapis cezasına ve aynı zamanda 100 milyon euro para cezasına çarptırıldı. Yurtbank'ın eski sahibi Avni Balakaner de 2004'te 34 yıllık bir hapis cezasıyla karşılaştı.

Turgut Özal'ın kanatları altında büyüyen ve Süleyman Demirel ile birlikte daha da zenginleyen Uzan ailesi ise süreç

boyunca aşırı hırslı davranmıştı. Güçlerinin zirvesindeyken, yapı ve kimya sektöründe pek çok şirket, birkaç çimento işletmesi ve iki gazete Uzanlar’a aitti. Ayrıca altı televizyon kanalı ünlemini yayıyordu ve 1993’te, Uzanlar ilk özel elektrik üreticisi olan Çukurova Elektrik’i satın almışlardı. Firma, İstanbul borsasının favorilerinden biriydi. Templeton yatırım bankasıyla o zamanlar 7 milyar dolarlık bir fon yöneten Mark Mobius bile borsaya girmişti. Daha sonra aile reisi olan Kemal Uzan geldi ve Rumeli Holding’inin büyümesini ve efsaneleşmiş lüks hayatını (uçaklarını, yatlarını, Londra ve New York’taki lüks evlerini) finanse etmek için bütün likiditeyi şirketten çekti.

Uzanlar Mobius’u bir kere, Türk devletini ise birçok defa dolandırdılar. TMSF, Uzanların finans kurumları olan İmar Bankası ve Adabank’a 5 milyar dolar pompalamak zorunda kalmıştı. İmar Bankası vatandaş için, verdiği en yüksek faiz oranıyla Türk bankaları arasında en çekici bankaydı. Uzanlar, paraları ‘offshore’ hesaplara transfer ederken, yatırımcıların birçoğu her şeyini kaybetti. Uzanlar’ın ekonomi suçlarının bir kurbanı da telekomünikasyon şirketlerinden Motorola ve Nokia’ydı. Bunlar Uzanlar’a, cep telefonu host şirketi Telsim’in teknolojik gelişmesini sağlamak için milyar dolarlık kredi açmışlardı. Milyarlar başka hesaplara aktı. 2003 yazında New York’taki bir mahkeme Uzanlar’dan Motorola ve Nokia’ya 4,2 milyar dolar geri ödemesini istedi. Orada da Motorola ve Nokia’yı, kısa sürede planlanmış genel kurul toplantılarının dışında bırakarak dolandırmışlardı. O toplantılarda sermaye artırılması dikte edilmiş ve bu şekilde Motorola ile Nokia, Telsim’deki haklarını kaybetmişlerdi.

Çağlar ve Uzan isimleri Türkiye’de yayılmış olan ekonomi suçuyla bir tutulan isimlerdi, ama bugün mazi oldular. Faturayı ise devlet ödedi. Devlet bütçesindeki açık devamlı büyüdü ve kriz yılında GSMH’nin yüzde 17’sine ulaştı. Devlet, sosyal devlet olma ilkesini çoktan terk etmişti. Türkiye Cumhuriyeti Devleti daha

ziyade ulufe dağıttı; devlet bankalarının ve kamu kuruluşlarının boşluklarını doldurdu, hayalî ihracatı finanse etti. Sonuç bir piyasa ekonomisi değildi, bilakis herkesin kendisini kolayca paraya ulaşılabilecek şekilde yerleştirdiği bir politik tiyatro salonu idi.

Türk usulü bir yeniden dağıtım şebekesi ortaya çıktı. Bu dağıtım fakirlerin zararına işledi. Devlet, açığını para basarak finanse etti. Sonuç, altında bütün dar gelirli tabakanın inlediği, yaklaşık yüzde 70'lik bir enflasyon oldu. Zenginler bu durumdan daha kolay sıyrıldı. Devletin kendi açığını finanse ettiği, yüksek faizli devlet tahvillerini satın aldılar. Tahvillerin getirisi genellikle yüzde 25 civarındaydı ve bu tahviller zaten zengin olan kentli devlet elitinin kasalarını daha da doldurmasına vesile oluyordu. Normal bir biçimde işleyen şirketler bile kendilerini bu sömürüden mahrum bırakamadılar. 90'ların neredeyse her yılında, Türkiye'nin en büyük 500 şirketinin faiz gelirleri ana işlerinden gelen kazançlarından daha fazlaydı.

Ancak faizin yükü, hepsi birden yükseltilmiş vergiler üzerinden finanse ediliyordu. Fakirler de vergilerden kaçarak ve gecekondularını devlet arazilerine kurmaya devam ederek öçlerini aldılar. Ödenek mekanizması bütün ekonomik dinamikleri kuruttu. Ünlü iktisatçı Eser Karakaş, 2000'lerin sonunda elde kalan tek çıkış yolunun, Kopenhag kriterlerini uygulamak ve Türkiye'de de, hakka saygı gösteren, mantıklı davranan ve hesap verme zorunluluğu olan modern, şeffaf bir devlet kurmak olduğunun altını çizer.

Gelgelelim bunun için Türkiye'nin yeni bir politikacı nesline ihtiyacı vardı. Eski nesil, masraflı bir popülizmin dışında bir beceriden mahrumlardı. Partiler gittikçe tükenirken liderleri de yaşlanıyordu. Yaklaşık elli yıldır bu oyunu, sadece dört kişi kendi aralarında oynamaktaydılar: Muhafazakar Süleyman Demirel (1924 -), solcu milliyetçi Bülent Ecevit (1925 - 2006), İslamcı Necmettin Erbakan (1926 -2011) ve milliyetçi Alparslan Türkeş

(1917 – 1997). Adalet mekanizması adeta yürürlükten kaldırılmıştı. Girişimcilerin, politikacıların ve hatta generallerin yolsuzluk yüzünden mahkemede hesap vermeleri için birkaç yılın daha geçmesi gerekti. Hesap sorulan ilk politikacı, 1999’tan 2002’ye kadar Bayındırlık Bakanlığı yapan Koray Aydın’dı. 2004’te emekli amiral İlhami Erdil ile birlikte 1976’dan beri ilk defa bir yüksek rütbeli asker yargı önüne çıktı. Bir sürü başka suçlamanın yanında, ihalelerde kızının firmasını kayırdığı da iddia edilmişti.

1999’dan 2002’ye kadar Türkiye’yi Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP) koalisyonu yönetmişti. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) artık mecliste temsil bile edilmiyordu. Onun yerine iki milliyetçi parti, DSP ve MHP ile liberal ANAP vardı. Ekonomik kriz bütün ağırlığıyla bu koalisyonun üstüne çökmüştü. İşte bu şartlar altında bardağı taşıran son damla 19 Şubat 2001’deki Milli Güvenli Kurulu toplantısındaki skandal oldu.

Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılmış ve sonuncusu da 1999 Aralık’ta başlamış olan birkaç yardım anlaşmasına rağmen, ekonomi bir türlü dikiş tutmadı. Açıklar büyüdü, enflasyon arttı. En azından, kararsız olsa da bir dengeyi korumak ve bir çöküşten kaçınmak için her hükümet, kendi hayatlarının devamı için gerekli olan ve içeriye farklı para akışlarını serbest bırakan teşvikler koydu. Ama bununla israf sistemini daimi hâle getirmiş oldular. Gene de piyasalar, Türkiye’de şöyle ya da böyle istikrarlı bir siyasi sistem olduğu müddetçe, Türkiye’nin borç yönetiminin üstesinden geleceğini hesaplamıştı. Bu hesap, 19 Şubat’ta birkaç saat içinde değişti. Türk ve yabancı yatırımcılar Türkiye’den paralarını çektiler, emsalsiz bir sermaye çıkışı yaşandı, Türk Lirası kısa zamanda değerinin yüzde 40’ını kaybetti. O yıl Türkiye’nin ekonomisi yüzde 9 civarında küçüldü.

Hükümetin dayanağı, iki milliyetçi parti idi. Bu partiler, Türkiye’nin küresel ekonomiye ve uluslar arası siyasi sisteme

daha fazla entegrasyonuna göz yummak zorunda kaldılar. Aralık 1999'da IMF ile (koalisyon hükümetinin pek de hoşlanmadığı) yeni bir anlaşma yürürlüğe girdi. Müteakiben Avrupa Birliği (AB), Başbakan Ecevit'in gitmemek için son saniyeye kadar ayak direlediği 1999'daki Helsinki zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsü verdi. İki yıl sonra, yani 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası, bu kez Türkiye, teröre karşı sözde uluslararası savaşın bir parçası hâline gelecekti.

Ağır krizin neticesi olarak hükümet, Mayıs 2001'de IMF ile yeni bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Belirli bir siyasi öngörülebilirlik sağlayan IMF, Türkiye için bir "çıpa" haline gelmişti. Çünkü Türkiye'yle 1963'ten beri ortaklık anlaşması ve 1966'dan beri gümrük birliği anlaşması olan AB, siyasi ve ekonomik gelişmede kalıcı fayda sağlayamamıştı. 90'lı yıllarda Türkiye'de AB sürecini destekleyen koalisyonların "ağırlığı" artmıştı. Aslında bu konuda koalisyon, sivil toplumun desteğini pek de arkasında hissetmemekteydi. Türk toplumunun bütün kesimlerini ağır bir şekilde etkileyen 2001 kriziyle birlikte, bu bakış açısı da değişti. O andan itibaren halkın büyük bir çoğunluğu, bir çıpa vazifesi görecek ve güvenilmez siyaset ile değişken ekonomiye denge getirecek bir AB sürecini arzu etmeye başladı.

Mevcut durumda IMF ile yapılmış olan yardım anlaşması eldeki tek çıpa idi. Bu anlaşma Türkiye'yi, IMF'ye en çok borcu olan ülke yaptı. Türkiye de ilk defa sözünü tutmaya mecbur kaldı. Çünkü bu sefer IMF Türkiye'yi doğrudan 'devlet iflası' davarına çarpmaktan korumuş ve Kemal Derviş'le birlikte Türkiye, programı uygulamak için uluslararası tanınırlığa sahip bir iktisatçıya kavuşmuştu. Derviş 1996'dan beri Dünya Bankası'nın başkan yardımcısı idi, ebeveyni Ecevitlerin yakın dostlarıydı. Kendisini her zaman sosyal demokrat olarak gören genç ve yetenekli iktisatçı, siyasi üstadı olan Ecevit'e yetmişli yıllarda da yol göstermişti. Londra ve Princeton'da yetişmiş Derviş, 1973'ten 1976'ya kadar Ecevit'i devletçilik yolundan vazgeçirip piyasa

ekonomisine yönlendirmeyi denemiş, ama bunda başarısız olmuştu. Sonunda havlu atmış, Dünya Bankası’nda kariyer yapmış ve şimdi de Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve milletlin kurtarıcısı olarak geri dönmüştü.

Aynı Derviş 1994’te, yani kısa bir süre öncesine kadar “Sistem kendini temizlemeye muktedir değil.” diye düşünüyordu. Başka şeylerin yanında, daha o zamanlar devlet bankalarının kaldırılmasını savunmuştu. Şimdi ise düşündüğünü yapabilecek yetkilere sahipti. Muhafif CHP onu “IMF ajanı” olmakla suçladı. Ama Derviş, azimli bir biçimde reform programını yürürlüğe koydu. Türk ekonomisini tekrar ayakları üzerine oturttu. Başlatıldığı reformlar ekonominin iyileşmesine bir temel teşkil edecekti, ancak bundan başka bir parti faydalanacaktı: Erdoğanların henüz kurulmamış “Adalet ve Kalkınma Partisi” (AK Parti).

İlk bakışta Derviş’in 15 reformu hiç de olağanüstü şeyler değildi. Tütün ve Şeker piyasaları ile ilgili kanun çıkarıyor, Merkez Bankası’nı özikleştiriyor, etkili bir banka kontrolü getiriyor, devlet bankalarının özelleştirilmesinin altyapısını hazırlıyordu. Ama hepsi birlikte düşünüldüğünde ekonomi politikasında bir devrim yapılmıştı. Çünkü siyaset ve ekonomi arasına bir “yanğın duvarı” çekmiş ve o andan itibaren siyasetçilerin devletin kaynaklarına ulaşip onları toplum içinde seçmenlerin mobilize edilmesi için dağıtımlarını engellemiştii. Siyaset artık daha farklı yapılmak zorundaydı: Programlar ve fikirler ile... Geleneksel partiler bunu başaramamıştı ve bu yüzden, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde politik bir cenaze töreniyle karşılaşacaklardı.

2002 ve 2007 Seçimlerinde Yeni Elitin Zaferi

Türkiye’de 3 Kasım 2002’de gerçekleşen olayın siyasi dilde karşılığı zaferdir. Aslında yaşanan bunun bile ötesindedir. Bu, sadece 1950 seçimleriyle karşılaştırılabilecek bir dönüm noktasıdır.

1950’de seçmenler Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) tek parti iktidarını bitirmişti, bu sefer de bir çırpıda Türkiye’nin bütün siyasi kadrosunu değiştirdiler. 1999 seçimlerinde üç koalisyon partisi, DSP, MHP ve ANAP oyların yüzde 55’ini almışlardı. Bundan üç yıl sonra bu oran yüzde 15’de kaldı. Üç iktidar partisinin üçü de çukura saplandı, hiçbir bakan yeniden seçilemedi. Seçmenler özellikle Ecevit’in DSP’sini cezalandırdı. Yüzde 1’lik oy oranıyla parti büyük bir hezimet yaşadı. Artık Ecevit gibi politikacıların zamanı geçmiş, Recep Tayyip Erdoğan gibi siyasetçilerin zamanı başlamıştı. Sıralamada CHP, AK Parti’yi takip ediyordu. Elbette bu sonuç bir anda vuku bulmadı. Nisan 2001’de, tam krizin zirvesindeyken ve AK Parti’nin kurulmasından dört ay önce, Türklerin yüzde 38’i artık hiçbir partiye oy vermeyeceklerini söylemişti. Üç yıl önce olsaydı bu oran ancak yüzde 5 olurdu. Ama halk, ekonomik durgunluğun müsebbibi olarak gördüğü siyasi kadroları ve sistemi reddediyordu. Zaten devletin otoritesi de yıllardır sağlanamamıştı.

Otorite kaybı esasen doksanlarda başladı. 3 Kasım 1996’da Susurluk kasabasının yakınındaki bir trafik kazasında, Türkiye’nin emniyet müdürlerinden biri, yer altı dünyasının en tanınmış lideri Abdullah Çatlı ve bir güzellik kraliçesi aynı arabada ölü bulundular; muhafazakâr milletvekili Sedat Bucak ise kazadan ağır yaralı olarak kurtulmuştu. Bu kaza, devlet ve güvenlik birimlerinin yeraltı dünyasıyla keçelenmişliğini gün yüzüne çıkarttı. Ardından 17 Ağustos 1999’daki yıkıcı deprem, siyasetin hızlı ve etkili bir yardımı organize etmeye bile muktedir olmadığını kanıtlayarak, öfkeyi daha da artırdı. Son olarak 19 Şubat 2001’de çıkan ekonomik kriz artık bardağı taşırdı. Herkes devletin bir kere bile vatandaşını düşünmediğini tekrarlıyordu. Devlet tüm kredisini tüketmişti. Fakat devlet Anayasa’da hâlâ “kutsal devlet” olarak nitelendiriliyordu. Türkiye’de, temel bir reformun kaçınılmazlığı aşikâr hale gelmişti.

3 Kasım 2002 şoku bunu başlattı. Yeni parlamentoda sadece iki parti temsil ediliyordu: Oyların yüzde 34,4’ü ile 550 milletvekilliğinin 363’üne sahip olan AK Parti ve yüzde 19,4 oy oranına sahip CHP. Bu sonuç, kültür çatışmasının farklı cephelerini tekrar ortaya çıkardı. AK Parti, ekonomik fırsatlardan olduğu gibi siyasetten de dışlanmış taşrayı temsil ederken, CHP merkezin Kemalist devlet elitinin sözcüsü konumundaydı. 1950’de CHP’nin ilk defa muhalefete düşmesine benzer bir durumu yaşanan. 1950’den sonra CHP’nin muhalefete geçişiyle birlikte, devlet eliti bütün imkânlarıyla, partileri devletin kırmızı çizgilerinden uzak tutmaya çalışmıştı. Belki de bu yüzden, Cumhuriyet’in temel sorunları yarım yüzyıldır çözülmeyen duruyordu.

Seçmenlerin AK Parti’den istedikleri açıkltı: Daha iyi bir ekonomi siyasetiyle daha çok zenginlik yaratması ve Türkiye’yi AB sürecine kilitleyecek daha fazla demokrasiyi getirmesi. Türkiye ‘herkese çok retorik’ ve ‘az kişiye bol ulufe’ ile dolu bir on yıl geçirmişti. Artık seçmenler gerçek bir piyasa ekonomisi ve kendine değil de bireye ve topluma hizmet eden demokratik bir devlet istiyordu. Geleneksel partiler kaybetmişti. Arkalarında bıraktıkları boşluğu ortanın sağını ve solunu dolduran AK Parti ele geçirdi. CHP git gide sosyal demokrat söylemden uzaklaşacaktı. Tony Blair ve Gerhard Schröder’in tasarlamış olduğu “Üçüncü Yol” benzeri bir sol anlayış onların semtine neredeyse hiç uğramamıştı.

Yeni kurulan AK Parti, CHP’nin ideolojik kemikleşmesinden en çok istifade eden taraf oldu. AK Parti 3 Kasım 2002’de, seçmenlerin ideolojilerden bıkmış olmalarından yararlandı. İdeolojik sloganlar 1999 yılının seçimlerini belirlemişti. Seçimlerden hemen önce PKK lideri Öcalan yakalanmış, ülkeyi bir mutluluk dalgası kaplamıştı. Devlet ve güvenliği bir kez daha merkeze oturmuştu. Ama 2002 seçimlerini belirleyen şey ekonomi olacaktı. Bu yüzden de TBMM’de temsil edilen partilerden hiçbiri meclise geri dönemedi.

Siyaset bilimci Ziya Öniş, AK Parti'nin seçim başarısını üç faktöre bağlamaktadır. Birincisi, AK Parti geleneksel partilerin başarısızlıklarından istifade etti, buna CHP'nin sosyal adalet için artık yeterli görülmemesi de dahildi. İkincisi, AK Parti'nin küreselleşmenin kaybedeni gibi kazananını da kendisine bağlamaktaki başarısı oldu. Üçüncüsü ise birçok adayı AK Parti'ye geçmiş olan İslamcı Refah Partisi (RP) ve Fazilet Partisi'nin (FP) pragmatik belediye başkanlarının başarılarını kendi yararına kullanabilmesiydi.

Seçmenler ayrıca AK Parti'nin inandırıcı seviyede, kendisinden önce gelen İslami partilerden ayrılmasını ve artık İslami bir devlet istememesini, onun yerine özgürlükçü bir demokrasi-nin sınırları içerisinde kapsamlı bir din özgürlüğü talep etmesini ödüllendirdiler. Üstelik AK Parti, kendini yolsuzlukla savaşmaya adadı. Tek parti olarak, otoriter devletten korumak istediği bireyin ve toplumun hakları için çalıştı. Türkiye'deki İslami harekette bir karşılığı olmamasına rağmen, AK Parti kendisini Avrupa'nın liberal prensiplerine yakın bir yere yerleştirdi.

AK Parti, IMF ile pazarlık edilmiş olan ekonomik reformlara ve kamu maliyesinin yeniden yapılandırılmasına ara vermeden devam etti. AB ile ilişkileri yeni temeller üzerine oturttu. Önceki hükümetler Kopenhag Kriterleri'nin bazı kısımlarını "Türkiye şartlarına" aykırı bularak reddetmişti; yeni hükümet Brüksel yaptırımlarını sesini çıkarmadan harfi harfine uyguladı. Partinin dış ilişkilerden sorumlu siyasetçileri ilk defa, somut olarak atılması gereken adımları öğrenmek ve Türkiye için kişisel düzeyde destek bulmak amacıyla Avrupa Parlamentosu'nun ve AB Komisyonu'nun kapılarını çalmaya başladılar.

Irak savaşının sonucu da Türkiye'yi Alman-Fransız eksenine yaklaştırdı. Kıbrıs siyasetinde Türkiye daha önce hiç olmadığı kadar esnek olabileceğini gösterdi ve Birleşmiş Milletler'in (Güney Kıbrıs Rumlarının muhalefeti yüzünden başarısız olan) adanın

bölünmüşlüğüne bir son verme planını destekledi. Öte yanda TBMM’deki tek muhalefet partisi olan CHP, tüm gelişmeler karşısında giderek şiddetlenen bir milliyetçi politika izliyordu. Beyhude yere hükümetin bir zayıflık göstermesini veya hükümet ile askeriye arasında bir ihtilaf çıkmasını bekleyip durdular.

Mecliste çoğunluğu elde eden AK Parti, ilk iki yılında her şeyden önce bir biri ardına reformları yürürlüğe koydu. 19 Kasım 2002’den 15 Mart 2003’e kadar Erdoğan’ın yerine başbakanlık yapan Abdullah Gül, yeni kanunlar çıkarmanın tek başına yeterli olmadığını anlayacaktı. Aynı zamanda uygulanmaları da gerekiyordu. Ama partisini alt etmek isteyen bir “gizli muhalefet” iş başındaydı. Gene de tüm muhalefete rağmen 2002’den 2004’e kadarki reformlarla Türkiye, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi yolunda büyük mesafe kat etti. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırıldı, “Milli Güvenlik” bahanesiyle yükselen sesler susturuldu; düşünce özgürlüğü sahası önemli ölçüde genişletildi; hapisane sistemi modernleştirildi, çocuk mahkemeleri kuruldu; işkence ile mücadele edildi; miting ve gösteri hakları genişletildi, parti yasaklamak zorlaştırıldı.

İlk defa bireyi devlet önünde koruyan yeni bir ceza kanunu kaleme alındı. Yeni bir ceza mahkemeleri usulü kanunu ve ailenin namusundan ziyade kadın haklarına öncelik veren yeni bir medeni kanun oluşturuldu. Başka reformlar Kürtçe dil kurslarına izin vermekte ve gayrimüslim azınlıklara (hükümet bürokrasisinin bir yolunu bulup tekrardan sınırladığı) haklar sağlamaktaydı. Temmuz 2003’teki “yedinci reform paketi”nin özünü ordunun etki alanının kısıtlanması oluşturuyordu. Reform Milli Güvenlik Kurulu’nun ve kuruldaki işlevini sadece tavsiye vermeye indirgemiş olan MGK Genel Sekreterliği’nin gücünü kısıtlamaktaydı. O andan itibaren Parlamento, geçmişte Genelkurmayın tek başına onayladığı savunma bütçesini ilk defa tartışmaya başladı.

Etkileyici reformlara rağmen halkın bazı kesimleri AK Parti'nin "gizli bir gündemi" olduğu ve bu gündemin İslami bir devleti de kapsadığı korkusunu üzerlerinden atamadılar. Delil olarak, hükümetin alkol lisansı verme yetkisini İçişleri Bakanlığı'ndan yerel yönetimlere aktarması ve böylece bazı belediye başkanlarının şehirlerindeki barların sayısını dörtte bire kadar indirmesi gösteriliyordu. Bu olaylar AK Parti içinde de muhalefete yol açtı. 2002'den 2007'ye kadar başbakan yardımcılığı yapan Abdülatif Şener, bu tarz yasakları modern olmadıkları gerekçesiyle reddetti ve farklı yaşam tarzlarına saygı gösterilmesini istedi.

Yeni Ceza Kanunu'nda zinanın suç olarak tanımlanıp tanımlanmaması ile ilgili tartışma son derece ateşli bir hal alacaktı. Önerinin kaynağı, AK Parti'li liderlerin eşlerinin, erkeklerin imam nikahıyla kolayca ikinci eş almalarının önüne geçilmesini istemeleriydi. Doğu Anadolu'dan seçilmiş önemli bir bakanın iki eşi olması onları özellikle rahatsız ediyordu. Buna karşın Partinin diğer bir kesimi, CHP ile birlikte, zinanın cezai yaptırımını olmaması gerektiğini savundu. Nihayetinde AB'nin baskıları sonucunda bu maddenin eklenmesinden vazgeçilecekti.

Hükümetin başarılı Merkez Bankası Başkanı Süreyya Serdengeçti'nin görev süresini uzatmaması da, finans çevrelerinde rahatsızlığa sebep oldu. AK Parti de her hükümet gibi kendisi için önemli olan pozisyonlara sadık takım arkadaşlarını yerleştirmek istiyordu. Önce hükümet, Serdengeçti'nin yerine İslami bir bankada yöneticilik yapan bir ismi getirmek istedi. Banka çevrelerinden gelen protestolardan sonra, yüzünü daha önce Merkez Bankası'nda kariyer yapmış olan, ama AK Parti'yle de ilişki içerisinde bulunan tanınmış bir uzmana çevirdi. Yine AK Parti'nin (hükümetin değil) 2006'da Hamas'ın radikal lideri Halit Meşal'i Filistin'deki seçim zaferinden sonra Ankara'da kabul etmesi büyük çalkantılara sebep oldu. Parti onu ılımlı bir seviyeye çekebileceğini ummuştu ama bu davetle Avrupa'nın nasırına basmış

oluyordu. Benzer rahatsızlıklar bugün bile dillendirilmektedir. İslami kesim için önemli olan iki konuda ise AK Parti onların bakış açısını icraata geçiremedi. Bunlar başörtüsü ve İmam-Hatip okulları sorunlarıydı. Bu iki konuda Ak Parti uzun süre, kurulu düzenle karşı karşıya gelmekten kaçındı.

Kemalistler tarafından koparılan “gizli gündem” yaygarası, 22 Temmuz 2007 seçim sonuçlarının da gösterdiği gibi, sadece kendilerinin inandığı bir illüzyon olarak kaldı. AK Parti, Türkiye’nin tarihinde daha önce hiçbir partinin yaşamadığı bir zafere tanıklık etti. Kırk yıldır hiçbir parti böylesine net bir şekilde iktidarı elde etmemişti. AK Parti oy oranını yüzde 34’ten yüzde 47’ye yükseltti. Seçimde devlet elitinin haftalarca takip ettiği laiklik kampanyaları değil, dört yıldan fazla süren bir AK Parti iktidarından sonra daha iyi durumda olan ekonomi belirleyici oldu. Seçim, Türkiye’de olayların laiklik ve İslamcılık arasında geçen tartışmalara göre belirlendiği iddiasını tekdüz etmişti.

AK Parti seçimden Türkiye’nin birinci ve en köklü partisi olarak çıktı. AK Parti’nin siyaseti İslamcı olmamasına rağmen, seçmenleri Müslümanlardı. Seçmenler, Cumhuriyet’in laik karakteri ile kendilerinin İslami inançları kabul etmeleri arasında bir ihtilaf görmemektedirler. 2002 seçimlerinde genç AK Parti seçmenleri her toplum kesiminden gelmekteydiler, ama partinin lider politikacıları eski bir siyasi İslam geçmişine sahipti. Bu 2007 seçimlerinde büyük oranda değişecekti. Eski İslamcıların yerine, AK Parti adına meclise artık tanınmış liberaller ve solcular da giriyordu.

CHP’nin eski genel sekreteri Ertuğrul Günay ve ülkenin en tanınmış iktisatçılarından biri olan Mehmet Şimşek bu isimlere örnek olarak verilebilir. İkisi de yeni hükümette bakan oldular. AK Parti’nin yeni isim listesine, bir zamanlar Ecevit’in velihtı olan Haluk Özdalga, tanınmış bir anayasa hukukçusu olan Zafer Üskül, meşhur Alevi düşünürlerinden Reha Çamuroğlu ve ünlü film yapımcısı Osman Yağmurdereli de eklendi. Özdalga kendisinin

AK Parti'ye giriş sebebi olarak, Türkiye'nin demokratikleşmesi için en iyi şansı bu adreste görmesini ve partinin ülkenin her kesimini temsil eden tek halk partisi olmasını gösterdi.

AK Parti ve Erdoğan doğru zamanda gelmişlerdi. Geleneksel partilerden, politikacılardan ve eski düzenden kopmuş olarak ve bütün bunlarla hesaplaşma istekleriyle, seçmenlere bir alternatif sundular. Temmuz 2007'deki seçim zaferiyle Cumhuriyet'in kalıtım bozukluklarını tedavi etme ve Türkiye'de daha önce hiç olmadığı kadar iyi ve modern bir demokrasi kurma şansını yakalamışlardı. Bunun için atılacak önemli adım, Cumhuriyet tarihinde askerler tarafından değil de siviller tarafından yazılacak ilk ve yeni bir anayasa olmalıdır. Erdoğan Temmuz 2007'de, parlamento seçimlerinden önce, ülkenin önde gelen anayasa hukukçusu Ergun Özbudun'u bu işle görevlendirdi. Erdoğan altı anayasa hukukçusunun oluşturduğu bir grubu bu çalışma için bir araya getirdi. Bütün bu projenin ruhu, Erdoğan'ı bir sosyal demokrat gibi gösteriyordu. Sivil hakların ve bireyin temel özgürlüklerinin devletin gücü karşısında güçlendirilmesine önem verdi. Bu altı üye, temel hak ve özgürlükler bölümünü Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun hâle getirdiler. Devletin temel kaygılarına dokunmadığı müddetçe dinin kamusal ve toplumsal ifade biçimlerine izin veren, Anglo-Sakson bir sekülerizm anlayışını benimsediler. Özbudun'a göre mezkur proje bu yönüyle, Fransız modeli doğrultusunda geliştirilen radikal laiklik anlayışından ayrılmakta, onun yerine sekülerizmi güçlendirmektedir.

Demokratik Bir Halk Partisi Olma Yolunda Karşı Elitin Partisi

22 Temmuz 2007 seçimleriyle AK Parti, Türklerin büyük çoğunluğunun sesi oldu. 81 ilin 69'undan en güçlü parti olarak

çıktı. İstanbul çevresindeki Marmara bölgesi ve Ege’nin kıyı boyları gibi CHP’nin kalesi olan yerlerde bile AK Parti öndeydi. Her yaş grubunda diğer partilerin elde ettiklerinden daha fazla oy elde etti; kadınların yüzde 51’i ona oy verdi, ama en zengin Türklerin arasında bu oran sadece yüzde 21’de kaldı. Bu en zengin beşte bir de dahil, bütün gelir sınıflarında AK Parti başı çekti. Sonuç, seçim günü oluşmuş bir tesadüfün eseri değildi. Türkiye’nin önde gelen kamuoyu araştırma enstitüsü Konda, Eylül 2006’dan beri seçim sonuçlarından farklı sayılamayacak sonuçlar elde etmekteydi.

AK Parti’nin başarısının arkasında halkın geniş kesimlerinin işine yarayan pragmatik bir siyaset yapması yatmaktadır. Neo-liberal ekonomi politikası küçük ve orta büyüklükteki yatırımcıları kendisine bağlarken, sosyal adalet vurgusu da fakirleri cezbetmektedir. Devlet siyasetinin elverdiği ölçüde Kürtlerin haklarına saygı gösterme politikası, partiyi Kürtlerin gözünde Demokratik Toplum Partisi’nin açıkça önüne geçirmekte; AB reform süreciyle parti, seküler devlet elitine yabancılaşmış seküler liberalleri kendisine eklemektedir. Bu şekliyle AK Parti, İslamcılarının nasıl Müslüman Demokratlar noktasına evrilebildiğinin kayda değer bir örneğini verir.

Bu dönüşüm henüz tamamlanmış değildir. AK Parti halkın büyük bir kesimini hâlâ daha kazanamamıştır. Tabii en başta da Alevilerin ismini anmak gerekir. Aleviler, Hz. Muhammed’in damadı Ali’nin takipçileri olmalarına rağmen, Ortodoks Şii teolojisine de yabancıdırlar. En azından her beş Türk’ten biri kendisini, Osmanlı İmparatorluğu’nda kanlı takibe maruz kalmış bu inanç topluluğundan kabul etmektedir. Aleviler, Deniz Baykal’ın CHP’deki yükselişine kadar, Atatürk’ün partisinin sadık seçmenleriydiler. Bugün artık bir ölçüde CHP’den vazgeçtiler, ama hâlâ AK Parti’ye güvenmemektedirler. Ak Parti’nin diğer siyasi

alanlardaki özgürlükçü tavrı henüz Alevilere eşit muamele edebilecek olgunluğa erişmiş değil. Ama gene de bir değişim yaklaşmakta olabilir. Tanınmış Alevi entelektüel Reha Çamuroğlu, AK Parti'den Meclise seçildi ve Çamuroğlu'nun tavsiyesiyle Erdoğan 15 Temmuz 2007'de, seçimlerden bir hafta önce, İstanbul'daki en önemli cemevini ziyaret etti; orada Alevilerin manevi liderleri olan "dede"lerle bir araya geldi ve onlara ilk adımda iki bin "dede"nin Diyanet'in ödeme listelerine konularak tanınacağını sözünü verdi.

AK Parti ideolojilere saplanıp kalmamaktadır. AK Parti birçok kanatları bulunan pragmatik bir partidir. İslami değerlerin kendileri için önemli olduğu muhafazakâr seçmenlerin ve küreselleşmenin kazanımlarının kendileri için önemli olduğu bağımsızların bulunduğu ortanın sağındaki siyaseti aynı anda kapsayabilmektedir. Ayrıca ortanın solundaki sosyal demokratik siyasete de göz kırpmaktan geri kalmaz. Bu alandan devşirdiği konular, sosyal adalet, ekonominin düzenleyicisi olarak devlet anlayışı ve değişik hayat tarzlarının bir arada bulunabilmesi gerekliliğidir. Bu sebepten, siyaset bilimci Öniş, AK Parti'yi "yenilikçi melez bir oluşum" olarak tanımlarken, gayet haklıdır.

Ayrıca AK Parti üyelik için, öncelikle muhafazakâr "Avrupa Halk Partisi"ne başvuruda bulundu. Onlar AHP'nin kapısında beklerken, CHP'yi sırtından atmak isteyen "Sosyalist Enternasyonal", AK Parti ile ilişkiye geçti. Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), AHP içerisinde AK Parti'ye karşı belirli bir mesafeyi koruyorlardı. Yine de CDU ve AK Parti aralarındaki ilişkileri kurumsallaştırdılar. Genel sekreterler ve parlamenter gruplar düzenli bir şekilde bir araya gelmekte ve bu vesileyle programlarındaki birçok ortak özellikleri müzakere edebilmektedirler: CDU ve AK Parti 'piyasa ekonomisi' ve 'değerler' temeli üstünde yükselen halk partileridirler; aile,

bağımsızlık ve yetki ikamesi⁴ prensibi her iki partide de yüksek öneme sahiptir.

Tabii ki AK Parti, siyasetin kurdu Erbakan’ın İslami “Milli Görüş” hareketinden koparak gelişmiş bir yapıdır. Bununla birlikte o bugün, birçok fraksiyonu bünyesinde barındıran bir çatıya dönüşmüş bulunuyor. Temel çekirdeği hâlâ Başbakan Erdoğan’ın, Cumhurbaşkanı Gül’ün, Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin’in ve 2007’de üniversiteye geri dönen eski Başbakan Yardımcısı Şener’in etrafındaki “post-İslamcılar” oluşturmaktadırlar. Bu gruba, siyasete ilk defa 2001’de girmiş olan Dışişleri Bakanı Ali Babacan da dahildir.⁵ Bu siyasetçiler İslami söylemi terk edip, onun yerine bireyin haklarını ve kimlik için İslami değerlerin önemini vurgulayan bir söylemi kullanmayı tercih ettiler. 2007 seçimleri ile birlikte ikincil çekirdek diyebileceğimiz İslami kanat zayıfladı. Bunların en başında da 2002’den 2007’ye kadar Meclis Başkanlığı yapan Bülent Arınç vardır. Yeni hükümette “Milli Görüş” zamanından kalma isimler artık temsil edilmemektedir. Artık Ali Coşkun, Abdülkadir Aksu, Osman Pepe yoktur. Yeni Mecliste de tasfiye açıkça görülebilir, mesela Mehmet Elkatmış listeye girememiştir.

Üçüncü grup, geleneksel ANAP ve Doğru Yol Partisi’nden (DYP) AKP’ye itilmiş olan muhafazakârları ve liberalleri kapsar. Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik ve eski İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu bu gruptandır. Dördüncü grubu milliyetçiler oluşturur. Bu grubun lideri olarak, eskiden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) üyesi olan Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen sayılabilir. Bu gruplara ek olarak bir de, bağımsız diyebileceğimiz kişiler mevcuttur.

⁴ Subsidiarität: Subsidiary principle: Topluluklar nezdinde alınan kararların yerel ya da bölgesel düzeyde işe yararlığı ve alınamayan kararların topluma en yakın milli düzeylerde alınması ölçütleri söz konusudur. [Ç.N.]

⁵ Kitabın yazıldığı dönemin dışişleri bakanı. [Ç.N.]

Bu şahısları Erdoğan ya İstanbul Belediyesi'nden teknokrat olarak getirtmiş, mesela Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım ve Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu gibi; ya da onları Gül'ün kısa hükümeti sırasında dışişleri bakanı olan dış ilişkiler uzmanı ve eski büyükelçi Yaşar Yakış gibi bürokrasinin dışından getirmiştir. Bu fertlerin oluşturduğu en genç grup Güney, Özdalga ve Üskül gibi liberal ve solcuların grubudur. Bunlara, başarılı yatırımcı Cüneyt Zapsu gibi Erdoğan'ın etkili şahsi danışmanları ve New York'ta yetişmiş bir iş yönetimi uzmanı olan Egemen Bağış gibi Amerika uzmanları da eklenebilir.

Erdoğan bağımsızları kazandı, çünkü onlar AK Parti'nin ülkeyi demokratikleştirecek en önemli siyasi oluşum olacağını fark ettiler. AK Parti'nin siyaseti pragmatiktir, ama AB reformlarıyla başka herhangi bir partinin olduğundan daha radikal ve kararlı bir biçimde meşgul olmaktadır. Parti programlarında İslam'a referans yoktur. Çünkü kendisini, moderniteyi İslami değerlerle, reformları da kendi kültürünün muhafazasıyla bir araya getiren, muhafazakar, Müslüman-demokrat halk partisi olarak algılamaktadır.

Ayrıca AK Parti, önceki İslami partiler gibi AB'yi bir "Hristiyan Kulübü" olarak görmeyi reddeder. Türkiye'nin AB reformlarıyla birlikte, içinde Müslüman kimliğini koruyabileceği seküler ve çoğulcu bir demokrasiye dönüşebileceğini fark etmiştir. Buna ilaveten, halkın çoğunluğunun AB rotasını desteklemesinden, ama başka hiçbir partinin akla yatkın bir AB siyaseti takip etmemesinden de faydalanmaktadır. Böylece AB, partinin ilk döneminde önemli bir kaldıraç olacaktır. Parti siyasi hedeflerini AB reformları çerçevesinde şekillendirmekte, AB'ye yakınlaşma noktasındaki ilerlemelerle seçmenlerin desteğini garantilemekte ve eskiden partiyi eleştirenleri de kendi tarafına çekmektedir. AB, AK Parti'nin lider siyasetçileri için demokratik bir model ve demokratikleşme ve ekonomik istikrar için bir çıpa vazifesi görür. Ayrıca AK Parti'nin siyasetçileri ve seçmenleri, Müslümanların demokrasilerde, otoriter

devletlerden daha iyi yaşadıklarını fark etmişlerdir.

Bununla birlikte AB ayrıca, tarihsel ablukadan dolayı içerde eksik olan değişim dinamiğine dış destek sağlamaktadır. Çünkü AB aynı zamanda, ordunun ve bürokrasinin gücünü azaltan bir araçtır. AK Parti’nin içinde de, ABD modelini tercih eden Euroskeptikler⁶ az değildir. ABD’de kamusal yaşamda din, Avrupa’da olduğundan daha büyük bir rol oynadığı için, Amerika bir model olarak Avrupa’dan daha çekici gözükebilmektedir. Euroskeptiklerin sayısını AK Parti içinde artıran bir olay, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Leyla Şahin davasında 29 Temmuz 2004’te verdiği karardır. Davada mahkeme, üniversite öğrencisi Leyla Şahin’in, üniversiteden –başörtüsü taktığı için devletin meşru gördüğü– bir uyarı almasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni ihlal etmediği hükmüne varmıştı.

AK Parti’de on yılın ortasından beri Euroskeptisizm başka sebeplerden dolayı da artmaya başladı. Brüksel’in verilmiş sözlerin hilafına Kuzey Kıbrıs’a uygulanan ambargoyu kaldırması, AB illüzyonunda önemli bir gedik açacaktı. AB tarafından önerilen Ada’yı tekrar birleştirme planını reddetmiş olmalarına rağmen, AB’nin Kıbrıslı Rumları ödüllendirmesi ve planı kabul etmiş olmalarına rağmen, AB’nin Kıbrıslı Türklere karşı ayrımcılık yapması AK Parti’de de artan eleştirilere hedef olacaktı. Artık AK Parti siyasetçileri de seküler devlet elitinin çoğunun yaptığı gibi, AB’nin Türkiye’ye diğer ülkelerden farklı standartlar uyguladığını savunmaktadırlar. Bu camialarda konuşulan bir konu, AB’nin Kürt azınlık için birçok haklar istemesi ama Yunanistan’daki Müslüman Türk azınlığı için ağzını açmamasıdır. 22 Temmuz 2007 seçimlerindeki zaferinden sonra da AK Parti, siyasetini meşrulaştırmak için AB rotasını eskisi gibi gündeme getirmemiştir. Parti 2002’den sonra bu AB rotasını üç

⁶ AB’ye ve diğer Avrupa ülkeleriyle yakın ilişkiye karşı çıkan kimse, özellikle politikacı. [Ç.N.]

nedenden dolayı diğer tüm hükümetlerden daha ikna edici olarak savunmuştu: Kendisini iç politikada ve yabancı ülkeler nezdinde meşrulaştırmak ve hakkındaki şüphe bulutlarını dağıtmak; hükümet ve ordu ilişkisine yeni bir denge getirmek ve Türkiye’de daha çok din özgürlüğünü mümkün kılmak. 14 Mart 2008’de AK Parti’ye karşı açılan kapatma davasının başlamasından itibaren AK Parti, AB ve reform politikasını yeniden hatırlamıştır.

AB hakkındaki artan eleştirilere rağmen AK Parti aktif ve pragmatist bir AB siyaseti uygulamaya devam etmektedir. Dış politikası da ideolojik değildir. Kendinden önceki hükümetlerin sert milliyetçi çizgilerini terk etmiştir ve bugün Ermenistan hariç, bütün komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Dolayısıyla onlar da Türkiye’yi iyi niyet sahibi bölgesel güç olarak kabul etmekte ve ülke, kargaşa bölgesinde bir istikrar unsuru olarak öne çıkmaktadır.

Böylece AK Parti, Turgut Özal’ın seksenlerde uyguladığı politikaya geri dönmüştür denebilir. Erdoğan’ın AK Partisi ve Özal’ın “Anavatan Partisi” birçok noktada karşılaştırılır. İkisi de kurulmalarından hemen sonra mutlak bir çoğunlukla iktidara gelmişlerdir. İkisi de serbest ekonomiye dayanmış, ikisi de birçok benzer fraksiyonun bir araya gelmesinden oluşmuş ve ikisi de kendilerinden öncekilerin kutuplaştırıcı yöntemlerine sırtlarını dönmüşlerdir. Generallerin politikacılara verdiği siyasetten men cezaları 1987’de zamansız bir biçimde kalkınca, “Anavatan Partisi” bir krizin içine düşmüştü. Demirel’in, Türkeş’in ve Erbakan’ın dönüşüyle, asıl kadrolar “Anavatan Partisi”nden ayrılmış ve eski liderlerine katılmışlardı. Ama bugün eski siyasi kademe tamamen gözden düştüğü için, AK Parti açısından böyle bir tehlike bulunmamaktadır.

AK Parti’yi tehdit eden en büyük tehlike, hâlâ karizmatik lideriyle özdeşleşmiş, adeta bir “Erdoğan Partisi”ne dönüşmüş olmasıdır. Oysaki siyasi rakiplerin haklarında hiçbir şey

duymadığı yüz binlerce gönüllü, şehirlerde ve ilçelerde taban çalışması yapmaktadır. İki seçim arasındaki yıllarda da devam eden tabandaki bu aralıksız çalışma, partinin en büyük güçlerinden birisidir. Parti merkezinde artan sayıda uzman, bir seçim gününün hemen ertesinde bir sonraki seçim kampanyasına hazırlanmaya başlar. Parti bu uzmanları seçmenlerin yaşadığı yerlere yönlendirir. Diğer partiler ise konuşmacılarını konvoy eşliğinde göndermekte; o konuşmacılar da şehirlerde otobüslerin üstüne çıkmakta, yukarıdan seçim konuşmaları ile aşağıdaki dinleyicilerine nutuk çekmekte ve tek bir seçmenle bile konuşmadan şehri terk etmektedirler.

Eğer AK Parti Türk siyasetinde kalıcı bir güç olmak istiyorsa, gelecek yıllarda kendisini daha güçlü bir şekilde kurumsallaştırması gerekir. Türkiye’nin tarihi, bu ülkede kendisini tek partiye bağlayan seçmenlerin sayısının çok az olduğunu öğretmiştir. AK Parti’nin yönetiminde ne kadar tutunabileceği, ekonomik gelişmeye bağlı olacaktır. Ekonomi büyümeye devam ederse, yeni Müslüman-Anadolulu orta sınıf ile sosyal adalet talep edenler mutlu olurlar. Sosyal politika büyüme gerektirir, büyüme yabancı sermayenin dışarıdan akışını gerektirir ve bu akış da, sadece ve sadece ülke istikrarlı olur ve cepheleşmelerden uzak durursa sağlanır. İşte bu yüzden Erdoğan hükümetinin cepheleşme meraklısı olmadığı söylenebilir.

Müslüman Demokrat Recep Tayyip Erdoğan

İkisi de İstanbul’da doğdu, ama her biri Cumhuriyet’in başka bir evresini şekillendirdi: 1925 doğumlu Bülent Ecevit, Türk soluna yaklaşık yarım yüzyıl karizmatik liderlik yaptı. Ecevit’ten sonraki nesilde 1954 doğumlu Tayyip Erdoğan, daha az karizmatik olmayan bir biçimde, bu zamana kadar dışlanmış olan ve artık Cumhuriyet’te kendi yerlerini talep eden Türklerin umudu olacaktır. Bu yüzden, Ecevit’in başbakanlık koltuğunu neredeyse

sorunsuz (Gül'ün kendisini temsil ettiği dört aylık gecikme hariç) bir şekilde Erdoğan'a teslim etmesi, bir tesadüf değildi.

Ecevit ve Erdoğan'ın ikisi de İstanbul'da doğdular. Ama her biri başka bir İstanbul'da. Ecevit'in babası profesör, annesi ressamdı, kendisi de Boğaz'da İngilizce eğitim yapan, elitlerin lisesi ünlü Robert Koleji'ne gitti. Baba, Atatürk'ün "Cumhuriyet Halk Partisi"ni Mecliste temsil etti; oğul, eğitimine Londra'da devam etti. Tayyip Erdoğan başka bir İstanbul'dan gelmektedir. Babası Ahmet 13 yaşındayken Karadeniz şehri Rize'den parasız bir biçimde İstanbul'a geldi. Metropolün en az görünen köşesi olan, Haliç'teki Kasımpaşa rıhtımına yerleşti. Buranın hemen üstünde, ayrıcalıklı insanların yaşadığı, dolaştığı ve yemek yediği ve içerisinde meşhur İstiklal Caddesi'nin bulunduğu Pera yer alır. Ahmet Erdoğan hayatını basit bir denizci olarak kıt kanaat kazandı. Dindar, katı ve otoriterdi.

24 Şubat 1954'te oğul, rıhtımın solgun ışığına gözlerini açtı. İlk isim olarak ona Recep ismini verdi, ama ikinci ismi olan Tayyip ile çağırılacaktı. Tayyip Erdoğan önce Kasımpaşa'daki ilkokula gitti, daha sonra Haliç'in öbür tarafındaki "İmam Hatip Lisesi"ne geçti. Babanın maaşı yeterli değildi ve oğul işportacılık yaparak ailenin gelirine katkıda bulunmak zorundaydı.

Yine de babasına özeniyor, ileride kendisini hep bir gemiyi fırtınadan kurtarabilecek bir kaptan olarak hayal ediyordu. Önce kendi semtinde futbolcu oldu, kısa zaman sonra profesyonel takımlar da bu hatasız orta saha oyuncusu ile ilgilenmeye başladı. Taraftarlar onu "İmam Beckenbauer" diye çağırıyorlardı. Okul bittikten sonra kısa bir süre için devlet ulaştırma hizmetlerinde çalışırken, Fenerbahçe onu renklerine bağlamak istedi. Ancak Tayyip Erdoğan tercihini okumaktan yana kullandı ve 1973'ten sonra Marmara Üniversitesi'nde iş yönetimi okudu.

Kasımpaşa'da bir sosis fabrikasında muhasebeci olarak çalıştı, kısa süre sonra da yönetimde görevlendirildi. Komşuları onu, hayatta kimsenin hakkını yememiş, insanların güvendiği ve kavgaları yatıştırması istenen biri olarak tanımlıyorlar. Erdoğan iyi bir hatipti. 1969'da Erbakan'ın "Milli

Nizam Partisi”nin (MNP) gençlik organizasyonuna katıldı ve etkileyici konuşma yeteneği sayesinde çabucak yükseldi.

1975’te Erbakan’ın Milli Selamet Partisi’nin (MSP) gençlik teşkilatının -Kasımpaşa’nın da bağlı olduğu- Beyoğlu ilçe başkanı oldu. 1976’da İstanbul’daki bütün gençlik teşkilatlarının [İstanbul İl Gençlik Teşkilatı’nın] başkanı oldu. Bu yetenekli hatip ve iyi organizatör, İstanbul’da yavaş yavaş kendisine bir taban oluşturdu ve böylece, Erbakan’ın “Refah Partisi” (RP), 1994’te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı koltuğu için onu aday gösterdi. Geleneksel partilerin gösterdiği dört aday oyları böldükleri için, yüzde 26 onu zafere ulaştırdı. Erdoğan henüz 40 yaşındaydı. O andan itibaren de Türk siyasetinin ayrılmaz bir parçası oldu.

Bütün korkulara rağmen Erdoğan İslami değil, pragmatik bir şehir politikası uyguladı. Şehir daha temiz ve yeşil hale geldi, trafik çilesi azaldı, su kaynakları değerlendirildi. Yurtdışından kredi aldı ve belediye otobüslerinde ve kamusal alanlarda yeni reklam mecraları oluşturarak ek bir gelir kaynağı keşfetti. İlk defa şehir içi vapur hatları artık zarar etmemeye başladı. Erdoğan ilk metroyu açtı ve ısıtma sistemlerinin linyit kömürü yerine doğalgaz kullanmaya başlamasından sonra insanlar kışın yeniden nefes alabilir oldu. Belediyedeki yolsuzluklar gözle görülür oranda azaldı. Artık belediyeden bir iş almış olan şirketler, belirli ilçelere aynı yardım sağlamak zorundaydılar, mesela ambulans almak ya da bir okulun teçhizatını karşılamak gibi. 1995’te Darülaceze’yi restore ettirdi ve oradaki Hıristiyan ve Yahudi ibadethaneleri için Rum Patrikhanesi’nden ve İstanbul Hahambaşısı’ndan görüş aldı. Erdoğan, bir seferinde, nasıl kendi dini için saygı gösterilmesini istiyorsa, aynı şekilde kendisinin de diğer dinlere saygıyla yaklaştığını söyledi.

Tüm başarılarına rağmen, fakir bir geçmişten gelen bu nevezuhur hakkında eski elitiin hissettiği hoşnutsuzluk geçmedi. “Anavatan Partisi” noktasında Özal’ın şanssız varisi Mesut Yılmaz, bir keresinde, bir büyükşehir belediyesi başkanının zekâ, kültür ve yüksek öğrenim sahibi olması gerektiğini söyleyerek bu noktaya değinmişti. Bu Erdoğan’ı çok sinirlendirdi. O İstanbullu idi ve tabii ki Kasımpaşa’dan çıkmaydı ve eğer gerekli olursa

gerçek bir Kasımpaşalı gibi davranacaktı. Türk deyimi olan “Kasımpaşalı gibi” şu manaya gelir: Dikkatli olun, şaka yapmaya gelmez.

Erdoğan’ın başarısının bir kısmı da çocukluğundan ve gençliğinden kalma bu sokak refleksinden tam olarak uzak durmamasına dayanır. Sorumluluk sahibi lider olarak davranışlarında hâlâ ara sıra, o zamanın coşkun sokak gencinin siniri parlamaktadır. Kasımpaşa’da insanlar, yukarıdaki üst-sınıf Pera’da olduğu gibi birbirlerinden öyle “titizlikle” kaçınmazlar. Erdoğan’ın kültürü de kökeni de Pera’dakilerden farklıdır. Bir keresinde hangi müziği dinlediği sorusuna “Orhan Gencebay ve tabii ki Müslüm Gürses” şeklinde cevap verdi. Bu, Anadolu’dan ayrılan, büyük şehirlerin sınırlarına yerleşen ve orada bir karşı kültür geliştirenlerin dinlediği müziktir.

Onların beğeni ölçütlerine Türk edebiyatı pek uymaz, yabancı ise hiç uymaz. Ama Orhan Gencebay’ın, Müslüm Gürses’in ve İbrahim Tatlıses’in duygusal şarkılarına bayılırlar. Bunlar kara sevdadan, temiz aşk özeleminde bahsederler. “Arabesk” bu tarz sanata verilen addır. Arabeskin melez edebiyatı, popüler zevklerin bütün aşamalarını sorgular. Büyük şehirlerin sınırlarında yaşayan bu dar gelirlili çevreler tarafından “Arabesk”, ayrı bir hayat algısı üretti. Erdoğan işte bu müziği dinliyordu ve bir keresinde de Büyükşehir Belediye Başkanı olarak baleyi kınayan bir beyanat vermişti.

Erdoğan’la birlikte ilk kez, Anadolu’nun fakirlerinden biri üst sınıfı zorlamaya başlıyordu. Kenar mahalleli olan ve sonunda merkeze gelenlerden biri, artık kendisine insanca davranılmasını talep ediyordu. Devlet, onun tırmandığı başarı basamaklarına tuzaklar yerleştirmek için elinden gelen her şeyi yaptı.

6 Aralık 1997’de Doğu Anadolu’nun uzak ve büyük şehirlerinden Siirt’i ziyaret etmişti. Eşi Emine köken olarak, oranın Aydınlar bölgesinden-di. Ebeveynleri henüz genç iken, orası Kürtçe Tillo olarak biliniyordu. Bu bölge, genç Cumhuriyet’in aygıtlarının her zaman yakın takipte bulunduğu, Türk İslam’ının büyük vaizi ve müceddidi olan Said-i Nursi’nin dünyadan elini eteğini çektiği bölgedir. Burada Erdoğan bir konuşma yaptı ve bir

şii okudu. 1973’te genç Erdoğan İstanbul’da bir şiir okuma yarışması kazanmıştı. Duygu ve düşünceleri düzyazıdan çok şiirde kendini buluyordu. Siirt’te de Erdoğan, ezberinden bir şiir okudu. Şiir, Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olan Ziya Gökalp’in bir şiiriydi. Gökalp bu şiiri Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan Savaşı ile Cumhuriyet’in Kurtuluş Savaşı arasında yazmıştı. Uzun yıllar boyunca her okul kitabında yer alan bu şiiri her öğrenci bilmektedir. Şiirde şu sözler yer alır: “Minarelerimiz süngümüz, camiler kışla ve müminler asker...” Erdoğan konuşmasını büyük bir alkış altında şu sözlerle bitirdi: “Haydi, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın ortak çatısı altında bir araya gelelim.”

Bu son cümle Kemalist devleti etkilemedi ve yargı beklenen hamlesini yaptı: Suçun adı “dini kullanarak nefrete teşvik etmek” idi ve 12 Nisan 1998’de Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi onu on ay hapis cezasına çarptırdı, ömür boyu da siyasetten men etti. En yüksek temyiz mahkemesi cezaı onadı. Başka ülkelerde olsa bu ceza haksız adalet kategorisi altında değerlendirilirdi ama Türkiye’de milli güvenlik kaygısı adaletten önce geliyordu. Erdoğan, Büyükşehir Belediye Başkanlığı’ndan azledildi ve 1999 Martı’nda hapse girdi. Önceleri bütün umutlarını yitirmiş görünüyordu. “Gelecekte şiir değil de araba plakası okusam, bunlar beni yine cezalandıracaklar.” demekteydi. Sonra içindeki kavgacı ruh yeniden alevlendi. Erdoğan, eskiden şairlerin hapse konulduğunu, bugün ise onların şiirlerini okuyanları aynı akıbetin beklediğini söyledi. Gelecekte bunları dinleyenlerin de hapse düşmelerini ise ancak umut edebileceğini belirtti.

Bu orta saha oyuncusu, kendisine gösterilen kırmızı karttan etkilenmedi. Oyun alanına geri döndü ve yeniden gol yolları aradı. Anadolu’yu boydan boya gezdiği yürüyüşüne başladı. Hiçbir şehri ve hiçbir sınıfı atlamadı. 14 Ağustos 2001’de kafa dengi arkadaşlarıyla “Adalet ve Kalkınma Partisi”ni (AK Parti) kurdu. Ecevit Hükümeti, Erdoğan’ın varlığı yüzünden hüküm giydiği maddeyi çoktan kaldırmıştı. Kendisiyle aynı durumdaki başka bir politikacı siyasete dönmüştü. Ama Erdoğan’ın yasağı devam ediyordu. Devletin durmadan yeni engellerle sahneye çıktığı oyun iyice

enteresan bir hal alacaktı. Erdoğan bir partinin kurucu üyesi olamazdı, partinin başkanlığına seçilemezdi, Meclis seçimlerinde aday olamazdı, ara seçime katılamazdı.

Ancak son ceza kalktı ve Erdoğan ara seçimle Siirt'ten milletvekili olarak seçilebilmeyi başardı. Sonunda 15 Mart 2003'te artık final çizgisindeydi: Meclis onu başbakanlığa seçti. Hükümet liderinin metropollerden birini değil de, bu zamana kadar ilgilenilmemiş bir şehri temsilen gelmesi, tamamıyla bu adamın özgüveniyle ilgiliydi. Erdoğan hemen başlattığı reform programıyla adeta bir havai fişek gösterisi yaptı. Görevinin ilk zamanlarında, Türkiye daha önceki bütün on yıllardan daha güçlü bir şekilde değişti. Ekonomi hızla düzeldi ve Türkiye hiç olmadığı kadar AB'ye yaklaştı. Erdoğan hapisteyken, kendisinin siyasetçi olmasının tek yolunun Türkiye'nin Avrupa normlarını takip etmesi olduğunu fark etmişti.

Erdoğan doksanlı yıllarda en fazla hapiste değişti. Orhan Pamuk da Erdoğan'ın değişmiş olduğundan emin. Kendisi de karakter dizayn eden ve onlarla oynayan biri olarak Pamuk bir keresinde, bu düşüncesinde emin olduğunu belirtti. Erdoğan İslamcılıktan Müslüman Demokratlığa giden uzun yolu geride bırakmıştı. Siyasi kariyerine, Ziya-ül Hak'ın Pakistan'da gücü ele geçirdiği ve ülkeyi İslamlaştırdığı, Humeyni'nin İran'da devrim yaptığı bir zamanda başladı. İki oğlundan birine İslamcı önder Necmettin Erbakan'ın adını verdi ve bir kere de Afgan İslamcı önder Hikmetyar'ı ziyaret etti. 1992'de insanların aynı anda hem seküler hem de Müslüman olamayacağını söylemiş, 1996'da demokrasiyi bir amaç değil, araç olarak tanımlamıştı. Sonraki dönemde Özal'ın kardeşi Korkut Özal ve yatırımcı Cüneyd Zapsu gibi yakın arkadaşları onu Batılı değerlere alıştırdılar.

Ağustos 2001'de AK Parti'yi kurarken Erdoğan şöyle dedi: "Benim şahsi referans noktam İslam, siyasi referans noktam ise anayasa ve demokratik prensiplerdir." Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) lideri Angela Merkel de Şubat 2004'teki Türkiye ziyaretinde, CDU ve AK Parti'nin değerlerini dinden aldıklarını, ama dinle siyaseti birbirinden ayırdıklarını söyleyecekti.

İslam, Erdoğan’ın şahsi ahlakı için önemlidir, ama pratik siyaseti için değildir. Partisinin kuruluşundan sonra şöyle söyledi: “Seninle aynı düşünmeyebilirim, ama senin görüşlerini özgürce belirtebilmeni sağlamak için her şeyi yaparım.” Yine 22 Temmuz 2007’deki seçim zaferinden sonra sevinçten coşan destekçilerine de şöyle seslendi: “Şimdi sizden gayet sakin olmanızı istiyorum, gayet sakin.” Sonra devam etti: “Sizin sevincinizin başkasının üzüntüsüne dönüşmesini istemiyorum.” Herkesle birlikte Atatürk’ün amacına ulaşmak istiyordu, yani Türkiye’yi “muasır medeniyet” seviyesine çıkarmak.

Daha İstanbul Belediyesi yıllarındayken etkili Türk gazetecilerinden biri, Erdoğan’ın bir liderin cevherini taşıyan tek Türk siyasetçi olabileceğini fark etmişti. Siyasi üstadı Erbakan’dan ayrılma süreci de bununla yakından ilgiliydi. Erbakan her zaman olduğu gibi İslami köktenci olarak kaldı. Ama Erdoğan siyasi gerçekçiye dönüştü. Erbakan İslami bir devlet hayal etmeye devam etti, Erdoğan ise Türkiye’de mevcut olan demokrasi ve adalete saygı gösterdi. Erbakan güçlü bir İslami söylemi teşvik etti, şeriatı ve İslami bir devletten bahsetti. Ama Erdoğan, pratik sorunların sadece pratik siyasetle çözülebileceğini fark etti, dini vecizelerle değil. Gelenekçi Erbakan kadınları siyasetten uzak tuttu, genç modernleşmeci Erdoğan ise onları partide destekledi ve seçim kampanyasında onları öne çıkardı. Erbakan AB hakkında “Hristiyan Kulübü” diye atıp tuttu, Erdoğan için ise AB “Türkiye’nin de kabul edebileceği ortak değerlerle bir birleşme” idi.

Erbakan’ın başbakan olarak başarısızlığa uğradığı dönemde, Erdoğan Büyükşehir Belediye Başkanı olarak başarılı işleriyle saygınlık kazandı. Erbakan mütemadiyen Erdoğan’ın yükselişini durdurmayı denedi. 1991’de Erdoğan milletvekili adayı olmak istedi ama Erbakan kabul etmedi. Sonra “Refah Partisi”, 1994’te Erdoğan’ı Erbakan’ın isteğine zıt olarak Büyükşehir Belediye Başkanlığı koltuğu için aday tayin etti. Erdoğan, Erbakan’ın artık kendisini Almanya’daki Türklere parti için para

toplamaya aracı olarak kullanmasına izin vermedi.

Erdoğan, Politclown'dan⁷ ayrıldı ve onun yerine çevresine modern Müslüman düşünürleri topladı. Erdoğan hapisteyken, sol görüşlü insan hakları aktivistleri onu ziyaret etmişlerdi. O zamandan sonra da Erdoğan'la yakın dostluk kurdular. Ama ne Erbakan ne de onun yakın dostlarından biri hapiste Erdoğan'ın ziyaretine geldi. Bir teselli kelimesi bile söylenmedi. Kırılma gerçekleşmişti. Bu kırılma, yasaklanan "Refah Partisi"ni müteakiben açılan "Fazilet Partisi"nin kuruluşunda açığa çıkacaktı. İki de siyasi yasaklı olan köktenci Erbakan ve realist Erdoğan, yeni başkanın seçimi için yarışa kendi yakın adamlarını soktular. Recai Kutan, rakibi Abdullah Gül'ü az bir farkla saf dışı bıraktı.

"Fazilet Partisi" de kısa bir süre sonra yasaklanacaktı. Erbakan "Saadet Partisi"ni kurdu. Partinin ismi "Asrı Saadet"i hatırlatıyor olmalıydı. Kasım 2002'deki seçimlerde ancak oyların yüzde 2,5 kadarını alabildi. Erdoğan ise altmışların muhafazakâr "Adalet Partisi" stiline "Adalet ve Kalkınma Partisi"ni (AK Parti) kurdu. Bu parti 2002'den beri iktidardadır. Erbakan asi talebesini hiç affetmedi. Yine de Temmuz 2007'deki seçimlerden önce özür dilemeyen bir tavırla Erdoğan'ı tövbe etmeye ve "Milli Görüş" hareketine geri dönmeye çağırdı.

Oysaki seçimde her iki Türk'ten biri oyunu Erdoğan ve onun siyaseti lehine kullandı. Türkiye'de o bir yıldızdı ve uluslararası siyasi sahnede de çoktan kabule mazhar olmuştu. Herhangi bir yabancı dil bilmiyordu ve hâlâ Kasımpaşalı gencin dünyanın büyükleriyle nasıl baş edebildiğine insanlar şaşırıyordu. Erdoğan'ın beden dili kendinden emin, görünüşü atletiktir. Portekiz'de 2004'te gerçekleştirilen Avrupa Şampiyonası'nda Yunanlıların her galibiyetinden sonra Yunan meslektaşısı Kostas Karamanlis'i ilk kutlayan hep o oldu. Avrupa Devletleri ve Hükümet Liderleri Birliğinde Erdoğan, eskiden yaptığı gibi kesintisiz kelimelerle muhabatını boğmayı değil, aynı zamanda dinlemeyi ve diyalog kurmayı öğrendi.

⁷ Politclown, siyasi görüşleri ve aktiviteleri diğer insanlar tarafından ciddiye alınmayan kişiye verilen addır. [Ç.N.]

Erdoğan’ın en büyük siyasi hayali, Atatürk’ün amacını gerçekleştirmek, Türkiye’yi Avrupa’ya yönlendirmektir. Bu zaten bir ölçüde gerçekleştirmiş olduğu bir hayaldir. Aralık 2002’de, seçim zaferinden sadece bir ay sonra, Kasımpaşalı basit bir denizcinin oğlu, Washington’da Beyaz Saray’ın merdivenlerini tırmanıyordu. Daha siyasi bir görev almamıştı. Yine de Amerikan Başkanı onu kabul etti. Bu, Oval Ofis’te dünyanın en güçlü adamının Türkiye’nin en güçlü adamını kabul ettiği son buluşma olmayacaktı.

Eski ve Yeni Elit Arasındaki Çatışma

'Beyaz Türkler', 'Zenci Türkler'e Karşı

Erdoğan henüz İstanbul'un belediye başkanıyken, hapis cezası onandı. O zaman, 1998 Ekim'inde, kendisini destekleyenlere şöyle seslenmişti: "Bu ülkede beyaz Türkler ve zenci Türkler arasında bir ayırım vardır, sizin Tayyip kardeşiniz zenci Türklerdendir." Daha sonraları başbakanken de, mesela 11 Mayıs 2003'te *New York Times*'la yaptığı bir röportajda, kendisini "zenci Türk" olarak betimlemeye devam etti.

Bu kelime çiftini Erdoğan icat etmemiştir. Kökeni sosyolog Nilüfer Göle'ye kadar gider. Eski elitin bir kadın akademisyeni olarak Göle, Türkiye'deki siyasi İslamın geçirdiği değişimleri ve İslami kadın hareketini araştırdı. Akademik kariyerini İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi'nde ve Paris'te Sorbonne'da sürdürürken İslamcı entelektüellerle de güçlü ilişkiler kurdu.

Doksanlı yılların ortasında "beyaz Türkler" ve "siyah Türkler" ya da "zenci Türkler" kelime oyununu gündeme getirdi. "Beyaz Türkler"i, yüz yıldır siyasi gücü ve karar verme saygınlığını elinde tutan ve bunun da kültürel bir hak olarak kabul edildiği seküler, kentli üst sınıf olarak tanımladı. "Zenci Türkler" ise devlet elitinin yukarıdan baktıkları kişilerdi. Bunlar, eğitimsiz, taşralı, kırsalda yaşayan, fakir ve dindar Müslümanlardı.

"Beyaz Türkler" Bach'ın Wohltemperiertes Klavier'ini⁸

⁸ Eşit Düzenlenmiş Klavye diye Türkçeleştirilmiş. Johann Sebastian Bach'ın eserlerinden. ÇN

dinleyip Mozart’ın Cosi fan tutte’sine⁹ gider ve yılbaşı baloları düzenlerler. Çoğu Avrupalı kendini özellikle yabancı dil bilen “beyaz Türkler”e yakın görür. Ancak “beyaz Türkler”, otoriter ve antidemokratik bir siyaset anlayışını kabul ederler. Avrupalılara kültürel olarak yakınken siyaseten uzaktırlar.

Bunun tam tersi ise “zenci Türkler” için geçerlidir. Orhan Gencebay’ın ve Müslüm Gürses’in hisli, aşırı duygusal arabesk şarkılarını dinlerler, evliliklerini şatafatsız “dügün salonları”nda yaparlar, buralarda alkol servisi yapılmaz ve Batı tarzında dans edilmez. Kültürel olarak Avrupalılara uzaktırlar, çok azı yabancı dil bilir. Ama reformları ve modern demokrasiyi isterler, sözüm ona aydın elitlerin vesayetini silkip atmak ve basit adamlara kendi kaderini tayin hakkını vermek arzusundadırlar.

Cumhuriyet’in belli başlı elitleri, genellikle yurtdışında iyi bir tahsil edinirler. Kariyerleri kamu görevinde veya büyük şehirlerdeki holdinglerde geçer, hayat tarzları Batıdır ve hayatlarında başka bir tasarıma yer yoktur. Orduya büyük saygı duyarlar ve kamusal alanda bütün dinlere ait, ki buna İslam da dahildir, dindarlık ifadelerini hor görürler. Onların dünyasında ön planda görüş birliği değil, güç vardır.

“Beyaz Türkler”in partisi “Cumhuriyet Halk Partisi”dir (CHP). Türklerin en zengin beşte biri içerisinde, her iki kişiden biri 22 Temmuz 2007 seçimlerinde CHP’ye oy verdi. Oysaki bu kesimin sadece yüzde 23’ü AK Parti lehine oy kullandı. Üniversite mezunları arasında da benzer bir eğilim göze çarpar. Siyasi hiyerarşide “beyaz Türkler”i temsil eden son kişi, 2000’den 2007’ye kadar cumhurbaşkanlığı yapan Necdet Sezer’di. Makamı yüzünden herhangi bir partinin adamı olmasına mümkün değildiyse de, CHP’yle ilişkisi de bir sır değildir.

⁹ Tam adı Cosi fan tutte, ossia La scuola degli amanti, Türkçesi *Kadınlar Böyle Yapar*. Wolfgang Amadeus Mozart tarafından hazırlanmış 2 perdelik bir opera buffa eseridir. ÇN

Sezer'in görev süresince "beyaz" ve "zenci" Türkler arasındaki uçurum daha da derinleşti. Halkın isteği AK Parti'yi iktidara getirdi. Bu partinin önde gelen siyasetçilerinin eşlerinin çoğu başörtüsü takıyordu. Sezer bu kumaş parçasını, bir zamanlar içinde Atatürk'ün de oturduğu Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde görmek istemiyordu. Dolayısıyla devlet resepsiyonları için her zaman iki farklı davetiye gönderdi. Birisi eşlerinin başları açık olan siyasetçilere gidiyordu; onlar eşleriyle birlikte davet ediliyorlardı. Diğeri ise Erdoğan ve Gül gibi, eşleri başörtüsü takan siyasetçilere gidiyordu; bu davetiyede sadece erkekler çağrılıydı.

CHP'li siyasetçiler de, AK Parti'li politikacıların hayat tarzlarını çağdaş görmediklerini açıkça belirttiler. Atatürk'ün, fesi yasakladığı ve Batı tarzı şapka giymeyi zorunlu hâle getirdiği "Şapka Kanunu"nu koymasının üzerinden seksen yıl geçmişti. 10 Ekim 2005'te CHP başkan yardımcısı Onur Öymen *Vatan* gazetesine verdiği bir röportajda, Erdoğan'ın Atatürk'e benzemesi için 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda bir balo organize etmesini, smokin giymesini ve baloya gelen bütün kadınlarla dans etmesini istedi. Bu şekilde Erdoğan bütün dünyaya "muasır medeniyet" seviyesine ulaştığını göstermiş olacaktı. Oysaki ne Demirel ne de Ecevit eşleriyle kamuya açık şekilde hiç dans etmemişlerdi. Türk basını "Öymen'in dans kriteri"ni günlerce alay konusu yaptı, sanki smokin ve vals bir kişiyi Avrupalı yapacakmış gibi.

"Zenci Türkler" için bahsi geçen elitin itibarı artık yok olmaya yüz tutmuştu. Gelir dağılımında aşırı derecede eşitsizlik vardı, devlet kurumları verimsiz çalışıyordu, bir sosyal mutabakat hâlâ görünürde yoktu. 2002 ve 2007 seçimlerinde "zenci Türkler" kimin çoğunluğu oluşturduğunu ve halkın isteğinin ne olduğunu gösterdiler. Siyasi, ekonomik ve sosyal egemenlik etrafında bir rekabet başladı. "Zenci Türkler" daha uzun bir süre boyunca avantajlı konumlarını koruyacaklar gibi. Nüfus olarak çoğunlukta ve AK Parti vasıtasıyla siyasi olarak daha iyi

organize olmuş durumdalar. Erdoğan olmasa da başka bir lider çıkacaktır aralarından.

“Beyaz Türkler” son savunma silahları olan “laiklik” söylemine geri dönmekteler. Bu anlayışa göre laiklik otoriterdir, ayrıca ihtiyaç halinde ordu tarafından uygulanır. Yeni çatışma geleneksel devlet eliti ile yeni Müslüman-Anadolulu orta sınıf arasında cereyan ediyor artık. Bu çatışma esnasında ikinci grup da, devlet ve din ayrımını sorgulamamaya özen gösterir. Onlar sadece, seküler Avrupa devletlerinde de olduğu gibi, doğal karşılanan bir din özgürlüğü talep ederler.

Meselenin bir başka boyutu da, “beyaz Türkler”in, “zenci” çoğunluğun Türkiye’yi içten içe İslamlaştırmayı hedefleyen bir “gizli gündem”i olduğunu sanmalarıdır. Ancak onların gündemi hiç de gizli değil, aksine gayet açıktır: Türkiye’yi demokratikleştirmek, insan haklarını uygulamak, azınlıklara saygı göstermek. Belki de asıl “beyaz Türkler”in, “laikliği kurtarın!” sloganının arkasına sakladıkları bir gizli gündemleri vardır: Devletin araçlarını kullanarak, kendi ayrıcalıklarının ve menfaatlerinin kaybolmasının önüne geçmek. Küreselleşmenin, Türkiye’nin AB’ye girmesinin, özelleştirmenin ve yabancı sermayenin önüne geçmek isterler. Bir Türk deyimini bu hâlet-i ruhiyeyi güzel açıklar: “Küçük olsun, benim olsun.”

Erdoğan’ın ve Gül’ün biyografileri ve hayat tarzları, Ecevit, Baykal, Sezer ve generallerinkinden farklıdır. Türk toplumu daha çoğulcu bir hâle geldi. Kentleşmeyle, piyasa ekonomisine geçişle ve Müslüman-Kalvinist ahlakla birlikte Anadolu kırsal kesim, basamakları tırmanmaya başladı. Önce şehirlere göçtüler. Orada yukarıya doğru bir hareketlilik oluşturdular. Artık elitin siyasi ve kültürel olarak dışladığı insanlar, kapıları zorlamaya başlamışlardı.

Bugün hiçbir şey, eskisi gibi değil. “Zenci Türkler” de eğitilmiş, iktisadi olarak başarılı, modern tüketimle uyumlu, boş

zamanlarının tadını İslami değerler çerçevesinde çıkaran bir elite sahip. Bu elit siyasal ve toplumsal olarak kendine güveniyor. Artık gettolarında saklanmayan “zenci Türkler”, başı kapalılar da dahil olmak üzere kamunun bir parçası haline geldiler. Nişantaşı ve Bebek gibi eski elitin meşhur mekânlarında onları dehşete düşürmek pahasına görünmeye başladılar. Bir dünya yıkılmakla tehdit edilirken o dünyanın sakinlerinin dilekleri şu şekildeydi: “Bunlar geldikleri yerlere geri dönemezler mi?”

Devlet hâlâ ve aynı şekilde seküler, bunu da kimse değiştiremez. Farklı olan, toplumda Batılı modernin alternatifi yeni ve gene modern bir İslami hayat tarzının artık görünür olmaya başlaması. Bu süreçte bir karşı elit oluştu ve geleneksel elite kafa tuttu. Bu karşıtlığın kristalleştiği temelde iki konu bulunuyor: Başörtüsü ve İmam Hatip okulları.

Kamusal Alanda Bir Kara Koyun: Başörtüsü

Avrupa’da hiçbir ülke başörtüsü yasağını Türkiye kadar sert uygulamamakta, hiçbiri kadınların saçlarını nerede örtmeye izinli oldukları ve nerede olmadıkları tartışmasını bu kadar şiddetli yürütmemekte. Türk kadınlarının çoğunluğu başlarını örter, bunun da en yaygın üç stili vardır: Geleneksel-kırsal “başörtüsü”, şehirli-moda “türban” ve katı, siyah “çarşaf”. Bağımsız araştırma kurumları, Türk halkının çoğunluğunun katı başörtüsü yasağının hafifletilmesini desteklediğini söyler. Ama bugüne dek mevcut durum hiç de bu arzuya uyumlu bir tarzda gelişmemiştir. Çünkü seküler devlet eliti ve “beyaz Türkler” için başörtüsü, laiklikle bağdaştırılamayacak bir hayat tarzının sembolüdür. Onlar başörtüsünü siyasal İslam’ın bir işareti olarak kabul edip, farklı bir yorumu gözü kapalı reddederler. “Zenci Türkler” ise onların aksine, başörtüsü takmayı dinî bir görev ve bir hak olarak görürler. Ayrıca onlar için başörtüsü, “beyaz

Türkler” tarafından toplumun dışına itilmelerinin de bir sembolüdür.

Sertleşen cepheler arasında herhangi bir orta yol bulmak mümkün gözükmez. Aksine, bu kumaş parçası etrafındaki kültürel gerilim şiddete kapı aralamaktadır. Nisan 2007’de ordu ve devlet eliti, Hayrünnisa Gül’ün başörtüsünden rahatsız olduğu için cumhurbaşkanlığı seçimlerini bloke edebildi. Elbette cumhurbaşkanlığına onun değil, kocası Abdullah Gül’ün seçilmesi mevzu bahisti; ama bunun pek bir önemi yok bu ülkede.

Başörtüsü, yalnızca Türk siyasi yaşamında bir mücadele alanı değildir. Mahkemeler tekrar tekrar bu meseleyi ele almışlardır. 1999’da 47 yaşındaki dul Hüda Kaya ve iki kızı 7 ay hapis cezasına çarptırıldı. Mahkeme onları “şiddet kullanarak Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkmaya” çalışmaktan suçlu buldu. Çünkü bu üçü, Türk üniversitelerindeki başörtüsü yasağını protesto eden bir gösteriye katılmışlardı. Hüda Kaya, serbest bırakılmasından sonra bir sivil toplum örgütü kurdu ve kendisine yedi ay hapis getiren yasağa karşı kampanyasına devam etti.

Her iki taraf da pozisyonlarını, yakınlaşmayı ortadan kaldıran saldırgan bir tarzda temsil etmekte. Başörtüsü meselesinde iki hayat tarzı ve birbirine zıt iki prensip çarpışıyor. Başörtüsü takan bir kadın, kamusal alanda daha az ‘görünür’dür. Kadının, kendisini en azından kısmen dışlar, kendisini örtmeyen bir adamdan daha az görünür olur. Bilindiği gibi demokrasi kamusal alanda kurulur ve kamusal alanı gerektirir. Bugün “namusun” korunması için tıpkı modern öncesi zamanlardaki gibi başörtüsüne gereksinim duyulup duyulmayacağı tartışılabilir. Öte yandan, başörtüsü yasağını şiddetle uygulayanlar, onlarla bu tartışmayı yapmak yerine, örtünen kadınları kamusal alanın dışına atmaya devam etmektedirler. Devlet, başörtüsü takan kadınları dışlamakta, ama ilginç bir biçimde başörtüsü yasağının kaldırılmasını savunan erkeklere aynı şekilde davranmamaktadır.

Türk adaleti hiçbir zaman nerede başörtüsü takmanın yasak olduğunu açıkça belirlemedi. Uygulamada, okullarda ve üniversitelerde ne öğrencilerin ne de öğretmenlerin başörtüsü takmasına izin verilir. Bu yasak, ilk defa 1980 askeri cuntasının koyduğu ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1982'de ayrıntılarıyla belirlediği bir kılık kıyafet yönetmeliğine dayanmaktadır. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) bu düzenlemeyi üniversitelerde uyguladı. Üstelik zaman içinde, bu yasağı başka alanlara doğru genişletmek için birçok deneme yapıldı.

2003 yılında, Danıştay Başkanı, tanık Hatice Hasdemir Şahin'i başörtüsü taktığı için mahkeme salonundan dışarı attı. Onu tanıyordu, çünkü normalde mahkemede avukattı ve mahkemedeki resmî görevinde başörtüsü takmıyordu. Resmî işlerde çalışan kadınlar devletin kamusal mekânlarına sadece başı açık olarak girebilirler. Buna Meclis de dahildir. Bu yüzden, 1999 seçimlerinden sonra "Refah Partisi"nden seçilmiş yeni milletvekili Merve Kavakçı'nın oturuma başörtüsüyle girmesi büyük bir skandal şeklinde değerlendirilmişti. Bu skandal da delil gösterilerek "Refah Partisi" yasaklandı, Kavakçı ve onu savunan başörtüsüz milletvekili Ilıcak koltuklarını kaybetti.

Cumhurbaşkanı Sezer, başörtüsü yasağının uygulandığı kamusal alanların kapsamını 2005 yılında Çankaya Köşkü'nü de içine alacak şekilde genişletti. Daha önceleri kamusal resepsiyonlara eşleri başörtüsü takan milletvekillerini de davet ediyordu. 2005'ten itibaren başörtülü eşleri davet etmemeye başladı. Bunun yanında her makam sahibi, "kendî" kamusal alanında başörtüsü yasağını yürürlüğe koymak durumunda kaldı.

Başörtüsü takmayı özellikle yasaklayan bir yasa, bugüne kadar Türkiye'de hiç var olmadı. Ancak başörtüsü yasağını savunanlar, anayasanın 174. maddesine başvuruyorlar. Bu madde, "Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine yükseltmek ve Cumhuriyet'in laik niteliğini korumak" amacına sahip olan sekiz

inkılap kanununun ortadan kaldırılamayacağı kuralını koymaktadır. Bu kanunlardan biri, 2596 sayılı 3 Aralık 1934 tarihli kanundur. Bu kanun “belirli”¹⁰ giysilerin kullanılmasını yasaklamaktadır. 1934’te Türk kadınları hâlâ gevşekçe bağlanmış, Türklerin “başörtüsü” dediği kırsal halkın geleneksel örtüsünü yaygın bir şekilde takıyordu. Görünüşe göre Cumhuriyet’in kurucularının bu başörtüsünü yasaklamak gibi bir düşünceleri de yoktu.

1979’daki İran İslam Devrimi’nden sonra, Türkiye sokaklarında, bugüne kadar radikal İslamcıların eşlerinin giydiği siyah “çarşaf” da görülmeye başlandı. Her zaman siyah olmasa da bütün bedeni örten çarşaf, Osmanlı zamanından beri zaten Erzurum ve Bayburt gibi bilhassa dindar Doğu Anadolu şehirlerinde kullanılıyordu. Ama yeni Müslüman-Anadolulu orta sınıfla birlikte, bağlaması komplike olan, saçı ve kulakları kapatan ve parlak renkleriyle her zaman modanın objesi olmuş “türban” meydana çıktı. İşte “beyaz Türkler”in sekülerizm anlayışlarına meydan okuyan ve bu yüzden de onların nefret ettikleri sembol, bu “türban”dır. Bu “türban” kamusal alanda yasaklanmaktadır. Geleneksel, eğitimsiz anneler hiç düşünmeden başörtüsü takıyorlardı. Eğitimli ve özgürleşmiş kız çocukları ise bilinçli bir biçimde “türban”ı seçmektedirler. Tüm mesele budur.

“Türban”ın yayılmasını engelleme hamleleri, yargı üzerinden gelişti. Yargı, ayrıca bu konuda güvenilen merciydi. İlk olarak 13 Aralık 1984’te Devlet Danışma Meclisi bir kız öğrencinin, Yüksek Öğretim Kurulu’nun (YÖK) 1982’deki yeni kıyafet düzenlemesine karşı yaptığı başvuruyu reddetti. 2 Mart 1989’da Anayasa Mahkemesi, Turgut Özal tarafından çıkartılan ve kız öğrencilerin örtünebilmelerine izin veren yasayı reddetti. Anayasa Mahkemesi, 1994’te önceki kararını bir kez daha teyit etti. Gene de, kız öğrenciler hâlâ başörtüsüyle üniversitelere ve

¹⁰ Yazar burada “bestimmt” kelimesini kullanmış. Bu kelime “belirli, kesin” anlamına gelir. Ancak anayasada bu maddede, “bazı” tabiri kullanılmaktadır. ÇN

sınavlara girebiliyorlardı. Ayrıca, başı kapalı fotoğraflarla başvuran kız öğrenciler, senede bir yapılan üniversiteye giriş sınavı ÖSS'ye de katılabiliyorlardı.

Bu durum, generallerin 28 Şubat 1997'de verdikleri ve Başbakan Erbakan'ın iktidardan düşmesine yol açacak olan ultimatomla birlikte değişti. Artık ÖSS'ye başörtüsüyle başvuran kızlar reddedilecekti. Kış döneminden itibaren çoğu yüksekokul sadece başörtüsüz çekilmiş resimle yapılan başvurulara izin verdi. 1998 Ocak'ında İstanbul Üniversitesi'nin yeni atanmış, katı Kemalist rektörü Kemal Alemdaroğlu, görevinin ilk faaliyetlerinden biri olarak Anayasa Mahkemesi'nin ve Danıştay'ın başörtüsü yasağı hakkındaki bütün kararlarını bir broşürde topladı ve 1998/99 kış döneminden itibaren hiçbir kız öğrenciyi başörtüyle kampüse sokmadı. Bu yasak üniversite etrafında -Hüda Kaya ve kızlarının da katılmış olduğu- büyük gösterilerin yapılmasına sebep oldu. Kız öğrenciler, başörtülerinin üzerine peruk geçirme taktiğiyle bu yasağa direnmeye çalıştılar. Ta ki üniversite kapılarında şöyle yazana kadar: "Başörtüsüyle girmek yasaktır, buna peruklular da dahildir."

25 Kasım 2002'de Yargıtay, kamusal alanlarda başörtüsünü "laiklik prensibine karşı çıkma sembolü" olarak yorumladı. Devamında gerekçe, başörtüsü takanların diğerlerine karşı gizli bir düşmanlık oluşturduğu ve böylece kamusal düzeni tehdit ettikleri şeklinde açıklanıyordu. "Beyaz Türkler" arasında, başörtüsü takanların, örtünmeyen öğrenciler üzerinde bir baskı uygulayabilecekleri korkusu yayılmıştı. İddiaya göre, başörtüsü yasağı üzerinde herhangi bir rahatlatma, Pandora'nın kutusunu açacaktı.

Ecevit hükümetinin 2002 yılındaki hüsrانından önce koalisyon hükümetinin üç partisine de mensup milletvekilleri, Cumhurbaşkanı Sezer'den böyle bir rahatlatmaya olanak sağlamasını istemişler, bunun üzerine Sezer de onları fırçalamıştı. Sezer konuklarına, bunun anayasayı ihlal olacağını üstüne basa basa hatırlattı. Buna ilaveten kendisi, İlahiyat fakültesindeki kız

öğrencilerin Kur’ân dersinde niçin başörtüsü taktıklarını da anlamıyordu. Tarım okuyan öğrenciler için nasıl yasak geçerliyse, aynı yasak ve kuralların ilahiyat fakültesi öğrencileri için de geçerli olması gerekirdi.

Sert çizginin temsilcileri, desteklerini Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nden alıyorlar. Mahkeme 5 Mart 1993’te, öğrenci kimlik kartları için sadece başı açık fotoğrafların geçerli olmasını kabul etmek istemeyen iki Türk kız öğrenci tarafından yapılan başvuruyu reddetmişti. Hakimler, bu uygulamanın din ve vicdan özgürlüğünü yaralamadığına karar verdiler. 10 Kasım 2005’te aynı mahkeme “Leyla Şahin Türkiye’ye karşı” davasında, Türk devletinin başörtüsü yasağı yüzünden Şahin’in öğrenim hayatına son vermesinin, onun dini uygulama hakkını zedelediği hükmüne vardı. Demokratik ülkelerde devlet ve din ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli değişiklikler olabilirdi; dolayısıyla devlet, din özgürlüğünün uygulanmasına sınırlama getirme hakkına sahipti.

Türkiye’nin bu konuda çok sınırlayıcı davrandığını, Danıştay’ın, Aytaç Kılınc’ın bir ilkokul müdürlüğüne atanmasını, kendisinin okul dışında başörtüsü taktığı için iptal ettiği 8 Şubat 2006 tarihli kararı göstermektedir. Hâkimler bu durumun “modern ve laik eğitim sistemi” ile bağdaştırılamaz olduğunu iddia etti ve başörtüsü yasağının geçerli olduğu kamusal alanı bir kez daha genişlettiler.

“Beyaz Türkler” ve “zenci Türkler” arasındaki uçurum, hiçbir meselede başörtüsünde olduğu kadar derin değildir ve bu uçurumun iki yakası, geçmiş yıllar boyunca hiç de kapanabileceği intibai bırakmamıştır. Dolayısıyla başbakan Erdoğan, iki kızı Esmâ ve Sümeyye’yi eğitim için Birleşik Devletler’e göndermek zorunda kalmıştır. Kendisi her seçim kampanyasında başörtüsü yasağını hafifletme sözünü verir. Fakat bunu gerçekleştirmek için şartlar şimdiye kadar hiç müsait olmamıştır. Anayasa Mahkemesi’nin ve

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları yasağın kalkmasının önünde engel olarak durmaktadır. Ayrıca 174. Madde başörtüsü yasağının dayandığı prensiplerin değiştirilmesini olanaksız kılmaktadır. Son olarak, temel hakları referandumla oylamaya sunmak da akla yatkın bir çözüm gibi durmamaktadır.

Cumhurbaşkanı Gül, Aralık 2007'de önemli hamlelerinden biri olarak, Ankara'da İngilizce eğitim veren ünlü Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Rektörü sosyoloji profesörü Yusuf Ziya Özcan'ı Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı'na atadı. Selefleri Kemal Gürüz (1995 - 2003) ve Erdoğan Teziç (2003 - 2007) üniversitelerdeki başörtüsü yasağını tavizsiz bir biçimde uygulamışlardı. Özcan görevi devralırken, yasağın hafifletileceği ve üniversitelere daha fazla özerklik sağlanacağı sözünü verdi. 2008 Şubatı'nda başörtüsüne yüksekokul alanları dahilinde izin vermekte üniversiteleri serbest bıraktı, bunun üzerine eski YÖK tarafından atanmış olan katılımcılardan oluşan rektörler zirvesi, hemen hakkında şikâyetle bulundu.

Bu konudaki zirve nokta, Meclis'in 9 Şubat 2008'de anayasanın iki maddesinin değiştirilmesine, milletvekillerinin dörtte üç çoğunluğuyla karar vermesidir. Eşitlik ilkesi hakkında Anayasanın 10. Maddesinin, kamusal hizmetlerin kullanımı için de geçerli olduğuna hükmettiler. Eğitim hakkına dair 42. Maddeye de, hiçbir insanın yüksek eğitim hakkından mahrum edilemeyeceğini eklediler. Rektörler zirvesi bu anayasa değişikliklerini bir "karşı devrim" olarak değerlendirdi, CHP Anayasaya aykırılık davası açtı. Anayasa Mahkemesi 5 Haziran 2008'de 9'a karşı 2 oyla anayasa değişikliğini iptal etti ve böylece Meclis'in iradesine set çekmiş oldu.

Devletin kıyafet düzenlemesi sadece üniversiteler, belediyeler ve hastaneler için geçerli değildir. Devlet okullarında ve özel okullarda da uygulanır. İmam Hatip okullarında kız öğrencilerin pardösü giymelerine izin verilir, ama başörtüsüne verilmez. Burada okuyan kız öğrenciler 2003 yılında kendilerini okullarına zincirleyerek

yaşığı protesto ettiler. İmam Hatip okulları, “beyaz” ve “zenci” Türkler arasındaki ikinci temel ideolojik savaş alanıdır.

Devlet Okullarının Yerine Geçen Bir Alternatif: İmam Hatip Liseleri

Cumhuriyet’in kurucuları dini ortadan kaldırmak istemediler. Sadece dini kendi kontrolleri altında ve dar bir alanda tutmak istediler. Bu yüzden daha 1924’te ilk meslek liselerini kendileri kurdular. Dört yıllık liseler olarak camilerin imam ve hatiplerini yetiştirmek üzere hayata geçirilmişlerdi. Ardı ardına 29 tane “İmam Hatip Mektebi” açılar. Öğrenci sayısının azlığı yüzünden 1930’da bu liseler tekrar kapatıldı. Bunun sebepleri ortadadır. İş olanakları belirsizdi ve 1928’de Latin alfabesi uygulamasına geçildikten sonra eski dinî kaynaklar da artık okunamıyordu.

İmam ve Hatip yetiştirmek için açılan bu okullar yaklaşık yirmi yıl kapalı kaldı. Bu zaman diliminde –devlet kontrolünde açılan Kur’ân kursları hariç– ülkede hiçbir dinî eğitim yoktu. 1950’deki çok partili demokrasiye geçişten sonra bu okulların sayısı gittikçe çoğaldı. Yeni “İmam Hatip Liseleri”nin çoğu Süleyman Demirel iktidarları zamanında açılacaktı. Demirel görev süresince, hepsi dindar genç nesil için olmamakla birlikte 327 yeni meslek lisesi açtı. 1993’ten 1995’e kadar başbakanlık yapan Tansu Çiller, 167 tane yeni İmam Hatip Lisesi açtı. 1996’da onu takip eden Erbakan iktidarının ilk yılında mütevazı bir biçimde sadece 22 okul açıldı.

Bu okulların siyasi İslam’ın “arka bahçesi” olacağı sözü Erbakan’a atfedildi. Bu söz, okullara bir misyon yüklemektiydi. Bu, aynı zamanda büyük tartışmalara da yol açtı. O zamandan beri bu okullara karşı olanlar, bu okullardan mezun olanların sadece ilahiyatlara gidebilmelerini talep etmede kendilerini haklı gördüler. Bu okulların destekçileri ise, mezunların üniversitelerin

bütün fakültelerine gidebilmelerini savundular. Anlaşmazlık, aynı başörtüsünde olduğu gibi, uzlaşma mümkün olmayacak şekilde ele alınmaktadır. Bu anlaşmazlık ayrıca, devlet, toplum ve din arasındaki ilişkinin Cumhuriyet'in çözülmemiş sorunları arasında yer aldığını da göstermektedir. "Beyaz" Türkler, İmam Hatip okullarının çekim merkezi olmasını ve imam olamayacakları hâlde kızların da bu okullara alınmasını eleştirirken; "zenci" Türkler de ayrımcılığın sona ermesini ve bu okulların diğer liselerle eşit duruma gelmesini kabul ettirmeye çalışmaktadırlar.

Erdoğan 2 Mart 2004'te, bir seçim mitinginde halka şöyle seslendi: "Ben bir İmam Hatip mezunuyum ve babam beni oraya imam olmam için göndermedi." Erdoğan defalarca, İmam Hatip okullarının katsayı problemini çözeceği sözünü verdi. Bu problem, 1997'de YÖK tarafından ordunun önerisi üzerine uygulamaya konmuştu. Teknik olarak bu İmam Hatip okullarının mezunlarının ÖSS puanlarının düşük bir katsayı ile çarpılması ve fiiliyatta, ilahiyattan başka bir eğitim dalına devam etme şanslarını ellerinden alınması mevzuudur.

Bu okulları daha iyi bir hale getirmek için Erdoğan iki teşebbüste bulundu. Birincisi, 4 Mayıs 2004'te kaybın azaltılması için sunduğu bir yasa önerisiydi. Genelkurmayın, YÖK'ün ve rektörler zirvesinin protestoları ve son olarak da Cumhurbaşkanı Sezer'in vetosu yüzünden başarılı olmadı. İkinci teşebbüs, 15 Aralık 2005'te İmam Hatip okulları mezunlarına normal veya açık bir liseden ekstra bir diploma alabilmenin yolunu açmak istemesiydi. Bu teşebbüs 8 Şubat 2006'da Danıştay'ın karşı çıkmasıyla başarısızlığa uğradı. Bundan sonra İmam Hatip okullarına değer kazandırma planları yeniden rafa kalktı. Bir mutabakat isteği hâlâ ufukta görünmüyordu.

Bu konuda bir zamanlar devlet elitinin bir kısmı İmam Hatip okullarını desteklemişti. 1946'da CHP'li milletvekilleri mecliste, "dinî eğitim"i, tehditkar komünizm tehlikesine karşı bir

araç olarak kullanmayı önermişti. Sadece komünizmi tehlike olarak görmüyorlardı. Aynı zamanda, yeni kurulan “Demokrat Parti”ye (DP) karşı zamanında harekete geçmeleri gerektiğini fark etmişlerdi. Zamanın Başbakanı Recep Peker, milletvekillerinin bu önerisini bir zehire karşı başka bir zehir kullanmak istemediği argümanıyla reddetmişti.

Dolayısıyla 19 İmam Hatip okulunu açmak, 1950’den itibaren iktidar olan DP hükümetine nasip olacaktı. Bu okullar, yedi yıllık bir eğitimden sonra “dosdoğru din adamları” ortaya çıkarmak için tasarlanmışlardı. Bu yüzden İmam Hatip okulları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlandı. 1960’ın darbeci generalleri, bu okulları kapatmak için iki kere teşebbüste bulundular. Ama bu arzularına nail olamadılar. Onun yerine 1965’te iktidar olan muhafazakâr Başbakan Süleyman Demirel, bu okulların mezunlarına yüksekokulların yolunu açacağı sözünü verdi. Bu da gerçekleşmedi. Çünkü 1971’in darbe generalleri bu okulların orta kısmını kapattılar (1974’te tekrar açılacaktı) ve mezunlarının sadece kendi bilim dallarının, yani din ilimlerinin sınırları içerisinde okumalarına izin verilmesini kararlaştırdılar.

Böylece ilk kez generaller üniversite eğitimine kapalı olan kapıları biraz olsun aralamışlardı. 1971’de 5.200 öğrencisiyle 72 İmam Hatip okulu eğitime devam ediyordu. 1980 darbesine kadar okulların sayısı 374’e ve öğrencilerinin sayısı ise 200.000’in üstüne çıktı. Sayı ve kalite değişkendi. 1973’te çıkan bir yasa, İmam Hatip okullarını lise olarak tanıdı ve mezunlarının, eğitime kendi bilim alanlarında devam edebilmekle birlikte, diğer bilim dallarında da okuyabilmelerini garanti altına aldı. Bu karar teknik, ticaret ve pedagojik meslek liseleri için de geçerliydi. O andan itibaren daha çok İmam Hatip okulu mezunu, hukuk, siyaset bilimi ve pedagoji okumayı ilahiyat okumaya tercih etti. Recep Tayyip Erdoğan da ilahiyat yerine işletme okudu. 1976’da aileler, aslında imam ve hatip yetiştirmesi gereken okulların

kızlara da açılması gerektiği hakkında Danıştay'da başarılı bir mücadele verdiler.

1980'in darbe generalleri kesinlikle yeni İmam Hatip okulu açmadılar. Ancak mezunlarının, istedikleri bölümleri tercih edebilmelerine imkân sağladılar. 1946'da Recep Peker'in gördüğünden farklı olarak dini, komünizme karşı savaşta yararlı bir vasıta olarak kabul ediyorlar ve bu yüzden "Türk-İslam Sentezi"ni destekliyorlardı. Tarihçi İbrahim Kafesoğlu etrafındaki muhafazakâr İstanbullu entelektüeller bu sentezi yetmişli yıllarda geliştirmişti. Sentez, Türklerin, İslam'ı kabul etmesiyle kültürel zirvelerine ulaştıkları fikrini yayıyordu. "Türk-İslam Sentezi" resmi ideolojinin bir parçası olmuş, İslami din dersi ilk defa tüm okullarda zorunlu ders hâline gelmiş ve İslam, tıpkı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında olduğu gibi, Türklüğü oluşturan unsurlardan biri olarak geri dönmüştü.

Erbakan hükümetinin düşmesine yol açan 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu'nun açıklamasına kadar, İmam Hatip okulları mevzuatında bir değişiklik olmadı. Sadece bir kez daha sayıları yükseldi. Artık 511.500 öğrenciyle bu sayı 601'e ulaşmıştı. Bu, ortaokul ve lise seviyesindeki tüm öğrencilerin yüzde 9'una karşılık geliyordu. Daha sonra 28 Şubat generalleri, kanun koyuculardan zorunlu sekiz yıllık eğitimi uygulamaya koymalarını ve böylece İmam Hatip okullarının orta kısmını kapatmalarını istedi. Bu yasa 16 Ağustos 1997'de hemen yürürlüğe girdi. İkinci bir adım olarak YÖK, İmam Hatip okulları mezunları için bir katsayı şartı getirdi. Üniversitelere gidiş yolları da böylece bloke edildi.

İmam Hatip okullarına karşı bu hareketin destekçileri, öğrenci sayısının artmasının Türkiye'nin laik düzeni için bir tehlike oluşturduğunu iddia etti. Ayrıca "laik tevhid-i tedrisat" tekrar kurulmalıydı. İmam Hatip taraftarları ise bu görüşe çeşitli nedenlerle karşı çıkıyorlardı. Bazı veliler çocuklarını bu okullara yeterli dinî eğitimi almaları, bazı başkaları bir bağış yapanların

fakir çocuklar için daha liberal bir burs sistemi uygulamaları, diğer bir kısım veli ise kızlarının İmam Hatip okullarında ötekilere nazaran daha seviyeli bir eğitim almaları sebebiyle gönderdiklerini ifade ediyorlardı. Ayrıca öğrenciler gibi ebeveynler de İmam Hatip okullarını, diğerleriyle karşılaştırıldığında “ahlaki olarak temiz” kurumlar olarak görmekteydi.

Hayır sahipleri bunların dışında okul binaları, yatakhane ve yemekhaneler inşa ettiler. Bunların birçoğu bugün boş durmaktadır. “28 Şubat 1997” standartları, İmam Hatip okullarının cazibesini bitirdi. Öğrenci sayısı çok azaldı. Bugün eldeki derslik ve mekânların üçte ikisi boştur. İrfan Bozan, TESEV’in İmam Hatip okulları hakkında yaptığı bir araştırmada, katsayı engelinin öğrenci sayısı kadar –azalan motivasyon yüzünden– öğrencilerin kalitesini de düşürdüğü sonucuna vardı. Ebeveynler alternatif olarak özel okullara yöneldiler.

Devlet elitinin temsilcileri, gelinmiş olan noktadan memnundurlar. Bazıları daha da ileri giderek bu okulları dinî personel ihtiyacıyla sınırlandırmayı ve kız öğrencilere bu yolu tamamen kapatmayı istemektedirler. Bu düşünceye entelektüel sekülerlerin hepsi katılmazlar. Mesela *Radikal* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni İsmet Berkan, İmam Hatip okulları hakkındaki gelişmeler hakkında şu yorumda bulundu: “Eğer dindarlar ve İmam Hatip mezunları kendilerini zenci ve ikinci sınıf vatandaş gibi hissediyorlarsa, o zaman bu hepimizi ilgilendiren büyük bir sorundur.”

Ancak mezunlar ilahiyat alanını seçtiklerinde ek puan elde ettiler. İlahiyat fakültelerindeki 1.200 kontenjan için 1999’da 79.500 İmam Hatip mezunu sırada bekliyordu, 2003’te bu sayı 9.380’e geriledi. İlahiyat eğitimi gibi, Diyanet’in çalışmaları da bugün birkaç yıl öncesine göre entelektüel seviye itibarıyla gelişmiş durumdadır. Türk İslamı’nın boy atması Diyanet ve İlahiyat olmadan tasavvur edilemezdi.

Yeni Elit ve İslam

Yetkili Din Mercii: Diyanet

Yeni Cumhuriyet laik olmak kadar homojen bir Türk milletini oluşturmak da istiyordu. Bu ise ancak İslam'ın birleştiriciliğine başvurmak suretiyle sağlanabilirdi. Cumhuriyet'in kurucuları bu yüzden hemen bir dinî merci oluşturdular. Öncelikle Şeyhülislamlık kurumu (ki bu kurum fermanların İslam'a uygunluğunu kontrol ediyor, camileri ve imamlarını yönetiyor, okulların ve yargının kontrolünü elinde tutuyordu) tasfiye edildi.

Şeyhülislam'ın sorumluluklarından bazıları yeni bakanlıklara dağıtıldı. Ama kendisini takip eden otoriteler yine bakanlık derecesi elde ettiler. “Şeriye ve Evkaf Vekâleti”, 23 Nisan 1923'te “Türkiye Büyük Millet Meclisi” ilk oturumunu yaptıktan hemen sonra kuruldu. Bu kurumun bakanı protokolde Başbakan'dan sonra gelmekteydi. Elbette bunun bir nedeni Kurtuluş Savaşı'nda ve Türk Milletinin oluşturulmasında İslam'ın önemli bir araç olarak kullanılmasıydı. 3 Mart 1924'te sözü geçen bakanlık iki teşekküle ayırdı, dini vakıfların idaresi için “Evkaf Umum Müdürlüğü” ve resmi dini makam olarak “Diyanet İşleri Reisliği”. İkincisi doğrudan başbakanın kontrolüne verildi.

Türk-Milliyetçi refleksi bugün bile Diyanet'in Almanya'daki kolu DİTİB'de (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği) hissedilmektedir. Bununla birlikte Ankara'daki ana merkezdeki hava büyük oranda değişti. Başbakan Erdoğan'ın 28 Mayıs 2003'te göreve getirdiği başkan Ali Bardakoğlu yönetiminde, kurum daha dinî ve daha entelektüel bir duruş sergilemeye başladı. Erdoğan'ın

ilk hükümeti zamanında kurum, uluslararası saygınlığı olan bir din filozofuna ve büyük bir Müslüman düşünüre, yani Devlet Bakanı Mehmet Aydın’a bağlıydı. Diyanet kendisini laik devletin bir kolu olarak algılamaktan vazgeçip güçlü bir dinî söylemi yeniden canlandırdı. Artık devlet doktrininin yeniden üretimine daha az, maneviyata daha çok zaman ayıracaktı.

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki ilk yıllarda Diyanet çok aktifti. İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy’u Kur’ân’ın Türkçe bir tercümesini yapmakla ve İlahiyatçı Elmalılı Hamdi Yazır’ı Türkçe bir Kur’ân tefsiri yazmakla görevlendirdi. Ama daha sonraları siyaset, Diyanet’in otoritesini kademe kademe azalttı. Çok partili hayata geçiş ibreyi yeniden tersine çevirdi. Artık İsmet İnönü’nün etrafında toplanmış ve dinî konularda tavizsiz olan Atatürk’ün takipçileri de İslam’la barış yolları aramaya başlamıştı. Yönetimi “Demokrat Parti”ye vermeden önceki son icraatlarından biri olarak, İnönü’nün CHP hükümeti, 29 Mart 1950’de Diyanet’in eski otoritesini iade etti, adını “Diyanet İşleri Başkanlığı” olarak modernleştirdi ve kuruma yeni personel yerleştirdi. Yeni DP hükümeti daha da ileri gitti. Ezan yaklaşık bir on yıl Türkçe okunduktan sonra, hükümet onu tekrar Arapçalaştırdı, devlet radyolarında Kur’ân tilaveti başlattı ve İmam Hatip okulları açtı.

1960 darbesinden bir yıl sonra Diyanet ilk defa anayasal bir kuruluş oldu. 1965’te çıkarılan bir yasa görevlerini detaylı bir şekilde belirtiyordu: Kurum dinî sorulara cevap vermek, dinî yazılar yazmak veya bunları tercüme etmek, vaaz vermek ve Türk toplumunu ve gurbetteki Türkleri aydınlatmak için programlar geliştirmek zorundaydı. 1982 Anayasası da “Diyanet”i, bu sefer yürütme organlarının altında olmak üzere tanımlıyordu. Bu anayasa Diyanet’i milleti “Milli dayanışmaya ve milli birliğe yönlendirme” yolunda yetkilendiriyordu. Devlete bir dinî yetki mercii oluşturma görevi veren bu anayasa, aynı zamanda laikliği de Cumhuriyet’in en yüksek prensiplerinden biri olarak tanımlıyordu.

Diyanet, Türkiye'nin en büyük kurumlarından birisidir. Dördüncü büyük bütçeye sahip kurumdur. 78.000 camiden ve 5.000 Kur'an kursundan sorumludur ve genellikle imam ve hatip olmak üzere -ki bunlar Türk devletinin en kötü maaşa sahip memurlarıdır- 90.000 memuru istihdam etmektedir. Diyanet, bünyesinde kadınların başörtüsü takmasına izin verilen yegâne devlet kurumudur. Kurum, Türk hacıları koordine eder, dinî fetvalar verir, dinin içeriğinin düzenlenmesini ayarlar ve yurtdışındaki Türk Müslümanların sorunlarıyla ilgilenir.

Devlet, Diyanet vasıtasıyla İslam'ı yaygın bir şekilde millileştirdi. Diyanet vergi paralarıyla finanse edilir ve kurulduğundan beri esas olarak Sünni İslam'ın dört mezhebinden biri olan Hanefi mezhebini kabul etmektedir. Mesela her beş Türk'ten en az biri Alevi'dir. Buna rağmen Diyanet sadece Sünni dinî anlayışı uygulamakta ve camilerinde Sünni İslam'ı anlatmaktadır. Böylece Sünni İslam, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin bilfiil devlet dini haline gelmekte, Aleviler ise boşuna Diyanet'te temsil edilmeyi istemeye devam etmektedirler.

AK Parti, Diyanet'i siyasetten ayırmak ve özerk bir kurum haline getirmek için inisiyatif kullandı. Artık Diyanet başkanlarının devlet tarafından atanmaması, İlahiyat fakültelerinin dekanlarına en azından bir öneri hakkı sunulması tartışılmaktaydı. Daha yumuşak bir hiyerarşi kurulması ve imamlara yükselme ile teşvik imkânlarının sağlanması da gündeme geldi. Bütün bu tartışmaların önü, Cumhurbaşkanı Sezer (2000 - 2007) ve muhalif "Cumhuriyet Halk Partisi" (CHP) tarafından kesilecekti. Üstelik Sezer, Diyanet'in yaklaşık 20.000 camide hizmet göreceği yeni personelinin yerleştirilmesini de veto ederek engelledi.

Yine de Profesör Bardakoğlu'nun göreve başlamasından itibaren Diyanet'te önemli yenilikler yapılmıştır. Bardakoğlu, Türkiye'nin ılımlı ve yenilikçi ilahiyatçılarından biridir. Önce İmam Hatip Lisesi'ni, sonra da İstanbul Hukuk Fakültesi'ni

bitirdi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde profesör oldu. Araştırma dönemini İngiltere ve ABD’de geçirdi. “İlimlilik” ve “çoğulculuk” favori kavramları arasındadır. Kendisi Türkiye’nin gayrimüslim azınlıklarının sorunlarıyla ilgilenen ilk Diyanet İşleri Başkanındır.

Bardakoğlu birçok mütevazı yenilik getirdi. Bardakoğlu uzun süre sadece yönetimle uğraşan kurumun dinî yayınlarını artırdı. İlk defa Diyanet Almanya’dan, Almanya’daki kilise akademileri üzerine çalışma yapan Hristiyan bir kursiyeri işe aldı. Başka bir örnek: 9 Haziran 2006’dan beri Diyanet cuma hutbelerini ülkedeki bütün camilere dağıtmaktan vazgeçti. Merkezi hutbe sistemini 28 Şubatçı generaller uygulamaya koymuştu, ama bu, camilerdeki hatiplerin prestij kaybetmesine neden oldu. Bardakoğlu artık şehirlerdeki müftülerin bölgesel ve yerel konular seçmelerini ve bu konulara hutbelerinde yer vermelerini istemektedir.

Müftüler doğrudan Diyanet’e bağlıdır. Kısa süre öncesine kadar müftüler ve yardımcıları erkeklerden oluşuyordu. Bardakoğlu yönetiminde bu da değişti. Bardakoğlu, Diyanet’in bu zamana kadar kadınlara hiç ulaşamadığını fark etti. Dindar kadınlar evde ibadet ediyorlardı ve genellikle İslamcı çevrelerde aktiflerdi. Bardakoğlu kadınları tekrar camilere çekmek ve onlara dinle alakalı yeni bir alan açmak istedi. İlk adım olarak, Eylül 2006’da Kayseri ve Antalya gibi şehirlerde yedi kadını müftü yardımcılığına atadı. Şu an hâlâ vaaz verme izinleri yok, ama resmi olarak şehirlerinin veya bölgelerinin imam ve hatiplerinden önde geliyorlar. Ayrıca artık fetva verebiliyorlar.

Ayrıca Diyanet artık Müslüman Türklerle ilgilendiği yabancı ülkelere din görevlisi olarak kadınları da göndermektedir. 2006’da bu kadınların sayısı altıydı. Bayan Kur’ân kursu öğretmenlerinin ve vaizelerin sayısı ise birkaç yüzü bulmaktadır; bu zamana kadar sadece kadın ve kızlara ders vermeye veya onları eğitmeye izinliydi. Yine de bu bile önemli bir adımdır, çünkü muhafazakâr

sınıftan olan kadınlar için Kur'ân kursları, genelde evin dışında da var olabilmek için tek imkândır. Böylece Kur'ân kurslarında hemcinsleriyle sosyalleşme imkânı da bulmaktadırlar.

Bardakoğlu, 27 Ocak 2006'da karlı bir kışta Cuma günü Ankara Hacıbayram Camii'ni dolduran Müslüman erkekleri, onların yüzünden kadınların dışarıda buz gibi soğukta namaz kılmak zorunda kalmaları yüzünden açıkça eleştirince bir sansasyona sebep oldu. Ancak Bardakoğlu ve Diyanet, Erdoğan'ın danışmanı Cüneyt Zapsu'nun eşi Beyza Zapsu'nun etrafında toplanan kadın grubunun cuma namazında kız arkadaşlarıyla örtünmemiş bir biçimde erkek saflarında yer almalarını ise kabul etmediğini göstermekten çekinmedi.

Diyanet'in yanı sıra kadın ilahiyatçılar da sınırları zorlamaktadırlar. Artık kadınların da erkeklerle aynı şekilde cenazelerde saf tutmalarını istemektedirler. Tanınmış bir kadın ilahiyatçı olan Beyza Bilgin, kadının karışık bir cemaate de imam olabileceğini iddia edecek kadar ileri gider mesela. Bu noktada Kur'ân'da özel bir yasak bulamadığını belirtmektedir. Elbette henüz hiçbir kadın imam veya müftü olarak atanmış değil, bununla beraber müftü yardımcısı, vaize ve Kur'ân kursu öğretmeni olarak atanan çok sayıda kadın göze çarpıyor. En azından artık dindar kadınlar kendi özel alanlarından çıkmakta ve kamusal alanda görünmektedirler.

2005 yılında Diyanet yeni bir Kur'ân tefsiri ve hadislerin gözden geçirilmiş bir basımı için çalışmalara başladı. Amaç, İslam'ın bu en önemli iki kaynağını yirmi birinci yüzyılın ışığında okumaktı. Bu kaynaklar, Diyanet'e göre, çağdaş bir şekilde yorumlanmalıdır. Bu çalışmada görevli olanlar yaptıklarının "reform" ve "reformasyon" gibi kavramlarla tanımlanmasını reddederler. Yapmak istedikleri şey daha çok, İslam inancının prensiplerini süzmek ve onları günün şartlarına uyumlu bir biçimde yorumlamaktır.

Bardakoğlu aynı zamanda kurumun yedi biriminden biri olan “Dış İlişkiler Dairesi”ne de yeni bir hava getirdi. Dairenin başına, açık fikirliliği ile tanınan ve Göttingen mezunu bir hadis âlimi olan Ali Dere’yi atadı. Bu dairenin görevi, yurtdışındaki Müslüman Türklere din hizmeti sunmaktır. Bu nedenle bu daire, mesela Almanya’daki camilere gönderdiği imamların her birini dikkatle seçmekte, bu görevlileri Alman kurumlarıyla işbirliği içerisinde görevlerine hazırlamaktadır. Ayrıca Türk konsolosluklarına İslam raportörleri göndermektedir. Şu anda bunların 13 tanesi Almanya’da aktiftirler. Diyanet 1985’ten beri yoğun bir biçimde yurtdışındaki Türklerle ilgileniyor. Bunun bir sebebi kurumun, vatandaşlarının yurtdışında artan oranda siyasal İslam’ın –mesela Erbakan’ın “Milli Görüş Hareketi” gibi- etkisi altında kaldığının farkına varmasıdır.

Bardakoğlu ve Dere, Almanya’ya gönderdikleri imamların kalitesini kayda değer biçimde yükselttiler. İmamlar artık yurtdışındaki Türkleri Ankara’nın Almanya içindeki kolu olarak görmemek ve onları uyum hususunda cesaretlendirmekle görevliler. İlk kez sadece İmam Hatip Lisesi ya da ilkokul mezunları değil de ilahiyat fakültesi mezunları çoğunlukta. Diyanet, Goethe Enstitüsü’yle işbirliği içerisinde imamlarına dil kursu vererek onları dil açısından da Almanya’daki görevlerine hazırlıyor. Alman konsoloslğunun diplomatları ve Ankara’da çalışan Alman din adamı Felix Körner bu görevlilere Almanya ve Hristiyan kilisesi hakkında bilgi veriyor.

Erdoğan hükümetinin reform denemelerine rağmen Diyanet yürütmeye bağlı bir kurum olmaya devam etmektedir. Kurumun uyguladığı fikirler çoğunlukla, zamanında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin ilahiyatçıları tarafından ortaya atılmıştır. Bu fakülte yenilikçi ilahiyatçıların bir nevi laboratuvarı gibi çalışmaktadır.

Ankara İlahiyat Fakültesi

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1948’de kurulurken, kurucu babaları onun, Batı’da olduğu gibi modern bir fakülte olmasını istediler. Bu yüzden yeni fakülteyi dinî bir kurumun değil, Milli Eğitim Bakanlığı’nın altına yerleştirdiler. Akademik unvanlar objektif kriterlere göre verilmeli ve özgür düşünce teşvik edilmeliydi. Bu yüzden dinin araştırılması için kurulan ilk yüksekokulu, Batı’da da yaygın olduğu üzere, “İlahiyat Fakültesi” olarak adlandırdılar. Bu beklentiler büyük oranda karşılanmış görünüyor.

Ankara İlahiyat Fakültesi, Türkiye’deki bütün ilahiyatların ana rahmi gibidir. Diğer 23 ilahiyat fakültesinin neredeyse hepsinin dekanları Ankara mezunudur. Fakülte, Diyanet’te de önemli bir güce sahiptir. Aslına bakılırsa geçmişte Hüseyin Atay ve Mehmed Said Hatiboğlu etrafında kümelenen ilk “İslami modernistler” nesli, Batı’da fazla dikkat çekmemişti. Mehmet Paçacı, Ömer Özsoy, İlhami Güler ve Adil Çiftçi gibi ilahiyatçıların çevresinde oluşmaya başlayan ikinci nesil ise, Ankara’da yaşayan Katolik bir din adamı olan Felix Körner’in çalışmaları sayesinde gayet iyi tanındı.

Bu reformcu ilahiyatçıları tanımlamak için “Ankara Okulu” tabiri kullanıldı. Bu tabiri ilk kullanan, Kur’ân müfessiri Hüseyin Atay’dı. Şu anda emekli olan Atay, modern bir Müslüman olarak insanlar doğrudan Kur’ân’a gitmeli, dogmalar tarafından boğulmalarına izin verilmemeli, diyordu. Ona göre İslam hukuk bilginleri olarak da tanımlanan fukaha, uzun süre kendilerini Kur’an’ın önüne geçirerek yalnızca kendi sözlerine inanmış ve kendilerini kendi dönemlerinin gerçekleri ile alakası olmayan kitaplara mahkum etmişlerdi. Atay, kitaplarından birine şu başlığı koydu: “İslam’ı Yeniden Anlama”. Bu kitapta Atay, taklidin yaygınlığını ve akılcılığın reddedilmesini, Müslümanların “acı-nacak durumu”nun sorumlusu olarak gösteriyordu.

Atay, birçok Müslümanın doğal kabul ettikleri bir şeyi sorgulamaktaydı. Atay’a göre Kur’ân, sadece İslam’ı seçme özgürlüğüne değil, din özgürlüğüne de izin veriyordu. Ayrıca kendisi, ne Kur’ân’da ve ne de Hz. Muhammed’in Medine’deki toplumsal düzeninde, sonradan Hristiyanları ve Yahudileri “zimmi”¹¹ olarak Müslümanların altına yerleştiren uygulama için gösterilebilecek bir dayanak bulunmadığını söylüyordu. Kur’ân’ın yirmi dokuzuncu suresinin dokuzuncu ayetine dayandırılan “cizye”yi de gayrimüslimlerin kelle vergisi olarak değil, askerlikten muafiyetlerini sağlama bedeli olarak okumayı önermişti. Atay, erkek ve kadının Allah önünde tamamen eşit olduğu ve cennetin kapısının, Müslüman veya gayrimüslim her dürüst insana açık olduğunu iddia ediyordu. İbadetleri yerine getirmekten daha önemlisi, adaletli olmaktır. Atay’a göre her surenin bir “zaman penceresi” vardı ve her sure her topluma hitap edecek diye bir kural yoktu.

Doksanlı yıllardan beri ikinci bir nesil, Ankara Okulu’nun etki alanını genişletmektedir. Amaçları, Müslüman Orta Çağ ulemasının kapatarak yerine “Taklid” uygulamasını getirdikleri “İçtihat Kapısı”nı yeniden açmaktır. Bu tartışma esnasında onlar, İslam’daki en hassas soruları sormaya cüret ederler.

Müslümanlar için Kur’ân, büyük harflerle yazılan, doğru-
dan ve tabii ki de eşsiz olan Tanrı kelimidir. Hristiyanlıkta ise Tanrı kelamı insanlar tarafından yazıya dökülmüş bir öz olarak kabul edilir. Hristiyanlıkta tarihsel-eleştirel İncil tefsirleri teolojik alanda kendilerine yer bulabilmişlerdir, çünkü zaten tarihsel yazılar ve insani etkiler İncil’i oluşturan şeyler arasında kabul edilir. İslam ise onlara göre, Orta Çağ’ın başlarında içtihadın yok olmasıyla birlikte, bir kere formüle edilmiş geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalmış, yeni içtihatlarla kendini büyük oranda kapatmıştır.

¹¹ Ehl-i zimmet: İslam devletlerinde koruma altındaki halklara (Hristiyan ve Yahudiler) verilen isim. ÇN.

Hâlâ Müslüman ilahiyatçıların çoğu kendilerini, İslam dünyasının yaratıcı düşünürleri olmak yerine, geleneğin taşıyıcıları olarak görmekte ve böyle tanıtmaktadırlar. Ancak Ankara Okulu farklı bir şey yapmanın peşindedir. İslam bilimcisi Cizvit Felix Körner, Ankara Okulu üzerine yaptığı iki çalışmasında, Chicago Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olmuş Pakistanlı entelektüel Fazlur Rahman (1919-1988) ve Alman Filozof Hans-Georg Gadamer'in (1900-2002) bu reformcu ilahiyatçıların ikinci nesli üzerinde nasıl bir etki oluşturduklarını detaylarıyla ortaya koyar.

Fazlur Rahman, gelenekselleştirmenin, Kur'ân teolojisinin zenginliğini israf etmesine ve bu şekilde moderniteyle ilişkilendirilebilecek noktaların geri planda kalmasına hayıflanıyordu. Fazlur Rahman, Kur'ân'dan etik prensiplerin damıtılmasını ve damıtılan bu özün de her çağa uygun biçimde yeniden aşılmasını önermişti. Öte yandan Gadamer, Ankaralı İlahiyatçılara (Körner'in de bir çalışmasının başlığında dendiği gibi) "Eski Metni Yeni Bağlamda" okuyabilmek için yorumsal donanım sağlamıştı.

Genelde etkisi Balkanlar ve Orta Asya ile sınırlanmış olarak kalsa da Körner, Ankaralı İlahiyatçıların düşüncelerinin sadece Türkiye için değil, bütün İslam dünyası için önem arz ettiğine inanmakta. Körner'in çalışmalarından da anlaşılacağı gibi aslında İslami teoloji de gayet entelektüel ve sofistike bir dille tartışılabilmektedir. Sadece geçmişin bir tekrarından ibaret değildir. Ankara'da İngilizce eğitim veren ODTÜ gibi üniversitelerin çeşitli fakültelerinde konferanslar veren Körner, ilahiyatçıların çoğuyla da zaten bizzat tanışmıştır.

Körner'in tanıdıklarından birisi olan Ömer Özsoy şu anda Diyanet'in finanse ettiği Frankfurt am Main'deki bir vakıf kürsüsünde "İslam dini" dersleri vermekte. Bu kürsü Protestan Teolojisi Fakültesi'ne bağlı. Özsoy'a göre Kur'ân, bugünün sorularını yanıtlamak için insanın kolayca açabileceği bir metin değildir. O Kur'ân'ı, her şeyden üstün olan tanrısal sözlerin tarihsel bir

biçimi olarak tanımlar. Kur’ân’ın her suresi söylenmiş bir sözdür. Onu anlamak için, insanın metin dışı çerçeveyi de anlaması gerekir.

Ömer Özsoy, İlahiyatçı Nuriye Özsoy ile evlidir. Nuriye Özsoy önceleri arkadan bağlanan ve adına “sıkma baş” denilen tarzda bir türban takıyordu. Kendisini Müslüman feminist olarak tanımlamaya başladıktan sonra “Başörtüsüyle biz, erkeklerin bize ulaşmasını engelliyoruz.” şeklinde hissetmeye başladığını aktarıyor. Daha Türkiye’de iken başörtüsünü çıkarmış. Hatta daha sonraları Almanya’dayken, üzerinde hiç düşünmeden başörtüsü takan Türk kadınlarına kızmaya başlamış. İnançlı bir Müslüman olarak tecrübe etmek istediği manevi pratiğin yeni yollarını da denemekten geri durmamış, özellikle sağlık orucuna önem veriyor.

Bir başka kadın İlahiyatçı Esra Gözeler ise henüz Ankara’da öğrenciyken, diğer kız öğrenciler gibi başörtüsü üzerine peruk takmak zorunda kalmamış, çünkü zaten hiçbir zaman başörtüsü takmamış. Yine de özellikle İslami teolojiyle ilgilenmekten geri durmuyor, tıpkı Ankara’daki İlahiyat Fakültesinin dekanı olan din pedagogu Mualla Selçuk gibi. Esra Gözeler, lisansüstü eğitiminin ilk kısmını Ürdün’de tamamladı. Oradaki Müslüman erkekler, başörtüsü takmadığı için onu Müslüman olarak kabul etmeye yanaşmadılar. Bunu müteakiben eğitimine devam etmek için Roma’ya, bir Cizvit yüksekokulu olan Katolik Gregoryen Üniversitesi’ne gitti. Şimdi araştırmasını Katolik Kilisesi’nin İslam uzmanları ile dirsek temasında Ankara’da bitirmeye çalışıyor.

Esra Gözeler belki de ileride Türkiye’nin büyük kadın müfessirlerinden biri olacak. En ünlü bazı müfessirlerin gözde öğrencisi olarak gideceği yol zaten şimdiden kabataslak çizilmiş bulunuyor. Hocası Mehmet Paçacı 1959’da Bolu’da doğdu. Çalışmaları onu önce Ankara’dan Cidde’ye ve oradan da Manchester’a götürdü. Daha sonra Kuala Lumpur’da, Roma’da ve Bamberg’de araştırmalar yaptı ve ders verdi. Bugün Ankara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi'nde hocalığa devam ediyor. İslam teologları arasında Yahudilerin ve Hristiyanların kutsal kitaplarını orijinal dillerinden okuyabilen az sayıda insandan biri.

Paçacı, Kur'ân'ı anlamak için, İncil'le ve İncil'le ilgili geleneklerle ilgilendi. Ancak elbette Paçacı, İncil'in Kur'ân'ı etkilediğini iddia etmemektedir. Kur'ân ona göre daha çok, belirli bir geleneğin bir parçasıydı. Bir başka yerde Paçacı, Protestan teolog Johann Salomo Semler'in (1725-1791) tarihsel-eleştirel tefsirini tartışır. Paçacı'ya göre kelimelerin tarihselliği arkasında gizlenen etik-dinî prensipleri keşfetmek ve onları bugün için faydalanılabılır hâle getirmek gerekmektedir. Böylece Paçacı, tefsiri ve Kur'ân'ın bağımsız yorumu sonucu oluşacak "içtihad"ı aynı kefiye koymaktadır.

Paçacı'nın çıkış noktası, Kur'ân'ın prensiplerinin evrensel geçerlilik taşıdığı, ama Kur'ân'ın tarihsel bir çerçeve içerisinde açığa çıktığı ve somut tarihsel durumlara dayandığıdır. Paçacı bir keresinde şöyle yazmıştı: "Bir metni anlamak, o metni her an yeniden anlamak manasına gelir." Müfessir, kendi zamanının şekillendirdiği kimsedir. Dolayısıyla, Kur'ân'ın prensiplerinin uygulaması da, tarihsel durumun değiştiği ölçütte değişmek zorundadır.

Körner, Paçacı'nın Gadamer ve Fazlur Rahman'ın düşüncelerinden nasıl bir sentez geliştirdiğinin üstünde durur. Paçacı, Gadamer gibi, müfessirleri mekân ve zamandan oluşan bir koordinat sisteminde görmekte ve Fazlur Rahman ile birlikte Kur'ân'ın temelinde bulunan genel prensipleri keşfetmektedir. Sonuç olarak onlara göre Kur'ân, daha çok, etik bir el kitabıdır ve o zamanın direktifleri ile bugünün kaideleri ayırt edilmelidir. Zaten Paçacı, Batı'dan hayat bulan Kur'ân yorumlarıyla çok az uğraşmaktadır, bunun yerine İslam'ın kendi geleneğinden gelen kural koyucu gücünün yeniden yapılandırılmasını savunmaktadır.

Dolayısıyla ona göre Kur’ân, somut tarihsel bir durumda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden metin ve müfessir arasında bir mesafe bulunur. Artık her okuyucu bir başka anlayış getirmekte, bir başka tefsir geleneği içinde durmakta ve okuyucunun bu-günkü durumu başkalarından farklı olmaktadır. Bunun sonucu olarak ise tefsirler çeşitlenmektedir. Sadece Ankaralı ilahiyatçı-ların araştırmaları değil Türk İslam’ı da bünyesinde birçok fark-lılığı barındırır. Diyanet, büyük oranda uygulamaya yönelik bir pozisyona sahipken Ankaralı ilahiyatçılar yüksek entelektüel se-viyeye hitap ederler ve Batı’daki Hristiyan meslektaşlarıyla aynı metotları kullanırlar. Oysaki bu tartışmalar, müminlere ulaşma-da pek de etkili değildir. Onlara ulaşacak kişi ise, Fethullah Gülen isimli saygın bir hatip olacaktır.

Modern İslam’ın Hatibi Fethullah Gülen

Gülen, büyük nüfuzu olan karizmatik bir hatiptir. Fethullah Gülen, dindarlık terimini kamusal alana geri getirmiş ve modern İslam’ın vaizi hâline gelmiştir. Çok partili demokrasinin hayata geçmesiyle dinî hayat yeniden canlanmış ve İslami kurumlarla beraber kaybolan bir şey yeniden ortaya çıkmıştı. Bunlar ha-tiplerdi. Aslında kurumlar ortadan kalktığına dahi, içlerinde tasavvufun büyük yere sahip olduğu dinî oluşumlar yaşamaya devam etmişlerdi. Bunlar, birçok Türk için manevi cazibe mer-kezleriydi.

Fethullah Gülen, bu popüler hatiplerin en nüfuzlusudur. İn-sanları, modernite için inançlarını feda etmek zorunda kalmadan modernliğe götürmek istemektedir. Bu yüzden inancı ve inancın geleneklerini moderniteyle birleştirmeye çalışır. Gülen; kendisini, var olan düzene karşı gelen bir İslamcı olarak değil de siyasetin dışında kalan ve inananları doğru yola çağıran bir muhafazakâr olarak görür.

Türk İslam'ında hatipler, diğer İslami toplumlara göre daha fazla mana ifade ederler. Müslüman Türkler, Diyanet'in temsil ettiği yüksek İslam'a inanıyorlarsa da Türklerin çoğu hayatlarında, mutaassıplıktan uzak bir halk İslam'ını uygulamaktadırlar. Türklerin ataları Orta Asya'da Şamanizm'in takipçileri idiler. Şamanizm, hatiplerin yüksek önem taşıdığı bir dindi. Belki de bu yüzden Anadolu'ya doğru göç eden Türkler, ortodoks din âlimleri tarafından değil, dervişler tarafından Müslüman yapıldılar. Bugün de eğer İslam bu topraklarda yirminci yüzyılın ilk yarısında hâlâ hayatta kalmışsa, bunun için asıl olarak hatiplere teşekkür edilmelidir.

İslam farklı bölgelerde (Afganistan'da Afrika'da, Bosna'da Bangladeş'te, Pakistan'da Filistin'de) farklı şekillerde gelişti. Türk İslam'ı da kendine özgü bir yol takip edecekti. Daha önce Müslüman halka sahip hiçbir ülke seküler hukuku uygulamamış ve laik bir siyaset oluşturmamıştı. İslam dünyasının Mısır ve Cezayir gibi birkaç ülkesi dışında İslam, sömürge güçlerine karşı silahlı mücadele aracı bile olmamıştı.

Bu özel yol, Osmanlıların ve Türklerin Latin Hristiyan Avrupa ülkeleriyle, Katoliklerle ve Protestanlarla genellikle iyi ilişkiler geliştirmesini sağladı. Böylece Türkler onların modernliklerini kompleksiz bir biçimde kabul edebildiler. Müslüman Arapların tarihi ise bunun tam tersidir: Onlar, Ortodoks Hristiyanlarla barış içinde yaşadılar, ama Latin Hristiyanlar Arap ülkelerine önce Haçlılar olarak, sonra da sömürge güçleri olarak hiç rahat vermediler.

Çok tanınmış bir hatip olan Fethullah Gülen'in temelde üç hedefi vardır. İlk olarak Türk kültürü ve Batı medeniyeti ile uyumlu, modern bir İslam'ı insanlara tanıtmaktır. Bu tarz bir İslam'la Gülen, Türkiye'yi Avrupa içine yerleştirmek istemektedir. İkinci olarak Gülen, Türk İslam'ını güçlendirmeyi arzu etmektedir. Arap İslam'ı Sünnileri, Pers İslam'ı Şiileri meydana

getiren şeydir. Onların aksine Türklerin İslam’ı, çağdaş medeniyet ile de uyumlu olmalıdır. Üçüncü olarak Gülen, bir diyalog kampanyası yürütmektedir. Müslüman Türklerin önderliğinde İslam dışı dinlerin mensuplarıyla da diyaloga girmeyi teşvik eder. Gülen, Ortodoks Hristiyanların lideri olan Patrik I. Bartholomaios’u İstanbul Fener’deki makamında ziyaret eden ilk Türk dinî liderdi. Roma’da Papa II. Johannes Paul onu kabul etti. İstanbul’da Sefarad Yahudilerinin önderi olan Başhaham Eliyahu Bakshi Doron ile bir araya geldi.

Gülen İslam’ın yeni, halka yakın bir yorumunu geliştirdi. İnananların İslam’ı bireysel olarak yaşamaya odaklanmalarını ve İslami bir devlet düzeni peşinde koşmamalarını anlattı durdu. Çünkü Allah, insanı içinde yaşadığı devlet düzenine göre değil, kendi davranışlarına göre sınayacaktır. Gülen için, İslami kanunları uygulamak gibi siyasi sorunlar değil, ahlak ve eğitim gibi konular ön plandadır. Eğitim, modern bilime bağlanmalı; ahlak, davranışlara etik bir temel sağlamalıdır. Ancak bu ikisiyle donanmış modern insan, dünyayı organize edebilir ve kendi Müslüman kimliğini muhafaza edebilir. İşte bu noktada bir temel olarak din gereklidir. Gülen’e göre, bütün gelişmelerin ötesinde din, insanın hayatını şekillendiren en önemli enerji olmaya devam etmektedir. Din, insanların değerlerini şekillendirir ve her zaman yeni medeniyetler vücuda getirir. Medeniyet nehrinden Müslümanlar kendilerini mahrum bırakmamalıdır.

Gülen fosilleşmiş bir maneviyat anlayışı yerine, bütün öğretileri tamamlayan bir maneviyat geliştirmeye çalışır. Ona göre dindar adamın da çalışması gerekir ve Gülen insanlardan hayat boyu öğrenme ve faydalı olmaya odaklanmış bir çalışma etiği talep eder. Örnek olarak, Gülen çöplükte gül yetiştirmek zorunda kaldıklarında umudunu kesmeyenleri öncü olarak adlandırmaktadır. Yeni Anadolu’lu orta sınıfın etiği burada da ortaya çıkar. Gülen tüm bunlara, yani Ali Bulaç gibi Müslüman

entelektüellere ve Tayyip Erdoğan gibi Müslüman demokratlara zemin hazırlayan kişidir.

Zaman gazetesinde Mart 2004'te çıkan ve on bölüm hâlinde yayımlanan uzun bir röportajda Gülen şöyle diyor: "15 ya da 20 yıl önce, Müslümanlar demokrasiden bahsetmiyorlardı." Gerçekten de Türkiye'deki siyasi İslam'ın babası olan Erbakan, kendisine Avrupa'nın demokratik devletleri arasında değil, Mısır'ın İhvan-ı Müslimin'i tarafında yer biçmişti. O zamanlar entelektüel Bulaç da yönünü, AB'de demokrasi için ölçü hâline gelmiş olan "Kopenhag Kriterleri" olarak değil, erken İslam'ın devlet biçimi olarak belirlemişti. Bugün ise Bulaç da bu kriterleri kıstas olarak almaktadır.

Gülen, röportaja İslam'da demokrasi için bir engel olmadığını belirterek devam ediyordu. Ancak bir demokrasi, metafizik bir boyut da gerektirmekteydi ve İslam bunu sağlayabilirdi. Nasıl ki Hristiyan, Yahudi ve Budist demokratlar varsa, Müslüman demokratlar da olabilmeliydi. Ona göre İslam "toplumsal sözleşmeye" dayanan bir yönetim biçimi önermektedir ki bununla birlikte özgürce kullanılan oylar sayesinde insanların iradesi ortaya çıkabilecektir. Gülen'e göre insanlar, sorunlarını özgürce tartışabilmeli ve hükümetlerini özgürce seçebilmelilerdir. Bu yüzden demokrasiyi muhafaza eden en önemli unsurlardan birisi olan, herkesin aynı haklara sahip olması prensibi, son derece önemlidir. Hayatın dokunulmazlığı, düşünce ve inanç özgürlüğü, özel mülk edinme hakkı gibi haklar tartışmaya bile açılamazlar.

Gülen, İslam'ın ve demokrasinin uzlaşabileceğine dair hiçbir şüphe taşımamaktadır. Eğer insanlar barış içerisinde yaşarlarsa dünya, medeniyetler çatışmasını yaşamak zorunda kalmayacaktır. Küresel bir köy hâline gelmiş olan dünyada barış, ancak herkes insanlar arasındaki farkları insan varlığının değerli bir parçası olarak kabul eder ve hiç kimse kendi prensipleriyle uygunluk içinde yaşamaktan men edilmezse yaşanabilir.

Bu düşünce, Batı demokrasisiyle bir çatışmayı öngörmez. Eski dinamizmini ve ruhsallığını yeniden bulan, Müslümanlara yaratıcılıklarını ve toleranslarını geri kazandıran bu İslam’dan, Avrupa’nın korkmasına gerek yoktur. Gülen Mart 2004’teki röportajında İslam dünyası diye bir şey bilmediğini söylemişti. O sadece “Müslümanların üzerinde yaşadıkları yerler” diye bir şey bilmekteydi. Müslümanlar İslam’ı bireyler olarak yaşamışlar ve onu her zaman yeniden biçimlendirmişlerdi. Gülen, soyut bir İslam istememektedir. O, her zaman kendini yenileyen, her yerde, her çağın uygulamalarına açık olan bir İslam arzu etmektedir.

Kendisini fanatiklerin teröründen uzak tutan bir İslam’dır bu. Gülen, İslam adına konuşan diğer bütün dinî liderlerden daha keskin çizgilerle ve daha sık bir biçimde terörle arasına mesafe koymuştur. Mart 2004 röportajında İslam resmini kirleten Ladin’i “canavar” olarak adlandırmakta ve bu zararların tamir edilmesinin uzun sürmesinden korktuğunu anlatmaktadır. Terörist Cennet’e giremez. Gülen, Müslümanların çoğunluğunun yanlış suçlamalara maruz kalmasının sorumluluğunu, Müslümanların arasında yaşayan fanatiklere yüklemektedir. Onlara şöyle cevap verir: “Bizi dövenlere yumruk göstermeyecek, bizi rencide edenleri kötüleme-yeceğiz.” Çünkü tasavvuf; sevginin insanın en yüksek mükemmelliği olduğunu öğretir. Tasavvuf, sevgiyi ve toleransı öğretir; böylece insanı Allah’ı tanımaya sevk eder.

Gülen, Müslümanların içinden teröristlerin çıkmasında suçu eğitim sistemine yükler. Eğitim, insana bir duruş vermeli ve onun modern bilime güvenmesini sağlamalıdır. Belki de bu yüzden Fethullah Gülen Hareketi en başta bir eğitim hareketidir. Ona yakın olan yatırımcılar, Türkiye’de ve yurt dışında 150’den fazla okul kurdular. Öğretim planları moderndir ve verdikleri eğitimin ağırlık merkezi doğa bilimleri ve yabancı dil üzerinedir. Bu okullar, uzun zamandır Türkiye’nin en iyi okulları arasındadırlar. Mezunları üniversiteye giriş sınavlarında hep ilk sıralarda

yer almaktadırlar. Okullar, diğer bütün okullar gibi, müfettişlerin düzenli aralıklarla kontrol ettiği yerlerdir ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıdırlar. Ancak kuruluşları ve desteklenmeleri, bağımsız Türklerce hayata geçirilen kuruluşlar tarafından yapılmaktadır.

Yeni bir okulun kurulması şu şekilde gerçekleşir: Gülen'e yakın olan ve ondan etkilenmiş bulunan bir yatırımcı, onu ziyaret eder ve ona "Hocaefendi" diye hitap eder, hayatına yeni bir anlam verdiği için ona teşekkür eder. Şimdi de o, üstadı için bir şeyler yapmak istemektedir ve Hoca, ona Türkiye'nin kendisinin söyleyeceği bir yerine okul kurmasını rica eder. Bu yolda ona yardımcı olabilecek birkaç da isim önerir. Yatırımcı fikirden hoşlanır ve işe koyulur. İki yıl sonra geri döner, Hocaefendi'yi yeni okuldan haberdar eder ve ondan yeni bir vazife ister. Bu sefer Hocaefendi onu muhtemelen Türkmenistan'da ya da kara Afrika'da, yeni bir okul kurması için teşvik eder.

Mütevazı bir kütüphane dışında, Gülen'in şahsi mülkü yoktur. Hiçbir okulun üzerinde ismi gözükmmez. Ancak bu bağlantılar sayesinde fikirleri yayılır. Ona yakın olan bağımsız yatırımcılar; şirketler, "Bank Asya" gibi bankalar, *Zaman* gibi gazete ve *Samanyolu* gibi televizyon kanalları kurmaktadır. Bu bağları sistematik olarak araştıran ilk kişi Bochumlu İslam bilimcisi Bekim Agai idi.

İnsanların refahını artırmak için bilime müracaatı teşvik eden, değerleri koruyan ve toleransı savunan Gülen, aslında başka bir büyük hatip olan Said-i Nursi'nin ayak izlerini takip etmektedir. Said-i Nursi, Anadolu'da irşat hizmetinde ya da sürgünlerde geçirdiği fırtınalı bir hayattan sonra 1960'ta Urfa'da vefat etmişti. Yine de o, sadece İslam'ın değil, aynı zamanda modern bilimlerin de öğrenilmesinin lehine vaazlar vermekten hiç vazgeçmedi. O, Müslümanların da gelişmeye katılmalarını istiyordu. Devlet ve din ayrımını hiç tartışmadı. Buna rağmen

devlet eliti onu, kentli ve laik Atatürk’ün antitezi olan Müslüman-Anadolulu “ötekilerin” temsilcisi olarak gördü.

Kemalistler, doğum gününün Atatürk’ün ölüm günü olan 10 Kasım 1938 olduğu belirtilen Gülen’le de anlaşılamazlar. Gülen bu sebepten ve uzun süren sağlık problemlerinden dolayı doksanlı yılların sonundan itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşamaktadır. Gülen’in hocalarından birisi de Nursi’nin talebelerindedir ve Gülen de vaazlarında bazen ona atıf yapmaktadır. Nursi, kendi takipçilerine yüz yüze ders vermişti. O zamandan beri teknik imkânlar değişti, Gülen hareketi de şahsi sohbetler için fazlaca büyüdü. Bu yüzden vaazları önce kasetler, sonra da televizyon ve gazeteler vasıtasıyla yayıldı.

Erzurum civarında büyümüş olan Gülen, ilkokuldan sonra okula devam etmedi. Bilgisini, kendi kendini eğiterek kazandı. 1958’den 1981’e kadar Diyanet’te vaizdi. Kamu hizmetinden ayrılmasından sonra yaşamaya ve vaaz vermeye İzmir’de devam etti. Dinleyicileri arasında kendisini seksenli yıllarda güvenlik güçlerinin eline düşmekten kurtaran Turgut Özal da bulunuyordu. Doksanlı yılların ortalarında, bazı burjuva siyasetçiler onu Erbakan’ın “Refah Partisi”ne bir alternatif olarak sunmayı denemişlerdi.

Eğer Erdoğan “zenci Türkler”in siyasetçisi ise Gülen de onların hatibiydi. Böylece o, Türkiye’nin en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri hâline geldi. Kullandığı araç sözdür. Vaazlarının ana eksenini ise Türkiye’nin ilerlemesini sağlayacak ve Avrupa ile de barış içinde yaşayacak bir İslam anlayışıdır.

Yeni Elitin Siyaseti

AB Üyeliği

Avrupa'yı, gelecek on yılda, içeride ve dışarıda İslam'la nasıl baş edileceği konusu kadar meşgul edecek başka bir konu olmayacak. Kıtayı dışarıdan, Kafkaslardan gelen, yakın Doğu üzerinden Atlantik'e ulaşan ve İslam dünyasının içinden geçen bir kriz yumağı çevirmiş bulunmakta. Avrupa petrolünü oradan elde ediyor, Avrupa'nın istemediği fakir göçmenler oradan geliyor, terörist güçler İslam dünyası gibi Avrupa'yı da oradan tehdit ediyor. Ayrıca Avrupa'nın içinde hiçbir demografik grup Müslümanlar kadar hızlı büyümektedir. İslam, Avrupa'ya geleli uzun zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ bir Avrupa dini değildir ve İslam'ın hâlâ Avrupa'nın toplum düzeni ve değerleriyle uzlaşabilir olduğu pek çoklarıncı kabul edilmemektedir.

Kuzey Amerika'da, orada yaşayan Müslümanlara özgü modern bir İslam gelişmeye yüz tutmuş bulunuyor. Avrupa'da henüz böyle bir şey yok. Oysaki Avrupa da, Batı medeniyetinin kazanımlarını sorgulamayan bir İslam'ın gelişmesini teşvik etmek zorunda. Bu zorunluluk, AB kapısını zorlayan Türkiye'nin büyük şansdır ve tabii Türkiye'deki İslam da aynı şekilde Avrupa için bir şanstır. Çünkü Türkiye, Müslüman dünyanın uzun soluklu bir parlamenter demokrasiye sahip olan tek ülkesidir. Türkiye Avrupa'nın dışında, güneyde ve Akdeniz'in kuzey kıyılarında bulunmaktadır. Bu ara bölge, Avrupa'nın güvenliği üzerinde büyük etki sahibi olacağı düşünölen bir alanı kapsamaktadır.

Avrupa’nın, coğrafi konumundan dolayı da Türkiye’ye ihtiyacı vardır. Afganistan ve Bosna, Kosova ve Lübnan’daki uluslar arası barış operasyonlarında Türklerin işbirliğinin gösterdiği gibi, Türkiye NATO’nun ikinci büyük ordusu olarak güvenilir bir barış sağlayıcısıdır. Batı, teröre karşı savaşı tek başına kazanamaz. Askeri ve gizli servis operasyonlarının yanı sıra terörist üreten ortamı kurutan bir siyasete de sahip olunmalıdır. Teröre karşı olan savaş, ancak eğer Batı, demokrat ve ılımlı Müslümanlarla beraber çalışırsa ve eğer daha çok Müslüman, İslam ve demokrasinin uzlaşabilir olduğunu anlarsa kazanılabilir. Müslümanlar adına mümkün olan şeyler için Türkiye, parlak bir örnektir.

Avrupa’nın Orta Doğu’daki çatışma bölgesine zaten doğrudan bir sınırı olacaktır. Her olayda bölgedeki gelişmelerin Avrupa’nın istikrar ve güvenliğine etkisi vardır. Soru, bu sınırın nereden geçeceği: Trakya’dan mı yoksa Mezopotamya’dan mı? Avrupa bu sınırı Trakya’da, Yunanistan ve Türkiye arasına çekerse, kıta kapısının önündeki güvenlik sorunlarından hiçbirisini çözüme ulaştırmış olmayacaktır. Eğer Avrupa Türkiye’yi de içine alırsa AB, Orta Doğu’nun petrol kuyularına ulaşacak ve Avrupa için anlamı artan bir bölgeye kontrolünü yayacaktır. Bu bölgeden çekilirse Avrupa, sorumluluğu yeniden sadece Amerika’ya bırakmış olacaktır. Silahlar konuşurken, şu anda Avrupa’nın söyleyebileceği çok az şey bulunuyor. Oysaki savaşların sonuçları doğrudan Avrupa’yı ilgilendiriyor, çünkü Akdeniz’in güneyindeki insanlar kriz bölgelerinden Avrupa’ya doğru göç ediyorlar.

AB bir devlet değildir. Bu, Türkiye’nin katılmasını mümkün hâle getiren bir başka gerçek. Devletler nihayetinde gelişmelerinin sonundadırlar. Ancak AB çok hızlı değişmektedir. Ekonomik birleşme –tek piyasa ve euro– Avrupa Projesini içten değiştirdi. Siyasi değişimler, dışarıdan yeni genişleme dalgalarının gelişine sebep oldu. Geçmiş yıllarda yaşanan her genişleme

dalgası Avrupa Projesini değiştirmiştir. 1973'te, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ekonomik alanının üstünlüğünü kabul eden Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması ölkelerine Büyük Britanya, Danimarka ve İrlanda dahil olmuştu. Seksenli yıllarda Avrupa Topluluğu, askeri diktatörlükten gelen ve ekonomileri zayıf genç demokrasiler olan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'i de içerecek şekilde genişlemişti. AB, onların demokrasilerine para kaynağı sağladı ve ekonomilerini modernleştirdi. 1995'te, Soğuk Savaş zamanının tarafsızları yeni dalgaya eklendi. 2004 ve 2007'deki iki katılım dalgası ise kısmen totalitarizmin derin yaralarını taşıyan 12 yeni üyenin katılımıyla sonuçlandı. Avrupa'nın gelişmesinin devam etmesi için bütün bu itici güçler dışarıdan geldi. İşte bu yüzden sıradaki büyük meydan okuma olan İslam'a, Avrupa'nın bir cevap bulması şart.

Her on yılda ve her genişleme dalgasında Avrupa, katılımı kendini yeniden oluşturdu. Payda ise ortak kaldı: "Pax Europaea" yani barış, demokrasi ve zenginlik alanı olarak Avrupa. Küreselleşme çağında Avrupa'nın davetkâr genişlemesi anlamını kaybetmekte. Çünkü büyüyen sadece AB değil. Büyüme hep beraber gerçekleşiyor. Bütün üyeler için eşit hız isteği tempoyu kayda değer biçimde sınırlayacaktı, değişik hızlar ve eşitmerkezli krizler çoktan bir gerçeklik hâline dönüştü. Bu yüzden Avrupa kendisini, geçmişin ulus devlet idealinden uzaklaştırmış ve bir 'ulusların devleti' geleceğine yöneltmiştir. AB yönünü, sadece serbest bağlarla birbirine bağlanan bir Avrupa İmparatorluğu'na yani büyük çok uluslu devletlere geri dönüşe çevirmiş gibi görünüyor. Barış ve zenginlik getirmek, terörle savaşmak, enerji akışını güvence altına almak, ortak bir dış politika ve güvenlik siyasetine sahip olmak bu yönelin merkezinde yer alır.

Avrupa'nın bu düzeninde Türkiye'ye de yer vardır. Türkiye, Avrupa'nın kültür çeşitliliğini yansıtacak ve Avrupa'nın

“kültürel mirasının” da değişim hâlinde olduğunu gösterecektir. Üstelik Avrupa’nın değerleri sadece Avrupalılara özgü değerler değildir. İnsanların haysiyeti sadece Avrupa’da değil, her yerde dokunulmaz olmalıdır. Kıta, tek bir kaynaktan beslenmiş de değildir. Bir ülkeden engizisyon gelir, bir diğerinden Reform, bir başkasından Rönesans; bir tanesinden endüstri devrimi, diğerinden komünist devrim... Bunların hepsi Avrupa’dır.

Peki, Türkiye coğrafi olarak Avrupa’ya ait midir? Ne kültür ne de tabiat Avrupa ve Asya arasına kesin bir sınır çeker. Mesela Anadolu denilen Küçük Asya Helenistik Dünyanın bir parçasıydı. Avrupa’nın bugünkü sınırları rastlantısaldir. Bu sınırlar yüzyıllar boyu kıtanın doğusunda ve güneydoğusunda hep yeniden çizilmişti. Mesela ben bu satırları yazarken İstanbul’un Avrupa tarafında olan çalışma odamdan Asya’ya bakıyorum ve bakışlarım hâlâ aynı şehrin içinde kalıyor.

Eğer Antik Çağ, Avrupa’nın yapı taşlarından biriye, Anadolu bu zamanın merkezindedir. Antik Çağ Akdeniz’in çevresinde ve Türkiye’nin batısında ve güneyinde yaşandı. Herodot, tarihi Halikarnas’ta yazdı; Thales, Milet’te ders verdi, Büyük İskender başkentini Truva’ya kurmak istedi. İyonyalılar ve Aioliler, Bergama ve Efes, Tarsuslu Paulus ve Myralı¹² Nikolaus, eski Hristiyanların evrensel Hristiyanlık konseyi... Anadolu olmaksızın Batı kültürü çok fakir kalırdı.

1856’daki Paris Barış Konferansı Kırım Savaşı’nı bitirdi ve yeni bir çağ açtı. Barış antlaşmasınının 7. Maddesi Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’nın kamusal haklarına katılımını garanti altına alıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı güçlerin ittifakına katılmıştı ve bu da Osmanlı reform sürecine güçlü bir ivme kazandırmıştı. O andan itibaren Avrupa ve Batı, Türk elitinin yöneldiği nokta oldu. Türk elitler, modernleşmeyle

¹² Antalya’da, Demre ovası yakınlarında antik bir kent. ÇN.

Avrupalılaşmayı bir tuttular, kanunlarında ve devlette reform yaptılar, Batı'yı takip ettiler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk meyve, 1963'te Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından imzalanan bir ortaklık anlaşmasıydı. Bu anlaşma Türkiye'ye üyelik sözü veriyordu. 1974'te Başbakan Ecevit, Brüksel'in iştirak müzakerelerine katılma teklifini reddetti. Askeri diktatörlükten daha yeni kurtulmuş olan Yunanistan, bu teklifi kabul etti ve 1981'den beri de AB'ye üyedir. Avrupa, birleşmesini tamamlarken Türkiye bunun dışında kaldı. Durmayan siyasi iç çatışmalar ülkeyi nefessiz bıraktı. 1963'ten 1999'a kadar Türkiye'deki toplumsal bağ, içinden yeni bir reform hareketi çıkaracak kadar güçlü değildi. Böylece yıllar geçti, bu yıllarda Avrupa büyüdü ve Türkiye ile arasındaki makas daha da açıldı.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Türkiye'ye 1963'te söz verdiği ve bütün teknik şartlar sağlandıktan sonra sonunda 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile de pek bir şey değişmedi. Ticaret çeşitlendi ama Gümrük Birliği bir üyelik perspektifi sunmuyordu. Bu yüzden AB, ekonomik krizleri engelleyen ve Güneydoğudaki iç savaş ve siyasi İslam'ın yükselmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan gerginlikler gibi siyasi çatışmaları çözebilecek bir çıpa olamadı. Bundan -ve de 2004'teki genişleme dalgasından- çıkarılacak ders, AB'nin, ancak bir ülkeye gözle görülür bir üyelik teklifinde bulunursa kayda değer değişimlere ve reformlara sebep olabildiğidir.

Türkiye'ye de beklenen canlanma, 1999'daki AB hükümet ve devlet liderlerinin zirve toplantısında Türkiye'nin resmi olarak aday statüsüyle ödüllendirilmesiyle geldi. Bu, bütün muhalefete rağmen reform sürecini uygulamak, siyasi düzeni demokratikleştirmek ve ekonomiyi liberal hâle getirmeye devam etmek için bulunmaz bir teşvikti. 1999'da mevcut hükümet bu reformları hazırladı. Bu hükümetin iki büyük partisi, Başbakan

Ecevit’in “Demokratik Sol Parti”si (DSP) ve onun yardımcısı olan Bahçeli’nin “Milliyetçi Hareket Partisi” (MHP), o zamana kadar AB’den şüphe edenler kadrosuna dahildiler. Ama Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri AB’nin Türk destekçilerinin seslerini yükseltmelerine sebep oldu. Çünkü Türklerin çoğu, ülkenin kusurlarının düzeltilebilmesi için dış teşviklere ve AB gibi bir çıpaya ihtiyacı olduğunu fark etmişti.

Yine de Ecevit’in koalisyon hükümeti yeni katılım perspektifi için sıkı çalıştı. Sonunda Mart 2001’de hükümet “Milli Program”ı hazırladı ve bununla AB’nin katılım ortaklığı teklifini cevaplamış oldu. AB Türkiye’ye, Türkiye’nin Avrupa’da yeri olduğu sinyalinin vermişti, ama şu anki anayasasıyla bu mümkün değildi. Gerçi Türk hükümeti “Milli Program”ında Kürt sorununa ve ordunun pozisyonuna dair somut reform vaatlerinden kaçındı, ama yine de bu programla Türkiye, dış politikası da dahil daha öngörülebilir bir ülke haline gelecekti. Artık Türkiye sadece bir Avrupa vizyonu almıyor, aynı zamanda bunun üstünde çalışıyordu.

Kasım 2002’de AK Parti’nin dizginleri ele almasıyla, Türkiye reform temposuna hız verdi. Bütün partilerin arasından, liderleri siyasal İslam kökeninden gelen bir parti, Türkiye’yi Avrupa’ya önceki bütün partilerden –yani Avrupa tarzı modernliğe sözde bağlılık gösteren partilerden– daha yakın bir noktaya taşıdı. Reformlar, Kemalist elitin daha terk etmeye hazır olmadığı geleneksel devlet anlayışını artan şekilde sorgulamaktaydı. Maalesef bir süre sonra AK Parti’nin reformcu ruhu yorulacak, içeride de reformlara karşı muhalefet artacaktı.

Gene de AB süreci, eski İslamcılarını demokratikleştirmeye devam etti. Kemalist rakipler ise bu Avrupalılaşmaya, Kürt meselesi ve “irtica” korkusu gibi Türkiye’ye has özel durumlara referans vererek mesafeli yaklaşıyorlardı. AK Parti, reformları zorladıkça solun CHP gibi eski partileri giderek “savunmacı

milliyetçiler” hâline gelmeye başladılar. Siyaset bilimci Ziya Öniş’in gözlemine göre, böylece Türkiye’deki politik rekabet “muhafazakâr küreselleştiriciler” ve bu “savunmacı milliyetçiler” arasında oluşan ikili bir kutup arasında sıkıştı kaldı.

AB, AK Parti hükümetinin reformlarını, 3 Ekim 2005’te katılım müzakerelerini başlatarak ödüllendirdi. Bunu sağlayan şartlar, Türkiye’nin iki Kopenhag kriterini de (demokrasi, insan hakları ve azınlıkların korunması gibi hakların uygulanması) yerine getirmiş olmasıydı. Müzakerelerin hızı artık katılım kriterlerinin Türkiye’de uygulanmasına bağlıydı.

“Katılım müzakereleri” tabiri yanlış anlaşılabilir. Çünkü aslında hiçbir şey müzakere edilmez. Süreç boyunca AB toplamda 35 müzakere başlığı açar. Türk delegasyonu belirli bir başlığın gereklerinin tamamlandığını göstermek için Brüksel’e gider. Daha sonra komisyon bu başlığı kapatır. Eğer Türkiye AB’nin prensiplerine karşı “ciddi biçimde ve kalıcı” bir hata işlerse komisyon, müzakereleri askıya alma yetkisine sahiptir. Her yıl sonbaharda AB Komisyonu’nun “ilerleme raporu”, Türkiye’ye geldiği noktayı ve var olan eksikliklerini hatırlatır. Bu zamana kadar komisyon bu eksikliklerin özellikle düşünce özgürlüğü, Kürt sorunu, kadınların durumu ve gayrimüslim azınlıklar konularında olduğuna karar verdi.

Türkiye, son zamanlarda dile getirilen “imtiyazlı ortaklık” teklifini tam üyeliğe bir alternatif olarak kabul etmek istemiyor. Bir açıdan, ikili ilişkilerin durumu zaten bir imtiyazlı ortaklık me-sabesinde, çünkü AB başka hiçbir ülkeyle bu kadar yakın ilişki kurmamıştır. Üstelik “imtiyazlı ortaklık” teklifi Türklerin kulaklarında çok negatif tınılar bırakmakta. Bilindiği gibi Avrupalı büyük güçlere tanınan “ticari imtiyaz”lar, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasında rol oynayan önemli sebeplerden biriydi.

Avrupa için önem arz eden bir bölgede yer alan Türkiye, Kıbrıs ve Ermenistan dışında bütün komşularıyla ilişkilerini

normalleştirdi. Türkiye Orta Doğu’da hiç olmadığı kadar bir ağırlığa sahip bugün. Yine de AB’nin Aralık 2006’daki zirve toplantısında Türkiye, Gümrük Birliği Anlaşması’nın uygulamasını yeni AB üyesi ülkelerin hepsine genişletmediği için sekiz müzakere başlığının dondurulması kararına varıldı. Somut olarak sorun, Türkiye’nin limanlarını Kıbrıs Rumlarının gemilerine ve havaalanlarını da uçaklarına açmayı reddetmesidir.

Türkiye’deki devlet politikası, Kuzey Kıbrıs’a anavatanın gözbebeği gibi bakılması ve adanın şu anki bölünmesini tanımayan tüm çözüm önerilerinin ısrarla reddedilmesi üzerine kuruluydu. Erdoğan hükümeti bu politikadan vazgeçti ve adanın tekrar birleşmesini destekledi. 2004’ün ilkbaharında adanın birleşmesi, eskiden olduğu gibi Kıbrıs Türkleri yüzünden değil, bu sefer Kıbrıs Rumları yüzünden başarısız oldu. Birleşmiş Milletler’in planını oylarıyla onlar reddetti. Bunun üzerine AB, Kıbrıs Türklerine, üzerlerindeki ticaret ambargosunu kaldırmaya söz verdi, ama şimdiye kadar sözünde durmadı. Ticaret ambargosu kaldırılmadığı ve Kuzey Kıbrıs izole kaldığı sürece, Ankara’da hiçbir hükümet deniz ve hava limanlarını Kıbrıs Rumlarına açamaz. Bu küçük ada, Türkiye’nin Avrupa yolundaki en büyük engeldir. AB’deki Türkiye karşıtları, Kıbrıslı Rum birleşme karşıtlarının yardımıyla bu kozu kullanabilir ve Türkiye’ye karşı bir savunma hattı kurabilirler.

Gene de Türkiye tam üyelik için çabalıyor. Bunun bir nedeni de AB’nin yerine koyacak başka gerçekçi bir alternatifi olmamasıdır. Tek başına bir bölgesel güç olarak Türkiye fazla zayıftır, Rusya bir Karadeniz ilişkisine bağlanmaz ve İslami bir devletler ittifakı içinde yer almak da pek mümkün değildir, çünkü Türkiye kendisini Avrupalı bir ülke olarak görmektedir. Ordunun bir kısmı Putin’in oluşturduğu otoriter Rusya’ya sempati duyduğunu gizlemiyor. Irak savaşı, Amerikan askerlerinin Irak’a geçişlerini engelleyen Türkiye’yi ABD’den soğuttu ve Avrupa’ya

daha da yaklaştırdı. Pentagon'un bölgedeki otoriter davranışları Türk ordusunu rahatsız ediyordu ve bu durumu, birkaç yıl boyunca ayrılıkçı Kürtleri takip etmek için Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyon yapamayacakları için kerhen kabulleniyorlardı. Bu nedenle, Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök (2002 - 2006) zamanında yüzlerini mecburen Avrupa'ya döndüler. İlk defa 2007'nin sonunda Amerika, Türk ordusunun Kuzey Irak'taki PKK kamplarına operasyon yapmasına göz yumdu. Ordu yüz bin askeri sınırda konuşlandırmış ve artık Amerika'nın onayını beklemek istemediğini Washington'un anlamasını sağlamıştı. Irak'ta başka bir cephenin daha açılmasından korkan Washington buna boyun eğdi. Türk ordusu, siyasetçilerin çoğunluğuyla mutabakat halinde, özerk Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin bağımsızlaşmasına yönelik adımları engellemek istemekteydi. Aslında ordunun yeniden itibar kazanabileceği ve kamusal tartışmaları yönlendirebileceği bir alana ihtiyacı vardı. Gerçekten de bu tartışmalar esnasında AB ve reform gündemi bir süreliğine rafa kaldırılmış oldu.

AB perspektifi Türkiye'de, ülkenin 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasından beri tecrübe etmediği ve başka hiçbir itici gücün sağlayamayacağı bir fikir birliği oluşturdu. Her grup, hedeflerini AB çatısı altında gerçekleştirilebilir olarak gördü. Dindar Müslümanlar, AB'nin, toplumun Müslüman karakterinin seküler bir düzende korunması için bir garanti sağladığını fark ettiler. Kemalistler, Avrupa Birliği mevzuatının, korkulan Şariat tehlikesini imkânsız kıldığını ve Türkiye'yi Batı'ya sıkıca bağladığını fark ettiler. AB'ye katılımı genellikle destekleyen Kürtler, süreç sayesinde bir kültürel özerkliğe kavuşmayı ümit etmekte ve milliyetçiler de Türkiye'nin toprak bütünlüğünün AB üyeliği sayesinde garanti altına alınacağını farkında görünmektedirler.

Komşuları, Türkiye'de neler olup bittiğini büyük bir dikkatle izliyor. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Atatürk'ün

Türkiye’sini model olarak sadece İran Şahı Pehlevi ve Tunuslu Burgiba takip etmişti. Ancak şimdi Erdoğan’ın yönetiminde yapılanlar, Orta Doğu’da büyük kitlelerin gönlünü kazanmakta. 11 Eylül 2001’deki terörist saldırılar, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki bir diyalogun gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur. Bu sayede Türkiye, bu yeni vizyonuyl, Batı’da da müttefikler elde etmeye başlamıştır

Orta Doğu’daki Dış Politika

İki köprü, Boğaz’ın üstüne birer gümüş çizgi gibi durur. Köprülerin bir ayağı Avrupa’da, diğeri Anadolu’dadır. Türkiye de, kültürlerin kendisi üzerinden iletişim kurabildiği bir köprü olmak istemektedir. Ama tek başına bir köprü yeterli değildir. Köprünün üzerinde şeritler de olmalıdır. On yıl kadar önce Orta Doğu’ya giden yol kapalıydı. Araplar modern Türkiye ile ilgilenmiyordu. Osmanlıyı bir sömürge gücü olarak görüyorlardı. Ayrıca neden Avrupa’nın insan hakları ve demokrasideki eksiklikler yüzünden soğuk baktığı bir ülkeyi kendilerine model olarak alacaklardı ki? Daha da önemlisi, Atatürk’ün Arapça alfabeyi Latin alfabesiyle değiştirmesi ve böylece Türkiye’nin Arap/İslam kültürüyle olan ilişkisini budaması, iki taraf arasındaki irtibatı koparmıştı. İki taraf da artık birbiriyle ilgilenmiyordu. Kemalist Türkiye, Arap dünyasına sırtını dönmüştü. Nasır döneminde yazan Mısırlı entelektüel Chaled Muhammad Chaled mesela, Arapların hislerini, “Tiran” ve “Turan” terimlerini etimolojik olarak neredeyse aynı göstererek ortaya koymuştu.

Yeni yüzyılın başından beri bu köprü tekrar kullanıma açık bulunuyor. Türkiye bir taraftan AB’yi zorlamakta, diğeri taraftan da Arap dünyasıyla, Cumhuriyet’in kuruluşundan beri hiç olmadığı kadar iyi ilişkiler kurmaktadır. Türk diplomasisinde bazı şeyler değişmiştir. Başbakan Erdoğan’ın yönetiminde dış politika

artık, bir bölgedeki iyi ilişkilerin bir diğesinde kötü ilişkilere sebep olacağı şeklindeki bir varsayım üzerine bina edilmemektedir. Tam aksine, dış politika, bütün katılımcıların menfaatine bir araç hâline gelmiş gibi görünüyor. Buna kazan-kazan siyaseti denilmekte.

Türkiye'nin dış politikacıları, eğer köprü iki tarafa da yoğun biçimde işlerse, ancak o zaman ülkenin bölge için anlamının artacağını fark ettiler. AB için Türkiye, Orta Doğu'daki kriz bölgelerinde etkisi ne kadar büyükse o kadar yararlı bir ülkedir. Öbür taraftan bu kriz bölgesindeki devletler ve toplumlar Türkiye'yi, Avrupa'da ve dünyada ne kadar dinleyici bulursa o kadar ciddiye alırlar. Orta Doğu'ya ışık saçmayan bir Türkiye, Avrupa için az bir şey ifade eder ve sadece Avrupa'nın kapısına odaklanmış bir Türkiye, Müslüman Araplar için bir örnek olamaz.

Türkiye bu seviyeye ancak son zamanlarda ulaştı. Tayyip Erdoğan'ın yükselişinden beri Araplar aniden Türkiye'de olan bitenle ilgilenmeye başladılar. Erdoğan, Türkiye'nin bir model olmak istemediğini ısrarla belirtse de siyasal podyumda Mısır'ın, Lübnan'ın ve Malezya'nın Müslüman başbakanlarının yanlarına oturmaktadır. 22 Mayıs 2006'da Mısır'ın tatil kenti olan Şarm el-Şeyh'te gerçekleşen "Dünya Ekonomi Forumu" buluşmasının yıldızı Erdoğan'dı. Hayır, diye akıllıca tekrarladı Erdoğan, Türkiye bu ülkeler için bir model değildi. Ama Müslümanların yapabilecekleri için bir modeldi. Karşısındaki karışık dinleyici topluluğu, sorularını özellikle Erdoğan'a yöneltmekteydi. Böylece, yöneticilerini dolaylı olarak eleştirmekteydiler. İhvan-ı Müslimin ile olan gerginlikleri azaltmak için Mısır rejimine ne önerdiği, Suriye'de siyasi bir iç diyalog için herhangi bir şans görüp görmediği, Ahmedinecad ile en son ne üzerinde tartıştığı sorulmaktaydı. Erdoğan ise her zaman Arap dinleyicilerine, günümüzün sorunlarını çözebilmek için diyalog ve müzakerenin yegâne vasıta olduğunu söylemektedir.

Arap dünyası, Erdoğan’ı Müslüman inançlarıyla demokrasiyi beraber götürün bir modern Müslüman demokrat olarak görmekte ve onun yardımını talep etmektedir. Öbür taraftan Batı dünyasının liderleri, ister Amerikan başkanı olsun ister Almanya başbakanı, Batı’nın siyasetçilerinin konuşmadığı insanlarla Erdoğan’ın konuşmasını arzu ederler. Ona, sözü dinlenildiği ve Türkiye AB’nin anlayışıyla uyumlu bir dış politika izlediği için güvenirlere. Türkiye de müzakerelere ve diyaloga inanmakta, askeri müdahaleleri en son araç olarak görmektedir. Türkiye iyi niyetli amaçları olan bir bölgesel “yumuşak güç” hâline gelmiştir. AB gibi Türkiye de bölgede barışı ve istikrarı istemekte, Filistin sorununun çözümüne katkı sağlamayı, Irak’ın bölünmesini ve İran’ın atom bombasına ulaşmasını engellemeyi arzu etmektedir.

Türkiye de, Orta Doğu da değişiyor. Geçmişin yol göstericileri artık işe yaramaz hâle geldiler. Arapların birçoğu için Türkiye, artık gerilemelerinden sorumlu tuttıkları Osmanlı boyunduruğunun varisi değil. Türkiye, Arap dünyasıyla ilişkisini kesen 1930’ların Cumhuriyeti de değil artık. Üstelik Sünni Arapların, güçlenen Şii İran’a karşı bir dengeleyici güç olarak Türkiye’ye ihtiyaçları var. Kısaca, Arap dünyasındaki algı büyük oranda değişmiş bulunuyor.

Ancak Arapların nezdinde dönüm noktası 1 Mart 2003 tarihidir. O gün TBMM, Amerikan askerlerinin Kuzey Irak’a geçmelerine izin veren öneriyi reddetti. Amerikalıların da daha sonraları anladıkları gibi, ikinci bir cephenin açılmasıyla isyancıların önünü kesebilirlerdi. Amerika, Türkiye ile birlikte olarak Türkiyesiz olmaya nazaran daha çok şey elde edebileceğini dolaylı yoldan bir kez daha fark edecekti. Araplar ise şaşırmışlardı. Onların otoriter hükümetleri Amerikalılara boyun eğmiş, demokratik Türkiye ise meydan okumuştur. Türklerin doğru, kendilerinin yanlış yaptığı şey neydi? Bu, demokrasinin gerekliliği konusunda iyi bir dersti.

Arap haber kanalları *El-Cezire* ve *El-Arabiyye*, özellikle Erdoğan'ın yükselişi, reform yılları, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve ekonomik iyileşmesi üzerine dosyalar hazırladı. Şu anda *El-Cezire* İstanbul ve Ankara'da iki stüdyodan yayın yapmakta. Otoriter rejimler, Türkiye'deki bu gelişmeleri kendi varlıkları için bir tehlike olarak algılıyorlar. Çünkü Türkiye, Arap devletlerinde de yaklaşan şeyi gerçekleştirmektedir: İçeriden ve kendi gücüyle otoriter bir ideolojiyi temizlemek ve yerine işleyen bir demokrasi yerleştirmek. Açılmak isteyen her rejim ve daha fazla hak elde etmek amacıyla savaşan her vatandaş için Türkiye modeli teşvik edici olmaktadır.

İslamcı entelektüeller gibi laik entelektüeller de Türkiye'de olanları dikkatle gözlemliyorlar. Mısırlı seküler entelektüel Abd el-Munim Said en etkili Arap gazetesi olan *El-Şark el-Evsat*'ta, "Türk yürüyüşü"nü başarılı olduğunu, çünkü İhvan-ı Müslimin'in propagandasını yaptığı gibi bir "çözüm İslam'dır" sloganı altında yönlendirilmediğini yazmıştı. Erdoğan'ın partisi, siyasi rakiplerine karşı Kur'an'ı kullanmamaktaydı. Bu açıdan parti, Mısırlı İhvan-ı Müslimin için bir "ilham kaynağı" olabilir. Öte yandan İslamcı İhvan-ı Müslimin de Türkiye'de nelerin farklı yürüdüğünü ve bunlardan neler öğrenebileceklerini anlamaya çalışmaktadırlar. Körfezdeki seküler entelektüeller AB'nin Türkiye'yi geri çevirmemesini ümit ediyorlar. Eğer bu olursa, radikallerin İslamcı kuvvet altında toplanmalarından endişe duyuyorlar, çünkü o zaman radikaller, sükûnetin ve değişimin işe yaramaz olduğunu iddia edebileceklerdir.

Türk ekonomisi de, yeniden değerlendirme için bir ortam oluşturdu. Erdoğan'ın yükselişinden önce de zaten Türk yatırımcılar Arap dünyasına televizyon, buzdolabı, kot pantolon ve bisküvi ihraç ediyordu. Doksanlı yılların sonundan itibaren bu ürünler Erbil, Halep, Kahire, Kuveyt, Trablusgarp ve Tunus pazarlarında bulunabiliyordu. Kötü Türkler önyargısı

gittikçe azaldı. Ürünler değerli, iddialı ve ayrıca “Made in Turkey” idi.

Türkiye bir bölgesel lider olma rolünü ancak herkesin güvenini kazanabilirse üstlenebilir. Erdoğan’ın Türkiye’si Arapların güvenini kazanmış, ama şimdilik İsrail’inkini de kaybetmemiştir. Başlangıçta Ariel Şaron ve Tayyip Erdoğan arasındaki ilişki soğuktu. Şaron, Erdoğan’ın aracı olma teklifini reddetmişti. Daha sonra bunu bizzat kendisi Erdoğan’dan istemiş, o da bunu kabul etmişti. İsrail’in Pakistan’la olan ilk resmi temasını sağlamış ve bu iki hükümet lideri arasında doğrudan bir “kırmızı telefon hattı” kurulmuştu.

Simon Peres, 2007 yazında İsrail Başbakanı olarak seçilmesinden sonra, Suriye’yle aralarında işleyen Türk arabuluculuğundan, Filistin topraklarındaki yatırımcı inisiyatiflerden ve genelde de Türkiye’nin Ortadoğu’daki aktif rolünden övgüyle söz etti ve bunların İsrail’e faydalarından bahsetti. Arap dünyası, üzerinde Mescid-i Aksa’nın da bulunduğu Tapınak Dağı’nda (Harem-i Şerif) yapılan arkeolojik kazılardan dolayı öfkeliyken, Türkiye buraya bir uzman komisyonu gönderdi ve öfke dalgaları duruldu. 2007 sonuna kadar Türkiye aynı anda hem İsrail’le hem de Filistin Özerk Yönetimi’yle iyi ilişkiler sürdürmeyi başaracaktı.

Türkiye, Irak’a Komşu Ülkeler Konferansları’nı da organize etmektedir. Bu konferans çok başarılı oldu. Bu konferansların birinde, Mayıs 2007’de Şarm el-Şeyh’te, Amerika’nın ve İran’ın resmi temsilcileri ilk defa aynı masaya oturdular. Bu istişareler Irak’taki iç savaşın önüne geçmek için tasarlanmış bir mekanizmadır. Lübnan’da da, Birleşmiş Milletler’in kontrolü altındaki Türk Mavi Bereliler, ülkede barışın sağlanmasına katkı sağlamaktadırlar. Böylece Birinci Dünya Savaşı’ndan beri ilk defa Türk askerleri tekrar Ortadoğu’ya dönmüş bulunuyorlar. Bu da Türkler ve Araplar arasındaki normalleşmenin başka bir göstergesidir.

Doksanlı yıllarda Türkiye, Orta Asya'da özgürlüklerine kavuşmuş “Türkî Devletler”e liderlik etmeyi başaramadı. Türkiye'nin bu hedefe yönelik çabaları Rusya'yı rahatsız ettiği gibi, bu ülkelerin otokratları da böylesi bir açılımdansa kendi otoriter rejimlerinin devam etmesini tercih ettiler. Türkiye ancak AB perspektifiyle kalkınma sürecini sürdürürse o bölge için de bir cazibe merkezi hâline gelecektir.

Ekonomi Politikası

Türk ekonomisi, Anadolu'nun kaderinin Avrupa'nın yanı başındaki bir düşkünler evi olmak olduğu düşüncesini tekzip etmektedir. Yine de birçok insanın kafasında, Türkiye'nin, bütün AB yardımlarını emecek bir dipsiz kuyu, içinden milyonlarca göçmenin fışkırdığı bir düşkünler evi olduğu inancı hâlâ vardır. Medya bunu böyle yansıtmakta, insanlar da bunu duymak istemektedir. Bu noktada önyargı ve gerçek birbirine karışır. Gerçek, Boğaz'ın yükselişidir. Oysaki Türkiye'yi eleştirenlerin kafasında bu hâlâ bir hayaldir. Seçmenler ve siyasetçiler Türkiye'ye mesafe koyarlar. Ancak yabancı yatırımcılar bunun tam aksi yönde davranırlar. Seçmenler ve siyasetçiler Türkiye'ye yarısı boş olan bir bardak gözüyle bakarken, yatırımcılar bardağın dolu tarafını görüyor. Bu insanlar Türkiye'ye milyarlarca dolar yatırmakta ve Türkiye'nin gelişmekte olan ülke statüsünden gelişmiş ülke statüsüne geçişinin keyfini çıkarmaktadırlar.

Durgun Avrupa kıtasındaki birçok şirket için Türkiye, aradıkları piyasadır. Bu firmalar Türkiye'nin AB ve AB mevzuatına uyum yolunda devam etmesini arzu etmektedirler. On yıl öncesine kadar ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yıllık 1 milyar doları bile bulmuyordu. Bu durum AB perspektifiyle birlikte değişti. Aralık 2004'te katılım müzakerelerinin bir sonraki Ekim'de başlamasına karar verildi ve 2005'te doğrudan yabancı

yatırım akışı 9 milyar dolara fırladı. 2006’ta 20 milyar dolara ulaştı, 2007’de bu rakamın da üstüne çıkacaktı.

Türkiye’de 15.000 yabancı firmanın yatırımı vardır ve bu firmaların yarısından çoğu AB kökenlidir: En tepede Almanya bulunur, onu Hollanda, İngiltere, Fransa ve İtalya takip eder. 2.700 Alman firmasının yarısı 2004’ten sonra ülkeye gelmiştir. Üstelik artık KOBİ’ler ve münferit girişimciler de Türkiye’yi keşfetmekte. En büyük 500 Türk firmasının dörtte biri yabancı yatırımcılarla ortaklık kurmuş durumda bugün. Ekonomik kalkınmanın peşine her gün daha çok kişi düşüyor. Üstelik Anadolu’da artık, sadece fakirlik ve Almanya’ya göçün konuşulmadığı şehirler yükseliyor. Tam da zaten oralar, Türk ekonomisindeki büyümenin en dinamik merkezleridir.

Kesin bir şey var. Türkiye, bir ekonomik mucizeye tanıklık etmeyeli hayli zaman oldu. Atatürk 1923’te Cumhuriyet’i kurduğunda, Türkiye’de kişi başına düşen gelir Japonya ile aynıydı. Türk ekonomi politikası uzun zaman merkezî bürokrasinin “akılcı”lığını, piyasaların gücüne tercih etti. 1934’ten itibaren ekonomik sınırlar, Sovyet Rusya’nın dışında bir yerde ilk defa uygulanan “beş yıllık plan” kapsamında belirlendi. Türk demokrasinin ekonomik masrafları yüksekti. Şubat 2001’deki çöküşe kadar partiler, seçim rüşvetleriyle oy satın alıyor ve bu şekilde devletin kasasını yağmalıyorlardı. Türkiye hastaydı ve bu hastalığını, ateşli ataklar ve kalıcı krizlerle dışa vuruyordu. Krizden krize ekonomi politikası varlığını iyi-kötü devam ettirdi. Türklerin fakirleştiği yıllar, 1991,1994, 2000 ve tabii ki 2001 idi. Ekonomik gerileme, daha önceki yılların büyümelerini yiyip bitiriyordu. AB yolundaki en büyük engel siyaset değil, ekonomiydi. Fakirleşmiş Anadoluluların uçup giden milyonlarıyla ekonomi, büyük bir yükü. Bütün kredileri yutan ve faizi yukarılara çeken bir devletle ve işgücünün üçte birini bir sünger gibi emen verimsiz tarım endüstrisi ile birlikte ülkenin üzerine çöken bir yük...

Daha sonra filme bir ara verildi. Türk devleti ödeme sorumluluğu duvarına doğru hızla ilerlerken, imdada IMF yetişti ve 15 yapısal reformla birlikte kayda değer bir dönüşüm başlattı. Hesapsız verilen yardımlar sonlandırıldı, Merkez Bankası'na bağımsızlık verildi, finans endüstrisinde etkili bir kontrol sağlandı, özelleştirmeye ve piyasanın liberalleştirilmesine başlandı. Artık ekonomi, siyasetin erişimine kapatılmış ve sonunda kendini özgürce ifade edebilme şansına kavuşmuştu.

Artık başarı çok uzakta değildi. En önemli ekonomik verilere bakıldığında görülen manzara, büyük ve önemli bir atılımın resmidir. 2002'den 2006'ya kadar Türk ekonomisi her yıl ortalama yüzde 7 büyüdü; 2002'den 2007'ye kadar vatandaşın geliri ikiye katlanarak 5.350 dolara yükseldi; devletin bütçe açığı Gayrı Safi Milli Hâsılanın 2001'de yüzde 17'siyken, 2006'da yüzde 0,7'sine geriledi. Devletin toplam borcu 2001'de GSMH'nın yüzde 91'ine denk gelirken, 2006'da yüzde 50'sinden aşağılara düştü. Maastricht kriterleri sadece enflasyon konusunda yakalanabilmiş değil henüz. Enflasyon uzun yıllar ortalama yüzde 70'lerde iken 2005'te yüzde 7,7'ye geriledi. Daha sonra 2006'da tekrar yüzde 9,7'ye yükseldi. 2006'da Türk ekonomisinin büyüklüğü, 400 milyar dolarla ilk defa Belçika, İsviçre ve İsveç'i geride bıraktı. Erdoğan hükümeti, 2013'e kadar Türk ekonomisini Avrupa'nın en büyük altıncı ekonomisi yapmayı vaat ediyor. 1980'de Türkiye, GSMH'nin yüzde 3'ü kadar ihracat yapmıştı, 2006'da bu rakam yüzde 22'ye çıktı. Bu, rekabet gücünün açık bir göstergesidir.

AB komisyonu da "2005 ilerleme raporu"nda Türkiye'nin "etkileyici bir ekonomik performans" gösterdiğini onayladı. Ekonomi o kadar "güçlü" hâle gelmişti ki artık dış kaynaklı şoklara hazırlıksız yakalanmıyordu. Türkiye bu konudaki sınavını, Mayıs 2006'da ve Ağustos 2007'de, büyük yatırımcıların, paralarını "yükselen piyasalar"dan çekmesi esnasında başarıyla

verdi. 2001’deki ekonomik gerilemeden farklı olarak, artık Merkez Bankası bağımsızdı, dolayısıyla hemen faiz oranlarındaki değişimlere karşılık verdi; döviz kuru esnekti ve piyasa baskısını absorbe etti. 2001’de kısa süreli yüksek döviz bağımlılıklarıyla devalüasyon girdabını hızlandıran bankalar güçlendirilmişti. Türkiye, ekonomiyle bağlantılı Kopenhag katılım kriterini hızla yerine getirmektedir. Piyasa ekonomisi daha iyi işlemekte ve Türk ekonomisi, AB’nin rekabet baskısına giderek daha iyi cevap verir hâle gelmektedir.

2001’de IMF, Türkiye’yi kısa süreliğine krizden korumuştur. Şimdi AB, daha fazla yakınlaşma için uzun süreli bir destekçi olmalıdır. Bu, Türkiye’nin Avrupa’nın zengin endüstri ülkelerine yetişmesi için gereklidir. AB bu rolü daha önce de oynadı. İrlanda’da, Yunanistan’da, İspanya’da ve Portekiz’de yaptığı tam da buydu. Bu ülkeler çabucak değiştiler, çünkü AB’nin kural-ları millî ekonomilerini liberalleştirmiş, spesifik AB yardımları eşitsizlikleri azaltmış ve AB sürecinin çektiği doğrudan yabancı yatırımlar hayati bir modernleşme gücünü ateşlemişti.

1996’daki Gümrük Birliği, Türkiye’de bu yönde atılan ilk adımdı. Birlik, Türkiye’yi küresel ekonomiye bağladı. O zamana kadar yüksek gümrük engelleri vasıtasıyla korunan Türk şirketleri, yeni rekabet baskısına dayanabilmek için büyük yatırımlara giriştiler. Gümrük Birliği’nin ilk on yılında AB’ye olan Türk ihracatı dörde katlanarak 48 milyar dolara, AB devletlerinin Türkiye’ye olan ihracatı üçe katlanarak 58 milyar dolara yükseldi. Bununla AB, Türkiye’nin en önemli ticaret ortağı hâline geldi. Ancak Gümrük Birliği sadece endüstriyel ürünleri içermekte, hizmet ve tarım ürünlerini dışarıda bırakmaktaydı.

Katılım müzakerelerinin ekonomik başlıkları, süreç içerisinde Türkiye’nin Avrupa Ortak Pazarının bir parçası olması için gereken şartları oluşturacaktır. Bu başlıklar, enerji, telekomünikasyon ve nakliye pazarlarını liberalleştirecek, ayrıca kamu

ihalelerini, vergi sistemini ve çevreyle ilgili yönetmelikleri de AB kurallarına uyumlu hâle getirecektir. Gıda maddelerinin güvenliğini ve tüketicilerin korunmasını, mülkiyet haklarını, şirket hukukunu ve başka birçok maddeyi kurallara bağlayacaktır. AB mevzuatını benimsemek, Türk ekonomisini bir kez daha gözle görülür bir biçimde değiştirmektedir. Ekonomi, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde, 35 müzakere maddesinin üçte ikisini içerir. Gümrük Birliği bu 35 maddenin sadece üçünü kapsıyordu: Malların serbest dolaşımı, rekabet politikası ve fikir eserlerinin telif haklarının korunması.

Yabancı yatırımcılar Türkiye'ye akın ediyorlar, çünkü katılım müzakereleri genel durumu iyileştiriyor. Ayrıca piyasanın çekiciliği de onlara ek bir neden sağlıyor. İç piyasa hızlı büyümekte ve Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasındaki stratejik konumu farklı piyasalara giriş yapmayı mümkün kılmakta.

Oysa Avrupa'da halk yaşıyor, piyasalar doyuma ulaşıyor. 2045'e kadar AB'nin 27 ülkesinin nüfusu 460 milyon civarında olacak ve bunun sadece %15'ini 15 yaş altı gençler oluşturacak. Türkiye'de ise nüfus hâlâ genç. Halkın %30'u, 15 yaşın altında. 2030'a kadar nüfus 72 milyondan 85 milyona çıkacak ve o seviyede sabitlenecek. Vatandaşların yıllık geliri şu anda AB ortalamasının yüzde 29'una denk gelmekte. Ancak müzakere süreci, şu anki gelirin yükselmesine katkı sağlayacaktır.

Türk ekonomisi yabancı yatırımlardan dolayı büyümekte ve adeta kabuk değiştirmektedir. Türkiye'nin fındık ve ucuz tişört ihraç ettiği günler geride kaldı artık. İhracatın yüzde 90'ını endüstriyel ürünler oluşturmakta. İhracat paleti tekstilden çeliğe, televizyon setlerinden arabalara kadar değişiklik arz ediyor. En büyük ihracat dalı otomobil ve motorlu araç endüstrisi. İhracatın beşte birini bu endüstri karşılıyor ve Türk otomobil sektörü Avrupa'nın en büyük yedinci üretim alanı hâline

gelmiş bulunuyor. Sektör, Almanya’ya, İtalya’ya, İspanya’ya ve İngiltere’ye ihraç edilmek üzere yılda 1 milyon binek ve ticari araç üretmektedir.

Özellikle çok aşamalı anlaşmanın 2005’te başlamasından sonra, ikinci büyük ihracat dalı giyim endüstrisi olabilir. Anlaşma 1974’te yürürlüğe konmuştu. Bu anlaşma ile Amerika’da ve AB’de tekstil ve giyim miktarına kota koyuluyordu. Kota, gelişen ülkelerin sanayi ülkelere ihracatlarını sınırlamış, ama belirli bir satış miktarını garanti altına almıştı. Türk giyim üreticileri, 2005’ten sonra da, en önemli ihracat pazarlarını ele geçiren Çin’in ucuz üretimine rağmen ayakta kalmayı başardılar. Doğru zamanda yatırım yaptılar ve değerli birkaç piyasa ellerinde tuttular. Avrupa’nın lider moda şirketlerinden Türkiye’de üretim yapan veya Türk üreticilerden kıyafet ya da en azından malzeme satın alanların sayısı hiç de az değil. Türk ekonomisi başka sektörlerde de gelişti. Almanya’da ve AB’de satılan televizyon setlerinin yüzde 40’ı “Made in Turkey” damgası taşır. Türkiye Avrupa’nın en büyük kimyasal gübre ve üçüncü büyük seramik üreticisidir. Bu kapsamda mesela 2007’nin başlarında Eczacıbaşı Grubu geleneksel Alman üretici Villeroy & Boch’u satın aldı.

Türkiye’nin Avrupa ekonomisiyle ve küresel ekonomiyle olan bağı gittikçe daha da derinleşecektir. Böylece, dünyadaki petrolün yüzde 70’inden fazlasına sahip bir bölgeye sınırları olan Türkiye, en önemli enerji koridorlarından biri olacaktır. Bakü’den gelen ve Ceyhan’dan geçen petrol boru hattı Kafkaslardan ve Orta Asya’dan Avrupa’ya petrol taşımaktadır. Doğalgaz konusunda Türkiye, transit ülkesi olarak Rusya’ya bir alternatif oluşturur. Avrupa’ya uzun süreli doğalgaz tedarikini garanti altına alması gereken altı doğalgaz boru hattının ikisi Türkiye’den geçmektedir. Boru hattı NG3, doğal gazı Orta Asya, İran ve Orta Doğu’dan Avrupa’ya taşıyacaktır. Şu anda

Yunanistan'a kadar olan kısmı faaldir, İtalya'ya kadar da uzatma hattı inşa edilecektir. Yunanistan'dan, başka bir boru hattı kuzeye doğru eski Yugoslavya'dan geçecek, bir ikincisi de Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya ulaşacaktır. Başka bir boru hattı olan NG6, Akdeniz'de Kuzey Afrika'yı Türkiye, Yunanistan ve İtalya'ya bağlayan bir ring oluşturacaktır.

Yabancı yatırımcılar artık başta finans olmak üzere her sektöre girmeyi arzu ediyorlar. Birkaç yıl içinde yabancı sermayenin Türk finans sistemindeki payı sıfırdan yüzde 40'ın üzerine fırladı. Bu oran daha da yükselmeye meyillidir. Çünkü yabancı büyük bankalar Türk piyasasında önemli büyüme potansiyeli görmektedirler. Türk bankalarının mal varlığı ilk defa GSMH'nın yüzde 80'ine ulaştı, Batı Avrupa'nın gelişmiş sanayi devletlerinde bu oran yüzde 200'dür. Amerikan bankaların yanı sıra Avrupa'dan finans kurumları da Türk bankalarını satın alıyorlar. Bunlar arasında Yunanistan'dan Milli Banka ve EFG Eurobank, Fransa'dan BNP Paribas ve Dexia, Belçika'dan Fortis, İtalya'dan Unicredit SpA ve İngiltere'den HSBC göze çarpanlardır.

Yabancı sermayenin akışı bu şekilde devam edebilir. Belirleyici olan şey ekonomik aktörlerin davranışlarıdır. Sonuçta belki bir erdem döngüsü¹³ kurulabilir: Böylece devam eden reformlar daha fazla yabancı sermaye akışı sağlar; büyüme, iş alanları ve yeni bir iyimserlik oluşturur; bu da aynı şekilde başka reformların kabul edilme ihtimalini yükseltir. Tabii aynı zamanda bunun tam zıttı da mümkündür: Katılım sürecinin duraklamaya girdiği, yabancı yatırımların akışının durduğu, büyümenin azaldığı ve reformların yerini yeni bir korumacılık dalgasının aldığı bir kısır döngü.

¹³ Tugendkreis (virtuous circle): İyi olan ya da başlayan bir şeyin devamlı iyi şeyleri içine alarak devam etmesi ve iyi sonuçlar doğurması, bu sonuçların da yeniden iyilik getirmesi. Ve böylece devam eden döngü. [Ç.N.]

Büyüme hızının yüksekliği ve yeni iş alanlarının açılması, Türk hükümetinin reform yolunda devam etmesini kolaylaştırıyor. Yeni iş alanları da sadece işleyen sanayide ve hizmet sektöründe sağlanabilir. Geçen senenin bilançosu sevindiriciydi. 2005 ve 2006’da tarım ekonomisi hariç 2 milyon kişiye istihdam alanı oluşturulmuştu, daha önce bu istatistik hiç bu kadar yüksek olmamıştı. Yabancı yatırımcıların bunda belirleyici bir payları vardır. Örnek olarak bir Alman yatırımcıyı ele alalım: Bosch GmbH’nin¹⁴ Türkiye’deki yan kuruluşu 2.000 işçi çalıştırıyordu, bugün bu rakam 7.000’dir, 2010 yılında da 10.000 olacaktır. 2007’de şirket Türkiye’den 1 milyar dolar değerinde ürün ihraç etmek istemektedir. İkinci bir örnek: Daimler AŞ. otobüs ve kamyon üreten iki Türk fabrikasında 3.500 işçi çalıştırmaktadır. Yan sanayilerle birlikte şirket 30.000 kişiye iş imkânı sağlamaktadır.

2002’den sonraki yıllar ekonomik açıdan Cumhuriyet tarihinin en başarılı yıllarıdır. Türkiye bizzat bir *başarı öyküsü* hâline gelmiş bulunuyor. Ekonomi, Avrupa yolunda gittikçe daha az engel çıkarmakta, daha çok koz sağlamakta. Türkiye ancak bu gidişatını bozmasa ise AB’de kendine bir yer bulabilir. Artık kendine çelme takmayan bir Türkiye, AB için de bir kazanç kapısı olacaktır.

Kuzey Irak’a Kamyon Hattı

Tarihi İpek Yolu, tankerlerin yolu olmuş ve Irak ekonomisinin can damarlarından biri hâline gelmiştir. Her gün 3.000 kamyon 850 km. civarında bir yol kat ederek Mersin ve İskenderun ile Habur arasında mekik dokur. Seyahatleri modern sanayi şehirlerinde başlamakta, Suriye sınırı boyunca devam etmekte, Hz. İbrahim’in yerleştiği toprakların yanından geçmekte ve güneşten kavrulmuş ve fakir Kürt şehirlerinde bitmektedir.

¹⁴ Gesellschaft mit beschränkter Haftung: Sınırlanmış yetkiye sahip şirket. Bir tür şirket modeli. Limited Şirketi. [Ç.N.]

Bu yolu geçmek için kamyonlar en az iki güne ihtiyaç duyarlar, çünkü Türkiye'nin Güneydoğusundaki yollar çoğunlukla bakımlı değildir.

Kenan Uygur, bürosundan Mersin limanına bakmaktadır. Burası Irak için çok önemli bir aktarma mekânı haline gelmiştir. Lukoil firmasının petrol tankerleri de buradan geçmektedir. Uygur, bunlarla ilgilenen kişidir. Türk taşıma şirketi Golteks'in bir ortağı olarak, iki büyük şirketle Irak'ta ticarete yönelik ortaklık yapmıştır: Lukoil'in Cenevre'deki ticaret firması Litesco ve Amerikan şirketi "Refinery Associates of Texas" (Raot). Raot Irak'a benzin ve mazot taşınması için Pentagon'un açtığı ihaleyi kazanan firmadır. Küçük işler de üç Türk benzin üreticisi tarafından paylaşılmaktadır. Raot, yakıtını Bulgaristan-Burgas'daki Rus petrol şirketleri gurubu Lukoil'den alır. Golteks'in tanker filosu da bu yakıtı Raot için Irak'a taşır.

Her gün Habur sınır kapısından geçen 3.000 kamyonun üçte biri benzin, mazot ve sıvı LPG gazı taşır. Bunların da neredeyse yarısı Golteks logosuna sahiptir. Uygur, hesap makinesini önüne aldı ve şöyle dedi: "Bir tanker ortalama yirmi ton götürür, dolayısıyla Irak, sivil yakıt ihtiyacının yaklaşık dörtte üçünü Türkiye üzerinden temin eder." Raot'un temsilcisi de belirgin Teksas aksanıyla Türk ortağını onayladı: "Bunlar mutlak şekilde güvenilir ve ben bu işi daha iyi yapabilecek birini tanımıyorum." Bu iş herkesin harcı değildir. Bir kere sürücüler, tankerleri doldurulana kadar Mersin'de günler geçirmek zorundalar. Ondan sonra sınıra kadar iki gün var, orada da işlemler için üç gün kadar bekleyecekler. Sonrasında da çoğunlukla Irak Kürdistan'ının ilk şehri olan Zaho'ya kadar gitme cesaretini göstermeleri gerekir.

Sadece Mersin değil, tarihi İpek Yolu'nun Suriye sınırı boyunca uzanan kısmı da gelişmekte. Kamyonlar Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ve Şirnak illerinden geçerler. "Bu dört ilden Irak'a 55.000 kamyon geçiyor." diyor nakliye yatırımcısı Süleyman Akdağ. Akdağ, Mardin yakınlarında, herkesin ticaretle geçindiği Kızıltepe'deki evinde oturmakta. Burada Amerikan ordusu Irak savaşından önce merkezî takviye birliğini kurmak istemişti. Ancak Türkiye bunu reddettiği için böyle bir şey gerçekleşmedi. Şimdi sadece bir geçiş yolunda duruyor gibi görünen şehirde yaşayan yaklaşık

250.000 kişinin başka bir gelir kaynağı var: Irak. Charlie Chaplin’e benzeyen ve onun gibi gülen Akdağ, “Kızıltepe’ye büyük bir aile otuz - kırk arası insanla birlikte ortalama üç kamyonla gelirler.” diyor.

Kızıltepeli kamyon şoförleri paralarını istisnasız Irak’tan kazanmakta ve ailelerine iyi bir yaşam sunabilmekte. “İş olan yerde terör olmaz.” diye ahkam kesiyor Akdağ, erken ölen Türk girişimci Sakıp Sabancı’ya ait bir portrenin önünde. Portrenin altına da büyük bir yelkenli gemi modeli yerleştirmiş. Huzurlu bir şekilde, “Bizim denizimiz olmadığı için, en azından bir gemi görmek istiyorum.” diyor. Durumu gayet iyi. 75 kamyonu var. Daha önceleri Avrupa ve Rusya’ya gitmişler, ama bugün gittikleri yer istisnasız Irak.

Mersin ve Habur arasında ticaret patlaması yaşanmakta ve bu artarak devam edecek gibi. Zenginleşmekte olan sanayi şehri Gaziantep’teki Mercedes acentesi Koluman’ın kamyonlardan sorumlu satış müdürü Onur Uçman, satış rakamlarından son derece mutlu. “Taşıma şirketleri Irak ticaretinden hızlı ve çabuk para kazandılar.” diyor Uçman, durmak bilmeden çalan cep telefonu ile yaptığı iki müşteri konuşmasının arasında. Şirketlerin vergiden tasarruf etmek için, kazançlarını yeni kamyonlara yatırdığını ekliyor.

İsmail Akan, Uçman’ın müşterilerinden biri. Firması “Özakan İş Ticaret” küçük bir şirket, Amerikalıların büyük işlerine ortak olması söz konusu bile değil. Ama o da kendisine bir yol bulmuş. Üç kamyonuyla Irak’a gıda maddeleri, deterjan ve elektronik aletler taşıyor. İki Mercedes’ine bugün bir üçüncüsünü eklemiş. Kürt müteşebbis, “Başka bir firmaya güvenmiyorum artık.” diye sinirli şekilde konuşmakta ve ödemelerini büyük, siyah çantasından çıkardığı nakit paralarla yapmakta.

Akan gibi küçük yatırımcılar da zamana ayak uydurmak zorunda. Eski, paslı ama sevgiyle boyanmış kamyonlarıyla ciddi boyutlarda bir sınır ticareti oluşturmuş olan tek-adam-firmalarının, bugün rekabet etme şansları yok. Bir zamanlar kamyondaki yatakların altına plastik bir depo monte edip onunla Irak’tan Türkiye’ye ucuz mazot getirmeye de-ğiyordu. Bu, Türk ordusunun ayrılıkçı örgüt PKK’nın bundan nemalandığı

şüphesiyle sınır ticaretini sonlandırmasına kadar devam etti. Uçman'a göre, insanlar yeni Irak ticaretinden ne kadar çok kazanırlarsa, terörizmin tükenmesi de o kadar muhtemeldir. "Bugün bu eski 'özgür şoförlerden' dördü ya da beşi bir araya geliyor, bir firma kuruyor ve ortak bir düzgün kamyon satın alıyorlar."

Kızıltepe'nin arkasındaki, gidiş geliş yol Suriye sınırının hemen yanından geçer. O düz toprakların üzerinden Türkiye Kürtleri komşu ülkedeki köylerde yaşayan akrabalarını görebilirler. Onları, dikenli tellerden oluşan yüksek fensler ayırır. Düzenli aralıklarla yerleştirilmiş gözetleme kuleleri, güneşin parladığı düzlüğü gözetler. Yol Dicle vadisini kesmeden hemen önce verimsiz bir tepenin üstünden geçer. Buranın ardında Kürt şehri Cizre uzanır.

Nehrin ve şehrin yukarısındaki bir tepede Adanalı bir Kürt olan Mahmut, bir kaynak makinesiyle araba parçalamakta. Irak savaşının başlamasından az bir süre önce Türkiye, Irak sınırını kapatmıştı. O zamana kadar kaçakçılıkla ve ucuz Irak mazotunun Türkiye'ye taşınmasıyla hayatını kazananlar, bir anda işsiz kalmışlardı. Vergilerini ise ödemeye devam etmek zorundaydılar. Bunu çok azı yapabildi. Kamyonlarını da Mahmut'un gibi araba mezarlıklarında ıskartaya çıkardılar. Cizre'de hayat o zamandan beri rölantide devam etmekte. Mahmut da o zamandan beri eski kamyonları parçalamakta ve parçalarını sanayi şehri İskenderun'daki demir fabrikasına göndermekte.

Cizre'nin aşağısında, tozlu geçiş yolu boyunca taşıma şirketlerinin büroları sıra sıra birbirini takip eder. Bu düz binalar genelde tek katlıdır, demir parmaklıklarla korunur. Hacı Onuk orada modern bürosunda oturur. Duvardaki bir klima, sıcaklığı çekilir hâle getirmektedir. Bu yatırımcı, kuzey tarafında bir sonraki şehir olan Batman'da en azından bir rafineri olduğunu ve onun etrafında istihdamın oluştuğunu anlatıyor. Cizre ise tamamen farklı. "Burada sanayi diye bir şey yok ve civar köylerinin sadece yüzde ikisi iç savaştan sağ çıkabildi." diyor Onuk, konuşmasını destekleyici jestler kullanarak. Tarım ekonomisi çökmüş, besicilik kalmamış ve Cizre kasabasının nüfusu birkaç yıl içinde 120.000'e yükselmiş.

Bugün Cizre’de de nüfusun yüzde 95’i Irak’la yapılan ticaret sayesinde geçinebiliyor. Cizre’nin bağlı olduğu Şırnak şehrinden 13.000 kamyon düzenli şekilde Irak’a gidip geliyor. Bunların çoğu tankerdir. Bunların da 27’si Hacı Onuk’a ait. Onuk işlerin zorlaştığından şikâyet ediyor. Sebep, Irak’taki güvenlik durumu ve sert rekabet. Son kez Bağdat yakınlarında olduğunu bildiren bir şoförü 23 gündür kayıp. “Yılın başında bir kamyon otuz günde Mersin’den Zaho’ya veya Musul’a üç seyahat yapabiliyordu, şimdi iki seyahat için yaklaşık elli güne ihtiyacı var.” diye hesap yapıyor Onuk. Musul’da tankerler Iraklı bir römorkun gelip treylerlerini alması için daha fazla beklemekteler. Hacı Onuk bu yüzden yeni alım yapmayı şimdilik ertelemiş.

Cizre’nin çıkışında da eskiciler yaşıyor. Sınır istasyonuna doğru giden yol boyunca büyük araba mezarlıkları bulunuyor. Sınıra on kilometre kala üç şeritli bekleme sırası başlıyor. En sağdan sıvı gaz taşıyanların güvenlik sebeplerinden ötürü durdurulmadan hemen geçmelerine izin verilir. Diğerleri ancak akşam beşten sonra işlerini bitirebilir, böylece gümrük memurları da gece tarifelerinin karşılığını almış olurlar.

İşler zirve noktasındayken Irak’a ürün getirmek için Habur’a her gün 5.000 kamyon geliyordu. Şu anda bu rakam 3.000. Bu kamyonlar benzin, mazot ve LPG’nin dışında sebze, patates, şeker, makarna, buzdolapları ve ocaklar, hatta çimento ve inşaat çeliği taşıyorlar. Irak’ın bunlara ihtiyacı var ve Türkiye iki kat kâr etmekte. Çünkü Türkiye şu anda Irak’a lazım olan ürünlerin çoğunu zaten üretiyor. Son zamanlarda Türk inşaat şirketleri de Irak’ın Kürt kesimine girmek arzusunu dillendiriyorlar.

Sınırın hemen önündeki küçük bir köy olan Verimli, iç savaşı atlatan ender köylerden biri. Tamamen sıra dışı olarak bu köy, tahıl ve mercimek yetiştirerek geçimini sağlamakta. Sadece Belediye Başkanı Mehmet Tatar, sınırlar kapalı olmadığı zamanlarda taşımacılık yaparak para kazanıyor. Ancak Tatar, kamyonlarını iskartaya çıkarmak zorunda kalmayacak kadar iyi durumda. Ailenin ayrıca siyasette de sözü geçiyor, çünkü adası olan amcası son parlamento seçimlerinde Silopi seçim bölgesinden ikinci

defa milletvekili olarak Ankara'ya gönderildi. Kasım 2002'de de seçimi bağımsız olarak kazanmıştı.

Belediye başkanının kardeşi olan Madani Tatar, bürosundan kamyon sırasının nasıl yavaşça hareket ettiğini izlemekte. Gür siyah bıyığıyla bir Kürt'ün ideal görünümüne uyan merhum babası Halil'in fotoğrafı, hemen başının üzerinde asılı duruyor. Madani Tatar durumdan şikâyetçi. Büyük taşıyıcılar küçük firmalara, fiyat konusunda gittikçe daha fazla baskı uyguluyorlar. Nakliye için taşıdıkları yakıtın her tonu için 45 euro ödemeleri gerekiyormuş, şimdi ise bu fiyat 30 euro artmış. Bu, normal bir tanker için doğrudan 600 euro yapar. Ayrıca gümrüğe de ödeme yapılması gerekiyor ve de Irak'ta kesilen cezalar da cabası. Tatar'ın anlattığına göre, Kürt milisleri Peşmergeler tankerleri durduruyor, sıvı seviyesini ölçüyor ve en yüksek seviyenin altında olan her litre başına bir dolar ceza kesiyorlarmış. Halbuki herkes yakıcı sıcakta yakıtın bir kısmının buharlaştığını bilir. "Şoförler gittikçe daha çok korkuyor ve kazanç gittikçe daralıyor."

Ayrıca bunlara, Irak'taki siyasi iç kavganın bu ticarete tekrar zarar verebileceği korkusu da eklenmekte. Çünkü bürosundan Irak'a götürülen ürünlerin yüzde 70'inden fazlası, güvenli Kürt bölgesinin ötesindeki Arap topraklarına gitmekte. Tatar yine de kendisini, sınırın öteki tarafında her türden ürüne olan ihtiyacın kısa vadede bitmeyeceği bilgisiyle rahatlatıyor. "Orada artık işleyen bir fabrika yok, gerçekten her şeye muhtaç durumdalar."

Bekleyen kamyon şoförlerini başka bir mesele meşgul etmekte. Hiç kimse Musul'dan ilerisine gitmeye gönüllü değil. Irak'ın ürün aktarma yeri haline gelen Zaho'ya kadar olan seyahat biraz daha güvenli. Orada, treylerler Iraklı ortakların römorkları tarafından alınır, ürünleri ülkenin Arap kısmına bunlar götürür. Türk sürücüler boş treylerleri yeni ürünler getirmek için yeniden alır. Tırlar gelip geçer ve bunlar, Mersin ve Habur arasında yaşayan Kürtler adına daha iyi bir gelecek umudu taşırlar.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

İpotekler ve Zenginlikler

İpotek I: Dezavantajlı Gruplar

Kemalist Korse İçindeki Kürtler

Türkiye'nin çözülmemiş çatışmalarının en kristal örneği Kürt sorunu olageldi. Çünkü kabul edilmiş bir gerçeklik olan Türk milletinin birliği, toplumun tek bir isteği olduğu illüzyonu Kürtleri inkâr üzerine kuruluydu. Resmi devlet ideolojisi elbette diğer azınlıklara da (özellikle Alevilere ve gayrimüslimlere) olumsuz davranmakta ya da ayrımcılık yapmaktadır. Yine de kendisine en hoyrat davranılanlar Kürtlerdir. 1983'ten 1991'e kadar geçerli olan bir dil yaşağı Kürtlere özeldi ve 1984'ten 1999'a kadar süren çatışma boyunca, Türk ordusu ülkenin güneydoğusunda on binden fazla köyü boşalttı. Üç milyondan fazla insan zorunlu göçe tâbi tutuldu. Savaş 37.000'den fazla kurban aldı.

Çatışmalar 1999 Şubat'ında, "Kürdistan İşçi Partisi" (PKK) lideri Abdullah Öcalan'ın tutuklanmasıyla sona erdi. Bundan sonra ilk defa AB süreci sayesinde Kürtlere çok sınırlı ve büyük baskılar altında olsa bile Kürtçenin elektronik medyada ve dil kurslarında kullanılabilmesi gibi kültürel haklar verildi. Sınırların nerede çizileceği konusunda herkesin kafası karışık. Ekim 2007'de açıklanan "Open Society Institute"un [Açık Toplum Enstitüsü] yaptığı bir araştırmaya göre, etnik olarak Türk olmayan katılımcıların yüzde 42'si kendini Türk olarak tanımlamakta bir beis görmez. Bu grupların kendi dillerini konuşmaları ve kendi kültürlerini yaşatmaları gerektiğine sadece yüzde 29'luk bir bölüm katılmaktadır. Gene de denilebilir ki, Türk toplumu birçok sorunda farklı düşünür, ama özellikle Kürt meselesinde bu fark çok barizdir.

Ordu ve Türk milliyetçileri etrafında kümelenen birinci sınıf, bu çatışmayı sadece askeri müdahaleyle çözülebilecek bir “terör problemi”ne indirger ve az gelişmiş Kürt bölgelerinin ekonomik kalkınmasına önem verilmesini ister. Bu insanlar Kürt sorununa siyasi bir çözümü, Kürtlere kültürel özerkliğin sağlanmasını ve Kürt politikacıların muhatap olarak kabul edilmelerini kabul etmezler, çünkü daha fazla demokratikleşmenin ülkenin toprak bütünlüğünü tehlikeye atacağını düşünmektedirler. Kemalist çevreler, demokratikleşmenin Kürtlerde daha etkili bir “kendi kaderini tayin” fikri oluşturacağından korkmaktadırlar. Zaten sınırın öbür tarafında, Irak’ta bir ayrılık tehdidi bulunmaktadır, öyle ki Kuzey Irak’ta özgür bir Kürt devleti her an kurulabilir. “Terör yaklaşımı”nın destekçileri, bir sonraki adımda Türkiye’nin de bölünebileceğini savunurlar. Türkiye’nin güneydoğusundaki bütün resmî dairelerde, Cumhuriyet’in kurucusu Atatürk’ün üniformalı bir fotoğrafının olması bu sebebe dayanmaktadır. Oysaki Türkiye’nin batısında Atatürk çoğunlukla sivil elbise içinde gösterilir.

Bu düşüncenin bir örneğini, devlet kontrolündeki “Türk Tarih Kurumu”nun başkanı Yusuf Halaçoğlu Ağustos 2007’de vermişti. Tarih profesörü, Ermeni soykırımını reddedenlerin entelektüel lideri vasfıyla uluslar arası olarak da tanınıyordu. Şimdi de Türkiye’de yaşayan Kürtlerin Türkmen kökenli olduklarını iddia ediyordu. Alevi inancını benimseyen Kürtler ise “maalesef Ermeni kökenli” idiler. Ermeniler 1915 ve 1916’da Aleviliğe geçerek “tehcir”den kaçmışlardı. Halaçoğlu, PKK’nın esasen bir Kürt organizasyonu değil, bir Ermeni organizasyonu olduğu iddiasına inanmaktadır. Daha sonra 1936 ve 1937’de Türk devletinin 1915 ve 1916’nın “dönme”lerinin listelerini yaptığı söyleyerek devam etmekte ve bizzat kendisinin bu listeyi güncellediğini samimiyetle itiraf etmektedir. Bu tartışma üzerine liberal gazeteler, Türk devletinin personel politikasında “güvenilirliğin” değerlendirilmesinde bu tarz listelere başvurduğunu hatırlatmışlardır.

Kemalist milliyetçilerin karşısında, Erdoğan hükümetinin büyük bir kısmının, Kürt siyasetçilerin çoğunluğunun ve birçok sivil toplum grubunun dahil olduğu liberal bir sınıf durur. Bu sınıf şundan emindir: Ülkenin bütünlüğü ancak, devletin azınlık haklarını garanti altına alması ve bölgenin desteklenmesi yoluyla Kürtlerin sadakati sağlanırsa korunabilir. Buna ek olarak, bütün komşu ülkelerle iyi ilişkiler kuran bir dış politika, komşulardan hiçbirisinin PKK'yı Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanmamasını da garanti edecektir.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren çoğu etnik grubu asimile etmiştir. Çoğu konuda olduğu gibi bu asimilasyon siyasetinde de Fransa Cumhuriyeti'ni model almaktaydı. Bir süreliğine bu asimilasyon Kürtler için de işe yarımış gözüktü. Şu anda bile milletvekillerinin üçte biri ve birçok bakan Kürt'tür, özel ekonomide de Kürtler güçlü bir şekilde temsil edilirler. Ancak kariyer ve başarıya eğer kendilerini Türk olarak sunuyorsa ulaşabilmektedirler. Yirmili ve otuzlu yıllarda Kürtler geçici olarak merkezî Türk devletine karşı ayaklanmışlardı. Daha sonraki yıllarda uzun müddet hiç göze batmadılar. Bu zaman diliminde resmi tanımları "Dağ Türkleri" idi.

Yetmişli yıllarda Kürtler tekrar ön plana çıktılar. Bu sefer Marksist-Leninist hareketi temsil ediyorlardı ve 1978'de PKK'yı kurdular. Seksenli yılların sol hareketlerinden yeni bir Kürt milliyetçiliği gelişti. 1984'te Marksist-Leninist PKK, Türkiye'ye savaş ilan etti. Açıklanan amaçları, Türkiye topraklarında güç kullanarak bir devlet kurmaktı. İç savaşın beşinci yılına girdiği 1980'den sonra Lübnan'ın Beka Vadisi'ndeki kamplarında silahlı çatışmaya hazırlandılar. Türk devleti, aracı ve muhatap olan bütün Kürtleri birbiri ardına saf dışı bıraktı. Daha sonra yalnızca en radikal Kürt organizasyonu olan PKK'ya odaklandı.

Savaş, her kış, Kürt dağlarına kar yağdığı zamanlarda yavaşlar, her ilkbaharda, Kürtlerin 21 Mart'taki yeni yıl kutlamalarıyla

yeniden alevlenirdi. O gün Kürtler, Demirci Kawa’nın Tiran Dehak’a karşı olan zaferini kutlarlar. Bir Kürt efsanesine göre, Kawa iki bin beş yüz yıl boyunca Dehak’a karşı durmuştu. Halkını karşı koymaya çağırılmış ve zaferden sonra da en yüksek dağın tepesinde bir ateş yakmıştı. 1984’ten 1999’a kadar, karlar eridiğinde yakılan bu ateş, savaşın işareti olagelmıştır.

Bununla beraber, siyasi bir çözüm için birkaç yaklaşım denenmedi değil. 1988 yılında Başbakan Turgut Özal, Kürtçe’nin hapis ziyaretleri esnasında kullanımına izin verdi. 1991’de Cumhurbaşkanı olarak, “Bu Kürtlerin Türkiye’de akrabaları var.” argümanı ile yüz binden fazla Kürt mültecinin kabulünü organize etmiş ve Türkiye’deki “on iki milyon Kürt”ün varlığını kabul etmişti. 1991’in sonunda, çiçeği burnunda Başbakan Süleyman Demirel Güneydoğu’ya yaptığı bir gezide, Türkiye’yi “Türklerin ve Kürtlerin ülkesi” olarak tasvir etmiş ve doksanlı yılların sonunda Başbakan Mesut Yılmaz, Türkiye’yi AB’ye götüren yolun Diyarbakır’dan geçtiğini ve ayrıca bu şehrin, Türkiye’nin Kürt güneydoğusunun en büyük şehri olduğunu belirtmişti.

Ancak bunların hiçbiri Cumhuriyet’in Kemalist şüphecilerine karşı hâkim söylemi temsil edemedi. Siyasi bir çözüm adına bütün yaklaşımlar akim kaldı. Devlet aygıtlarındaki muhalefet Özal’ın ve Demirel’in yaklaşımlarına karşı hareketlenmeye sebep oldu. Kemalist çevre, Kürt gerçekliğinin tanınmasının Atatürk’ün mirasına bir ihanet olduğunu düşünmekteydi ve hâlen de aynı şekilde düşünmektedir. Kendilerini de iki gelişmeden dolayı haklı görmekte dirler. 1991 Ağustos’unda PKK ve Dev-Sol bir dizi saldırı gerçekleştirdi ki bunların suikastçıları da Beka Vadisi’ndeki PKK kamplarında eğitim görmüşlerdi. Daha sonra PKK, kontrolü altında olan bölgelerde halk mahkemeleri vasıtasıyla kendi hukukunu uygulamaya, kendi polisini ve kendi hâkimlerini oluşturmaya ve yollara kurduğu barikatlarda kimlik kontrolü yapmaya başladı. 1993/94 eğitim öğretim yılında

PKK, 300 okulu yaktı ve 100'den fazla öğretmeni öldürdü. Devlet, Kürtlerin diğer bütün sözcülerini saf dışı bırakmış ve adeta PPK'yı Kürtlerin tek temsilcisi hâline getirmişti. Üstelik devletin ve ordunun kitlesel insan hakları ihlalleri, PKK'ya karşı devleti zayıf düşürüyordu.

20 Ekim 1991 milletvekili seçimlerinde Erdal İnönü'nün sosyal demokrat SHP'sinin listesinde kendilerini Kürtlerin sözcüleri olarak gören altı kişinin seçilmiş olması, yeni bir başlangıç fırsatı olabilirdi. 6 Kasım 1991'de, Leyla Zana saçında sarı, yeşil ve kırmızı renklerdeki bir bantla gelip yeminine Kürtçe şu sözleri ilave edince maalesef bu fırsat da heba edildi: "Kürt ve Türk halkının demokratik sınırlar içerisinde beraberce yaşayabilmeleri için çalışacağım."

2 Mart 1994'te Leyla Zana ve diğer beş milletvekilinin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Meclis binasının dışında tutuklandılar. Savcı, haklarında ölüm cezası istedi, Devlet Güvenlik Mahkemesi "ülkeye ihanet ve terörist bir oluşumu desteklemek" suçundan Leyla Zana, Hatip Dicle, Selim Sadak ve Orhan Doğan'a 15 yıl hapis cezası verilmesine hükmetti. Ahmet Türk hapiste sadece 22 ay kaldı. 9 Haziran 2004'te Yargıtay dördünün zamanından önce salıverilmelerini emretti. Çünkü AB sürecinde yapılan reformlar sebebiyle yasal durum değişmişti. Bir anayasa değişikliğinden sonra artık, uluslararası hak ulusal hakkın üstünde tutuluyordu ve bu dört kişiyi cezalandıran Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmıştı.

Temmuz 2004'te şiddet yeniden yüzünü gösterdi. PKK'nın bir sözcüsünün söylediğine göre, Öcalan'ın Şubat 1999'da yakalanmasından sonra ilan edilen ateşkes bozulacaktı. Şiddete geri dönüşün bir nedeni, Öcalan'ın muhtemelen siyasi süreç sonunda Kürt hareketi üzerindeki kontrolünü kaybedeceğinden korkmasıydı. Artık onun siyasi alternatifleri vardı: Yeniden serbest olan eski Kürt milletvekilleri ve Nisan 2004'teki yerel seçimlerde

sürpriz bir biçimde Kürt illerinin altısında kazanan AK Parti. Ayrıca PKK içerisinde de bir güç savaşı başlamıştı. PKK’nın kurucusunun kardeşi olarak 1999’dan sonra liderliği üstlenmiş olan Osman Öcalan, PKK’yı siyasi bir organizasyona dönüştürmek istemişti.

Ancak rakibi Murat Karayılan üstün geldi. O ve destekçileri, tek taraflı ateşkes ilanına rağmen ordunun 1999’dan 2004’e kadar PKK yerleşkelerine 700’ün üzerinde operasyon düzenlediğini iddia ettiler. Karayılan, Irak-İran arasındaki dağlık bölgede, inişli çıkışlı sıradağların bir tanesinde tahmini 5.000 silahlı adama liderlik etmekteydi. Kandil Dağları, sınırdan 30 kilometre uzakta, Saddam Hüseyin’in nüfusunu boşalttığı bir yerdir. 2004 yazında ilk isyancılar Türkiye’ye geri geldi. Irak’taki iç savaştan patlayıcılar –özellikle C4- getirmişlerdi ve bunları temmuz ve ağustosta, 5 tatilcinin öldüğü Kuşadası ve Çeşme gibi tatil kentlerinde yaptıkları saldırılarında kullandılar. Şiddete geri dönüş, PKK’nın en militan kanadı olan “Kürdistan Özgürlük Şahinleri” tarafından yürütülüyordu.

Şiddete dönüş aynı zamanda başarısızlığın da bir kabulüydü. Kandil Dağı’nda 2002 başlarında 300’den fazla delege PKK’nın bir “demokratik hareket”e dönüşmesine ve KADEK diye yeniden isimlendirilmesine karar vermişti. Bu yeni etikete rağmen kimseyi muhatap kabul etmemeye devam ettiler (ne Türkiye ne Amerika ne de AB). Tüm bu mezkûr ülke ve toplulukların terörist organizasyonlar listesinde yer aldılar. PKK’nın geçici ılımlılığı, Türkiye’nin 1999’dan 2002’ye kadar PKK’nın temel taleplerini yerine getirmesine ve Kürt halkının PKK’nın sert tedbirlerine olan desteğinin azalmasına bağlanabilir. Hükümet Kürt illerindeki olağanüstü hâl durumunu kaldırmış, Meclis idam cezasını feshetmişti, böylece Öcalan’ın cezası da müebbet

hapse çevrilmişti. Kürtçenin kurslarda ve elektronik medyada kullanılmasını sağlayan yaklaşımı da buna eklemek lazım.

Kürt sorununa siyasi bir çözüm şansı, danışmanları arasında Dengir Mir Mehmet Fırat ile Cüneyd Zapsu gibi etnik Kürtlerin de bulunduğu Erdoğan'ın, 2005 Ağustos'unda Türk ve Kürt entelektüelleriyle Kürt sorunu hakkında tartışmasıyla ve Diyarbakır'da yaptığı bir açıklamada bu sorunu "daha fazla demokrasi, daha fazla vatandaşlık hakları ve daha fazla zenginlikle" çözmeye söz vermesiyle bir kez daha yeşerdi. Türkiye'deki her bölgenin "farklı bir kokuya, farklı bir renge, farklı bir sese" sahip olabilmesinin güvence altına alınması gerekliydi. Erdoğan, devletin hatalarını kabul etti. Bir sonraki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Sezer ve generaller bir açıklama beklediler ve Erdoğan'ın "Kürt sorunu" denince ne anladığını açıklamasını istediler. Erdoğan kıvırmadı ve devletin kendi vatandaşlarını kazanması gerektiğini söyledi. Erdoğan hükümeti Nisan 2006'da, "Terörle Mücadele Koordinasyon Kurulu"nun Kürt illerinde yeniden sıkıyönetim ilan edilmesi talebini reddetti.

Bu insanlar PKK'nın şiddete dönüşünde bir değişim başladığına inanıyorlardı. PKK ilk olarak 15 Şubat 2006'da Öcalan'ın tutuklanmasının yıldönümünde, sonra da Kürtlerin 21 Mart'taki¹⁵ yeni yıl kutlamalarında bir "Kürt halk ayaklanması"na çağrı yapmıştı. İkisinde de hiçbir şey olmamıştı, çünkü "Demokratik Toplum Partisi"nin (DTP) başkanı Ahmet Türk ve Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir gibi ağırbaşlı Kürt siyasetçiler bunu engellemişlerdi. Ahmet Türk, Türkiye'nin en saygın Kürt siyasetçilerinden birisidir. Ailesi Kürt aşireti Kanco'nun lideridir. Cumhuriyet soyadı vermeye başladığında, ailesi "Türk" soyadını almıştı.

Ancak 28 Mart 2006'da yeni bir şiddet dalgası başladı.

¹⁵ Orjinal metinde sehven 23 Mart yazılmıştır. [Ç.N.]

Birçok Türk askeri öldürüldü. Bu şiddet, PKK’dan uzaklaşan, sesi yüksek çıkmaya başlayan ve şiddetsiz bir Kürt siyaseti isteyen –Abdülmelik Fırat, Ziya Ekinci ve Ümit Fırat gibi– Kürt entelektüellerini dolaylı yoldan hedef alıyordu. Bu insanlar, Öcalan’ın hapisteyken bile Kürt iradesinin tek temsilcisi olma iddiasını sorguluyorlardı. Irak’taki Kürtlerin liderleri de Öcalan’ın karşısına geçmişlerdi. Özerk Irak-Kürdistan bölgesinin 1999’dan beri başbakanlığını yapan Neçirwan Barzani, PKK’yı Kürtlüğe bütün diğer hareketlerden daha fazla zarar vermekle suçladı. Karayılan kendi hareket alanını genişletebilmek için, 2006 Kasım’ında haber dergisi *Newsweek*’e verdiği bir röportajda, Washington’a “Irak ve İran’dan” gelen İslami teröre karşı savaşında asker olarak PKK’nın hizmet sunma teklifini dile getirdi.

Türk devleti de, aşırı askeri yaklaşımıyla ve adı çıkmış insan hakları ihlalleriyle Güneydoğu’daki yangına benzin döküyordu. Ayrıca PKK terörü, demokratikleşmeyi de durdurmuştu. Aslında bölgede birçok insanın terörden çıkarı bulunmaktadır. PKK ve olağanüstü hâlin gölgesi bölgede bulunurken uyuşturucu kaçakçılığından daha kolay para kazanan geleneksel elitler bunların en önde gelenleridir. Sadece silahların konuştuğu bir iklimde, siyasi diyalog dinleyici bulamaz. Özgürce düşünce ifade etme ve Kürtler için daha fazla hak isteme imkânları kısıtlıdır. İki taraf da birbirine ihtiyaç duymaktadır: PKK ancak bir şiddet ikliminde gelişebilir ve Türk güvenlik güçleri vesayetlerini sadece PKK’ya dayanarak meşrulaştırabilir. Adı kötüye çıkmış “Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele” (JİTEM), yeraltında çalışmaktadır. JİTEM’i, kirli savaşın anası ve doğuda 2.000 civarındaki faili meçhul ölümden sorumlu olan paramiliter bir aygıt olarak görenler sadece Kürtler değildir.

Güneydoğu’da öldürülen askerlerin çoğu, sadece birkaç aylık yetersiz bir eğitimden sonra PKK isyancılarının karşısına konulan gençlerdir. Bu askerler çoğunlukla PKK’nın pususuna

düşmektedirler. Ordu, PKK'nın Türkiye için en büyük tehdit olduğuna kesin karar vermiş olmasına rağmen, elit birimlerini değil de bu askerleri cepheye göndermekte ısrar eder. Ayrıca Türk ordusunun Irak'a yaptığı 20'den fazla sınır ötesi operasyon da PKK'yı saf dışı edememiştir. 1990'dan 1994'e kadar Genelkurmay Başkanlığı yapan Doğan Güneş'in her yıl verdiği "bu yıl" PKK probleminin en sonunda biteceği sözü, hiçbir zaman yerine getirilmemiştir.

Meclis 18 Ekim 2007'de, Kuzey Irak'a bir operasyon yapılabilmesi için hükümete yetki verdi. Böylece, operasyon yasal bir temele dayanmış oldu. 1983'ten 1999'a kadar yapılan 24 sınır ötesi operasyon böylesi bir yasal temele sahip değildi. 10.000 Türk askerinin Kuzey Irak'a girmesi 22 Şubat 2008 gecesi gerçekleşti. Irak sınırından içeriye 25 kilometre ilerlediler. 5 Kasım 2007'de Amerikan Başkanı Bush, Başbakan Erdoğan'a PKK'yla olan savaşta destek vermeyi kabul etmişti. Artık Washington, Ankara'ya PKK'nın Kuzey Irak'taki kampları hakkında bilgi sağlıyordu. Bunun üzerine Türk ordusu, bu kampları bombalamaya başladı. Operasyon beklenenden daha erken bir vakitte, kışın gerçekleştirildi. Kara harekâtı da, milliyetçi partiler CHP ve MHP'nin beklediğinden daha önce, başladıktan hemen dokuz gün sonra bitti. Ordu, PKK'nın sınırın diğer tarafındaki önemli bir geri çekilme üssü olan Zap vadisindeki PKK kampını yok ettiğini bildirdi. Ordu kış operasyonu ile PKK'nın ilkbahar operasyonuna karşı hazırlık yapmak ve isyancılara kışın da hareket edebileceğini göstermek istedi. Ayrıca, PKK ile girdiği savaşta zarar görmüş olan itibarını da böylece geri kazanmak arzusundaydı. Muhtemelen bunda kısa bir süre önce bağımsızlığını ilan eden Kosova'nın da bir rolü bulunmaktadır. Kara operasyonu ile ordu, Kuzey Iraklı Kürtlere Kosovalılar gibi davranmamaları için sinyal göndermiş olabilir. Ayrıca, yapılacak bir kara harekâtından sonra Iraklı Kürtlere olan siyasi ilişkileri iyileştirme hususunda da hükümet ve ordu anlaşmaya varmıştı. Kara harekâtının bitmesinden birkaç gün sonra, Iraklı

Kürt Devlet Başkanı Talabani’nin uzun süredir beklenen ilk Ankara ziyareti gerçekleşti.

Ordu askeri bir çözümde ısrar etmekte ve devlet eliti hâlâ sorunun siyasi çözümünü bloke etmektedir. 22 Temmuz 2007’deki genel seçimlerde, AK Parti, DTP’nin iki katından fazla oy alarak Kürt illerindeki oyların yüzde 55’ini elde etti. Ülke genelinde ise bu oran yüzde 47 idi. O zamandan beri AK Parti’nin 340 milletvekilinden 80 tanesini Türkiye’nin doğusundan gelen Kürtler oluşturmaktadır. Kürtler olmadan, parti mutlak parlamenter çoğunluğunu kaybeder. Gül’ün ordu ve diğer devlet kurumlarının başkanı olmasını sağlayan seçimi takip eden aylar boyunca Erdoğan hükümetine karşı yıpratma kampanyası başlatıldı. Esas amaç Kürt sorununa askeri çözümü tekrar kabul ettirebilme idi. Bununla yetinmeyip hükümeti ya Türk ya da Kürt milliyetçilerinden yana taraf tutmaya zorladılar. Hükümet ilkini seçti ve böylece Kürtlerin desteğinin büyük bir kısmını kaybetti. Gene de ordu başka bir harekâtı için ısrar ederken, hükümet ticaretin geliştirilmesine öncelik verecekti. Fakat bekleyen reformlar ve yeni bir anayasanın oluşturulması tartışmaları da siyasi kabristanın derinliklerinde kaybolacaktı.

AK Parti 2007 sonbaharına kadar Kürt halkını kendi tarafına çekmişti, çünkü altyapı çalışmalarına, halkın sağlığına ve okullara önceki tüm hükümetlerden daha fazla yatırım yapmıştı. Kürtler AK Parti’yi şiddet çemberinden bir çıkış ve uzun zamandır engellenen Kürt kimliklerinin tanınmasının ve Kürtçe televizyon gibi daha fazla kültürel hakkın sağlayıcısı olarak gördüklerini oylarıyla açıkça belli ettiler. 18 Ağustos 2004’te elektronik medyanın kontrol mercii olan RTÜK, üç özel yerel kanala Kürtçe yayın lisansı verdi. Ancak devlet bürokrasisi hâlâ bu kanalları günde 45 dakikadan fazla Kürtçe yayın yapmamaya zorlamaktadır. Programlar yetişkinlere hitap etmek, bir dil dersi içermemek ve Türkçe altyazıyla birlikte yayınlanmak zorundadır.

22 Temmuz 2007'den beri TBMM'de bağımsız seçilmiş ama sonrasında DTP'ye geçmiş 20 Kürt milletvekili bulunmaktadır. Bu yolu takip etmek zorundaydılar, çünkü parti ülke genelindeki yüzde 10'luk baraja takılıyordu. Böylece 1994'ten beri ilk defa kendisini Kürt kimliğinin sözcüsü olarak gören Kürtler Mecliste yer buldular. Parlamenter demokrasideki rekabet, İslami hareketi, özgürlükçü ve kültürel olarak da muhafazakâr bir partiye çevirmişti. Artık bu uyumun Kürt milliyetçiliğini de ılımlılaştırıp Türk siyasetinin bir parçası haline getirmesi beklenebilirdi.

Ancak Türk adaleti, evcilleşmenin bu kadar hızlı olmaması için çalışmaktadır. İlimli Kürt siyasetçileri garip suçlamalarla rahatsız edilirler. Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir, Diyarbakır'ın Sur ilçesinin görevinden alınmış Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş ve diğer bütün DTP'li belediye başkanları hakkında düzinelerce suçlama bulunmaktadır. Baydemir DTP üyesi olan diğer 55 belediye başkanı ile birlikte, Danimarka Başbakanı Rasmussen'e yazdıkları bir mektupta Kürt programlarını yayınlayan uydu kanalı Roj-TV'yi yasaklamamasını talep ettikleri için hesap vermek zorundadır. "Bir terörist organizasyonunu desteklemek"ten dolayı şimdi her birine 15 yıla kadar hapis cezası istenmektedir.

Baydemir zaten, PKK üyesine ait bir cesedi taşımak için devletin cenaze aracını kullandığı ve devlet kasasından 8,5 euro civarında ödeme yaptırdığı için bir yıllık hapis cezasının tehdidi altındaydı. Demirbaş hakkındaki suçlamaların ise çoğu, belediye binasında verilen hizmetlerde Kürtçenin ve diğer dillerin de kullanması ile alakalıdır. Devlete göre ne bir broşürde ne de bir bilgisayar programında Kürtçe olmalıdır. Bir düğün davetiyesinde veya belediye afişinin üzerinde Kürtçeye yer verilemez.

Oysaki bu konuda yapılan bilimsel bir araştırma göstermektedir ki, Demirbaş’ın ilçesi olan Sur’da yaşayanların yüzde 72’si Kürtçe konuşurken, sadece yüzde 24’ü Türkçe konuşmaktadır. 2007 Haziran’ında Danıştay onu ve Sur’un belediye encümeni üyelerini görevden aldı. Demirbaş, ifadesinde Türkiye’nin “birçok kimliğe, birçok kültüre ve birçok dile” sahip olmasının ayrılcılık olarak algılanmaması gerektiğini söyledi. Kısaca onun ve diğer Kürt belediye başkanlarının davaları, devletin hukukun üzerinde yer almaya devam ettiğini göstermektedir.

Atatürk’ün Hayal Kırıklığına Uğramış Destekçileri: Aleviler

Hâlâ birçok Türkün kafasında azınlık kavramı oturmuş değildir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman azınlık diye bir kavram yoktu. Müslümanlar Müslüman’dı, Türkler, Kürtler, Araplar ve Çerkezler arasında bir ayırım yapılmazdı. Gayrimüslimler ise “Millet” olarak kabul edilirdi ve her millet de dini üzerinden tanımlanırdı. Bir dinî topluluğun manevi lideri de dolayısıyla o topluluğun siyasi lideri olurdu. Türkiye Cumhuriyeti de azınlıkları sadece dini temeller üzerinden kabul etti. Azınlıklar olarak sadece Osmanlı İmparatorluğu’nda zaten var olan “milletler” tanındı: Rum-Ortodoks ve Ermeni-Apostolik Hristiyanlar, Yahudiler ve resmi olmasa da ülkenin doğusundaki Tur Abdin’de bulunan monofizit¹⁶ Süryani Hristiyanlar.

Kürtler, Cumhuriyet’in ideolojik temellerine karşı isyan ettiler, çünkü etnik olarak tanımlanan Türk milliyetçiliği kendilerini dışlıyordu. Cumhuriyet’in milliyetçi doktrinini Aleviler de protesto ediyordu, çünkü onlar arasında da Kürtler bulunuyordu. Aleviler protestolarını gittikçe artırdılar, çünkü Sünni İslam,

¹⁶ Monofisitizm (Monophysitism): Hz. İsa’nın insan ve tanrı olarak ayrılan iki tabiatı olmadığına, aksine tek bir tabiatı olduğuna ama bu tabiatında da tanrısallığının insanlığını ihtiva ettiğine inanılması. [Ç.N.].

resmî olmayan bir devlet dini olarak belirginleşiyor ve bu devlet dini Alevileri ne ayrı bir din ne de İslam'ın içinde ayrı bir yönelim olarak kabul ediyordu. Aleviler Türk halkının nerdeyse dörtte birini oluşturmaktadır. Tarihsel yerleşim merkezleri Orta Anadolu'nun doğusundaki illerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelen göç dalgalarıyla beraber, birçoğu Ege ve Akdeniz kıyılarına ve bir kısmı da İstanbul taraflarına yerleşti.

Aleviler bir “azınlık” olmak istemezler. Bunun nedeni yalnızca kalabalık nüfusları değildir. Aynı zamanda kendilerini Cumhuriyet'in kurucuları arasında görmektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nda “rafiziler” olarak devamlı takibe maruz kalan Aleviler, yalnızca en ücra topraklarda hayatta kalabilmişlerdi. Bu yüzden de başından itibaren Atatürk'ün laik cumhuriyet projesini desteklediler. 23 Aralık 1919'da, Kurtuluş Savaşı'nın başladığı zamanlarda, sonradan Atatürk adını alacak olan Mustafa Kemal, Alevilerin Orta Anadolu'daki Hacıbektaş'ta bulunan manevi merkezlerini ziyaret etmiş ve Alevilerin desteğini almıştı. Aleviler, Atatürk'ün müfrezelerinde savaşmış ve Atatürk, Alevilerin o zamanki manevi lideri olan Cemalettin Çelebi'yi Ankara'da kurulan ilk geçici Millet Meclisi'nin başkan yardımcılığına getirmişti.

Alevilerin Sünni Müslümanlarla eşit tutulma ümitleri gerçekleşiyor gibi görünüyordu. Ama sonrasında Atatürk'ün İslami kurumlara karşı aldığı radikal tedbirlerin ucu onlara da dokundu. Bütün dergâhlar kapatıldı, bunlara Alevilerinkiler ve Atatürk'e yakın duran bir tarikat olan Bektaşilerinkiler de dahildi. Oysaki bunlar, Alevilerin en önemli toplanma yerleriydi. Garip laiklik anlayışının bütün İslami kurumları dağıtması ve Diyanet üzerinden İslam'ın devlet eliyle Sünnileştirilmesi ise onlar için daha büyük bir darbe oldu. Her şeyden önemlisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Diyanet, Alevilerin “Cemevi” dedikleri evlerinde ibadet etmek için bir araya geldikleri köylerine camiler inşa etti ve buralarda Sünni imamlar görevlendirdi. 1982'de generaller bütün öğrenciler için din

dersi konulması talimatını verdi. 1990’dan beri en azından Hristiyanlar ve Yahudiler bu derslerden muaf olabilmektedir. Yeni anayasa projesi de din dersi için seçim özgürlüğü önermektedir.

Sünniler ve Aleviler arasındaki güvensizlik hiçbir zaman kaybolmamıştır. Bu, birkaç yüzyıldır devam eden bir sorun. Aleviliğin kökeni, Türk boylarının Orta Asya’dan Anadolu’ya göçtükleri zamanlara dayanmaktadır. Göçebe Türkmenlerin İslam’a girmeleri gezgin dervişler sayesinde olmuştu. Bu basit topluluk üzerinde mistik yorumlarıyla dervişler, yazıya dayalı Şeriata göre daha etkili oldular. Bu mistik dervişler Hz. Ali’yi yücelten geleneğin içinden geliyorlardı. Böylece Anadolu’da, Orta Asyalı Türklerin eski Şamanist inançlarını, İslam’ı ve var olan inanç uygulamalarını bir araya getiren bir dinî anlayış oluştu. Bu heterodoks anlayışın Anadolu’da yaşayan takipçileri siyasi olarak Osmanlı Sultanı’na bağlıydı. Ancak bugünün İran’ı olan Erdebil’deki Safevi şeyhlerine de büyük saygı duyuyorlardı.

Safevi şeyhi İsmail 1501’de kontrolünü bütün İran üzerinde genişletip Şia’yı devlet dini yapınca, Anadolu’nun Alevileri de hem Osmanlıların yeni düşmanının uzantısı hem de sapkınlar olarak görülmeye başlandı. Kendilerini Şii Safeviler’den ayırmak için, Osmanlılar gitgide Sünni İslam’ına daha çok sarıldılar. Ortodoks ve yazılı inanca bağlı bazı fanatikler, Alevileri takip çağrısı yaptı. Bu yüzden Aleviler sadece uzak yerlerde hayatta kalabildiler. Artık Erdebil’e hac için gidemez duruma gelince, yönlerini Bektaşî tarikatının kurucusu olan mistik mutasavvıf Hacı Bektaş-ı Veli’nin gömülü bulunduğu Anadolu’daki Hacıbektaş’a çevirdiler.

Alevileri, takipten ve izolasyondan ilk defa Atatürk kurtardı. Bu yüzden Alevilerin evlerinin çoğunun duvarlarında şu üçlünün resimleri asılıdır: Ali, 1209’dan 1271’e kadar yaşamış olan ve tarikatında Alevilerin 16. yüzyıldan beri cem olduğu Hacı Bektaş-ı Veli ve Atatürk. Sonra takip yeniden başladı. Dersim ilindeki (bugün Tunceli) Kürt Alevilerin 1938’deki isyanında,

ordu 70.000'den fazla insan öldürdü. 100.000'den fazlası zorunlu göçe tabi tutuldu. Bugün de Kürtlerin tahmini olarak beşte biri kendisini Sünni değil, Alevi olarak tanımlamaktadır.

Daha sonraları Aleviler ve Sünniler arasında yeniden çatışmalar yaşandı. 1977'de Türk-Milliyetçi Sünniler Malatya'da solcu Alevilere saldırdı, 1978'de Kahramanmaraş'ta Alevilere yönelik bir katliamda 200 insan öldürüldü, 1980'de Çorum'da yine başka bir katliamda da 30 insan katledildi. 1993'te, Sivas'ta içinde Alevi entelektüellerin ve sanatçıların bulunduğu bir otel ateşe verilince 37 insan hayatını kaybetti. Selman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri* kitabını Türkçeye çevirmiş olan Aziz Nesin, kendisini son anda kurtarabildi. 1995'te, Alevilerin uğradığı bir kahveye meçhul kimseler tarafından açılan ateş sonucu iki kişinin ölmesinden sonra, İstanbul'un bir ilçesi olan Gaziosmanpaşa'da günlerce süren kanlı çatışmalar yaşandı.

Bunları müteakiben, 1996 yazında Türk hapishanelerinde bulunan birkaç yüz tutuklu, bir "ölüm orucu"na başladı. On iki insan öldü. Ölüm orucuna katılanların neredeyse tamamını, radikal sol gruplara üyelikleri yüzünden ceza almış Aleviler oluşturuyordu. 1996 Haziran'ından beri Erbakan hükümeti görevdeydi ve bu durum Alevilerin çoğunluğunu endişelendiriyordu. 1993'te gönüllü olarak Sivas sanıklarının savunmasını üstlenen Şevket Kazan, şimdi Adalet Bakanıydı. Aleviler Erbakan'ın Refah Partisi'nden korkmaktaydılar. Zaten Alevilerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri yıldızları Nakşibendi tarikatı mensuplarıyla hiç barışmamıştı.

Sünni çoğunluk ve Alevi azınlık arasındaki güvensizlik dinî nedenlere dayanır. Güvensizlik, siyasi kutuplaşma ile daha da güçlenmektedir: Sünniler çoğunlukla muhafazakâr ve milliyetçidir, Aleviler geleneksel olarak Türk soluna oy verir. Altmışlı yıllarda Aleviler şehre göç ettiklerinde, grup dayanışması ve devlet baskısına baş kaldırma şeklindeki Alevi geleneklerini bir sosyalizm öncüsü olarak yorumlamışlardı. O zamandan beri

Aleviler Türkiye’deki komünist hareketin ve radikal sol grupların çekirdeğini oluşturuyorlar. Bununla beraber seksenli yıllarda, uzun süredir şehirde oturanlar yavaş yavaş devrimci heyecanlarını kaybettiler. Ancak hâlâ, DHKP/C, TİKKO ve TKP/ML’nin hatırı sayılır bir kesimi Alevilerden müteşekkildir.

Kürt milliyetçiliğinin gelişmesine paralel olarak, seksenli yıllarda Alevilik de bir rönesans yaşadı. Uzun süre ilkelerle yaşamış, dikkat çekmemişlerdi. Yeni oluşan sivil toplumun sınırları içerisinde ilk defa kültürlerine olan bağlılıklarını açıkça ilan ettiler. Bu noktada Aleviliğe dair iki bakış açısı belirginleşti. Eski muhafazakâr kanat; Aleviliği, Türklerin özelliklerine uyan “gerçek” Türk İslam’ının –Arap etkisinin olmadığı İslam’ın taşıyıcısı olarak görmektedir. Sol kanat ise Aleviliği hümanist bir ideoloji olarak algılamaktadır. Bunlar için Alevilik, bir din olmaktan ziyade, adalet için ve baskıya karşı savaşılan ilerici bir hayat tarzıdır.

Aleviliğin ayrı bir din mi yoksa İslam’ın bir formu mu olduğu sorusu, Aleviler içinde de tartışmalı bir konudur. Tartışmasız olan şey ise, Aleviliğin bileşenlerinin çoğunun ciddi yorum farkları olsa bile İslam’dan alınmış olduğudur. Aleviler Kur’ân’ı mistik bir dille vahyedilmiş bir kitap olarak görmektedirler. Bu yüzden Mekke’ye hacca gitmek ya da Ramazan’da oruç tutmak gibi ibadetlere pek ilgi göstermezler. Alevi kadınlar da çoğunlukla örtünmez. Toplantı yerleri olan cemevinde kadınlar da erkeklerle beraber ibadete iştirak eder. Günlük yaşamda da genellikle eşittirler.

Aleviler, Türkiye’de 87.000 resmî cami, ama sadece yüz cemevi olmasından şikâyetçidir. Yeni cemevlerinin inşası için izin almak zordur. Devletin, kendilerini asimilasyona tabi tutan bazı araçlarını terk etmesini isterler. Cemevlerinin yapımının kolaylaştırılmasının yanında, onlara göre din dersi artık Alevi öğrenciler için zorunlu olmamalı, Diyanet Alevi dedelere de maaş bağlamalı, kimlik kartlarında artık din hanesi bulunmamalıdır.

Bu isteklerden bazıları 2004'teki AB Türkiye komisyonunun ilerleme raporunda da yer aldı. Ayrıca Aleviler kamu hizmetinde de kariyer imkânlarına sahip olmak istemektedirler. Türkiye'nin tarihinde, devlet kurumlarında yöneticilik veya genel müdürlük yapan Alevilerin sayısı çok azdır.

Aleviler, geleneksel olarak Atatürk'ün partisi CHP'ye yakın dururlar. Ancak Deniz Baykal'ın Alevi karşıtı sloganlarla Sünni-milliyetçi seçmenlerin oylarını toplamaya çalışması, kafalarında soru işaretlerinin oluşmasına yol açmış gibi duruyor. 22 Temmuz 2007'de Alevilerin çoğunluğu yine de oylarını CHP'ye verdi. Aslında Aleviler, AK Parti'nin Türkiye'de desteğini kazanmadığı son büyük gruptur. Aleviler AK Parti'yi hâlâ Sünni İslam bağlamında tanımlamaktadırlar. Temmuz 2007 seçimlerinde AK Parti listelerinden üç Alevi milletvekili seçilmiştir ki bunların başında entelektüel Reha Çamuroğlu gelir. Seçim gününden önceki hafta Erdoğan ve Gül, bir cemevini ziyaret etmiş ve orada Alevi dedeleriyle konuşmuşlardı. AK Parti Kürtler gibi Alevileri de kazanmaya uğraşiyor...

Hıristiyanlar, Sürgün ve Toplu Göç

Müslümanlar ve Hristiyanlar Anadolu'da karşılaştıklarında, iki din de bugün bildiğimizden farklıydı. Türkmen kabilelerinin dini sonraki yüzyılların Ortodoksluğundan uzaktı ve Anadolu'daki Hristiyanlık da bir değişim içerisindeydi. Anadolu her zaman bir geçiş bölgesi olmuştu. Herkes dinini getirmiş ve o da önceden var olanlarla kaynaşmıştı. Bunlardan birçok şey hayatta kaldı. Mesela Helenistik bereket tanrıçası Artemis'in üzerinden geçip İsa'nın annesi Meryem'e uzanan bir devamlılık söz konusudur. Artemis'in en önemli kutsal yerleri Efes'te

bulunmaktadır; tapınağı eski çağların yedi dünya harikasıdır biridir. Hristiyanlık, Efes’in yukarısında ormanlık dağlar bulunan bölgeye, Meryem’in orada ölmüş olması muhtemel olduğundan büyük saygı göstermektedir.

Anadolu ve Küçük Asya olmadan Hristiyanlık tasavvur edilemez. Çarmıha gerilen İsa’nın takipçileri Filistin dışındaki ilk topluluklarını bugün Şanlıurfa olan Edessa’da kurdular. Bugünün Antakya’sındaki mağara kiliselerde, yeniden dirilişe inananlar kendilerine ilk defa Hristiyan ismini verdiler. Paul’un havari toplulukları Anadolu’nun içlerine üç büyük misyoner seyahati yaptılar. Türkiye’nin Tarsus’undan çıkan çadır üreticisi¹⁷ tekrar Efes’te görüldü. Galatyalılar’a yazdığı mektubunu bugünün Ankara’sındaki Keltik toplumuna yazdı. Anadolu’da vaazlar verdi, Roma’da Neron’un Hristiyan avının kurbanı oldu.

Tek ilahlı olmaktan çok uzak bir erken dönem Hristiyan kilisesi gelişti. Hristiyan teolojisindeki ve teslis öğretisindeki ihtilaflardan kaynaklanan birçok inanç formları ortaya çıktı, bunda Orta Doğulu, Yunanlı ve Romalı düşüncelerin farklı etkileri de rol oynadı. Bu tartışmaların merkez noktası Anadolu ve hepsinden öte ikinci Roma olan Konstantinopolis idi. 325’ten 788’e kadar yedi ekümenik konsülün hepsi Konstantinopolis çevresinde yapıldı, bunlardan üçü imparatorluğun başkentinde oldu. Bunların tartışmaları, Hristiyanlığı bugüne kadar şekillendirmiştir. Bugüne kadar Hristiyanlar, İznik konseyinin 325 yılında kabul ettiği ortak akidelere göre ibadet etmişlerdir.

Ermeni Kral III. Trdat (280–330), Hristiyanlığı 301 yılında başkenti Eçmidzian’dan yönettiği Ermeni krallığının devlet dini olarak ilan etmişti. Trdat, 240 yılında Ermenistan’da doğan, Kapadokya’da büyüyen ve orada Hristiyanlığı kabul eden Partiyen Prensi Gregor’un tavsiyesine uydu. Efsaneye göre

¹⁷ Paulus’un şehri olan Tarsus o dönemde çadır üreticileriyle tanınmış bir şehirdi. Yazar bu bilgiye telmihte bulunmuş. [Ç.N.]

Gregor, Trdat'ı elleriyle iyileştirmişti. Gregor Lussaworitsch, Kafkasya'da şehit olan havariler Taddeus ve Bartolomeus'un ardından Ermeni-apostolik Kilise'nin kurucusu olacaktı.

Kısa bir süre sonra, 312 yılında, I. Konstantin (ö. 337) Roma'da kendisini otokrat ilan etti. Efsaneye göre onu zafere götüren, Hristiyanlık vizyonuydu. O andan itibaren Hristiyanlığı destekledi. Kayser I. Theodosius da 380 yılında Hristiyanlığı devlet dini mertebesine yükseltti. Konstantin 331'de yeni başkentini eski Bizans'ta kurdu. Artık şehir yeni Kayser Konstantin'in ismini taşıyordu. Birinci Roma'dan farklı olarak, ikinci Roma Hristiyan olarak kuruldu. Ayrıca Doğu Akdeniz çevresi, kültürel ve ekonomik olarak Batı'dan çok üstündü. Kalkedon (Kadıköy) Konseyi, 451'de şehrin başpiskoposunu "Ekümenik Patrik" unvanıyla ödüllendirdi. Daha sonra Konstantin'in halefi I. Justinian (527-565), zirvesinde Roma ve Konstantinopolis'in bulunduğu, bunları Kudüs, Antakya ve İskenderiye'nin takip ettiği Hristiyanlığın erken dönemine ait beş Patriklik makamını resmileştirdi.

29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmet Konstantinopolis'i ele geçirdi ve devletin başkentini buraya taşıdı. Bizans İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmişti. Hristiyanlar için başta pek bir şey değişmedi. Fatih Sultan Mehmet, Ekümenik Patrik II. Genadios'a, atalarının sahip olduğu bütün ayrıcalıkların devam edeceğini bir fermanla ilan etti. 1461'de monofizit Hristiyanlar için Ermeni Patrikhanesi'ni Konstantinopolis'e getirdi. 1840'tan itibaren, "millet" olarak organize edilmiş olan kiliseler, kendilerine ait bir iç anayasa elde ettiler ve Osmanlı bürokrasisinin bir parçası oldular.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına doğru, İslam dünyasının başkenti olan İstanbul'da, gayrimüslimler çoğunluğu oluşturuyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrası Cumhuriyet'in kurulduğu topraklar üzerinde yaşayanların beşte biri Hristiyandı. Gayrimüslimleri İslam değil, Türk milliyetçiliği kovacaktı.

Türk milliyetçiliğinin ilk kurbanı Ermeniler oldu. O zamana kadar uzun süre Türk reformcularla birlikte çalışmışlardı (önce Genç Osmanlılarla, sonra Jön Türklerle). Milliyetçi Hınçak Partisi’nin militan kanadı dışındaki Ermeni reformcular, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ne bağımsızlık ne de özerklik istemişlerdi. İlimli Hınçaklar, liberal Armenakan ve sosyalist Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu), daha çok İmparatorluk içinde ekonomik ve sosyal reformlar talep ediyorlardı. 1902 ve 1907’deki Paris Kongreleri’nde Türk reformcularıyla birlikteydiler. 1914’te Taşnaksutyun Partisi Erzurum’daki parti kongresinde Osmanlı İmparatorluğu’na sadakat çağrısı yapacaktı ve Birinci Dünya Savaşı’nın birinci yılında Ermeniler hâlâ Osmanlıların zaferi için dua ediyorlardı.

Bunlara, genellikle mütevazı kökenlerden gelen Jön Türkler karşı çıkıyorlardı. Yeni kurulmuş modern okullar Jön Türklerle kariyer şansı sağlamaktaydı. 1923’ten sonra bunlar Atatürk’ün “Cumhuriyet Halk Partisi”nin çekirdeğini oluşturdu, daha öncesinde, 1907’den itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda “İttihat ve Terakki Cemiyeti” çatısı altında organize olmuşlardı. Liberal reform kanadını kovdular, 1909’da Sultan II. Abdülhamid’i tahttan indirdiler ve sonunda 1913’te bir darbeyle gücü ellerine aldılar. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu’nu reformlarla kırtarmak değil, bir Türk ulus devleti kurmak istiyorlardı. Bu yüzden Ermeniler iki defa engeldi: Saf dışı bırakılmamış son liberal reformcular oldukları için ve Ermeni halkı Anadolu ve Kafkas Türklerini bir bıçak gibi birbirinden ayırdığı için.

1894’ten 1896’ya kadar İstanbul’da ve 1909’da Kilikya bölgesinde Ermenilere yönelik katliamlarda zaten birkaç bin insan ölmüştü. 1915’in başlarında Jön Türklerin Savaş Bakanı Enver Paşa Kafkasya’ya yaptığı harekâтта başarısız oldu. Kış sertti ve Ermeni birlikler Rus direnişine destek vermişlerdi. Kızgın Jön Türkler 24 Nisan 1915’te İstanbul’da 235 tanınmış

Ermeni'yi tutukladı, çoğunluğu öldürüldü. Aynı zamanda Doğu Anadolu'da Van belediye reisi Van'da yaşayan Ermenileri infaz etti. Jön Türkler 27 Mayıs 1915'te çıkardıkları "Tehcir Kanunu" ile Anadolu'daki Ermenileri sürgün etmek için harekete geçtiler ve bu işte savaş için önemli olan tren vagonlarını kullandılar. Bu kanun, 20. yüzyılın ilk insanlık ayıbının başlangıcıdır. Yüz binlerce yorgun kadın, erkek, çocuk ve yaşlı Suriye çöllerine yaptıkları yürüyüşte öldüler. Bu insanlar, hastalık, açlık, vurulma ve soygunun kurbanı oldular.

Devletler topluluğu, "soykırım" kavramını ilk defa 1948'de tanıdı. Genç Türkiye'nin büyük tarihçisi Ahmet Refik Altınay ise, yirmili yıllarda çoktan "katliam"dan bahsediyordu. Ancak birkaç istisna dışında, bu olayı yapanların takibi yapılmadı. 1923'teki Lozan Barış Antlaşması bir genel af ilan etti. Buna göre, 1914 ile 1923 arasında öfke sebebiyle kullanılan metotlar meşru görülecek ve yeni suçlamaların yapılmasına izin verilmeyecekti. Türkiye resmi olarak, soykırım iddiasını bugüne kadar reddetmiş ve kurbanların sayısını 300.000'den az olarak hesap etmiştir. Hâlbuki Batılı tarih yazımında, 1,5 milyona yakın insanın öldürüldüğü hakkında bir fikir birliği vardır.

Soykırımın reddedilmesi, Türk milliyetçiliğinin ve Kemalist devlet ideolojisinin yapı taşlarından biri hâline gelmiştir. Bir uzlaşma göstergesi ve o zamanın ölüleri için bir üzüntü kelimesi Türklerden henüz gelmemiştir. Öbür taraftan da Ermenilerin, Erdoğan hükümetinin ilişkileri normalleştirmek adına, iki ülkenin arşivlerinin açılması ve incelenmesi için uluslararası bir tarih komisyonu oluşturulması teklifini reddettikleri bir gerçektir. Bununla beraber, Ermenilerin 1914'te kullandıkları 2.500 kilise ve manastırdan, altmış yıl sonra ancak 200'den azının mevcut ve kullanılabilir olduğu da bir başka gerçektir.

Gayrimüslim azınlıklar, Türk yurttaşlarıyla yirmi yıl boyunca barış içinde yaşadı. Daha sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü

ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu 1942’de “Varlık Vergisi”ni yürürlüğe koydu. Saraçoğlu, verginin amacının savaş giderlerini finanse etmek değil, ekonomiyi Türkleştirmek olduğunu açıkça kabul etti. O zaman İstanbul’da kayıtlı bulunan 19.000 şirketin sadece 8.000’i Müslüman Türkler’e aitti. Neredeyse sadece Hristiyan ve Yahudi girişimcilere uygulanan bu vergi, o kadar yüksekti ki çok azı bunu ödeyebilirdi. Şirketlerini ve özel mülklerini satsalar bile ödeyebilecekleri bir miktar değildi. Onlar da 1942 kışında Orta Anadolu’daki Aşkale kampında zorunlu ikamete mecbur edildiler. Yılmaz Karakoyunlu’nun romanından sinema ve televizyona uyarlanan ‘Salkım Hanımın Taneleri’ filmiyle, Türkiye ilk defa Aralık 2001’de tarihinin bu kısmını gündeme taşıdı.

İshak Alaton’un babası da iflas etmiş bir adam olarak Aşkale’den geri dönmüştü. Genç İshak Alaton, bu yüzden ellili yıllarda hayatını göçmen işçi olarak kazanabilmek için İsveç’e gitti. Alaton bu tartışılan filmin çekilebilmesi için çalıştı. O, Türk reform hareketinin lider inşaat yatırımcılarından ve öncü güçlerinden birisi oldu. Diğer yatırımcılarla birlikte, bugüne kadar Türkiye’nin sosyal bilimlere dair lider araştırma kurumu olmuş olan TESEV’i de kurdu.

İstanbul’un Rum azınlığına ve daha küçük ölçeklerde olmakla birlikte diğer gayrimüslim azınlıklara karşı asıl dehşet gecesi 6-7 Eylül 1955’te gerçekleşecekti. Birçok ilden getirilen ve zarar vermek için aletlerle donatılan kalabalık, sadece dokuz saat içinde şehrin Rum-Ortodoks sakinlerinin ve onlara ait 45 kilise cemaatinin mallarını yağmaladı. O gece, 100.000 kadar insan bu yağmalamaya katıldı. Din adamlarına eziyet edildi, kadınlar tecavüze uğradı, mezarlara saygısızlık yapıldı. Barbarlar 30’dan fazla insan öldürdü, 3.500 evi ve 4.000’den fazla dükkânı, büroyu ve muayenehaneyi yağmaladı. 72 kiliseyi ve 31 okulu ateşe verdiler.

Rum azınlık o zamanlar “Varlık Vergisi”nin yaralarını kısman sarmıştı. 1950’den itibaren Menderes hükümetinin piyasa

ekonomisine yönelik reformlarından faydalanmışlardı. Ancak Adnan Menderes, İngiliz kolonisi olan Kıbrıs'ta büyüyen Rum taraftarı nakit parayı kontrol etmek ve de Ada üzerinde hak iddia ettiğini açıklamak için İngiliz diplomatlar tarafından cesaretlendirildi. Menderes bunu yaptı ve bir günah keçisi aradı. İstanbul'un Rumca konuşan azınlığı işte bu Kıbrıs krizinin günah keçileri olacaktı. Katliam gecesinden sonra birçoğu şehri kesin olarak terk etti. 7 Eylül 1955'te gerçekleşen bu ilk toplu göçü, her zaman Kıbrıs'ın sebep olduğu daha başkaları takip etti. Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki stratejik öneminden dolayı, Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles 1955'te Türkiye'yi eleştirmeyi reddetti.

Altmışlı yıllarda, Güneydoğu'daki Tur Abdin'in 55 yerleşim yerinde ve köyünde hâlâ 60.000 Süryani yaşıyordu. Bugün bu rakam en fazla 2.000'dir. 10.000 Süryani İstanbul'a yerleşti. Bugün sadece Almanya'da 85.000'den fazla Süryani yaşamaktadır. İsveç'te ise bu sayı 11.000'dir. Bu eski oryantal kilisenin tarihsel merkezi olan Midyat'ta bugün 60.000 kişilik nüfustan sadece 200 aile Hristiyandır. Oysaki 1980'de 5.000 Süryani aileye karşı sadece 20 Müslüman aile bulunmaktaydı.

Süryanileri tarihî yerleşim merkezlerinden çıkaran birkaç sebep vardı: Az gelişmiş ekonomi ve başka yerde daha iyi bir hayata kavuşma fırsatı; Kürt komşuların ve büyük toprak sahiplerinin, gelişen tarım firmalarındaki haklarına tecavüz etmeleri; PKK ve devlet arasında kalmalarına neden olan çatışma. Bunlara bir de devlet eliyle gelen baskı eklendi. 6 Ekim 1997'de Mardin valisi, iki en önemli manastırı, 397'de kurulmuş olan Mor Gabriel ve piskopos makamı olan Deyrülzafaran'ı, yabancı ziyaretçilere kapattı ve kilisenin gençlerinin din eğitimi ve ana dillerinde ders almalarını yasakladı.

Bu açıdan Antakya'daki Süryani kilisesi önemlidir, çünkü 1923 Lozan Antlaşması'nın hükümlerinden

faydalanmamaktadır. Antlaşmanın 37’den 43’e kadar olan maddeleri, yeni Cumhuriyet’teki gayrimüslim azınlıkların durumunu ele alır. 40. madde onlara kendi okullarını kurma hakkını vermekte, 41. madde bu okullarda kendi dillerini kullanmalarına izin vermektedir. 43. madde Türk devletini Müslüman ve gayrimüslim vakıflara eşit davranmaya mecbur etmektedir. Rum-Ortodokslar, Ermeni-Apostolik Hristiyanlar ve Yahudiler bu antlaşmanın koruması altında bulunuyorlardı. Süryani Patrik İlyas Şakir Alkan ise 1923’te bir azınlık olarak tanınmayı reddetti. Alkan, yeni Cumhuriyet’te göze batmamayı ve Kürt komşularıyla on yıllarca süren gerilimlerden sonra kendisini azınlık olarak tehlikeye açık bırakmamayı daha uygun görmüştü.

Lozan Antlaşması’ndaki alıntılar bu üç “tanınmış” azınlığa bir yarar sağlamamıştır. Bunlardan hiçbiri hukuksal statüye sahip değildir, “vakıflar” olarak organize olmak zorundadırlar. Türk devleti Ekümenik Patriğin tarihsel unvanını bile reddetmektedir. Bu yüzden 300 milyon Ortodoks Hristiyanın ruhani lideri kendisini sadece içinde yaşadığı mahalleye nispetle isimlendirebilmektedir: Fener. Buna ilaveten Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra Patrikhane’nin bulunduğu sokağa, bir Paskalya Pazarı olan 10 Nisan 1821’de, Yunan isyanının (bağımsızlık savaşının) başlamasından hemen önce Patrik V. Gregor ve birçok metropolitin asılmasını emreden bir sadrazamın, Sadrazam Ali Paşa’nın ismi verildi.

Buna ek olarak İstanbul Valiliği’nin 1923 ve 1970’te çıkardığı iki bildiri, Kutsal Sinod tarafından yeni bir Patriğin seçilmesini her yönden sınırlamaktadır. Birinci bildiri, sadece Türk vatandaşları olanların seçilebileceğini belirtmekte, ikincisi de valiye seçimi veto etme ve eğer gerekirse Patriği kendisinin seçmesi hakkını vermektedir. 1844’te kurulmuş ve gelenek açısından önem taşıyan Heybeliada Ruhban Okulu’nun 9 Temmuz 1971’te kapatılmasıyla Rum-Ortodoks kilisesi kendi ruhbanlarını yetiştiremediği

ve Türk devleti yabancı ruhbanlara oturma izni vermediği için, Petrus'un abisi olan Apostel Andreas'a kadar dayanan Piskoposluk koltuğunun varlığı tehlike altında bulunmaktadır.

Gayrimüslim azınlıklar için en büyük darbe, Cumhuriyet'in, bu toplulukların medeni kanunsal statüsünü kaldırmasıydı. Devlet onları "Evkaf Umum Müdürlüğü" altına yerleştirdi ve Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki imtiyazlarının çoğunu tanımadı. 1912'ye kadar kiliseler, genellikle adandıkları azizlerin isimleriyle resmî kayda geçirilirdi. 1923'ten sonra bu kiliseler isimlerini yazdırmak istediklerinde, kayıt memurları Bakire Meryem'in veya Aziz Georg'un yeni kurallara uyumlu hâle gelmesini istediler. Birçok isim bu yüzden yazılmadı ve artık bir yasallıkları da kalmadı.

1926 yılında çıkan Vakıflar Kanunu'nun 1935 ve 1936 tarihli uygulama hükümleri, başka bir zorluk ortaya çıkardı. Bu hükümler, Müslüman ve gayrimüslim vakıfların yeni gayrimenkul elde edemeyeceklerine karar veriyordu. Bu kararlar ilk defa 1974'te ve sadece gayrimüslim azınlıklara karşı uygulandı. Bu vakıflar, miras kalmış ve bağışlanmış olan birçok gayrimenkülü kaybetti. Bunlar istimlak vasıtasıyla devletin oldu. Başka bir engel de 1990'da ortaya çıktı. O zamandan beri İstanbul Valiliği, iki senede bir yenilenen vakıf komitelerinin seçilmelerine izin vermemektedir. Komite üyelerinin ölmeleri ve başka yerlere gitmeleri sebebiyle, kiliseleri ve manastırları yöneten vakıflar "terk edilmiş" ve "sahipsiz" kaldılar. Sonuç olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü, kendisi adına gayrimenkulleri yöneten ve kazancını toplayan "kayyum"lar atadı. Genel Müdürlük, komiteleri vakıflardan ayırdı ve yerine kendi "kayyum"unu yerleştirdi.

Bu yoldan istimlak edilen gayrimenkullerin listesi epey uzundur. Ondan da uzun başka bir liste daha vardır: "Terk edilmiş" vakıfların yanı sıra, Türk hukuku "mazbut" vakıf terimini de kullanmaktadır. Bu terim, toplulukların 1936'dan önce elde

ettikleri gayrimenkulleri tarif etmektedir. “Evkaf Umum Müdürlüğü”, bu davaların çoğunda gayrimenkullerin kazançlarını tanımamış ve onları resmen istemiştir. Bu konuda en tanınmış hadise Büyükkada’daki İsa Tepesi’nde bulunan ve dünyanın en büyük ahşap yapıları arasında kabul edilen yetimhanedir. Ekümenik Patrikhane, bu yapıyı kullanmaktan men edilmiştir. Bir başka örnek ise Kınalıada’daki Metamorfoz Manastırı’dır.

Ekümenik Patrikhane ve diğer kiliseler için yasal bir statü henüz görünürde yok. Ruhban Okulu kapalı, azınlıkların okulları tehlike altında. Yetmişli yılların ortalarından beri İstanbul’un Rum-Ortodoks azınlığının okullarındaki öğrenci sayısı 7.000’lerden 250’nin altına düşmüş bulunuyor. Okul yönetimi artık içinde ders verilmeyen okulları kapatmamakta. Bunların başka amaçlarla kullanılmasına da izin verilmemekte. Öğretmen eksikliği yaşanmakta, ama ruhbanlar azınlık okullarına girememekte ve orada din dersi verememekte. Yönetimin okul kütüphanesi için kitap satın alma başvurusunun bile onaylanması yıllar sürmekte.

AB süreci bazı değişiklikler getirmekle birlikte, ayrımcılığın bitirilmesi için köklü bir değişime vesile olamadı. Bir örnek, Meclisin 2001’de onayladığı vakıflar yasası reformudur. Yasa, gayrimüslimlerin vakıflarının gayrimenkul elde etmesine ilk kez izin vermekte, ama şimdiye kadar el konulmuş olan varlıkların karşılığının verilmesinden bahsetmemektedir. Bürokrasi bütün iyileştirmeleri sulandırmakta mahirdir. Uygulama hükümlerine göre, her gayrimenkul kazanımının hükümetin bütün üyelerinin onayından geçmesi; sonra da şehir çevresinde alıcı olan vakfın bir uzman komisyonu oluşturması ve bu komisyonun vakfın bu gayrimenkule gerçekten ihtiyacı olup olmadığına karar vermesi gerekiyordu.

21 Şubat 2008’de Meclis vakıflar hakkında başka bir reforma daha imza attı. Meclis bu reformu, daha öncesinde Cumhurbaşkanı Sezer’in veto ettiği aynı şekliyle, CHP, MHP ve DSP’nin karşı oylarına rağmen kabul etti. Sezer, bunu reddetmesinin

sebebi olarak, yasanın gayrimüslimlerin vakıflarını güçlendirmesini göstermişti. Yasanın geçmesinden sonra muhalif CHP anayasasının ihlali iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Yeni yasa, gayrimüslim vakıflarının günlük işlemlerini kolaylaştırmakta ve yabancı ülke vatandaşlarının bu tarz vakıf kurmalarına ilk kez izin vermektedir. Yine de yasa, azınlıkların ve de AB'nin beklentilerinin gerisinde kalmıştır. Yasa, azınlıkların 1974'ten beri istimlak yüzünden kaybettikleri gayrimenkullerini tekrar elde edebilmelerini sadece teorik olarak mümkün kılmaktadır. Uygulama ise o kadar karmaşık ve pahalı ki, gayrimenkülün ederi zaten bunu ucu ucuna karşılayabilir.

Hristiyanların AB sürecinden dolayı kapıldıkları ümitlerin çoğu karşılanmamış olarak duruyor. Bu yüzden AB komisyonunun yıllık ilerleme raporları, gayrimüslim azınlıklar konusuna ısrarla değinmeye devam ediyor. En önemli iyileştirme, gayrimüslim azınlıkların şu anda yeniden ibadet yerleri inşa edebilmeleri ve var olanları da resmi olarak tamir edebilmeleridir. Ayrıca, geçici olarak Türkiye'de yaşayan yabancıları yöneten kiliseler için gelen yabancı ruhbanlar, yeni yeni, ülkelerinin konsolosluklarının bir çalışanı olarak değil de, ruhbanlar olarak oturma izni alabilmektedirler. Ancak tüm süreç sonunda artık Anadolu'nun çok renkli mozaigi, yerini neredeyse tamamen Müslüman Türklere müttesekkil bir fona bırakmıştır.

Yahudiler: Geride Bazıları Kalmış Olsa da Dilleri Kayboldu

İstanbul'un Yahudilerini deniz hiçbir zaman ayırmamış, bilakis onları daima birbirlerine bağlamıştı. Bir kısmı Haliç'in iki yakasında tam karşı karşıya, Balat ve Hasköy'de ikamet etmişlerdi. Daha soylu olanlar ise Boğaz'ın iki yakasında, yine tam karşı karşıya, Kuzguncuk ve Ortaköy'de yaşamışlardı. Şehrin bu dört farklı köşesinde Katolik İspanya'nın 1492'te sürmüş olduğu Sefarad Yahudileri oturuyordu. Doğu Avrupa kökenli

Aşkenazi Yahudileri de İstanbul’da “Büyük Pera Caddesi”¹⁸ boyunca yaşayan Levantenlerin hemen yanı başındaki Galata Kulesi etrafına yerleşeceklerdi.

Hatırlı Yahudilerden olup da Galata’da ikamet etmeyenlerin burada en azından bir dükkânı olurdu. İstanbul Yahudilerinin efsanevi lideri Avram Kamondo gibi. Kamondo, Mustafa Reşit Paşa’nın yakın bir dostuydu ve 1853’ten 1856’ya kadar Kırım Savaşı’nı finanse etmişti. Kamondo’nun çok değerli mülkleri ve Galata Kulesi’nin yanı başında bir bankası vardı. İsmi taşıyan güzel kavisli bir merdiven, oradan Bankalar Caddesi’ne uzanır. 1863 yılında orada, Osmanlı İmparatorluğu’nun merkez bankası işlevi gören Osmanlı Bankası kurulmuştu. Bankalar bugün artık gökdelenlerin bulunduğu semtlere çekildilerse de, o zamanlar o iki paralel cadde Osmanlı İmparatorluğu’nun finans merkeziydi.

O tarihlerde Kulenin etrafında oturulur ve burada bulunan yedi sinagogda ibadet edilirdi. Ailesi 1492 yılında İspanya’dan sürülen Banker Kamondo da aynısını yapıyordu. Önce İtalya’ya yerleşen bu aile ancak on sekizinci yüzyılın sonunda Kamondolar ve öteki Sefarad Yahudileri ile birlikte İstanbul’a geldiler. Galata Kulesi’nin yakınlarına “İtalyan Sinagogu”nu inşa ettiler. Bu sinagogun en müreffeh aileleri uzun zaman önce şehrin başka bölgelerine taşınmış olsa da, İtalyan Sinagogu hâlâ varlığını koruyor.

Gerçi Kamondolar 1871 yılına kadar Avusturya tobasındandı. 1492 yılında doğrudan İspanya’dan Boğaz’ın kenarına gelen Sefarad Yahudilerinin dili Ladino’ydu (Yahudi İspanyolcası). Buna karşı Terzi Tapınağı gibi Aşkenaz sinagoglarının dili Yiddiştı. 18. ve 19. yüzyılda Doğu Avrupa’dan gelen Yahudilerin çoğu ekmeıklarını terzilikten kazandılar. Buna iyi bir örnek Sultan II. Abdülhamid’in kendisini yüksek nişanlarla ödüllendirdiği saray terzisi Mayer Schönman’dır. Sultan, Aşkenaz terzilerine bir zamanlar Kamondo ismiyle anılan caddede kendi sinagoglarını kurma iznini ve bunun için gerekli parayı verdi. Terzi Tapınağı’nın açılmasından altı yıl

¹⁸ İstiklal Caddesi’nin 19. yüzyıldaki ismi. Fransızcası “Grande Rue de Pera” [Ç.N.]

sonra 1900 yılında Doğu Avrupalı Yiddiş konuşan Yahudiler için ikinci bir tapınak ilkinde eklendi. Bu ikincisi çok daha görkemliydi ve yukarıdaki Galata Kulesi'ni aşağıya Galata Köprüsü'ne bağlayan Yüksek Kaldırım'ın kenarında inşa edilmişti. Gereken finansmanı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sağlayacaktı. Terzi Tapınağı'nda basit zanaatkârlar ibadet ederken, bu ikinci sinagogda zengin tüccarlar ve entelektüeller bir araya geliyordu. Çeyrek yüzyıl sonra bu mahalleye iki sinagoğun fazla olduğu anlaşıldı ve Terzi Tapınağı kapatıldı.

Tapınağın ana kapısının üzerinde Yesaya Peygamber'in bir sözü ziyaretçileri içeri davet ediyor: "Benim evim tüm herkes için dua evi olarak adlandırılacak." "Sinagog" terimi Yunanca "bir araya getirmek" anlamına gelen "synagein" kelimesinden gelmektedir. Sinagoglarda bugün ayın için Yahudiler toplanmıyor, ama sanat meraklıları bir araya geliyor. Bu toplantıları organize eden Robert Schild, Galata Kulesi'nin yanı başında doğup büyüdü. Babasının dedesi Bukowina'daki Çernovitz'ten göç etti ve oğlu İstanbul'un en önde gelen Batılı terzi konumuna yükseldi. Odessa'dan annesinin dedesi gelmişti. Her iki taraftaki ataların dili de Yiddiş'ti, fakat Haşoadan dolayı Schild'in anadili Almandı. Kendi çocuklarına da Alman dilini ve kültürünü aktarmıştı. Schild ve ortakları karikatürist İzel Rozental ve İstanbul'daki Aşkenaz cemaatinin eski başkanı Mario Frayman Yahudi kültürünü Yahudi olmayanlara tanıtmaya ve İstanbul kültür yaşamında bu kültürü sağlamlaştırma vazifesini üstlenmiş bulunuyorlar.

Bir kez Mahler-Quartet'i çalınmıştı ve programda Mozart ve Brahms'ın yanında Max Bruch'un *Kol Nidre* isimindeki Yom Kipur'un başlangıcında okunan bir duayı ele alan Çello Varyasyonu da kendine bir yer bulmuştu. Bir başka sefer İsraili sanatçılar bir Aşkenaz Sinagoğunda Sefarad şarkıları söylemişlerdi. İstanbul Goethe Enstitüsü ile birlikte Berlinli "Aufwind (Rüzgara Karşı)" grubu konuk edildi. Küçük insanların sinagoğunda Doğu Avrupa Yahudilerinin sokak müziği Klezmer'i çaldılar. Ayrıca her yıl Auschwitz fotoğrafları ya da Anne Frank'ın yaşamından kareler gibi Yahudi soykırımını ele alan bir sergi gerçekleşiyor. Diğer sergilerde ise karikatürler veya Viyana'daki Yahudi yaşamı gösterilmekte.

Tüccar Schild ve karikatürist Rozental’ı bir araya getiren şey sadece Terzi Tapınağı’ndan ibaret değil. Haftalık *Şalom* gazetesinde de birlikte çalışıyorlar. 5.000 basılan bu gazete İstanbul Yahudi cemaatinin en önemli yayın organı. Her hafta bir sayfa Sefarad Yahudilerinin Ladino dilinde basılan *Şalom*, bu dilde çıkan son yayın olmasından dolayı da önemli. Kökleri ortaçağ İspanyolcasında yatan bu dili anlayan İstanbul Yahudilerinin sayısı her geçen gün azalıyor. Ortaçağ Almancasından nesnet eden Yiddiş’i anlayanların sayısı da aynı şekilde azalmakta. Robert Schild de bugün o dili konuşmuyor, vazife olarak atalarının kültürünü sonraki nesillere aktarmayı seçmiş olsa bile.

20. yüzyılın başlarında Ladino ve Yiddiş çok revaçtaydı. İstanbul’un her beş sakininden bir Yahudi’ydi ve bu yüz bin İstanbul Yahudi’sinin onda biri Aşkenaz Yahudilerinden müteşekkildi. Bugün İstanbul’da 20.000 Yahudi yaşıyor ve bunların sadece 500’ü Aşkenazi. Yıllar boyunca Ladino ve Yiddiş’e olan ilgi sürekli azaldı, okullarda bu melez diller edebiyatları olmadığı için öğretilmedi, elit çevreler ise zaten Fransızca’yı tercih ediyorlardı. Bu dil Kamondo ailesinin yardımıyla “Alliance Israélite Universelle”in İstanbul’da kurduğu özel okulların dili hâline gelmişti.

Birkaç yıldır Ladino dili yeni bir canlanış içinde. Türkler bu eski dil ile İspanya’da kendilerini ifade edebileceklerini anladılar. İstanbul’daki İspanyol Cervantes-Enstitüsü Ladino kursları veriyor. Ayrıca son zamanlarda Los Pasaros Sefaradis, Janet ve Jak Esim’in Erensiya Sefaradi ve mistik Maftirim gibi gruplar Sefarad müziğini konserler vasıtasıyla popülerleştiriyorlar.

İnsan, İstanbul’daki bir başka grubun izlerini ise arasa da bulamaz bugün. Tapınak’ın yıkılmasından sonra Anadolu’ya ve İstanbul’a yerleşen Romanyotlardan sadece Galimidi ve Istroti, Papo ve Politi gibi kimi soy isimler hatırlanmakta. Ataları bir zamanlar Yunanca konuşurlardı ve Tevrat’ı Yunancaya tercüme etmişlerdi. Büyük sinagogları daha 1660’ta kapanmıştı. Uzun müddet İspanya ve Portekiz’den sürülen Yahudileri kabul eden Sefarad cemaati içinde eridiler. İspanya’yı terk eden Sefaradlar (ki sayıları 100.000’den fazla idi) yüksek kültürlerini Osmanlı İmparatorluğu’na

getirmişlerdi. Doktorlar, tüccarlar, bilim adamları ve edipler gelmişti. Yasef Nasi sarayda en etkin danışmanlardan biri konumuna yükselmişti, Samuel bin Nahmiyas 1493'te İstanbul'daki ilk matbaayı kurmuştu. Sultan II. Bayezid (1481-1512) Yahudileri süren Kral Ferdinand'ı şu sözlerle eleştirecekti: "Ülkesini fakirleştirirken benim ülkemi zenginleştiriyor."

Sefarad Yahudileri İstanbul'a vardıklarında Aşkenazlar uzun zamandır burada yaşamaktaydılar. Edirne'den Frankfurtlu bir haham olan İsaak Zarfati, mazlum dindaşlarına evinde herkesin kendi incir ağacının altında barış içerisinde yaşayabildiğini yazmıştı. Osmanlı İmparatorluğu soykırıma uğrayan Doğu Avrupalı Yahudilere daima kucak açmıştı. 16. yüzyılda hiçbir Avrupa şehrinde İstanbul'dakinden fazla Yahudi yaşamıyordu. Müslümanlarla eşit haklara sahip olmasalar da en azından artık hayatlarından endişe etmiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatlerini hiç sorgulamadılar ve devlete hiç isyan etmediler. Gerçi Theodor Herzl Sultan II. Abdülhamid ile (1876-1909) Filistin üzerine bir defa pazarlık etmişti. Sultan, teklifini reddetti, Herzl de fazla üstelemedi.

Yüzyıllar boyunca buraya göç eden ailelerin çoğu, yirminci yüzyılda başka yerlere göç etmek zorunda kaldı. Aslında Antisemitizm yakınlarda Türk tarihçi Rifat Bali'nin ispatladığı üzere gizli olarak hep mevcuttu. Ama 1934'te Doğu Trakya'da gerçekleşen olay gibi planlanmış Yahudi karşıtı zorbalıklar hiç meydana gelmemişti. Çünkü 1942'deki insafsız "Varlık Vergisi" gibi tedbirler tüm azınlıklara yönelikti. Ladino konuşanlar genellikle Güney Amerika'da kendilerine yeni bir vatan edinirken, Siyonist olanlar 1948'den sonra İsrail'e gittiler. Tel Aviv yakınlarında örneğin Batyam mıntıkası gibi Türk Yahudilere ait mahalleler kurdular. Bu gibi yerleşim birimleri Türkiye'nin İsrail'deki en önemli temsilcileri olmuşlardır.

Boğaz'a sığınan Yahudilerin çoğu orada iz bıraktılar. Sadece bir grup hariç: Nazi-diktasından kaçan ve Türkiye'de büyük çoğunlukla modern bir okul sisteminin inşası için çalışan Alman Yahudileri. Bunlar arasında büyük isimler vardı: Hukukçu Ernst Hirsch, İktisatçı Gerhard Kessler, Romancı Erich Auerbach, Antik dönem Şarkiyatçısı Benno Landsberger, tıpçı Philipp Schwartz ve Alfred Kantorowicz, botanik bilimci

Alfred Heilbronn, jeolog Wilhelm Salomon-Calvi, müzikolog Carl Ebert ve mimar Bruno Taut.

Bunlardan hiç biri AŞkenaz cemaatine entegre olmadı. Sadece Hirsch anılarında Atatürk ve İnönü’nün diŐ doktoru olan Sami Gnsberg ile olan dostluğunu anlatıyor. Bunların hiçbiri Galata’da Kuledibi’nde oturmadılar. Geldiler ve gittiler. Türk niversite sistemine önemli bir ivme kazandırdılar, fakat İstanbul’daki AŞkenazi cemaatine bir katkıda da bulunmadılar. Bugün İstanbullu Yahudiler artık Kuledibi’nde ikamet etmiyorlar. Etselerdi belki de Terzi Tapınağı civarında hâlâ Yiddiş duyulabilirdi.

İpotek II: Toplumdaki Şiddet

Yarı Askerî Gruplar: “Derin Devlet”

Gladyo'nun Bozkurtlar'ı kullandığı söylenebilir. Soğuk Savaş'ın başında birçok NATO ülkesinde, Varşova Paktı birliklerinden gelecek bir saldırı karşısında gerilla operasyonlarını yürütecek hücreler kurulmuştu. Gladyo, en azından 1990'a kadar varlığını sürdüren gizli bir organizasyonun adıdır. Silah depoları bu gizli organizasyon için tesis edilmişti ve içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu azımsanmayacak sayıda ülkede, bu organizasyonun üyeleri aynı zamanda terör faaliyetlerini de gerçekleştirmişti. Türkiye'de, Soğuk Savaş'ın başlangıcı ile demokratikleşmenin başlangıcı örtüştü. Bu nedenle düşman sadece Kafkasya sınırında durmuyordu. Düşman aynı zamanda Cumhuriyet'in içinde de yaşıyordu. Homojen Türk milleti hayaline karşı gelen herkes düşman olabilirdi. Bu yüzden sadece NATO'yu değil, Türk Devleti'ni de korumak gerekliydi.

Diğer ülkelerde, güvenlik organlarının şemsiyesi altında, demokratik ve meşru kurumların kontrolüne baş kaldıran “paralel devlet”ten bahsediliyordu. Türkiye'de bu yapının adı “derin devlet”tir. Farklı düşünenlere karşı şiddet de devletin bu merkezinden yönlendirilir. Türkiye'de, yeraltı dünyasının en önemli mafya babası Abdullah Çatlı, Gladyo'nun manevi evladı kabul edilirdi. Bozkurtların liderlerinden olan Çatlı, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin de üyesiydi. Abdullah Çatlı ve Mehmet Ali Ağca, Gladyo'nun Türkiye ayağına dahildiler. Biri 70'li yıllarda solcu öğrencilere karşı şiddet olaylarını organize etmiş, diğeri ilk

olarak 1979’da, önde gelen Türk gazetecilerinden Abdi İpekçi’yi öldürmüş, bunun ardından Çatlı, Ağca’yı hapisnedenen kaçırmış ve yurtdışına çıkabilmesi için ona pasaport temin etmişti. Daha sonra Ağca 1981’de Papa II. Jean Paul’a suikast girişiminde bulunacaktı.

O dönemde Bülent Ecevit, derin devletin varlığından şüpheleniyordu. Ecevit’in iki defa ordu tarafından devrilmiş ezeli rakibi Süleyman Demirel de subay kadroları içinde örgütlü bir derin devletin varlığını hissediyordu. Tayyip Erdoğan haklı olarak bu yapıların hiç de yeni olmadığını, önceden Osmanlı İmparatorluğu’nda da var olduğunu söyledi. Sultan II. Abdülhamit 1891 yılında yarı askeri bir yapı olan ve Osmanlı İmparatorluğu’nu hem dış hem iç düşmanlara karşı korumakla vazifelendirilen Hamidiye Alayları’nı kurmuştu. Sultan Abdülhamit, Kürt aşiretlerini Doğu Anadolu’da hem Ermeniler ve Ruslar, hem de Aleviler ve Yezidiler üzerinde baskı kurmaları için silahlandırdı. Jön Türkler bu faydalı gücü araç olarak kullanmaktan vazgeçmek istemedi, 1910’da onları Aşiret Süvari Alayları olarak adlandırdı. Aşiret Süvari Alayları 1915’te Ermenilerin sistematik ölümlerinde ve daha sonra 1916’da ayaklanmaların bastırılmasında büyük rol oynadılar.

Avrupa’da Gladyo telaşı neredeyse tamamen unutulmuşken, Türkiye’de yeni patlak vermişti. Gladyo’nun ilk kod adı “Susurluk” oldu. 1996’nın 3 Kasım’ını 4’üne bağlayan gece, siyah bir Mercedes 500, bir kamyonun altına girdi ve arabanın içindeki 3 kişi öldü: Abdullah Çatlı, İstanbul Polis Akademisi Müdürü Hüseyin Kocadağ ve eski güzellik kraliçesi Gonca Us. Arabanın sahibi ve aynı zamanda iktidardaki Doğru Yol Partisi (DYP) milletvekili Sedat Bucak kazadan sağ kurtuldu. Bagajda Türk güvenlik güçlerine ait silahlar, Çatlı’nın üzerinde birçok pasaport ve 1994’te İçişleri Bakanı Mehmet Ağar tarafından düzenlenmiş bir silah ruhsatı bulundu.

Bu dörtlü elbette tesadüfen bir araya gelmemiştir. Ağar, 1993'ten 1995'e kadar Türkiye'de Emniyet Müdürü olarak görev yaptı, ardından 8 Kasım 1996'da istifa edene kadar İçişleri Bakanlığı görevinde bulundu. Bucak'ın PKK'ya karşı mücadele edecek Kürt aşiretine 1.500 silah temin etti. Bu noktada Ağar, parti arkadaşı Bucak'ı kontrol etmesi için de Çatlı'yı görevlendirdi. Devlet düşmanlarının işini yeraltından bitirmek gerektiğinde, yılların polisi Ağar ile Çatlı tecrübelerini paylaşıyorlardı.

Diplomatik Türk pasaportuyla hareket eden sadece mafya babası Çatlı değildi, aynı zamanda onun meslektaşı Alaattin Çakıcı'ydı. Çakıcı bu pasaportu, MİT'te üst düzey bir memur olan Yavuz Ataç'tan almıştı. Ataç 1991'de Çakıcı'nın kız kardeşinin nikâh şahidiydi, o sırada Yavuz, MİT'te "Ermeni terörüyle mücadele" ile görevliydi ve aynı zamanda bu yolla Çakıcı'ya da yardım ediyordu. Susurluk olayından sonra Ataç, Pekin'deki Türk Büyükelçiliği'ne sürüldü. Orada arkadaşı Çakıcı onu ziyaret etti. Ataç'ın, Uygurların ayaklanmasında da muhtemelen parmağı vardı. 17 Ağustos 1998'de Fransız polisi tutuklu Çakıcı'yı Türkiye'ye teslim etti. Ardından Çakıcı, tartışmalı televizyon dizisi 'Kurtlar Vadisi'nde mafya babası Süleyman Çakır kişiliğinde tekrar itibar kazandı.

Eymür, 1995'ten nüfuzunun 1997'de kırılmasına kadar MİT'te Kontrterör Dairesi Başkanıydı. Şimdilerde Washington'daki sürgününde sürekli kamuoyuna yeni bilgiler sızdırıyordu. Yeşil kod adıyla tanınan kiralık katil Mahmut Yıldırım'ın kendisiyle ilişkilendirildiğini doğruladı. Eymür, Türkiye'nin güneydoğusunda Kürtlere karşı kurulmuş "Özel Tim" in, nasıl devletin içinde ve Gladyo bünyesinde yapılandırıldığını anlattı. Kanıtlar henüz ortada değil, ama tahminler birçok Kürt entelektüel ve aktivistin aydınlanmamış ölümlerinde Özel Tim'in parmağı olduğu yönünde.

Susurluk’un devamı, 9 Kasım 2005’te Kürt kasabası Şemdinli’de ortaya çıktı. Önceki aylarda Şemdinli’nin de içinde bulunduğu Hakkari ilinde, bir düzinenin üzerinde aydınlatılmayan suikast gerçekleşmişti. Son olarak 9 Kasım’da Veysel Ateş, 1985’ten 2000 yılına kadar PKK mensubu olarak hapisteye kalan Seferi Yılmaz’ın kitap dükkânına bir el bombası attı. Ateş, hedefini ıskaladı ve yoldan geçen Zahir Korkmaz’ın ölümüne sebep oldu. Daha sonra, hazırda bekleyen beyaz bir Renault ile kaçmak istedi. Ama kitapçı ve komşuları onu yakaladı. Olayın Susurluk’un devamı olduğu anlaşıldı. Arabada iki jandarma Ateş’i bekliyordu. Ateş, 1991’de askerden kaçmış ve PKK’ya katılmıştı, Kuzey Irak’ta bir kampta yetiştirilmiş, Iraklı Kürtler tarafından Türkiye’ye teslim edilir edilmez, derhal hapis haneye gönderilmişti. Bir yıl sonra “Pişmanlık Yasası”ndan faydalandı ve tekrar serbest kaldı ancak bu defa Türk devleti için çalışmak zorundaydı.

Arabada emrinde olduğu Ali Kaya bekliyordu. Kaya, 10 sene dir Türkiye’nin Kürt nüfusunun yoğun olduğu doğu bölgesinde devlete hizmet ediyordu. Sadece iyi Kürtçesiyle değil, tutuklanmış Kürtleri hızla konuşturmasıyla da nam salmıştı. Kaya, JİTEM mensubuydu. JİTEM, İçişleri Bakanlığı’nın değil de ordunun emrindeydi. Bagajda Kürt aşireti mensupları hakkında açıklamalı notlar; saldırıya uğramış kitapçınının de dahil olmak üzere sevilmeyen 105 Kürt’ün isimlerinden oluşan bir liste; bu listedeki isimlerin ev ve işyerlerinin krokileri; ayrıca Kalaşnikof marka silahlar ve el bombaları bulundu.

Sivil yargı duruma el koydu ve Ateş ile iki jandarma tutuklandı. Ancak tutukluluk hâlleri uzun sürmedi. Ankara’da Yargıtay, Jandarma mensupları için sivil yargının değil, askerî yargının sorumlu olduğunu açıkladı. Ayrıca, Jandarma mensubu Ali Kaya ve Özcan İldeniz’in tutukluluğunu kaldırdı. Kaya ve İldeniz, Van şehrinde en büyük cezaya çarptırılmış iki kişiydi.

Olayla ilgilenen Cumhuriyet Savcısı Ferhat Sarıkaya, onur kırıcı bir şekilde devlet hizmetinden çıkarıldı. Çünkü Sarıkaya, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı ve 2006'dan beri Genelkurmay Başkanı olan Yaşar Büyükanıt'a karşı birtakım iddialar ortaya koymuştu. Bu iddiaların dayanağı bizzat Büyükanıt'ın açıklamaları idi. Büyükanıt, Kaya'yı kendisinin Güneydoğu'daki Kuvvet Komutanlığı zamanlarından tanıdığını ve o zamanlar Kaya ile işbirliği içinde çalıştığını ve Kaya'nın "iyi bir çocuk" olduğunu söylemişti. 14 Aralık 2007'de, 3 tutuklu Van'da bir askerî mahkeme tarafından serbest bırakıldı.

Susurluk'taki ve Şemdinli'deki gibi olaylar, derin devletin var olduğu tezine destek sağlar. Bu tezi savunanlara göre, devlet kurumlarının içinde çeteler kurulur ve bu çeteler etkili kişiler tarafından korunur. Yapılar, gözle görülür değildir. Ancak yönetilerek ve kontrol edilerek görünür hâle getirilir. Derin olan bu yapının ağları, devletin içine kadar ulaşır. Üyeleri, Türkiye'nin tehdit altında olduğuna inanır ve onu savunmak isteğini paylaşırlar. Hem devletin hem de yeraltı dünyasının tüm araçları onların emri altındadır.

Derin devlet denilen mekanizmanın mensupları ideolojik olarak "Kızılçeleme" koalisyonunda somut biçimde görülebilirler. Türk milliyetçiliğinin kurucusu Ziya Gökalp, Türkler için Anadolu'dan Orta Asya'ya uzanan bir devlet ülküsü dillendirmişti. Bu ülkü adına ittifak, aşırı sağcı ve aşırı solcular tarafından desteklendi. Dolayısıyla tüm bu gruplar, Türkleri bir dış tehditle karşı karşıya varsayarlar. Zihinlerinde her daim Avrupa Birliği, Amerika, emperyalizm ve siyonizmden neşet eden bir dış tehdit kurgusu vardır. Bunlar, Kürtleri ve Ermenileri "Amerikan uşakları" olarak nitelendirirler. El bombalarının yanı sıra, 301. madde de ("Türk Milleti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti kurum ve kuruluşlarını aşıştılamak" ile ilgili madde) öngördüğü uzun hapis cezalarıyla

onların kullandığı silahlardan biridir. Bu madde kapsamına giren davalar çoğunlukla Kemal Kerinçsiz tarafından açılmıştır. Avukat Kerinçsiz, öldürülen Türk-Ermeni entelektüel Hrant Dink, yazar Elif Şafak, insan hakları aktivisti Murat Belge ve birçok diğer isim gibi, Nobel ödüllü Orhan Pamuk’a da bu maddeye dayanarak dava açmıştır.

Aydınlara karşı yürütülen davaların mahkeme günlerinde “Kızılama” dünyasının en tanınmış yüzleri hazır bulunur. Kerinçsiz’in yanı sıra, emekli Tuğgeneral Veli Küçük, emekli Yüzbaşı Muzaffer Tekin ve emekli Astsubay Oktay Yıldırım da orada boy gösterir. Bu kişiler, üniversitede 1915 soykırımı ile ilgili bir konferansın yapılmasına engel olmaya çalışmışlardı. Veli Küçük grubun en önemli üyesidir. Siyaset bilimi uzmanı Toktamış Ateş, Küçük’ün ideolojisinin, “Kızılama milliyetçiliği” olduğunu söylemekte. Küçük, yüksek dereceli bir jandarma görevlisinin olmaması gerektiği kadar meşhurdur. Bir iddiaya göre uyuşturucu madde kaçakçılığı onun üzerinden yürütülür ve Hrant Dink’in öldürülmesinden birkaç gün önce, Dink’i birçok defa telefonda ölümlle tehdit etmiştir. Hrant Dink, kendisi duruşmadayken Küçük’ü mahkeme salonunda gördüğünü ve huzursuz olduğunu söylemişti.

3 Kasım 1996’daki Susurluk’tan bir yıl önce, Küçük, Çatlı ile cep telefonundan konuşan son kişiydi. Ama bu, davayla alakalı olarak sivil bir mahkeme tarafından hiç sorgulanmadı. Askerî mahkeme ise JİTEM’in kurucusunu serbest bıraktı. Türk medyasının duyurduğuna göre ofisinde, Irak’ın ve Suriye’nin kuzeyi ile Balkanlar’ın güneyini Türkiye’ye katan, kendi çizimi bir harita asılıydı. Kiralık katil Mahmut Yıldırım’ı sadece istihbarat görevlisi Mehmet Eymür değil, Küçük de kullandı. Küçük ve Yıldırım arasında, Küçük’ün Giresun’nda ve Kocaeli’nde görevli olduğu yıllarda yapılan telefon görüşmeleri yayınlandı. Alışılmadık bir şekilde o dönemde iki ilde de, birçok Kürt serbest

meslek erbabına karşı aydınlatılamayan suikastlar gerçekleştirilmişti. *Sabah* gazetesindeki bir roportajında Küçük, amatörlerle birlikte çalışmadığını söyledi. Küçük'ten bir alıntı: "Devlet ne zaman bunu yap diye emretse, baş üstüne diye yanıtladım ve onu yaptım."

Küçük ile Kerinçsiz iyi arkadaştı. Bir resim, "derin devlet"teki bir diğer kilit adam Muzaffer Tekin'in Küçük'ün elini öptüğünü kanıtlarken; bir başka resim, Küçük ve 17 Mayıs 2006'da Ankara'daki Danıştay binasında yüksek yargıç Mustafa Yücel Özbilgin'i öldüren Alparslan Arslan arasındaki gizli ilişkiyi belgelemekteydi. Hâlbuki bu suikastın hemen akabinde suikasttan radikal İslamcılar sorumlu tutulmuştu. Daha sonra, Alparslan Arslan ile Vatansever Kuvvetler Güç Birliği Derneği Başkanı Taner Ünal arasında bir bağlantı olduğunu gösteren işaretler bulundu. "Girdap" isimli bir baskınla, Ünal ve derneğin diğer 11 üyesi tutuklandı. Haklarında darbe girişimi ve çocuk pornosu yayınlamaktan dava açıldı. Son görev yılında Güneydoğu'da ve Kıbrıs'ta komutan olan Hasan Kundakçı gibi emekli askerler ile hâkimler, savcılar ve silah taciri Halit Bozdağ Güngör de tutuklandı. Arslan da "Vatansever Kuvvetler Güç Birliği Derneği"nin üyesiydi ve yeraltı dünyasının mafya babalarından Sedat Peker'in avukatı ile de tanışıyordu.

Oktay Yıldırım, bir diğer paramiliter grup, "Kuvayi Milliye Derneği"ne üyedir. Yıldırım, uzun yıllar Hakkari'de askerlik yapmış, daha sonra İstanbul'da Kuvayi Milliye Derneği'nin başkanı olmuştur. Dernek, emekli albay Mehmet Fikri Karadağ tarafından kurulmuştu. İsmi, 1919'dan sonra Anadolu'yu yabancılara işgalcilerden kurtaran yapılanmadan almıştı. Kuvayi Milliye, Şubat 2007'de yeni bir üye katılımının gizlice filme alınması ve bunun Türk medyası tarafından yayınlanmasıyla gündeme geldi. Yeni üyeler, Kur'an, Türk bayrağı ve bir tabanca üzerine yemin ettiler. Yeminde şöyle deniyordu:

“Kutsal Kur’ân’ımız, bayrağımız ve silahlarımız üzerine (yemin ederim)! Türk anadan ve Türk babadan doğmuş, soyunda dönme olmayan Türk’üm ben. Kuvayı Milliye’nin üyesi olarak üzerimdeki tarihî sorumluluğun bilincindeyim. Devletimin be-kası için çalışacağıma; vatan, cumhuriyet ve bayrak için seve seve canımı vereceğime yemin ederim. Ne mutlu Türküm diyene!” Kendi beyanlarına göre, Kuvayı Milliye Derneği, 13.500 kişilik bir vatan haini listesi hazırladı. İnternet sitelerinde, jandarmanın özel tim birliklerini, işgalcilere ve iç savaşa karşı ülkeyi korumak için gerekli gerilla birlikleri olarak övüyorlardı.

Polis 12 Temmuz 2007’de İstanbul Ümraniye’de Kuvayı Milliye’nin İstanbul şubesi başkanı Oktay Yıldırım’ın kurduğu, el bombaları ve patlayıcı maddelerle dolu bir silah deposu ele geçirdi. Yargıç Özbilgin suikastında ve *Cumhuriyet* gazetesine yapılan saldırıda kullanılan silahlar, bu depodakilerle aynıydı. Aynı akşam Eskişehir’de emekli binbaşı Fikret Emek’e ait büyük bir silah deposu daha bulundu.

İki deponun sahibi de Muzaffer Tekin ile arkadaşı. Tekin’in 16 Temmuz 2007’de tutuklandığında, yayıncı Yıldırım şöyle diyecekti: “O sadece Atatürk’ün prensiplerine inanıyordu ve onun ideolojisini yaşatmaya çalışıyordu. Bu, Türk ordusuna ve yurtseverlere karşı bir komplodur.” Yıldırım, Tekin’in, tanıdığı en iyi askerlerden biri olduğunu söylüyor ve onu göklere çıkarıyordu. Birkaç saat sonra, Yıldırım da terörist bir örgüte üyeliği sebebiyle tutuklandı. Avukat Kerinçsiz, arkadaşı Tekin’in tutuklanmasına engel olamadı. Yıldırım götürülürken, kalabalığın içinden kendi taraftarları ona ‘komutanım’ diye bağırdılar. Peki neler oluyordu? Polis, emekli Yüzbaşı Tekin’e ait bazı belgeler buldu. Bunlar emekli bir yüzbaşıda bulunmaması gereken belgelerdi. Örneğin Milli Güvenlik Kurulu’nun çok gizli ‘Kırmızı Kitap’ı... Bu kitap iç ve dış bütün güvenlik meselelerinin cevaplarını veren ve sadece birkaç kişinin elinde bulunabilecek yarı kutsal bir

kitap gibidir. Hatta Milli Güvenlik Kurulu'nun çok gizli toplantı raporları ile devletin gelecekteki şekline dair önerileri de içinde barındırır. Polis, Yıldırım'ın bilgisayarında ayrıca "Ergenekon" isimli bir dosyaya rastladı. Ergenekon, Türklerin kökeni ile ilgili efsanede geçen ve dağlarla çevrelenmiş bir arazinin adıdır. Ergenekon ayrıca, bahsi geçen efsaneye de isim olmuştur. Belge, Yıldırım'ın tasavvur ettiği hayali bir devletin planlarını içeriyordu. Türk basını Ergenekon'u, Gladyo'nun Türk versiyonu olarak tanıtmakta gecikmedi.

Türk devletinin geleceği için bir diğer plan Ulusal Birlik Partisi'nin aşırı sağcı Başkanı Semih Gülaltay sayesinde deşifre oldu. Gizlice dinlenen bir telefon görüşmesinde Gülaltay, kendisinin devlet başkanı olacağını ve bunun kan dökülmeden olmayacağını söyledi. Daha sonra 27 Temmuz 2007'de tutuklandı. Gülaltay, Muzaffer Tekin'le arkadaşı. 2006 Mayıs'ının ortalarında, Gülaltay ve Tekin, Alparslan Arslan'la Yargıç Mustafa Yücel Özbilgin suikastının son ayrıntılarının üzerinden geçmişlerdi. 17 Mayıs 2006'da Alparslan Arslan, Özbilgin'i öldürdü. Gülaltay, bir diğer suikasttan daha sorumluydu. 12 Mayıs 1998'de Ankara'da insan hakları savunucusu Akın Birdal'a karşı bir suikast girişiminde bulundu. Bu suikastı, Türk İntikam Tugayı (TİT)'nin önde gelen üyeleriyle birlikte hazırladı. Bu yüzden 4 yıldan fazla bir süre hapisteye kaldı. Gülaltay'ın 'İntikam Tugayı' yeraltı babalarından Mehmet Kulaksızoğlu'nun yardımcılarıyla kurulmuştu. Birçok büyük mafya babasını ve Çakıcı'yı olduğu gibi bunu da istihbarat görevlisi Ataç himayesine almıştı.

Bu sadece buz dağının görünen yüzüdür. Sürekli yeni aşırı milliyetçi, paramiliter örgütler ve onların silah depoları bulunuyor. Her zaman da bu örgütlerin mensupları, emekli asker ve polisler oluyor. Örgütler, buldukları yere göre isimlendiriliyorlar: "Sauna çetesi" veya "Atabeyler çetesi" gibi. Son olarak Başbakan Erdoğan'ı ve danışmanı Cüneyd Zapsu'yu öldürmek

ve darbe yapmak için planlar hazırladılar. Ancak planları sonuçsuz kaldı. Bir emekli binbaşı, örgütün başka 9 üyesi ile birlikte tutuklandı.

Ocak 2008’de polis Veli Küçük’ü bir yıl takip ettikten sonra; yargı onu, Muzaffer Tekin’i, Avukat Kemal Kerinçsiz’i ve “Ergenekon” adı verilen çemberin 30’dan fazla üyesini tutukladı. Hepsi Türkiye’yi zararlı dış etkilerden korumak istiyordu. Bunun nasıl yapılacağını ise saklanan belgeler ele veriyordu. İlk olarak, ülke, suikastlar ve Türk-Kürt çatışmasının alevlendirilmesiyle bir kaosa sokulacak, ardından bir askerî darbe ile güç ele alınacaktı. Örgütün ölüm listesinde, diğer isimlerin yanı sıra Nobel ödüllü Orhan Pamuk da vardı. Katil 2008 Ocak’ında yakalandı. 21 Mart 2008’de polis, 3 tanınmış solcu Kemalist, “Ergenekon” a üye oldukları iddiasıyla göz altına aldı: *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı İlhan Selçuk, İstanbul Üniversitesi eski rektörü Kemal Alemdaroğlu ve aşırı solcu İşçi Partisi Başkanı Doğu Perinçek. Polis parti binasında AK Parti’nin kapatılmasını öneren Yargıtay Başsavcısı Yalçınkaya’nın öldürülmesi için hazırlanmış planlar da buldu. Bu suikast, Türkiye’yi istikrarsızlaştırma planının bir parçası olacaktı.

En şaşırtıcı olanı İlhan Selçuk’un Ergenekon’la bağlantısının olmasıydı. Aslına bakılırsa mazisinden dolayı çok da akla uzak değildi bu durum. 60’lı yıllarda, *Devrim* gazetesinin yayıncısı aşırı solcu milliyetçilerden Doğan Avcıoğlu ve “Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu”nun kurucusu Deniz Gezmiş ile birlikte mücadele etmişti. Perinçek’in İşçi Partisi’nin de içinden çıktığı bu “Milli Demokratik Devrimciler”in isim babası ve önderi, emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu’ydu. Bunların hepsi demokrasiyi, Kemalizm’e tehdit oluşturduğu gerekçesiyle küçümser ve Türkiye’yi Batı emperyalizmine kurban etmemek için Batı ile ilişkilerin koparılmasını isterlerdi. Bu yüzden 9 Mart 1971 tarihli bir darbe planladılar ve askeri bir cuntanın başa geçmesi için

çaba harcadılar. Ancak bu plan, 12 Mart 1971’de daha az radikal subayların darbe yapması ile boşa çıktı. 10 yıl sonra İlhan Selçuk aynı düşüncelerinden dolayı yeniden tutuklandı. Soruşturmayı yürüten savcı, bundan dolayı Selçuk’u Ergenekon’un manevi-zihinsel lideri olarak tanımlayacaktı.

Tuğgeneral Küçük’ün etrafında şekillenen örgüt, deşifre edilmelerinden önce çok sayıda suikastın azmettiricisiydi. Derin devletin elindeki kan izleri çok ötelere, ta Hrant Dink’e kadar ulaşmaktaydı.

Politik Cinayetler: Yalnızca Hrant Dink Değil

Politik suikastlar Türkiye’de hiç de yeni değil. Yay, 11 Temmuz 1978’de Türk profesörlerinin sözcüsü Bedrettin Cömert’in öldürülmesiyle gerilmeye başladı. Bunu, 1 Şubat 1979’da liberal gazeteci Abdi İpekçi’nin, sonraları Papa suikastçısı diye anılacak Mehmet Ali Ağca tarafından öldürülmesi takip etti. 7 Mart 1990’da, *Hürriyet* gazetesinden Çetin Emeç, aynı yıl 6 Ekim’de Bahriye Üçok öldürüldü. *Cumhuriyet* gazetesinin ünlü yazarı Uğur Mumcu da, 24 Ocak 1993 günü, arabasına konan bir bombanın patlamasıyla öldürüldü. Mumcu o sıralar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığını konu alan bir kitap üzerine çalışıyordu. Solcu liberal yazarlardan Ahmet Taner Kışlalı ise 21 Ekim 1999 günü bir suikasta kurban gitti.

Kısa bir duraklamadan sonra politik suikastlar devam etti. 9 Kasım 2005 günü Şemdinli’de Jandarma mensupları; devlet güçleri ve Kürtler arasındaki düşmanlığı yeniden alevlendirmeye çalıştılar. 5 Şubat 2006’da ise Trabzon’da İtalyan Rahip Andrea Santoro, milliyetçi bir genç tarafından vuruldu. Bunları, 17 Mayıs 2006’da Yargıç Özbilgin’e düzenlenen suikast takip etti. Yine bir milliyetçi genç İstanbul’da Ermeni asıllı Türk entelektüel Hrant Dink’i, iki kez başından ve bir kez boynundan vurarak

öldürdü. 18 Nisan 2007’de ise Malatya’da 5 genç ayinsel bir cinayeti anımsatan büyük bir vahşetle, ikisi Türk ve biri Alman, üç misyoneri katletti.

Hrant Dink öldürüldüğü sırada, iki kez “Türklüğe hakaret” sebebiyle hapis cezasına çarptırılmıştı. Dink, fanatik milliyetçilerin etnik olarak Türk olmayan birinin, Türk vatandaşı olmasını kabul etmedikleri için öldü. 2002 yılında, Dink’e, bir televizyon programında, “Ben Türk değilim, bir Türkiyeliyim ve aynı zamanda Ermeni’yim.” demesi sebebiyle dava açıldı. Dink, “Türklük’e hakaret”le suçlandı. Davanın gidişatı lehine seyrediyordu. Bu durum, Dink’in, Atatürk’ün evlatlık kızı ve Türkiye’nin ilk kadın pilotu, 1913 doğumlu Sabiha Gökçen’in Ermeni olduğunu ve 1915 soykırımında ailesini kaybettiğini söylemesi ile değişti.

Dink’e yapılan ölüm tehditleri, öldürülmesinden önceki birkaç yılda artmıştı. Ama o Türkiye’yi terk etmeyi reddetti. Haftalık gazetesi *Agos*’taki son yazısında, “Türkiye’de yaşamak kalpten dileğim.” diye yazmıştı. Bunu, onunla birlikte demokratik bir Türkiye için savaşan binlerce arkadaşına borçluymuştu. Eğer Türkiye’yi terk etmek zorunda kalırsa bu tıpkı 1915’te sürgüne yollanan Ermeniler gibi, yalnızca bedeniyle olurdu, kalbiyle değil. Dink’e karşı bir diğer davanın sebebi ise *Reuters* haber ajansı ile yapılmış bir röportaj idi. Röportaj, 21 Temmuz 2005’te *Agos*’ta yayımlanmıştı. Dink röportajda, Ermenilere karşı bir soykırım yapıldığını, çünkü neredeyse 4.000 yıldır bu topraklarda yaşayan bir halkın artık var olmadığını söylemişti. Soykırım aslında onun pek hazzettiği bir terim değildi. Lakin ilk kez Türklerin Ermenilerin acısını tanımlarını görmek istemişti.

Dink, sevimliliği ve esprili konuşmasıyla Türk toplumunda herkese ulaşmayı başarmış bir kişiydi. Yeni Türkiye’nin sivil cesaretini ayaklandırdı. Avrupa’da Yeşiller Partisi üyesi Cem Özdemir, bu yüzden onu milliyetçiler için bir provokasyon diye

adlandırdı. Dink, kozmopolit, hoşgörülü, demokratik, seküler ve azınlıklarına yer açan modern bir Türkiye için savaştı. Bu yüzden derin devletin karanlık elleri onu ortadan kaldırdı. İstanbul Şişli’de Halaskârgazi Caddesi üzerinde bulunan gazete binasının birkaç adım ötesinde, o zamanlar 17 yaşında olan Ogün Samast tarafından vuruldu. İstanbul Emniyet Müdürü, aynı gün, bunun planlı bir suikast olmadığını söyledi. Ancak gerçek pek öyle değildi. Cinayetin arka planı az da olsa aydınlanacaktı.

Cenaze töreninde 100.000’den fazla kişi gazete binasından Ermeni Kilisesi’ne kadar sekiz kilometrelik yolda, Dink’in cenazesine eşlik etti. Bu, İstanbul’un gördüğü en büyük yürüyüştü. Pankartlarda “Hepimiz Hrant Dink’iz.” ve “Hepimiz Ermeni’yiz.” yazılıydı. Kortej, demokratik bir Türkiye için ve derin devlete karşı yürüdü. “Hepimiz Ermeni’yiz.” sloganıyla, Cumhuriyet’in egemen bir ırkın (Türklerin) varlığına dayalı düzenini sorguladılar. Çoğunluk, azınlıkla aynı şeyleri hissetti. Empati ile diğerinin sınırlarından içeri girdiler.

Ogün Samast, cinayetin ardından otobüs ile memleketi Trabzon’a gitmek için yola çıktı. Samsun’da yolu yarılamişken, kimliği tespit edildi ve tutuklandı. Ama polisler onu kutlayarak, Türk bayraklarının önünde kahraman pozunda fotoğrafını çektiler. Fotoğraflar Türk medyasında açığa çıkınca, bir öfke fırtınası koptu. Polisler ve jandarma mensupları derhal görevden uzaklaştırıldı.

Akabinde sürümün yeni uyarlaması yayınlandı: Samast ölüm emrini ve silahları Yasin Hayal’den aldığını itiraf etti. Ardından, Erhan Tuncel’in, ölüm emrini vererek, silahı ve parayı temin ettiğini söyledi. Samast, Hayal ve Tuncel’in üçü de, Trabzon’un Pelitli isimli kenar mahallesinden geliyordu. Tuncel ayrıca, 2006 Şubat’ında Rahip Santoro suikastını da planlamıştı. 2 Temmuz 2007’deki duruşmada verdiği ifade meseleyi aydınlatmadı. Sonrasında Yasin Hayal, Erhan Tuncel’in olayda

koordinasyonu sağladığını ama arka planda bir grup polisin onları yönlendirdiğini itiraf etti. Hayal, “Devlet bizi kullandı.” dedi ve bu işi devlet için yaptıklarını söyledi.

Mahkemeden önce Dink’in öldürülmesi ile irtibatlı 9 şüpheli bulunuyordu. Çoğu Pelitli’de yaşayan işsiz gençlerdi, diğerleri de aşırı sağcı “Büyük Birlik Partisi”ne (BBP) üyeydi. Hayal ve Tuncel, Trabzon’da partinin tartışma grubuna üyeydi. Polis ve jandarma mensuplarına konuyla alakalı bir ceza verilmedi, hâlbuki onlar, Dink’in ölümünü engelleyebilirlerdi. Mahkeme sırasınca Trabzon’daki polisler amirlerini suçladılar. Polisler 2006 Ağustos’unda, Yasin Hayal’den suikast planı hakkında somut bilgiler edinmiş ve müdürlerini bu konuda bilgilendirmişlerdi. Üst düzeyde bu girişim hakkında hiçbir şey yapılmadı.

Yasin Hayal McDonald’s’ın Trabzon’daki şubelerinden birine bomba attığı için, 11 ay hapis cezası almıştı. 2005 yılının başlarında hapisshaneden çıktı. Trabzon’un işsiz gençleri arasında bir kahramandı. İlk olarak bir papazı hastanelik ederek, daha sonra da bir internet kafede Hrant Dink hakkında tartışarak dikkat çekti. Bu sıralar arkadaşı Erhan Tuncel polis muhbiriydi. Hayal, Dink’i öldürmeye karar verdi. Hayal’in eniştesi Trabzon’dan bunu polise bildirdi. Hayal’in dinlenen telefon görüşmeleri de bunu doğruladı. Trabzon polisi, İstanbul polisini hem yazılı hem de sözlü olarak bilgilendirdi. Polis, Hayal’in ne planladığını, İstanbul’da nerede kaldığını ve nasıl ilerleyeceğini biliyordu. 23 Ocak’ta mahkemeye götürülürken Orhan Pamuk’u da tehdit etti. Hayal tutuklandığında, Trabzon Emniyet Müdürü, Hayal’in babasını “Korkmanıza gerek yok.” sözleriyle sakinleştirdi. Raporlar oğlunu şüpheli göstermeyecek şekilde değiştirilecekti.

Ancak şüphede daha çok polisin üzerindeydi. İstanbul polisine suikast planını haber veren Trabzon Emniyet Müdürlüğü

İstihbarat Başkanı serbest bırakıldı. Öte yandan polis, 2006 Aralık'ından beri dinlenen Hayal ve Yasin arasındaki telefon görüşmelerini savcılığa göndermeyi reddetti. Üstelik, cinayetten birkaç saat öncesini gösteren güvenlik kamerası kayıtları da ortadan kaybolmuştu. Tuncel'in Trabzon polisi tarafından alınan ilk ifadesine ait hiçbir kayıt da gönderilmedi. Ayrıca Ogün Samast'ın otobüs yolculuğu sırasında Samsun'u aramak için kullandığı cep telefonuna ait SİM kartı da kayboldu. Buna karşın, Eylül ayında Erhan Tuncel ve Trabzon polisinden Muhittin Zenit arasındaki telefon görüşmelerinin kayıtları ortaya çıktı. Konuşma cinayetten birkaç dakika sonra gizli bir ses tonuyla gerçekleşiyordu. Zenit, kendisinin daha önceki muhbirini arıyor, "Öldü mü?" diye soruyordu. Ve Zenit, "Tabii ki canım diye." karşılık veriyordu. Zenit'e karşı değil, ama konuşma kayıtlarını yayımlayan medyaya karşı dava açıldı.

1 Ekim 2007'de mahkemenin ikinci oturumu yapıldı. Ogün Samast, zırhlı bir araçla getirildi. Mahkemeye götürülürken radikal milliyetçilerin çözüm önerisini haykırıyordu: "Ya sev, ya terk et." Samast, Hayal'in kendisini bu olaya azmettirdiğini söyledi. Cinayeti işlediği gün uyuşturucu madde ecstasy içmişti. Dink'in bir ailesi olduğunu bilseydi, onu öldürmezdi. Hrant Dink'in ölümünden sonra, *Agos* gazetesini oğlu Arat devam ettirdi. Ancak Türk adaletinden o da yakasını kurtaramadı. 11 Ekim 2007'de, o da babası gibi 21 Temmuz 2006'da yayınlanan bir köşe yazısı sebebiyle "Türklüğe hakaretten" yargılandı. Bir yıllık hapis cezasının tecili kararlaştırıldı.

Hrant Dink'in öldürülmesinin üzerinden tam üç ay geçmişken, 18 Nisan 2007'de, Hrant Dink'in memleketi Malatya'da beş milliyetçi genç, üç Hristiyanı öldürdü. Gençler onları sadece öldürmekle kalmayıp onlara yüzlerce bıçak darbesiyle işkence de ettiler. Necati Aydın 1997 yılında Hristiyan olmuştu ve Malatya'da 25 kişilik bir cemaatin ruhani lideriydi. Aydın,

genellikle Hristiyan eserleri satan Zirve Yayınevi’nin bir şubesinde çalışıyordu. Uğur Yüksel de aynı yayınevinde çalışmaktaydı. 2003’ten beri ailesi ile Malatya’da yaşayan, bir tercüme firmasının sahibi, misyoner Alman Tilman Geske de her gün onlarla birlikte oluyordu. Yaşları 19 ila 20 arasında değişen beş genç, bu üç adamı vahşice öldürdü. Cinayetin hemen ardından yakalandılar. Katlettikleri insanların misyonerlik için çalıştıklarını söylediler. Bu beş suçluya karşı davanın dayandırıldığı iddianame, 31 kısımdan oluşmaktaydı ve bunların 16’sında misyonerlerin çalışmalarına odaklanmaktaydı. Misyonerlerin faaliyeti iddianamede, suçlularınkinden daha fazla yer kaplıyordu. Dava sonuç olarak, grubun başının misyonerleri Amerika’nın ve İsrail’in Türkiye’yi ve İslam’ı zayıflatma amaçlı komplolarında birer yardımcı olarak gördüğüne hükmetti. Beş adam bu sebeple provoke edilmişti. Aralık 2007’de İçişleri Bakanı Beşir Atalay iki özel görevliyi soruşturma için Malatya’ya gönderdi. Müfettişler suçluların yerel polis ve ordu mensuplarıyla ilişkili olduğu yolundaki söylentileri araştırmakla görevlendirilmişlerdi.

Din değiştiren Türklerden müteşekkil 80 kadar farklı cemaatten sadece birisidir Malatya’da bulunan cemaat. İslam’dan Hristiyanlık’a dönen bu kişilerin sayısı 5.000 kişi kadardır. Milliyetçi Türkler tarafından onlara karşı bir kampanya yürütülmekte. *Hürriyet*’in başındaki isim olan Ertuğrul Özkök okurlarına, birkaç kilise ve birkaç misyonere tahammül edemeyenlere karşı Türkiye’nin nerede durduğunu sordu. Ancak yine de milliyetçilerin şüpheleri, misyonerleri direkt hedef tahtasına oturtmuştu. Misyonerlerin çoğu Amerika’dan ve Kore’den geliyordu ve bu ülkede politik ajanlar olarak görülüyorlardı.

Misyonerlere karşı yürütülen kampanya 2001 ilkbaharında, Bülent ve Rahşan Ecevit çiftinin yabancıların kimlik bilgilerini saptamak istemesiyle başladı. Araştırılması istenenler bölgesel entegrasyon için tehlike oluşturabilecek gayrimenkul alıcılarının

yanı sıra misyonerlerdi. Nisan 2001’de toplanan MGK, misyonerlik tehlikesine dikkat çeken bir belgeyi onayladı. Ecevit Türkiye’nin satılmasından şikâyet ederken, milliyetçi partilerin başkanları Bahçeli (MHP) ve Yazıcıoğlu (BBP) da telaşla, bir misyonerlik dalgası hakkında halkı uyarıyorlardı. 2004’te milliyetçiliğin kalesi Ankara Ticaret Odası, Batı’nın, misyonerleri politik ajanlar olarak Türk devletine zarar vermek amacıyla gönderdiğini iddia etti.

Malatya’daki üç Hristiyan bıçaklanarak öldürüldü. Ancak ateşli silah edinmek de çok zor değil. Her dokuz Türk’ten biri tabanca ya da tüfek sahibi. *Hürriyet* yazarı Yalçın Doğan Hrant Dink’in öldürülmesinin ardından “Türkiye’nin bir şiddet toplumu olduğunu” artık kabul etmek gerektiğini yazdı. Gençlik suçları üzerine çalışan Meclis Komisyonu, her on gençten birinin bıçağı ve her yirmi gençten birinin de ateşli silahı olduğunu ortaya koydu. Her 12 gençten biri de bir çeteye dahildi. AK Parti Erzurum milletvekili ve Meclis Komisyonu üyesi Ömer Özyılmaz, amaçlarına ulaşmak için şiddeti kullanan genç bir neslin yetiştiğini söyledi.

İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde Psikoloji profesörü Murat Pakker de şiddette bir artış saptamış ve buna yol açan iki sebebi ortaya koymuştur: Şehirlere göç ve işsizlik ile gelecek kaygısına yol açan liberal ekonomi politikalarının toplumsal ve ekonomik sonuçları. Böylece geleneksel yapıların çözülmeye başlamasıyla, suç eğilimi artmaktadır. Bu toplumsal yaşam biçimini yitirenler silahlara sarılıp çözümünü genç yaşlarda illegal örgütlere ve çeşitli mafya gruplarına katılmakta görüyorlar.

Paker’in ortaya koyduğu ikinci sebep ise, Cumhuriyet tarihinin arka planının dayandığı, şiddetin idealize edilmesi ile milliyetçi zihniyetin yarattığı politik şiddet kültürüdür. Şiddet her defasında siyasi hedeflere ulaşmak için yeniden kurgulanıyor. Bu 1980’de darbe generalleri tarafından da böyle oldu, altmışlı

yıllarda bir milyon insan en azından bir süre için hapisanede kaldı. Çözüm adına üç milyon insanın göç etmek zorunda bırakıldığı Kürt sorununda da bu kurgu aynı şekilde tekrarlandı.

Türk ordusu mücadeleden başarıyla çıkmasına rağmen, Türk toplumuna bir mağlubiyet hissi pompalandı. Çünkü devlet barışçıl bir çözüm değil, askeri bir çözüm için çabalıyordu. Parker, bunun devlet eliyle şiddet olduğunu söylüyor. Devlet daha Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarının neredeyse yüzde doksanını kaybettiği travmasını bile sindirememiş durumda. Susurluk Türklere, devletin meşru olmayan şekillerde şiddeti kullandığını gösterdi. Bugün bile “Kurtlar Vadisi” dizisi derin devletten açıkça bahsediyor ve devlet adına öldürenleri kahramanlaştırıyor. Böyle bir atmosferde, bir gazete yazarının vatan haini ilan edilmesi, onu şiddetin hedefi haline getirmeye yeterlidir.

Hrant Dink’in eşi Rakel Dink, kocasının cenazesinde Türkiye’den, Samast’ın nasıl bir katile dönüşerek büyüdüğünü bulmasını talep etti. Onu *Radikal* gazetesi yazarı Haluk Şahin, bu dönüşümde tek sebep olmasa da “Kurtlar Vadisi” dizisinin de payı olduğunu söyleyerek cevapladı. Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) bundan önce bir diziyi ya da bir programı hiç Kurtlar Vadisi’ni uyardığı kadar uymadı. Bu sebeple Şubat 2007’de diziyeye ara verildi.

Kahraman Polat Alemdar’ın devlet adına ve Türk milletinin şerefini kurtarmak için Kurtlar Vadisi’ne indiği ve Türk milletinin düşmanlarıyla hesaplaştığı vakitler geçti. Başkahraman, bir akşamda ardında ortalama 32 ceset bırakıyordu. Aynı isimli filmin kapanış sahnesinde Türk Rambosu, bölgenin üst düzey Amerikan görevlisi tarafından çağırılıyor ve ona hakaret ediliyor, kahramanımız ise gururla, “Ben ne bir politikacı ne de diplomatım, ben bir Türk’üm.” diye posta koyuyordu. Bu şekilde, zorbalığa karşı gelindiği düşünülüyordu.

Ataerkil Toplum: Namus Cinayetleri

Devlet adına uygulanan şiddetin artışı aile içi şiddetin de eş zamanlı olarak artması takip ediyordu. Gücü zayıflamaya başladığında devlet, şiddeti kullanırken; erkek, aile içindeki gücünün zayıflamasını durdurmak için yumruğunu sallıyordu. Psikolog Murat Paker, devletin uyguladığı şiddetle, erkeğin ailede uyguladığı şiddetin yapısal olarak birbirinden farklı olmadığını düşünüyor ve şöyle diyor: “Erkek nasıl karısına vuruyorsa, devlet de aynı şekilde vatandaşına vuruyor.” Kadın hakları savunucusu Jülide Aral, “Kadınların yüzde 90’ı ailelerinde en az bir kere şiddet kurbanı oluyor.” diyor. Kadınlar için şiddet; dövme, ekonomik baskı, evlilik içi tecavüz olarak tanımlanıyor. Ancak Paker, kadınların, kocalarının onları dövmesini meşru görerek sineye çekmelerinin azalmakta olduğunu gözlemlemiştir.

Nebahat Akkoç kadınlar arasında uçta duruyor. Kocasının esrarengiz bir şekilde öldürülmesinin üzerinden 4 yıl, kendisinin Diyarbakır Öğretmen İşçi Sendikası başkanı olarak öğretmen cinayetleri üzerine hazırladığı raporlar sebebiyle tutuklanması ve hapsedilmesi üzerinden de 3 yıl geçti. 1997’de diğer kadınlarla birlikte “Kadın Merkezi” KAMER’i kurdu. KAMER 20’den fazla şubeye ulaştı ve Türkiye’nin en önemli kadın organizasyonlarından biri haline geldi.

KAMER, peşine düşülen kadınlara barınacak yer sunuyor, onlara psikolojik destek veriyor ve hukuksal konularda danışmanlık hizmeti sağlıyor. Yerel yönetim ve Diyanet ile işbirliği yapan kadınlar KAMER tarafından “hızlı intikal kuvveti”yle hareket etmeyi öğreniyorlar. KAMER’in görevi, namus cinayetiyle tehdit edilen kadınları kurtarmak. Bu yüzden töre cinayetlerinin önüne geçmek için, camilerin ana kapılarına afişlerin asıldığı bir kampanya başlattılar.

Namus cinayetlerinde aile meclisi karar verir ve genellikle küçük yaşta biri ailenin kirlenmiş namusunu kurtarmak için görevlendirilir. Çünkü küçük yaşta birinin alacağı ceza daha hafif olacaktır. 2004 yılında Ceza Yasası’nda yapılan değişikliğe kadar, namus adına işlenen cinayetlerde, katilin cezasında indirim uygulanıyordu. Hakim bunu, namus cinayetinin bir provokasyon sonucu olduğu temeline dayandırıyor. Bu provokasyon, bir kadının veya genç kızın aile içinde tecavüze uğrayıp bekaretini kaybetmesi ya da evin dışında yabancı bir adamla konuşması olabilirdi.

Namus cinayetleri erkeklerin, modernlik öncesi toplumların, onlar için koyduğu dar sınırları aşan kadınlara cevabıdır. Namus cinayetleri bütün Doğu Akdeniz ülkelerinde yaygındır. Bu cinayetler İslam öncesi ataerkil toplumdan miras kalmış ve bireyselliğin tanınmadığı geniş ailelerin zamanından günümüze kadar gelmiştir. Böyle bir toplumsal düzende kimse bir namus cinayetini işleme görevinden kaçamaz. Üstelik kadının dokunulmamış namusu bir maldır. Türkiye’nin güneydoğusunda her üç erkekten ikisi başlık parası öder. Böylece gelinlerinin bekareti ve kadınların cinselliğini kontrol ile ilgili ellerine yetki geçer.

İzmir Üniversitesi’nden Tıp Profesörü Nurselen Toygar, 2002’den 2006’ya kadar Türkiye’de 5.000’den fazla kadının “namus” yüzünden ya bir erkek eliyle ya da intihar sonucu hayatlarını kaybettiklerini gösteren bir rapor hazırladı. Toygar ayrıca, eğitimsiz kadınların yüzde 64’ü için, okumuş kadınların ise yüzde 9’u için şiddetin günlük bir olgu olduğunu ortaya koydu. Öte yandan Türkiye’de doktorların yüzde 34’ü, öğretmenlerin yüzde 44’ü ve hâkimlerin yüzde 27’si kadındır. 3.225 belediye başkanından ise sadece 18’i kadındır.

Uzun yıllar Atatürk ve takipçilerinin yaptığı reformların Türk kadınlarını özgürleştirdiği miti anlatıldı durdu. İlk kez

70’li yıllarda sosyolog Deniz Kandiyoti ve Şirin Tekeli, bu devrimlerin şehirli elitler dışına çıkamayıp kadınların çoğunluğuna ulaşmadığını keşfettiler. Kemalist kadın hareketleri devletin resmî feminizminin ufuklarını aşamıyordu. Şehirli elit kadınlar için kariyer fırsatları yaratılıyordu evet, ancak, etkinliğini hangi kadın kıyafetinin modernlikle örtüştüğü, hangisinin örtüşmediği hakkındaki tartışmalarla baltalıyordu.

Kemalist devlet feminizmi, medeni kanun ve ceza yasasında iki cinsi eşitlemeyi başaramadı. Sonuç olarak, 60’lı yıllarda, Kemalist feminist hareket ile Kemalist ideolojiyi sorgulayan feminist hareket yollarını ayırdı. 60’lı yıllarda bir İslami feminist hareket de oluştu. İş hayatında, dindar ve geleneksel kıyafete sahip kadınlar için de imkânlar doğmaya başlamıştı. Bu yüzden İslami görüşe sahip Refah Partisi, 90’lı yıllarda diğer partilere göre en çok kadın üye ve aktiviste sahip olan partiydi.

Avrupa İstikrar Girişimi’nin övgüyü hak eden bir araştırmasında Cumhuriyet boyunca iki dönemde kadın hakları anlamında ilerleme kaydedildiği gösterildi: Doğrudan doğruya Cumhuriyet’in kurulmasının ardından ve 2002’den sonra Erdoğan Başbakanlığı’ndaki AK Parti hükümeti döneminde. Kemalist ve milliyetçi kadın hakları savunucuları için 1924’ten 1934’e kadar yapılan Atatürk Devrimlerinin kazanımları gurur vericidir. Çok eşlilik ortadan kaldırıldı, seçme hakkı getirildi. Atatürk kadınlar için okullar, üniversiteler ve istihdam alanları açtı. 1926’da ilk kadın doktor, 1927’de ilk kadın savcı, 1930’da ilk kadın hâkim ve 1932’de ilk kadın pilot çalışmaya başladı.

Ancak şehirlerin dışında pek az şey değişti. Kanun maddeleri kadın erkek eşitliğini güvence altına almıyordu. Ceza Yasası “ailenin namusu”na bakıyordu ve kadının bir birey olarak hakları göz ardı ediliyordu. Cumhuriyet’in kurulmasından

75 yıl sonra bile, Türkiye’nin uluslar arası düzeyde kadınların durumu ile ilgili istatistikleri hiç de parlak değildir. Dünya Ekonomik Forumu’nun 2006 Kasım’ında kadın erkek eşitsizliği üzerine hazırladığı indekste, Türkiye 115 ülke arasında 105. sıradaydı.

İlk olarak geçtiğimiz yıllarda, bir dizi reform kadın haklarını yeni bir zemine yerleştirdi. 2001’de parlamento yeni bir medeni kanun çıkardı. 2003’te iş yasası reformları yapıldı, aynı yıl aile mahkemeleri kuruldu. 2004’te Meclisteki AK Parti grubunun çoğunluğu sayesinde, kadın hakları komisyonunda görüşüldükten sonra revize edilen yeni Ceza Yasası kabul edildi. Erdoğan’ın eşi Emine Hanım, Güneydoğu’da kadınları hakları konusunda bilgilendirmek için bir kampanya başlattı.

Yeni medeni kanunda, kadınlar boşanma durumunda çocuklar ve mallar üzerinde eşit haklara sahiptir. Yeni Ceza Yasası 2004’te gecikmeli olarak kabul edildi. Eski yasa “namus cinayeti” işleyeni koruyordu ve “tecavüz” yerine “ırza geçmek”ten bahsediliyordu. Yasanın zihni yapısına göre kadın, erkeğin malıydı ve kadına karşı işlenen bir suç ailenin namusuna karşı işlenmiş sayılıyordu.

Yeni Ceza Yasası’nda bunların hiçbiri kalmadı. Yasa değişikliği üzerinde çalışan Meclis Komisyonu, kadın hakları derneklerinin başkanlarını çağırdı ve onların isteklerini dikkate aldı. Kadın haklarıyla ilgili 35 maddenin tamamı değiştirildi. Bugün kadına karşı yapılan cinsel saldırı artık aileye ve kamu düzenine karşı saldırı olarak cezalandırılmıyor, tam tersine bir kadının hakkına saldırı olarak cezalandırılıyor. Türkiye nihayet, Avrupa İstikrar Girişimi’nin raporunun yazarlarının ifadesiyle, “ataerkil sonrası zamana” ayak basmıştır. “KAMER” gibi azimli kadın hakları grupları, büyük şehirlerin ötesinde de kadınların kaderini değiştirmeye yardım etmektedir.

Ölüme Kaçış: Batmanlı Kadınlar

Saliha Demir bir elektrik kablosuyla kendisini astığında 18 yaşındaydı. Ailesi onu 60 yaşında bir adamla evlendirmek istiyordu. Saliha bu adamın üçüncü karısı olacaktı. Adı, Batman'da kendi hayatına son veren diğer genç kızların yanına yazıldı. 2006 yılında listedeki on beşinci kızdı Saliha Demir. Listede adı olanların çoğu, ailelerindeki erkekler tarafından ölüme zorlandılar. Güya onlar ailelerinin namusuna zarar vermişti.

Belediye Başkanı'nın genç vekili Nurten Üzümcü, konuşmasında, herkesin Batman'daki intiharlar hakkında konuşmasından şikâyet etti. Gene de bu ilginin kaynağını anlamak zor değil. Batı Anadolu şehri Muğla'da daha çok insan kendi hayatına son veriyor olabilir, ancak, Batman'da ölenler, kendileri için ölümden başka bir çıkış yolu bulamayan genç kızlar. Neyse ki, Batman'da yaşama tutunmaları için kadınlara destek olmaya çalışan bir hareket de oluştu.

Görüşmeye gittiğim Kadın Merkezi (KAMER)'nin iki çalışanı, yirmi yaşında iki idealist kadındı. İnci Erdoğan örtü takmıyordu, onun yerine dar pantolon ve spor ayakkabılar giyiyordu. Uzaktan eğitimle diplomasını almıştı. Seher Süer saçlarını renkli bir başörtüsü ile örtüyor ve uzun bir etek giyiyordu. Onlar, danışmanlığa ihtiyaç duyan ve kocalarının korkusundan ailelerine dönmek istemeyen kadınlar ile ilgileniyorlardı.

Diyarbakır'daki merkezin kurulmasından 4 yıl sonra, Batman'da da Kadın Merkezi kuruldu. Bu arada, Kürt nüfusun yoğun olduğu Güneydoğu'nun 13 şehrinde KAMER'in temsilcileri faaliyettedir. Batman'da İnci Erdoğan ve Seher Süer ilk yardımı kendileri yapıyorlar, daha sonra ise gönüllü bir psikolog ve hukukçuya danışıyorlardı. Bu 13 grup düzenli olarak buluşmakta ve kadınlar, aile içi şiddet, çocuk yetiştirilmesi gibi konularda uzmanlarla görüşmekte. İnci Erdoğan, "Biz, öğretmenler ve öğrenciler olarak değil, kadınlar olarak bir araya geliyoruz." diyor.

Aydın Arslan Caddesi'ndeki gösterişsiz merkezin zemin katında aidatlardan finanse edilmek suretiyle örnek bir anaokulu kuruldu.

Kadınlar kurslarda teorik olarak ne öğreniyorlarsa orada pratiğe döküyorlardı. İnci Erdoğan, “Biz kız ve erkek çocukların eşit olduğuna, erkek çocukların da ev işlerine yardım etmesi gerektiğine inanıyoruz.” diyor. Artık tehdit edilmiyorlar. Ancak ara sıra erkekler gelerek onlara, polis de çoğunlukla yaptığı şeyi, kadınları evlerine göndermelerini tavsiye ediyorlar.

“Bu adamlar, ciddi ciddi feminizmin erkek düşmanlığı olduğuna inanıyor.” derken gülüyor İnci Erdoğan. Onlar bu tür ithamlara, feminizmin, kadın haklarının ve hatta insan haklarının bir kısmının savunulması olduğunu söyleyerek cevap veriyorlar. 20 yıl önce Batman’da hiçbir genç kız kendini öldürmüyordu. Belediye Başkan Vekili Nurten Üzümcü, “Kadınların travmasının arkasında 30 yıllık bir çatışma var.” diyor. Türkler ve Kürtler arasındaki çatışmada birçok kadın eşlerini ve erkek çocuklarını kaybetti. “Kadınlar çözülme psikolojik problemleriyle şehirlerde tek başlarına kaldılar.”

Batman’da ana caddeler modernleşiyor. Cam ve betondan inşa edilmiş alışveriş mağazaları var. Gençler, filmleri Türkiye’de uzun yıllar yasaklı olan efsanevi Kürt yönetmen Yılmaz Güney’den sonra popüler olan sinemada vakit geçiriyorlar. İlk izlenimler yanıltıcı olabilir. Batman nüfusu, 10 yılda ikiye katlanarak yarım milyona ulaştı. Gösterişli caddelerin arkasındaki kenar mahallelerde yaşayanların sayısı ise bilinmiyor. Şehir merkezinde yaşayanlar modernleşmeye ayak uyduruyorlar, diye gözlemliyor İnci Erdoğan. Diğerleri varoş semtlerin gecekondu mahallelerinde yaşıyor. Bu mahallelerde, köylerden gelip buralara yerleşen Kürtler ve radikal İslamcı grup Hizbullah var.

Yeni yerleşenlerin yaşadığı mahallelerde kadınların çoğu okuma yazma bilmiyor. Buralarda en güçlü etkiye, kadınların kendilerini geliştirmesini kesinlikle tavsiye etmeyen hocalar sahip. Nurten Üzümcü, Mart 2005’te ilk kez belediyenin bu mahallelerden birinde bir bilgi çadırı kurduğunu hatırlıyor. Erkekler kadınların çalışmalarını ciddiye almayarak küçümsüyor. Bununla beraber kadınlar, belediyenin gerekli organlarıyla birlikte diğer kadınlarla ilgilenmekten vazgeçmeye razı olmuyorlar. Erkekler

yine kahvehanelerde buluşmaya devam ederlerken, kadınlar yeni açılan üç halk evinde buluşuyorlar. Yeni bir radyo programı evlerinden dışarıya çıkmalarına izin verilmeyen genç kadınların en azından telefonla konuşmalarını sağlıyor. Radyo aynı zamanda televizyonun yarattığı etkileri de düzeltmek zorunda. Seher Süer, "Orada kadınlar hoş bir hayat görüyorlar, ancak onların gerçekliği ise gördüklerinin tam tersi." diye şikâyet ediyor. Genç erkekler İstanbul'un çekici yaşamına kaçabiliyor, ancak genç kadınlar için böyle bir kaçış imkânı yok.

İnci Erdoğan kadın hakları ihlallerine dikkat çekiyor: "Miras konusunda boş veriliyorlar, hiç de seyrek görülmeyecek şekilde enstest ilişki kurbanı oluyorlar, pek çok baba kızlarını okula göndermeyi reddediyor, çünkü orada yazmayı öğrenecekler ve böylece aşk mektupları yazabilecekler." Şiddet babadan başlıyor, ancak çoğu zaman uygulayan, erkek kardeşler oluyor. İnci Erdoğan, geçenlerde erkek kardeşinin bir kızı sadece jean pantolon giydiği için nasıl tehdit ettiğini anlatıyor. Kilit sözcüğün adı, kirletilmesi yasak ailenin şerefi olan "namus"tur. Erdoğan, "Ancak burada namus, kız çocuğunun kapalı bir kutuya sokulması anlamına geliyor." diye yakınıyor. Bu yüzden kayda geçen pek çok intihar, aileyi korumak için "intihar" diyerek örtülen alışılmış namus cinayetleridir. Otopsiler bunu doğruluyor. Ancak soruşturma raporlarında bu bilgiler bulunmuyor.

Başörtülü Seher Süer, "Erkekler, hatta erkek çocuklar kadınlara göre çok daha geleneksel düşünüyor." diyor. Engelli çocukların doğabileceği tehlikesini dikkate almadan kuzenler arası evlilik âdetine devam ediliyor. Bir kız evleneceği zaman, başlangıçta tüm kuzenlerine onunla evlenmek isteyip istemediği soruluyor. "Biri evet derse, kız bir başkasıyla evlenmeyi aklının ucundan bile geçiremez." Uzlaşma ancak, eğitim ve çalışmanın arkaik toplumsal yapıları kırmasıyla oluşacak gibi. Belediyenin kadın evi Selis'in müdürü Gülistan Taşkın, bu yüzden her yaşta kadınlar için okuma yazma kursları ve psikolojik destek sunduklarını söylüyor. Kadın merkezi "KAMER" son zamanlarda kadınlara kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için küçük çaplı krediler sağlıyor.

Batmanlı kadınlar artık intiharlara tahammül edemiyor. Saliha Demir mezara, kendi mahallesinden, kendi yaşlarında dokuz kızla birlikte götürüldü. Kadınlar, “Başka Salihalar” a izin verilmemesini ve bu ölümlerin sona erdirilmesini talep eden pankartlarla Batman’ın sokaklarında sessizce yürüdüler. Yürüyüşleriyle Batman’ın tüm kadınlarını cesaretlendirdiler ve ilk kez tüm haber kanallarının dikkatini çekmeyi başardılar.

Zenginlik I: Almanya ve Türkiye

Silah Arkadaşı ve Ekonomik Ortak

Türkiye, hiçbir ülkeyle Almanya ile olduğu kadar yakın bağlar kurmamıştı. Bir zamanlar Prusya zaferi Bab-i Ali'de ses getirmiş, Nazi döneminde Atatürk Cumhuriyeti kaçak yüzlerce Alman bilim adamını kabul etmişti. Ayrıca 1964'ten beri Anadolu'dan gelen milyonlarca Türk şanslarını Almanya'da aramıştı ve halen aramaya devam etmektedir.

İlk olarak bir araya gelen, iki ülkenin halkları değil, sadece elitleri ve hepsinden önce de askeri güçleriydi. Türkler ve Almanlar arasındaki ilk ve oldukça kısa temas 1190 yılında Friedrich Barbarossa'nın 3. Haçlı Seferi sırasında Konya'da Selçuklu Türkleriyle karşı karşıya geldiğinde, onların silahlarına hayran kalıp birkaç zanaatkârı beraberinde götürmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak yüzyıllar sonra Almanlar ve Türkler arasında gerçek "silah kardeşliği" tesis edilecekti. 1761 yılında Prusya'dan Büyük Friedrich ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Sultan III. Mustafa arasında bir dostluk antlaşması imzalandı. Biri Habsburg'a karşı bir müttefik arayışı içindeydi, diğeri ise devletini ve ordusunu modernleştirmek istiyordu. Sultan, ordusunun yenilenmesi için Paris ve Londra'dan değil de Berlin'deki subaylardan bilgi aldı. 2 yıl sonra iki ülke de karşılıklı büyükelçilikler açtı, 1789'da Prusya, Boğaz'a askeri danışmanlar gönderdi.

Sıkı bir Alman-Türk dostluğunun temel taşı Helmut Graf von Moltke (1800-1891) yerleştirdi. Kral III. Friedrich

Wilhelm daha sonra Meraşal ünvanı alacak Moltke’ye 1835’te, Sultan II. Mahmut’a ordunun modernleştirilmesi konusunda danışmanlık yapma vazifesi verdi. Moltke, görevi boyunca Anadolu’da eğitim seyahatleri yaptı, Osmanlı ordusunun seviyesini yükseltti. Moltke’nin “Hilal’in Altında: 1835 ve 1839 Yılları Arasında Türkiye’deki Durum ve Olaylar Hakkında Mektuplar” isimli günlüğü, Almanların Türkiye hakkında yazdıkları arasında hâlâ en iyilerinden biridir.

10 yıl sonra, genç Colmar Freiherr von der Goltz (1843-1916) artık Genelkurmay Başkanı olmuş olan Moltke’nin dikkatini çekti. 1883’de, bu yetenekli savaş teorisyenini askeri eğitimi modernleştirmek için Boğaz’daki savaş akademisine yollamayı tavsiye etti. Von der Goltz Berlin’e ancak 1897’de geri dönecekti. Moltke’nin ve von der Goltz’un attığı temeller olmasaydı, bugünkü Türk ordusu düşünülemezdi. 1. Dünya Savaşı’nın patlamasından sonra, İmparator II. Wilhelm, Mareşali tekrar Türkiye’ye gönderdi. Goltz Paşa orada Kurmay Başkanı görevini üstlendi ve Osmanlı ordusunu yönetti. 6. Ordu komutanı olarak 1916 Nisan’ında Kut al Amere’de İngilizleri yendi. Von der Goltz, 18 Nisan 1916’da Bağdat’ta tifüs sonucu oluşan ateş sebebiyle öldü. En son isteği, Boğaz’dan Karadeniz’i gören Tarabya’daki askeri mezarlıkta, bir Alman ve bir Türk bayrağına sarılı bir şekilde defnedilmek olmuştur.

13 Ocak 1913’te içlerinde Enver Paşa’nın da olduğu Genç Türklerin üç kişilik yönetimi, iktidarı ele geçirdi ve geçici bir hükümet kurdu. 1. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle, bu genç milliyetçiler, İtilaf güçleriyle yapılacak bir savaşın Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamasından korktular. Bu nedenle, Almanya’nın tarafında savaşa girdiler. Üçlü yönetimin güçlü adamı Enver Paşa, 1909’dan 1911’e kadar Berlin’de askerî ataşe olarak görev yapmıştı, Almanca biliyordu ve Prusyalılardan çok etkilenmişti. Bundan sonra Enver Paşa, Almanya’ya ve

İstanbul'daki Alman subaylarını destekledi ve 1914 yılında başkentteki İngiliz yanlılarına karşı gelerek Harbiye Nazırlığı'na yükseldi.

Bu, Alman Askerî Komisyonu'nun İstanbul'da bulunması hâlinde asla gerçekleşmeyecek bir durumdu. Bu mevcudiyet 1909'dan beri genişleyerek devam ediyordu. Uzun zaman sadrazamlık yapan Mahmut Şevket Paşa, von der Goltz ile birlikte çalışmıştı. Temmuz 1913'te öldürülmesinden kısa bir süre önce, Alman Büyükelçi Freiherrn von Wangenheim'a, Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'nin dönüştürülmesinde önemli bir rol üstlenmesi ve bir Alman komutanın Osmanlı ordusunu "diktatörce bir yönetimle baştan aşağı yenilemesi" gerektiğini, söyledi. Alman yetkililer de Osmanlı ordusunun çaresiz durumunu rapor ediyordu. Vesveseli bir kişiliğe sahip olan II. Abdulhamit uzun süre, ordusunun modernize edilmesi için yapılan tekliflere soğuk bakmıştı.

Ordunun tekrar modernize edilmesi 1912-1913 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'nda yenilmesinin ardından gerçekleşti. İmparator, Korgeneral Otto Liman von Sanders'i (1855-1929) Osmanlı İmparatorluğu'na göndermişti. 30 Nisan 1913'te İmparator, Sanders'i askeri delegasyonun başına atadı. Rusya ve İngiltere'nin, Liman von Sanders'in Boğazlara komutan olarak atanmasını engelleme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Gerçi von Sanders küstah davranışları yüzünden çok az görevde kaldı. 1915'te von Sanders, 5. Ordunun komutanı olarak Çanakkale Savaşı'nı yönetti, İtilaf güçlerinin karaya çıkmalarını önledi ve Boğazları savundu. 1. Dünya Savaşı sırasında Alman İmparatorluğu, bu topraklardaki askeri gücünü 800 subay ve 25.000 askere kadar genişletmişti. Savaşın son yılında İmparator II. Wilhelm 1889 ve 1898'den sonra Türkiye'ye üçüncü ziyaretini gerçekleştirdi. İkinci gezisi sırasında, Adolf Feriherr Marschall von Bieberstein Bab-ı Ali'de büyükelçilik

görevinin ilk yılındaydı. Von Bieberstein bu görevini 1912’ye kadar sürdürecekti ve Sultan II. Abdulhamit’in en etkili yabancı danışmanı olacaktı.

Liman von Sanders, aralarında gelecekte Atatürk olarak bilinecek Mustafa Kemal Paşa’nın da olduğu birçok Türk subayı kendi karargâhında görevlendirmişti. Von Sanders savaşın sonunda komutanlığı bu genç ve yetenekli subaya devretti. Savaş süresince Alman yanlısı Savunma Bakanı Enver Paşa’dan farklı olarak Mustafa Kemal, Türk askerlerinin hayatlarının Alman subayların sorumluluğuna verilmesine karşı çıkıyordu. Ön saf-lardaki askerlerinin korunması onun için önemliydi. Ayrıca, Mustafa Kemal, Türkiye’nin Alman İmparatorluğu’nun bir sömürgesi hâline gelmesini de istemiyordu.

İmparator II. Wilhelm 1889’da ilk kez İstanbul’u ve müttefiki sultan II. Abdulhamit’i ziyaret ettiğinde, Alman yatırımcılardan büyük çapta silah alımlarına da aracı olmuştu. Aynı 10 yıl içinde, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ da silahlanmıştı. Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi ve silahlanması birbirine bağlıydı ve Alman subaylar büyük çapta silah siparişleri ile de ilgileniyorlardı. 500 adet Von Krupp marka top Çanakkale Boğazı’na yerleştirilmişti ve Krupp firması böylece Osmanlı İmparatorluğu’nda bir silah tekeline sahip olmuştu.

Alman-Türk toplumları arasındaki ilişkinin kurucusu olan von der Goltz, o zamanlar ilk kez Bağdat Demiryolu’nun inşasını gündeme getirmişti. Bu proje, Alman ve Osmanlı İmparatorlukları’nın etki alanını daha doğuda da güvence altına alma hedefini güdüyordu. Bundan önce Alman bankacı Baron Maurice de Hirsch (1831-1896) İstanbul’u Avrupa’ya bağlayacak bir demiryolunu inşa etme imtiyazını elde etmişti. Hirsch, İstanbul’u Paris’e bağlayan Orient Ekspresi’nin inşasını finanse etmişti. O dönemde Baron, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki en büyük Alman yatırımcıydı. Demiryolu yatırımcısı Hirsch’in

ayağı 1870'te kurulan Deutsche Bank tarafından kaydırıldı. Değerlendirme sonucu Sultan Abdülhamit 1888'de demiryolunun ilk ayağı olan Bağdat'tan Basra'ya kadarki kısım için bankanın yönetimine imtiyaz tanıdı. Bundan sadece iki yıl sonra Hirsch, hisse senetlerini Deutsche Bank'a sattı.

Bununla Deutsche Bank, Balkanlar'daki ve Ön Asya'daki en büyük demiryolu yatırımcısı olma konumuna yükseldi. 1883-1885 yılları arasında Alman ekonomisindeki durgunluğa rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki projelerine hız verdi. Banka sermaye getirirken Krupp da rayları ihraç ediyordu. 1. Dünya Savaşı'nın sonunda, Suriye sınırındaki Nusaybin'e kadar olan tren hattı kullanıma hazırды. Bu hat Bağdat'a ise ilk kez ancak 1940 yılında ulaşacaktı.

Prusya, İmparatorluğu tamamen etkisi altına almak istiyordu. Alman ekonomisine ucuz hammadde temin etmek için, yeni pazarlar ve kaynaklar bulmak zorundaydı. 1898'de Alman Doğu Ticaret Birliği kurulmuştu. 1906'da ise Dresden Bankası'na bağlı Orient Bank kuruldu ve çok kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok şube açtı. Böylece sıkı ve uzun yıllar sürecek bir ekonomik ortaklığın temelleri atılmış oldu. Nazi Almanyası döneminde de Almanya, Türkiye'yi en önemli ticaret ortaklarından biri olarak görmüştür.

İlk kez Boğaz'ın üzerinde bir köprü yapılmasını önerenler de gene Alman subaylar olacaktı. Pers kralı I. Darius, milattan önce 513 yılında Asya'nın çorak topraklarını Avrupa'ya, gemilerle bağlamak istemişti. Şimdi ise İstanbul'da görevli Alman subaylar Orient Ekspresi'ni Bağdat hattıyla bağlamak istiyorlardı. Çünkü askerler hızlıca Doğu cephesine ulaşmalıydı. Fakat 1937'de Nazilerden kaçarak Türkiye'ye gelen Berlinli şehir plancısı Martin Wagner, İstanbul'un nüfusunun 750.000 kişide sabit kalacağını öngörmüştü. Bu yüzden Boğaz'ın üzerine bir köprüye ihtiyaç olmadığını söylemişti.

Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İstanbul’un nüfusu hızla arttı ve 1951’de köprü planları yeniden gündeme alındı. Krupp ve Stuttgartlı mimar Paul Bonatz, Boğaz’ın en dar kısmı olan Ortaköy Beylerbeyi arasına bir köprü inşa etme önerisinde bulundular, 1970’de köprünün yapıldığı yer tam da burası oldu. Ancak inşa sürecinde Alman değil, İngiliz mimarlar rol aldı. Proje Freeman Mühendislik (Fox&Partners) tarafından üstlenildi. Essenli yapı grubu Hochtief AG. tarafından inşa edildi. Köprü 29 Ekim 1973’te Cumhuriyet’in kuruluşunun 50. yıldönümünde, dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açıldı. Daha sonra eski Cumhurbaşkanı Korutürk’ün oğlu, Federal Almanya Cumhuriyeti’nde büyükelçi olmuştur. Köprü, demirden bir şerit gibi, Boğaz’ın 64 metre yüksekliğinde sallanıyor. O zamanlar 1560 metrelik genişliği ile Avrupa’nın en büyük köprüsüydü.

1991’de yeni kurulmuş Alman-Türk Ticaret Odası, Ortaköy’de köprünün altında bir yalıya taşındı. Bugün Türkiye’de yatırım yapan Alman girişimcilerin sayısı süratle artıyor. Uzun zaman sadece büyük yatırımcılar kendi sermayeleriyle temsil edildiler: Mercedes, MAN, Bosch, Bayer, Hoechst ve Siemens. Ancak 2007 yılında Türkiye’de 2700’ün üzerinde Alman yatırımcı var artık. Her sektörden ve her büyüklükte firmadan temsilciler bulunuyor. Alman ortaklı şirketlerin yarısı 2004 ile 2007 arasında kurulmuş.

Türkiye’nin geleceği hakkında isabetli tahminleri olanlardan biri de Rolf König. 1989’da Türkiye’deki ilk otomobil tekstili fabrikasını kurduğunda, König’in firması Aunde Grup Türkiye’deki ilk 300 yatırımcı arasındaydı. König, işi ni endüstri şehri Bursa’da kurmuştu. Firmasının Türkiye’deki otomobil endüstrisinin zirvesine yükselmesini ve Avrupa’nın yedi büyük otomobil imalatçısından biri olmasını sağladı. Mönchengladbach’tan gelen yatırımcı doğru zamanda

Türkiye'deydi. Türk ekonomisinin gelişmesine ve büyümesine destek oldu. Şu an Türkiye'de 10 işletmesi var. Bu firmalar tam kapasite ile çalışıyor ve otobüs koltukları ile koltuk kılıfları üretiyorlar. Doğu Avrupa'da da üç farklı şirketi bulunuyor. Bu şirketler de koltuk kılıfları üretiyorlar. König'in başarısı, onun sadece Türkiye'deki fiyat avantajı sebebiyle buraya yatırım yapmasından kaynaklanmıyor. Bu avantajlı fiyatlar geçici olabilirdi. König esasında bu ülkeye inandı, çünkü o, yaşanacak uzun süreli kalkınmayı önceden sezmişti.

Almanya ve Türkiye arasındaki ticaret de arttı. 2001 yılında Boğaz'daki Alman ortaklı şirketlerin sayısı bini aşmıştı ve Almanya, Türkiye'ye yaklaşık 6 milyar euro değerinde mal ihraç ediyordu. 2006 yılında işlem hacmi 14.5 milyar euro'ya yükseldi ve büyüme oranları da iki basamaklı kaldı. Sonuç itibariyle Türkiye Almanya için, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz kadar büyük bir pazar hâline geldi.

Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı da her yıl yaklaşık yüzde 10 büyüyor. 2006 yılında 9,1 milyar euroya ulaşarak bir rekora imza attı. En üst sıralarda, tekstil, otomobil ve otomobil gereçleri ile özellikle televizyon olmak üzere elektronik eşyalar geliyor. Almanya'da satılan televizyonların yüzde 40'ının üzerinde "Made in Turkey" yazıyor. Vestel, Beko ve Profilo'nun ürünleri, düz ekran, LCD ve plazma ekranlarıyla en yeni teknolojiye uygun.

İki ülke ekonomisi arasındaki sıkı irtibatın en iyi örneği otomobil endüstrisidir. Mercedes ve MAN dünyanın her yerine satılan otobüslerinin üretimlerini Türkiye'de tamamlıyor. Almanya'daki her üç Mercedes otobüsünden biri İstanbul Hoşdere'den gelmekte. Her dört Alman otomobil üreticisinden üçü, otomobil parçalarını ya Türkiye'de üretilenlerden almakta ya da kendilerinin Türkiye'de bir ortak şirketleri var. Türkiye'de otomobil araçları üreten firmalar, üretimlerinin yaklaşık yüzde

70’ini ihraç ediyorlar, aynı şekilde Türkiye’de üretilen otomobillerin ve ticari taşıtların da yüzde 70’i ihraç ediliyor. Tekstil ve giyim endüstrisi için de Türkiye, Almanya’nın tercih ettiği ülkelerin başında geliyor. Birçok dünya markası, kıyafetlerini Türkiye’de dikeyor. Hugo Boss, İzmir’deki üretim merkezlerine milyonlarca euroluk yatırım yaptı. Üstelik, önde gelen Türk tekstil üreticileri, dünyanın en büyük moda evlerine en kaliteli kumaşları temin ediyorlar.

Türkiye’nin yalnızca tarım ürünleri ve ucuz tekstil ihraç ettiği günler artık geride kaldı. Gelişen ve çeşitliliği artan ekonomisiyle Türkiye, Almanya’nın 20 büyük tedarikçi ülkesi arasında bulunuyor. Geçtiğimiz yılların artan dinamizmi ile 2015’te Türkiye, Almanya’nın 10 önemli ticari ortağından biri olabilir. Şimdilerde Türkiye’nin büyük yatırımcıları da yurtdışına yatırım yapıyor. Koç grubu Almanya’nın ekonomi mucizesinin sembolü olan Grundig’i aldı. Eczacıbaşı grubu, 2006 yılında porselen ve seramik ürünleriyle ünlü Alman Villorey & Boch’u aldı. Dünya genelindeki en büyük sentetik lif üreticisi olan Sabancı grubu ise, Almanya’da da üretim yapıyor.

Alman İmparatorluğu’nun silah ortaklığı ve teçhizat temini, ilişkilere start vermiş olabilir, ama silah ticareti şu an görece önemsiz bir role sahip. Bir zamanlar soylular ve ordu tarafından başlatılan bir dostluğun, bugün genişlik ve derinlik kazandığına şahit oluyoruz.

Mimarlar ve Arkeologlar

Cumhuriyet’in kurulmasıyla Alman ordusunun Türkiye’deki etkisi sona erdi. Gene de Atatürk Almanlardan yararlanmayı bırakmak niyetinde değildi. Onları kendine askerî danışman almamıştı, ama mimarlar ve şehir planlamacılarını el üstünde tutmuştu. Yeni başkenti Ankara, Cumhuriyet için model

olmalıydı ve aklında bir şehir olarak Berlin vardı. Eski başkent İstanbul'un oryantal yüklerinden kurtulmak lazımdı. Ankara'da Cumhuriyet'in modernleşmesi somutlaşmalıydı. Modern olmalı ve evlerin mimarisıyla geçmişi birbirinden koparmalıydı.

İlk olarak 1925'de Stuttgartlı Carl Christoph Lörcher Ankara için imar planları sundu. Onun planı o zamandan bugüne yeni başkent'in şehir manzarasını şekillendirdi. Lörcher, Cumhuriyet'in ilk Meclisinin ve Atatürk'ün atlı heykelinin de bulunduğu Ulus Meydanı'nı, şehir merkezi olarak tasarladı. Oradan güneye, Atatürk'ün de Cumhurbaşkanlık Sarayı'nı yaptırdığı Çankaya tepelerine doğru Ankara'nın büyük merkez hattı olan, Atatürk Bulvarı'nı inşa etti. Bu hat boyunca bakanlıklar ve diplomatik temsilcilikler sıralanacaktı.

Lörcher'in çalışmalarını, 1928'de uluslararası bir yarışmayı kazanan Berlinli şehir plancısı Herman Jansen takip etti. Daha önce Paris'te ve Barselona'da bazı yarışmalar kazanmış olan Fransız şehir plancısı Leon Jaussely, Ankara'nın oryantal yüzünü muhafaza eden bir kroki sunmuştu. Onun anlayamadığı husus, işverenlerinin tam da istemedikleri şeyin bu olduğuydu. Diğer yandan Jansen, Atatürk'ün ne istediğini iyi kavradı ve Bağdat'tan ziyade Berlin'e odaklandı. Jansen, kendisini şehir mimarı olarak tanımlar, şehir plancısı olarak değil. Ankara'yı da planlamak değil, baştan tasarlamak istedi. Ankara'da yapılacak şey, daha sonra Brasilia ve Kanberra'da hayata geçecek olan olmalıydı. Jansen, Lörcher'in planını yeniden düzenledi ve Ulus-Çankaya hattını Cumhuriyet tarihi boyunca günümüze kadar aşama aşama izlenebilecek şekilde dizayn etti. "Bahçe-şehirler" tasarladı. Türkler şehrin bu yeşil bölgesini "Bahçelievler" olarak adlandırdı.

Büyük hat boyunca uzanan şehir merkezlerinden biri olan Kızılay Meydanı'nda, Jansen bir anıt koymayı düşündü. Atatürk 29 Ekim 1934'de bu anıtın açılışını yaptı. Bu anıt polisin,

halkın yardımına nasıl koştüğünü gösterir. Kırmızı kumtaşlarının üstünde, bronz harflerle Atatürk’ün şu sözleri okunur: “Türk övün, çalış, güven!” Anıtı Avusturyalı heykeltıraşlar Anton Hanak ve Josef Torak Clemens yapmıştı, taslak ise Clemens Holzmeister’den geldi. Holzmeister diğer mimarlardan farklı olarak Ankara’ya tam olarak damgasını vurdu. 1927’den 1932’ye kadar neredeyse bir düzine temsili devlet binası tasarladı. Ölümünden kısa bir süre önce Atatürk ondan yeni Meclis binasını tasarlamasını istemişti.

Stuttgartlı Paul Bonatz ve Viyanalı Ernst Egli, Clemens Holzmeister ile birlikte Ankara’da yeni bir stil yerleştirdi. Onların neo-klasik “uluslararası tarz” yapıları, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında Türk mimarlarının binaları oryantalist öğelerle de süslediği “ilk milliyetçi tarz”ın tevazusunu süpürdü. Küp, kubbelerin; tek renkli büyük tuğlalar, küçük renkli çinilerin yerini aldı. Genç Cumhuriyet’in yeni başkentinin ve binalarının mimarisi dönemin Avrupa’sına öykünmekteydi.

Alman mimarlar Türkiye’nin yeni şehirlerini tasarlarken, Alman arkeologlar ise Anadolu’nun eski şehirlerini gün yüzüne çıkarıyorlardı. 1929 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) yurtdışındaki üçüncü merkezini İstanbul’da kurdu. Daha önce enstitünün sadece Roma ve Atina’da merkezleri vardı. Bu ikisi sadece Helen ve Latin dünyasını araştırıyordu. Buna karşılık İstanbul’daki enstitü ise neolitik çağdan Osmanlı İmparatorluğu’na kadar Anadolu tarihinin her devriyle uğraşacaktı. Arkeologlar için Türkiye zengin bir kaynaktı. Çünkü başka çok az ülkede Türkiye’deki gibi geniş çağları kapsayan bir arkeolojik zenginlik vardı.

Anadolu hiçbir zaman düzenli bir kültür alanı inşa etmemiştir. Sınırlar değiştikçe, medeniyet yeni merkezler oluşturmuştur. Örneğin, cilalı taş devrinden yeni yerleşik yaşam biçimine geçişin kanıtlandığı Göbekli Tepe; Hitit İmparatorluğu’nun başkenti

Hattuşaş; Schliemann ismiyle özdeşleşen Truva miti; kendilerinin de neredeyse en alttan iktidarın en tepesine çıkmalarından ötürü Hohenzoller hanedanı mensuplarının yöneticileri ile empati kurdukları Pergamon Krallığı... Bugüne kadar bu yerlerin hepsindeki kazıları Alman arkeologlar yaptı. Ölümünden 3 yıl önce Türk arkeolog Ekrem Akurgal, Türkiye'nin, kendi kültür hazinesini ortaya çıkararak Alman arkeologlara çok şey borçlu olduğunu yazmıştı.

Meşhur şahsiyetlerden bir diğeri de Carl Humann'dır (1839-1869). Eğitimini Prusya İnşaat Akademisi'nde tamamlamış ve 22 yaşında yakalandığı tüberkülozdan kurtulmak için Anadolu'ya gelmişti. Anadolu'da Sultan'ın hizmetinde caddeler inşa etti. 1869 yılında şantiyesini Bergama'ya nakletti. Eğitimi sırasında Berlin Müzesi'nde antik yapılar ve heykeller de çizmişti ve bu sebeple, Bergama şehrinin kıymetinin farkındaydı. Humann kalıntıları Berlin'e yolladı ve arkeolog Alexander Conze onların önemini takdir etti. Conze hemen Bergama'ya geldi. İki arkeolog birlikte eski Yunan'dan kalma eserleri ortaya çıkardılar ve 1886 yılında çalışmalarını bitirdiler. Onlar Alman arkeologların şimdiye kadar yaptıkları arasında en verimli çalışmaya imza atmışlardı. Hiçbir Yunan heykelinde figürler önemli olayları anlatacak şekilde yontulmuş değildi ve hiçbirinde, tanrılar ve canavarlar arasındaki savaş Pergamon Altar'ındaki gibi duygulu anlatılmamıştı.

Pergamon'da kazı yapan altıncı Alman arkeolog 1972 ile 2005 yılları arasında çalışmalarını sürdüren Wolfgang Radt olmuştur. Radt, Pergamon'a geldiğinde büyük anıtlar kazılmış ve ortaya çıkarılmıştı. Radt bunlardan, Roma İmparatoru Trajan'ın (98-117) Tapınağının muazzam çatı kemerini tekrar inşa etti. Radt, uzaktan görülebilen beyaz mermerden surları kurdu. Radt aslında hepsinden önce buradaki yaşamı araştırdı ve onu sokak

sokak ortaya çıkardı. “Heroon Tapınağı”nı¹⁹ keşfetti, zengin vatandaşlar için yapılmış mermerden bir salon ortaya çıkardı ve daha sonra da “Z Yapısı”nda çalıştı.²⁰ Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) Helenistik dönemden kalan sütunlu avlulardan pek haz zetmemişti, ancak Radt oradaki nefes kesici mozaikleri ortaya çıkardı: Şehvetli Satirler²¹, gözü dönmüş Menadlar, dövüşçü horozlar, kaplanlar ve panterler.

Hiçbir kazı Truva kadar popüler değildir. Heinrich Schliemann (1822-1890) bir yatırımcı olarak çok zengin olup Latince ve eski Yunanca öğrendi, ardından 1886’dan itibaren Paris Sorbonne’da Antik Çağ üzerine eğitim aldı ve 1870’de Çanakkale Boğazı’nın girişindeki Hisarlık tepesinde kazılara başladı. 1873 yılında “Priamos’un Hazinesi”ni buldu ve 1876’dan itibaren kazılarına Yunanistan’da Miken’de devam etti. Schliemann’dan 100 yıl sonra Tübingenli arkeolog Manfred Korfmann (1942-2005) Truva’daki Alman kazılarını üstlendi. Korfmann, Schliemann’ın, Homer’in bir efsane anlatıcısı olmadığı, bilakis Truva’da yaşanmış olayları anlattığı yönündeki görüşlerinin izini sürdü. Korfmann, Truva’ya Anadolu’nun içlerindeki şehirlerle dışarısını bağlayan bir merkez olarak önem verdi. Truva, Hitlerle ve Kafkaslarla bağlantısı olan, hatta Orta Asya ile ticaret ilişkileri kuran bir merkezdi.

Ankara’nın 200 kilometre doğusunda bulunan Hitlerin başkenti Hattuşaş, 1834 yılında Fransız arkeolog Charles Texier tarafından bulundu. Ancak kazılar 1906’dan itibaren Alman arkeologlar Kurt Bittel, Peter Neve ve Jürgen Seeher tarafından

¹⁹ Antik çağda yüceltilmiş kahramanların anısına yapılan bir tapınak. [Ç.N.]

²⁰ Pergamon şehir kazılarında Roma mozaikleri üzerindeki koruma yapısı inşaatına verilen isim. [Ç.N.]

²¹ Grek ve Roma mitolojisinde yarı insan yarı keçi şeklinde temsil edilen Tanrı. [Ç.N.]

yapıldı. Bu üç arkeolog en büyük antik kent kalıntısını ortaya çıkardı. Son olarak Jürgen Seehen tahıl ambarları ve içme suyu şebekelerini buldu ve böylece 3.000 yıldan fazla bir zaman şehrin sakinlerinin geçimini nasıl sağladıklarını açıklayabildi. Kısmen yeniden inşa edilen şehir duvarları, burada nasıl bir gücün var olduğunu açığa çıkardı.

Harald Hauptmann ve Klaus Schmidt'in kazıları da diğerleri kadar önemlidir. Fırat Nehri Vadisi'ndeki Atatürk Barajı'nın sularının havzayı kaplamasından önce, Heidelbergli arkeolog Hauptmann, erken neolitik dönemlere ait bir yerleşim yeri olan Nevali Çori'de ses getiren bir keşif yapmıştı. 1979 yılında, Hauptmann, sütunları, yılan başı ve insan kabartmalarıyla süslenmiş bir tapınak kalıntısı bulmuştu. Atatürk Barajı'nın suları Nevali Çori'yi yuttuktan 3 yıl sonra 1995'te o zamanlar İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün başında olan Hauptmann ve başarılı arkeolog Schmidt, Suriye sınırı yakınlarında Göbekli Tepe'de insanlığın yaptığı ilk taştan tapınağı buldular. İki arkeolog bu kalıntıların milattan önce on binlere ait olduklarını söylüyor. Bu durumda, bu kalıntılar Stonehenge'de bulunan taş anıtlardan çok daha eskidir.

Bu taş tapınaklar, insanlar yerleşik hayata geçtikten sonra oluşturulmuştur. Mezopotamya vadisinde ve verimli hilalde insanlar hâlâ toplayıcılık ve avcılık yapıyordu. İnsanlar ceylanlar, yaban öküzleri ve vahşi atları takip ediyorlardı. Dağlık arazilerin tepelerinde ise putlarına ve tanrılarına tapıyorlardı. İnsanlar onlara daha sonra tapınak olacak taştan yapıların içlerinde tapmaya başladılar. Bu tapınaklar 20 metre çapındaydı ve insanlar bu yapıların içlerinde beş metre yüksekliğe uzanan sütunlara, ördek, kurt, öküz, turna, yılan, koç ve aslan gibi bildikleri ve hayatlarını sürdürmeleri için önemli olan hayvanları resmediyorlardı. Göbekli Tepe'nin sanatçıları büyük formlarda heykelleri ilk yapanlardı.

Böylece, Hauptmann ve Schmidt insanlığın ilk devrimi olan neolitik çağdan yerleşik düzene geçişin belgesini bulmuş oldular. Yerleşik düzene geçiş tam da verimli Mezopotamya’dan Anadolu vadisine geçilen ve sonraları Doğu ve Batı’nın kültür ve imparatorluklarının birbiriyle çarpışıp iç içe geçeceği bir coğrafyada vuku bulmuştu. Bu değişim Anadolu’da tüm diğer bölgelerden daha çok sayıda arkeolojik sahanın ortaya çıkmasını sağlayan şeydi. Bunlardan birçoğu kazılarak gün yüzüne çıkarıldı ve Almanlar bu kazılarda hep ön safta yer aldılar.

Profesörler ve Pedagoglar

Alman eğitim sisteminin etkisi Türkiye’de pek çok alanda kendini hissettirdi. Başlarda daha çok askeri alanla sınırlıydı. Alman İmparatorluğu Başbakan’ı Otto von Bismarck (1815-1898) Sultan II. Abdülhamit’e ordusunun modernleştirilmesi konusunda yardım etmek için bir teklifte bulunmuştu. Prusyalılar hızlı davrandılar ve 1878’de General Otto Kahler başkanlığında İstanbul’a gidecek bir kurul oluşturdular. Ayrıca Türk subaylar da eğitim için Almanya’ya gönderildi. Kahler başkanlığındaki heyette askeri eğitim konusunda uzman birinin bulunması gerektiği anlaşıldı.

Bu görev için Colmar Freiherr von der Goltz seçildi. Goltz 1883 yılında Boğaz’a taşındı ve 12 yıl burada kaldı. Bu süre zarfında subay okullarını ve Harp Akademisi’ni kökünden değiştirdi. Subaylar bundan sonra dövülmeyecekti, 4.000 sayfanın üzerinde kitaplar gibi yeni ders materyalleri satın alındı, yeni ders metotları hatta yeni bilim alanları geliştirildi. Bu okullardan ilk olarak, 1913’ten itibaren dizginleri ele alan Jön Türk subayları mezun olacaktı. Atatürk ve Kurtuluş Savaşı’na katılan subaylarının birçoğu bu sistem tarafından şekillendirilmişlerdi. 1895 yılında von der Goltz Berlin’e geri

döndüğünde, Osmanlı ordusu iyi yetiştirilmiş ve teçhiz edilmiş bir ordu durumundaydı. 1896 yılında ordu, Yunanlılara karşı yapılan savaşı kazanıp sonunda tekrar bir savaş kazanabileceğini göstermiş oldu.

Von der Goltz 1916 yılında öldüğünde, Alman-Türk eğitim işbirliğinin ikinci safhası çoktan işlemeye başlamıştı. 1915'ten 1918'e kadar, iki düzine Alman profesör İstanbul'daki üniversitenin veya o zamanki adıyla "Darulfünun"un 1900 yılında yeniden düzenlenen Fen Fakültesinde ders verdi. Bu profesörlerin içlerinde, Türkiye'de kaldığı zaman zarfında 4 Türkçe kitap hazırlayan kimyacı Fritz Arndt (1885-1969) ve semiyoloji uzmanı Gotthelf Bergstrasser (1886-1933) de vardı. Onlarla, kamu çalışanlarının fes takması gerektiğini de hatırlatan, bir iş anlaşması imzalandı. Türkçe öğrenmeleri de zorunlu kılındı, çünkü eğitim dili Türkçeydi.

31 Temmuz 1933'te Atatürk "Darulfünun"u feshetti. Profesörler, devlet ideolojisinin boyunduruğu altına girmiyorlardı ve bu ideolojinin sözcüsü olmak istemiyorlardı. Türkçeyi tüm dillerin çıkış noktası olarak gösteren "Güneş Dil Teorisi" gibi yeni dogmalara karşı geliyorlardı. Sonuçta üniversite reformuyla bu teoriyi eleştiren profesörler işten çıkarıldı. Bu olayla birlikte ilk kez bir Türk üniversitesinde toplu işten çıkarma yaşandı. Daha sonra 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kuruldu. 1944 yılına kadar İstanbul Üniversitesi Türkiye'nin tek üniversitesi olarak kaldı. Cenevreli pedagog Albert Malche burası için bir taslak hazırladı. Atatürk bu dönemde yenilik getirecek yabancı bilim adamları arıyordu. İlk adım atıldıktan sonra, Türk okulları yabancı yardımı olmadan da gelişebilirdi.

Gene 1933'te, Almanya'daki "Kamu Memurlarının Yenilenmesi Kanunu" sebebiyle, Alman yüksekokullarında binlerce bilim adamı işsiz kaldı. 1933 yılında bir üniversitede çalışan her 5 profesörden biri 1941'e kadar Almanya'yı terk etti. Çoğu,

Frankfurtlu doktor Philipp Schwartz’ın 1933 Nisan’ında Zürih’te kurduğu “Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Birliği”ne başvurdu. Bu birlik pek çok Alman profesörün İstanbul’a gitmesine aracı oldu. Türkiye Cumhuriyeti onlara sığınacak bir yer ve bir yurt sağlamıştı.

200’ün üstünde Alman profesör ve lise öğretmeni Türkiye’de yeni bir yurt edindi. 64 kişi ile doktorlar en büyük grubu oluşturdular, onları 54 kişilik fen bilimcileri izledi. Türkiye’ye gelenler arasında bilim adamları Fritz Neumark, Fritz Baade, Alexander Rüstow, Wilhelm Röpke, gazeteci Ernst Hirsch, yazar Leo Spitzer, müzisyen Paul Hindemith ve Carl Ebert, doktor Rudolf Nissen, biyolog Curt Kosswig ve tabii ki şehircilik uzmanı Ernst Reuter de vardı.

Bu bilim adamları modern yüksekokullar kurmakla, okul kitapları hazırlamakla, bir gün kendilerinin yerini alacak öğrenciler yetiştirmekle görevliydi. Birçoğu üniversite dışında da yeni Cumhuriyet’in inşasına katıldı. Ernst Hirsch, Türkiye’nin ticaret hukuku ve telif hakkı kanununun yazılmasına katkıda bulundu. Fritz Nuemark bilirkişi olarak hükümete yardım etti. Ernst Reuter, belediye yönetimindeki uygulamaları yönlendirdi. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından bu bilim adamları Almanya’yı tekrar inşa etmek için geri döndüler. Neumark ve Hirsch, Frankfurt ve Berlin Üniversiteleri’nin rektörleri olarak seçildiler. Reuter, Berlin Belediye Başkanı oldu. Rüstow ve Röpke ise, sosyal piyasa ekonomisini yaratan Ludwig Erhard’a katıldılar.

Ernst Reuter Türkiye’den “benim ülkem” diyerek bahsediyor ve onu “Büyük Türk” olarak isimlendirdiklerinde bundan gurur duyuyordu. Reuter 1952’de öldü. 4 yıl sonra Türkiye ve Almanya bir kültür anlaşması imzaladı. Bu anlaşma, 1963 yılında Ankara’da Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmasının yolunu açtı

ve Türkiye'nin Avrupa'ya siyasi entegrasyonunun ilk adımını oluşturdu. Birinci Dünya Savaşı sırasında 22 Alman öğretmenin çalıştığı "İstanbul Lisesi"nde 1958 yılından itibaren yeniden Alman öğretmenler ders vermeye başladı. Daha sonra, 1986 yılında kurulan Anadolu Liselerine Alman öğretmen göndermek için de anlaşmanın çerçevesi yeniden çizildi. Bu öğretmenler, Almanca ders okutacak ya da en azından yabancı dil olarak Almanca öğreteceklerdi.

1957 yılında yapılan anlaşma, 1991 yılında üniversiteler için de genişletildi. "Alman Akademik Değişim Servisi" (DAAD) en büyük projesini İstanbul'daki Marmara Üniversitesi'nde finanse etmeyi taahhüt etti. Üniversitede, Alman bilim adamlarının araştırma yaptığı ve eğitim verdiği iki Almanca bölüm oluşturuldu. Bu bölümler, enformatik ve işletme yönetimiydi. Bu iki bölüm Türk üniversitelerinde bu alandaki en iyi bölümlerdir. Kültür anlaşmasının imzalanmasından 40 yıl sonra, Federal Almanya Başbakanı Kohl ve Başbakan Yılmaz, İstanbul'da Almanca bir üniversite kurulması konusunda anlaştı.

Böylece Alman-Türk eğitim işbirliği, Türkiye'de de eğitimin uluslararası düzeye taşınmasına bir katkı sağladı. Türk hükümeti, ekonomilerini en büyük 10 arasına taşımaya çok hevesli. Bu ancak, gençlerin iş dünyasının taleplerine göre en iyi şekilde hazırlanması ve onların yabancı dilleri ve fen bilimlerini öğrenmeleri ile mümkün olabilir. Kaldı ki, Almanya'da 2005 yılından beri, yabancı eğitim ve kültür politikaları büyük önem kazandı. Artık, bütçelerde kesinti yapılmayacak. Yabancıların okulları ve yabancı kültür politikalarının diğer alanları için ayrılan bütçeler de artacak. Şu an Almanya dışında 117 adet Alman okulu var. Bunlardan biri de İstanbul'daki "Alman Lisesi". İstanbul Lisesi'nde ve ağırlıklı olarak yabancı dil eğitimine önem verilen birçok Anadolu Lisesi'nde de Alman öğretmenler ders veriyor.

Avrupa zemininde de Almanya eğitime katkıda bulunuyor. Avrupa Birliği, Erasmus Programı ile üniversitelerin birlikte çalışmasını destekliyor. Bu program, öğrencilerin ve öğretim üyelerinin Avrupa Birliği ülkeleri ve üyelik aşamasındaki ülkeler arasında değişim yapmasını kolaylaştırıyor ve destekliyor. Program, Türk öğrencileri de kapsıyor. Erasmus Programı ile Avrupa’ya değişim için giden her üç öğrenciden biri, bir Alman üniversitesini tercih ediyor.

Ernst Reuter Girişimi somut projelerle Türk ve Alman gençlerinin gönüllerini ve zihinlerini karşılıklı bir zeminde bir araya getiriyor. 7 Eylül 2006’da Almanya ve Türkiye dışişleri bakanları bu girişimi tanıttılar. Okullar arası ortaklıklar başlatıldı. Berlin Humboldt Üniversitesi ve Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesi arasında üniversiteler arası ortaklık kuruldu. 2007-2008 kış döneminden beri, iki üniversite de, çift diplomalı bir sosyal bilim eğitim programı sunuyor. Bir diğer ortaklık Marmara Üniversitesi ile Lüneburg Üniversitesi arasında yürütülüyor. DAAD Almanca eğitim veren bölümlerini teşvik etmek için bu iki üniversite arasındaki ortaklığa sponsorluk yapıyor. Çünkü, Aşağı Saksonya’nın bu küçük şehrindeki üniversite, Avrupa Bologna Sürecinde öncü bir rol üstlendi. Bologna Sürecinin amacı, Avrupa’daki üniversiteler arasında, denk bir mezuniyet derecesi yakalamak ve üniversiteler arası hareketliliğin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır. Türkiye Avrupa Birliği’nin bu projesine de Alman üniversiteleri üzerinden girmiştir.

Günümüzde Almanya ve Türkiye, eğitim politikalarının üç alanında birlikte çalışmaktadır. Bunlardan ilki, İstanbul ve Ankara dışında da Türkiye’nin daha birçok şehrinde Alman okulları kurmaktır. Geçmiş yönetimlere göre bugünkü Türk yönetimi, yabancı dilde eğitim veren okullara karşı daha serbest görüşlü ve

konuya eğitim olanaklarının genişlemesi açısından yaklaşıyor. Buna bir örnek, Almanya'dan gönderilen öğretmenlerin Türk öğrencilere Almanca ders verdiği "İstanbul Lisesi"dir. Okul kendine uluslararası bir yol çiziyor ve uluslararası değişimlerde yer alıyor. Öğrencileri "gençlik araştırıyor" gibi yarışmaları kazanıyorlar.

İkinci önemli alan ise, İstanbul'da Almanca eğitim veren bir üniversitenin kurulması tartışmalarıdır. Bu üniversite için dönemin başbakanları Kohl ve Yılmaz 1997 yılında iki taraflı bir anlaşma imzaladılar. Şimdi ise 5.000 öğrencisi ve mühendislik, hukuk, sosyal bilimler ve din bilimleri fakülteleri olmak üzere en az 4 fakültesi olacak bir üniversite projesi üzerinde çalışılıyor. Hedef çok yüksekte. Bu üniversite, üçü de İngilizce eğitim yapan ülkenin en iyi üniversiteleri Boğaziçi, ODTÜ ve Bilkent'le rekabet etmeyi amaçlıyor.

Üçüncü husus, bu Alman-Türk eğitim ortaklığını, mesleki amaçlara da yansıtmaktır. Bir Türk-Alman çalışma grubu, meslek eğitimi konusunda projeler hazırlamakta. "Mesleki eğitim enstitüsü" daha sonra bu projeleri somut olarak yürütecektir. Bu projeler ile Türk gençleri turizm, metal işleme, yaşlı bakımı gibi alanlarda Türkiye'de iş hayatına hazırlanacaklar. 1985'ten beri Türkiye'de en azından teorik olarak ikili bir eğitim uygulanmaktadır. Devlet eğitim alanındaki yeteneklerin sadece özel ekonomide istihdam edilmesinin önüne geçmek istemektedir. İşletmeler ise okulların iyi eğitim vermediklerinden şikayet ediyorlar. İki farklı model halihazırda mevcut. Bazıları gelecekteki branş personellerini kendileri yetiştirirken, Alman işletmelerin kardeş firmaları kısmen Türkiye'de Almanya'da da tanınan bir meslek eğitimi sunuyorlar. Öte yandan da kalifiye eleman yetiştirecek meslek akademileri kuruyorlar. Bu hususta da Alman firmaları öncü rolü oynuyorlar.

1957 yılındaki kültür anlaşmasından bu yana dünya değişti. Fakat Colmar von der Goltz’un 1883’te Boğaz kıyısına varmasıyla başlayan ve 1957’deki kültür anlaşmasıyla güçlenen Türk-Alman eğitim işbirliğinin ana gövdesi gelecekte daha da genişleyerek sürecekle gibi gözüküyor.

Zenginlik II: Avrupa Merkezli Kùltür

Tekelin Sonu

Türkiye'nin olgunlaşma sürecinde krizler ve çatışmalar eksik olmuyor. Bunlar şiddetin ve ayrımcılığın devam etmesine sebep oluyorlar. Şimdilerde, sivil toplum kuruluşları bu krizlerle ve çatışmalarla ilgileniyorlar. Politikada devlet partisi CHP muhalefet oldu, ekonomide ise Anadolu güçlü bir yükseliş yakaladı. Politikada, ekonomide ve toplumda neler oluyorsa bu kùltüre de yansıyor. Kùltür de çeşitleniyor ve Kemalist devletin kùltür tekeli kırılıyor. Kùltür, devlet elitlerinin kùltür diye tanımlayarak sınırlarını çizdiği yerlerin ötesine de taşmaya başlıyor.

“Atatürk Kùltür Merkezi”nin yıkılıp yıkılmayacağı tartışması buna sembolik bir örnektir. AKM, 1969'dan beri Taksim Meydanı'nın merkezinde boy gösteren ve modern İstanbul'un kalbinde yaşayan bir bina. Atatürk'ün yaşadığı dönemlerden beri, Cumhuriyet'in kurucuları bu alanda modern bir opera ve tiyatro binası inşa etmek istiyorlardı, bu bina yüzlerini modern Batı kùltürüne dönme isteklerini vurguluyacaktı. İlk olarak II. Dünya Savaşı bu projenin ertelenmesine sebep oldu; daha sonra da İstanbul Belediyesi'nin kronikleşmiş para sıkıntısı. 1953 yılında Osmanlıların İstanbul'u fethetmesinin 500. yıldönümünde, belediye, mimar Paul Bonatz ve Clemens Holzmeister'ı bir taslak hazırlamakla görevlendirdi. 1956 yılından itibaren, Hayati Tabanlıoğlu bu proje üzerinde çalışmaya başladı. 12 Nisan 1969'da döneminin en modern şekliyle döşenen opera binası, Verdi'nin “Aida”sıyla görkemli bir şekilde açıldı. 1970 yılında binanın bir kısmı yandı. Restorasyonda yine bir Alman mimar rol aldı: Willi Ehle.

Bu sert ve kübik binadan işlevsel bir duygusuzluk yansıyor. Gene de bu bina aşağı yukarı bir nesildir Türk gençlerini Avrupa operaları ile tanıştırtıyor. Fakat devletin bu işe ayıracak parası çok kısıtlı. Müzisyenlerin maaşları yerlerde sürünüyor. Üstelik ayrılan bütçe bu gösterişsiz ama fonksiyonel binanın bakımına bile yetmiyor. Yağmur yağdığında damdan içeri su doluyor ve bazı gösteriler sırasında fare kovalayan kediler sahneye fırlıyorlar. Bu yüzden birçokları binanın yıkılmasını savunuyor. Tartışma bunun İstanbul’un Avrupa Kültür Başkenti olduğu 2010 yılından önce mi yoksa sonra mı yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaşmakta. Bu tartışmaya kadar, binanın çevresinde oluşan bir ağ, çağdaş ve devlete bağımlı olmayan sanatı oluşturmuştu. Kültür denilen şey artık sadece Atatürk ismiyle ilişkili değildi. Kültür artık sadece, Atatürk büstleri ve Mevlevi dervişlerinin döndüğü folklorik organizasyonlardan beslenmiyordu.

Türkiye seksenli yılların ortalarından itibaren değişmeye başladı. İlk olarak Özal’ın ekonomik reformları ülkeyi dış dünyaya açtı ve Avrupa ekonomisine eklemledi, daha sonra Erdoğan’ın başbakanlığı ile Avrupa Birliği reformları politikayı da liberalleştirdi. Devlet geri çekildi. Ekonomi gibi kültür de özelleşti ve sanatçılar giderek Kemalist devlet doktrininden uzaklaştılar. Artık kültür ve sanat ideolojik bir araç olmaktan çıktı, modern dünyaya ve zamana ayak uydurmaya başladı. Artık merkezde sadece, Cumhuriyet’in milliyetçi devlet anlayışı ve modern Türklerin yapıp ettikleri yok. Merkezi oluşturanlar artık Türkiye’nin çok çeşitliliği, devletin yaratıcı kaos hali, ülkenin hızlı toplumsal dönüşümü. Devletin kültürel kurumları etkilerini yitirdiler nihayet. Neredeyse yüzyıldır, devlet kendi tasarladığı Batılılaşma sürecinde araç olarak kullanacağı bir üst kültür oluşturmaya çabaladı durdu. İşte artık yitirdiği şey kültür üzerindeki bu tekeli. Türkiye’nin sanatçıları özgürleştiler ve bağımsızlaştılar.

Uzun yıllar boyunca sanatçılar devletin elinde birer araç

gibilerdi. Onlardan Avrupa’da o döneme kadar yapılanları kop-yalamaları istenmişti. İlk yumuşama 70’li yıllarda Türk solunun kendine yeni bir kültür dili üretmesiyle oluştu. Gerçekte bu dil de ciddi manada yabancı etkisindeydi. 80’li yıllarda ise kültür, 1980 darbesinden sonra generallerin oluşturduğu baskıcı havaya karşı isyan etti. 90’lı yıllarda küreselleşmenin sunduğu fırsatlarla ve uluslararası kültürle bağlantı kurulmasıyla, daha fazla kültür üreticisi devletin kontrolünden kurtuldu.

Sanatın ve kültürün niteliği değişmiş olsa da devlet ve onun kurumları hâlâ tutucu ve milliyetçi kültür politikaları izlemeye devam ediyorlardı. Devletin kültür anlayışı geleneksel sınırları içinde kaldı. Yarışmalarda Avrupa’ya yine semah dönen dervişler ve renkli Kütahya seramikleri gönderdiler. Tabandan oluşmaya başlayan modern kültür ise, bu anlayıştan yakasını kurtardı. Sanatçılar her zaman devletin müdahalesini daha az üzerlerinde hissetmek istediler. Sanatçıların temaları artık kapalı, homojen bir toplumun illüzyonu değildi. Artık azınlıkların, Kürtlerin, etnik grupların, eşcinsellerin ve tüm ötekilerin dünyasıyla ilgileniyorlardı. Böylece kültür de demokratikleşmek isteyen Türkiye’nin bir parçası haline geldiler.

Türk sanat eleştirisinin önde gelen seslerinden küratör Berna Madra, doksanlı yıllarda ortaya çıkan niteliksel iyileştirmeyi iki sebebe bağlıyor: Yabancı kültür kuruluşlarının çalışmaları ve 1987 yılından beri her iki yılda bir Türk ve yabancı sanatçıları İstanbul’da bir araya getiren Bienal. Avrupa Birliği ülkelerinden gelen kültürel kuruluşlar, doksanlı yıllardan beri, kendi ülkelerinde üretilen kültür trendlerini sergiliyorlar. Bienal ise, Türk sanatçılara, uluslar arası sanatçılarla fikir alış verişi yapma ve birlikte bir şeyler sergileme fırsatı sunuyor. Üstelik entelektüel bir itki, Michel Foucault ve Gilles Deleuze gibi modern filozofların Türkçeye çevrilmesini ve Türkiye’de ilk kez kapsamlı olarak kabul görmelerini de sağladı.

İstanbul Bienali’nin Türkiye’deki modern sanatın gelişimindeki etkisi küçümsenmemeli. Alman kültür uzmanı Marcus Graf, İstanbul Bienali’nde hem Venedik Bienali ile hem de Kassel’de beş yılda bir yapılan Documenta ile paralellikler gördüğünü söyledi. Tıpkı Documenta’nın 1955’ten sonra Almanya’ya modern sanatı getirmesi gibi, şimdi de Bienal Türkiye ile uluslar arası sanat camiası arasında köprüler kuruyor. Böylece Türkiye’nin modernleşme sürecinin de bir parçası haline geliyor. Graf 1987 ve 1989’da yapılan ilk iki Bienali fazla yerel olması sebebiyle eleştiriyor. 1995’ten itibaren, yani 4. Bienalle birlikte Türkiye’de yapılan bienaller temelden değişti. Küratör Rene Block eşliğinde, modern sanat için uluslararası bir platform haline geldi. 51 ülkeden 118 sanatçı çalışmalarını İstanbul’un büyük tarihi binalarında değil de eski limanın depolarından biri olan Antrepo 1’de sergiledi.

Bu açılım elbette herkesi memnun etmedi. Devletin ideolojisine sadık bir sanat eleştirmeni olan Sezer Tansuğ (1930-1998) 1989 yılında yapılan Bienal’den sonra bunu bir dejenerasyon olarak eleştirdi. Tansuğ, Türk sanatının baskın bir yabancı sanat tarafından işgal edilmesine yardımcı olunduğundan ve bunun sadece bir aşağılık kompleksiyle üretildiğinden yakınıyordu. Buna karşın Graf, İstanbul Bienali’nin son yirmi yıl içinde yapılmış en iyi işlerden biri olduğunu iddia ediyor. Yerel bir sergi seviyesinde başlayan Bienal uluslar arası sınıfına yükselmiştir. Bienal Türkiye’de sanatın gelişmesini hızlandırmış ve hem sanatın hem de toplumun bağımsızlığının sembolü olmuştur. 2005 yılında bu nedenle savcılık, Türk ordusunun da kışkırtmasıyla 9. Bienal’e karşı soruşturma başlattı. Ordu güya, askerlerin sergileniş şekli yüzünden kendini “aşağılanmış” ve “hakarete uğramış” hissetmişti. Ayrıca savcı serginin tüm kataloglarına da el koydu.

Tüm engellere rağmen genç sanatçılar, devlet ideolojisinin dogmalarından giderek daha da uzaklaştılar. Tabulardan artık korkulmuyordu ve etkileri giderek azalıyordu. Bu nesle ait ilginç

sanatçılardan biri de Halil Altındere'dir. Altındere 1971'de Mardin yakınlarında bir köyde doğmuştur. 20 yıl sonra bu köy PKK'ya karşı yürütülen savaş sebebiyle boşaltılmıştı. 1997 yılında kağıt para üzerindeki Atatürk'ü, ellerini enflasyon nedeniyle var olan bir sürü sıfırın yüzünden utanmış ve yüzünü kapamış şekilde resmetmişti, 1998 yılında bir pul serisini kayıp bir politik aktiviste adanmıştı. Aynı yıldan kocaman bir fotoğraf milliyetçilerin bir duvara kırmızı ile tutturulmuş sloganını gösteriyordu: Solda “ya sev”, sağda “ya terk et”, ikisinin arasında kızıl zemin beyaz ay ve yıldız ile parıldıyordu.

1970 doğumlu İstanbullu sanatçı Osman Bozkurt, 20 fotoğrafın üzerinde mora boyanmış işaret parmaklarıyla Türk demokrasisini biçimsel bir şekle indirgendliğini parodileştirdi. Oy verdikten sonra, ikinci kez oy kullanmalarının önüne geçmek için her Türk seçmenin işaret parmağı mor mürekkeple işaretlenir. “Hafriyat” grubu (isimlerinden de anlaşılacağı üzere) dipte kalan şeyleri “kazmak” istiyorlar. Belki de bu yüzden, 8 Eylül 2007'den Kasım'a kadar süren 10. Bienal'de dev bir poster üzerinde Atatürk'ün ilkelerinden “Ne Mutlu Türk'üm diyene” sözünün değiştirilmiş hali konuldu.

18 portrenin yalnızca birinde “Ne Mutlu Türk'üm Diyene” yazıyordu. Diğer 17 posterde Kürt ya da Alevi oldukları yazılıydı. Hrant Dink'in resminin altında Ermeni ve Patrik Bartheleμος'un resminin altında ise Rum oldukları yazıyordu. Yine diğer resimlerin altında ise eşcinsel oldukları ya da sadece uzun saçlı oldukları yazılıydı. Örtülü bir kadın dinini yaşamasına izin verilmediğinden yakınıırken, bir diğer resmin altında ise Malatya'da bir misyoner olarak yaşadığı yazılıydı. Tüm bunlarla Hafriyat'ın sanatçıları değiştirdikleri meşhur cümlede bir boşluk bırakıyorlardı. Sanatçılar, bu 17 “diğer” Türk'ün de mutlu olduğuna işaret etmeye çalışıyorlar ve izleyiciyi kırmızı ile yazılmış “mutlu” kelimesini düşünmeye çağırıyorlar. Bienal ziyaretçileri diğer koleksiyonların

pek azının önünde, bu birbirinden farklı 18 Türk’ün portrelerinin önünde kaldıkları kadar uzun durmuşlardı.

2007 sonbaharında Hafriyat, Türkiye’de Kemalizm ve İslam arasındaki gerilimi konu aldıkları “Allah Korkusu” isimli sergiyi düzenledi. Beyaz bluzunun altına, üzerinde Atatürk veya Che Guevara’nın resminin ya da Playboy dergisinin logosunun olduğu kırmızı bir tişört giymiş genç peçeli bir kadının resmi üzerindeki posterde “korkma” yazılıydı. Poster şu cümleyle sona eriyordu: “Moda neredeyse biz oradayız!” Bir diğer poster, üzerinde “tövbe” yazan beyaz bir klavye tuşunu gösteriyordu. Bir diğerinde ise Atatürk’ün kafasının yüz­süz silüeti vardı.

Çeşitlilik ve Anadolu’ya Açılma

Doksanlı yıllar Türk sanat camiasının değişim yıllarıdır. Bu değişim meyvelerini yeni yüzyıl ile beraber vermeye başlayacaktır. Türkiye’nin 2001 yılında yaşadığı tarihindeki en ağır ekonomik kriz, geleneksel sanat pazarına da ağır darbe indirmişti. Herkes sıfırdan başlamak zorunda kaldı. Fikirler piyasa değerinden daha önemli hale geldi ve modern sanat değer kazandı. “İstanbul Modern” ve “4L Projesi” gibi özel sanat müzeleri bu aşamada kuruldu. Bu kuruluşlar, Türkiye’nin yüzünü Avrupa’ya ve AB’ye döndüğünü ve devletin vesayetinden kurtulmaya çalıştığını ispatlamak istiyor gibiler. Avrupa Birliği tarafından Türkiye’ye aday ülke statüsü verilmesi ve üyelik müzakerelerinin başlamasının kabulü Türk sanatının acilen ihtiyaç duyduğu ortamın yaratılmasına vesile oldu.

Temmuz 2005’te AB Komisyonu, AB ve Türkiye arasında resmi kuruluşlarda yapılanın yanı sıra bir “sivil toplum diyalogu”nun da yürütülmesi niyetiyle çalışma başlattı. Program Türkiye’deki Avrupa anlayışını şekillendirecek ve ülkeyi AB’ye yakınlaştıracaktı. Alt program “Kültürel Köprüler” 2007

Temmuz’undan beri diyalogun temel ayaklarından biri haline geldi. 6 milyon euro, AB ülkelerinin Türkiye’de çalışan kültürel kuruluşlarının kullanımına verildi. Bu kuruluşlar Türk ortaklarıyla birlikte üç hedefi gerçekleştirmek için projeler yürütüyorlar. Bunlar, Avrupa kültürünün Türkiye’deki görünürlüğünü arttırmak, kültürel çeşitliliğe saygı duyulmasını sağlamak ve Türkiye’nin kültür mirası hakkında kapsamlı bir anlayış geliştirmek. Söz konusu projeler, müzik, edebiyat, görsel ve sahne sanatları ile kültür yönetimi gibi alanlarda yürütülüyor. 2008 yılının ikinci çeyreğinde ilk proje teslim edildi.

Beklenen bu proje Türk sanat dünyasına bir hareketlilik getirdi. 2005’ten beri Goethe Enstitüsü’nün başında olan Cludia Hahn-Raabe, “Daha önce sadece devlet tarafından desteklenen şimdi ise devletin yanı sıra İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) gibi özel kuruluşlardan da destek alan bir kültür dünyasının kendini geliştirdiğini” belirtiyor. Daha önce fark edilmeyen yetenekler şimdi kendilerini gerçekleştirebiliyorlar. Ayrıca İstanbul’un Avrupa Kültür Başkenti olarak dikkatleri üzerine çekeceği 2010 yılı için de hazırlık yapıyorlar.

İstanbul’un hiçbir semti, Cihangir’in sahip olduğu sanatçı ve bilim adamı yoğunluğuna sahip değildir. Yazar Orhan Pamuk, müzisyen Mehmet Güreli, yönetmen Çağan Irmak, tasarımcı Sadık Karamustafa orada yaşıyor. Ayrıca birçok oyuncu, fotoğrafçı ve gazeteci de. Kafelerde, barlarda ya da galerilerde karşılaşıyorlar, buluşuyorlar. Ancak oldukça dağınık yaşıyorlar ve birbirlerinden haberdar değiller. “Cihangirlink” projesinin aralarındaki iletişimi kolaylaştırması bekleniyor. AB’nin desteğiyle bu sanat ilçesinin elektronik bir veritabanı oluşturuldu. Bu projenin genel bir bakış oluşturması ve işbirliğini kolaylaştırması bekleniyor. “Cihangirlink”in hem ilçede bir etkileşim yaratması hem de Berlin Mitte’deki kültür dünyası ile bağlantı kuracak bir platform olması bekleniyor.

Genç ve canlı İstanbul sanat dünyası şimdilerde çok sayıda küçük grup oluşturuyor. Bunlara da, Apartman Projesi, Oda Projesi, Galata Perform ya da ÇGSG gibi isimler veriyorlar. Devletten ve diğer özel sponsorlardan alınan destek konusunda hiçbir grup “Çağdaş Gösteri Sanatları Girişimi (ÇGSG)” kadar şansa sahip değil. Aslında daha önceleri bağımsız tiyatro ve dans grupları hiç destek alamazdı. Çünkü, geleneksel sponsorlar, bir deney havası barındıran ve açıkça sergilenmeyen toplumsal gerçekliklere perde aralayan bu alternatif tiyatro ve dans gruplarının getirdiği yeniliklere karşıydı. Grupların “Bilsak”, “Tiyatro Semaver” ya da cadde isimlerinden “5. Sokak Tiyatro” ve “Tiyatro TEM” ve benzeri isimleri var. Yazarların katılımı ile gerçekleştirilen normal yapımların yanı sıra, Türkçeye çevrilen Avrupalı eserlerin de sahnelendiği “DOT Tiyatro” da ismi anılması gerekenler arasında.

Sonunda birçok küçük sanatçı işbirliği ÇGSG adı altında birleştiler. Türkiye bu gruplar üzerinden modern dans tiyatrosunu ve alternatif tiyatroyu tanıma fırsatı elde ediyor. Bu gruplar küçük odalarda ortaya çıkıyorlar. ÇGSG Beyoğlu’nda bir evde oyunculuk ve dans kursları veriyor. Çalışmalarını 22 Mayıs 2007’den 3 Temmuz 2007’ye kadar İstanbul’un Anadolu yakasındaki Kadıköy’de düzenlenen bir festival kapsamında sergilediler. Bu organizasyonu “1. Sahne Sanatları Buluşması” diye isimlendirdiler. Her 13 gösteriden önce, ünlü sanat eleştirmenleri seyirciyi neyle karşılaşacakları hakkında bilgilendirdi. Oyunlarını “düşünmekten korkmak” olarak isimlendiren bir dans grubu, bedeninin sınırlarına karşın düşüncenin hareketliliğini sergiledi. “Cam insanlar” isimli gösteride ise, iki dansçı on cam bardağın üzerinde dans etti. Dansları hayatın kırılğanlığını sembolize ediyordu. “Mehmet düşmanlarımı seviyor” isimli koreografide ise, Türk toplumunun militarize edilmesini sivri bir dille eleştirdiler. Bir diğer gösteride beş oyuncu ve bir kukla, Shakespeare’in III. Richard adlı oyununu yabancılaştırdılar.

Avrupa Birliği, GSG gibi girişimleri destekliyor. Bilgi Üniversitesi'nin ve Osman Kavala'nın desteklediği Anadolu Kültür Vakfı'nın çizgisinde hareket eden oluşumlar sayesinde artık daha büyük kitlelere ulaşmak hayal edilebiliyor. İki si de sanat dünyasına yeni bir soluk getirdiler. Bilgi Üniversitesi, 2007 yazında Kağıthane'de "Santralistanbul" adında bir modern sanat merkezi açtı. Bu sanat merkezi ilk sergisinde, Türk sanatının 1950'den günümüze kadar gelişimini ana hatlarıyla ortaya koydu. Bu serginin amaçlarından biri, sanat ve siyaset arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermekti. Kavala'nın vakfı ise, merkezi şehirler dışında da sanatın gelişmesi amacıyla yola koyuldu. Böylelikle hem Avrupa Birliği üyelik kriterlerinden biri tamamlanmış olacak hem de Türkiye'nin gelişmiş batısı ile geri kalmış doğusu arasındaki dengesizlik kırılacaktı.

İstanbul barındırdığı çeşitlilik ile Avrupa sanat dünyası için bir merkez teşkil ediyor. Bu durumda başkent Ankara gittikçe marjinalleşiyor. İstanbul sanatçıları ve enerjiyi çekiyor. Bununla birlikte devlet bürokrasisi hâlâ, sanatçıları başkentte tutmaya çalışıyor. Oysaki İstanbul onlara, küreselleşme ile bütünleşme ve kendilerini geliştirme fırsatı vaat ediyor. Bu yüzden Ankaralı sanatçılar doksanlı yıllardan beri ya İstanbul'a ya da yurtdışına göçüyorlar. Ankara'da bir müzenin modern sanat projesinin hayata geçememesi bunun bir belirtisiydi.

İstanbul'un tartışmasız baskınlığına rağmen, sanat kademeli olarak merkezden çevreye doğru da yayılıyor. Bir yandan İstanbul'da yapılan sergiler Anadolu şehirlerine ulaşırken, diğer yandan Osman Kavala'nın vakfı gibi vakıflar sanatın büyük metropoller dışında da gelişmesini destekliyorlar. Vasıf Kortun ve Halil Altundere'nin 2002 yılının sonlarında Proje 4L Müzesi'nde organize ettiği "Plajın altında kaldırım taşları" sergisi bir dönüm noktası oldu. Proje kapsamında İstanbul'dan, New York'tan, Almanya'dan ve Anadolu'dan 22 genç Türk sanatçı davet edildi.

Tema olarak ise şehir hayatı ve vatansızlık seçildi. Fikret Atay kendi memleketi olan Batman’ın eski yağ pompalarının üzüntüsünü sergiledi. Erkan Özgen de Kürt travmasını anlatan “velet” isimli Kürtçe bir videoyu Türkçe altyazıyla gösterdi. Sanat eleştirmeni Şener Özmen, sergideki Kürt sanatçıların yoğunluğu sebebiyle, bu sergiyi İstanbul’a karşı “doğunun ilk atağı” olarak adlandırdı ve bunun olumsuz bir yanı olmadığını belirtti.

6 ay sonra Halil Altundere “Seni öldürdüğüm için çok üzgünüm” isimli sergi için yine Doğu Anadolu’dan sanatçılar seçti. Aralarında uluslararası üne sahip Fikret Atay da vardı. Diğer tarafta Osman Kavala’nın vakfı Anadolu Kültür, “Diyarbakır Kültür Merkezi”ni kurdu. Şehirdeki sanatçılar için en önemli platform burası oldu. Kürtler birdenbire Türkiye’nin sanat dünyasında kendilerine yer edindiler. Yalnızca akademik anlamda ressamlık öğreten Diyarbakır Devlet Sanat Akademisi, eğitimi bu gençlerle artık yetmez olmuştu. İstanbul’da da, Kürt sanatçılar görünür olmayı başardılar. İstanbul Bienali’ne katıldılar. Ayrıca Borusan gibi kültür vakıfları 2002’den beri Anadolu Kültür’ün desteğiyle daha fazla Kürt sanatçıya kapılarını açmaya başladılar.

Osman Kavala’nın vakfı “Anadolu Kültür” kültürün yayılmasını yalnızca Türkiye’nin Kürt nüfusunun yoğun olduğu güneydoğusunda değil, tüm Anadolu’da destekliyor. Avrupa’lı “gezici festival” sık sık Anadolu Kültür Vakfı’nın kültür merkezlerinde Avrupa filmleri gösteriyor. Vakıf ayrıca Goethe Enstitüsü’nün planladığı “kültür köprüleri” programını da finanse ediyor. Bu programla Alman yazarlar eserlerini Türkçeye çeviriyorlar; 3 metropol ve 24 şehirde sunuyorlar. Projenin amacı, halkı Batılı değerler ile tanıştırmak. Bu projeye AB ülkelerinden İsveç ve Hollanda ile yeni üyelerden Romanya, Slovenya ve Macaristan da ilgi gösteriyor.

Bu projeden önce de Goethe Enstitüsü’nün Türkiye’nin doğusunda girişimleri olmuştu. Enstitü iki sergi ile birlikte

turneye çıktı. İlk turne, Ernest Barlach'ın çalışmalarını kapsıyordu. Daha sonra Nazi Almanyası döneminde Türkiye'ye kaçan Alman göçmenlere ithaf edilen gezici sergi "haymatloz" sahne aldı. Türkiye'deki önde gelen Alman yatırımcıların yürüttüğü "Alman-Türk Ekonomisi Kültür Vakfı" Dışişleri Bakanlığı ile birlikte Barlach sergisini finanse etti. Goethe Enstitüsü ayrıca Anadolu şehirlerinde kültür yönetimi hakkında seminerler de düzenledi. Claudia Hahn-Raabe Anadolu'da yaptığı uzun yolculuklardan sonra coşkuyla şunları söyleyecekti: "Anadolu insanı kültüre aç ve önerileri istekli bir şekilde kabul ediyorlar."

Devlet ve Özel Sponsorlar

Türkiye'nin AB süreci ve Osman Kavala gibi özel girişimler Türk sanatı için yeni kapılar araladılar. Bundan önce sanatçılar iki sponsora bağımlıydı. Birisi Devlet, yani Kültür Bakanlığı diğeri de İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) çatısı altında toplanmış özel sponsorlar. Kültürü destekleyen kurumların sayısı, yeni yüzyılın başlarında artmaya başladı. Devlet kuruluşları, opera, konserler, tiyatro ve bale için yüksek kültürün resmi hamiliğini yapıyordu. İzmir gibi şehirlerde, kültürel hayatın merkez noktasını oluşturuyorlardı. Kısıtlı fonlar ve ideolojik avantajlar sebebiyle devletin sundukları da sınırlı kalıyordu.

Cumhuriyet'in kuruluşunun 50. yıldönümü olan 1973 yılında Eczacıbaşı ailesi "İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV)"ni kurdu. Eczacıbaşı ailesi on yıllar boyunca sanata en büyük desteği veren sponsor oldu. Logo olarak hâlâ Osmanlı bahçelerinin uzun yapraklı lalesini kullanıyorlar. Vakıf özel kuruluşların desteğiyle 5 festival düzenledi. Avrupa'nın önde gelen orkestraları ve solistlerinin İstanbul'a çağrıldığı klasik müzik festivali, Vakfın kuruluşundan beri düzenlenen etkinliklerin başında geliyor. Bunu Film Festivali (1982), Bienal (1987), Tiyatro Festivali

(1989) ve Jazz Festivali (1994) takip ediyor. Bu müzik, tiyatro ve film festivalleri Türk sanatçılara da yer vermesine rağmen esas olarak onların üretimlerini destekleme hedefi gütmüyor. Vakfın öncelikli isteği uluslar arası sanatı İstanbul’a getirmek. İKSV ayrıca 2004’ten beri Türk kültürünü yurtdışında uluslar arası festivallerde sergilemeye başladı. Amaç AB süreci kapsamında kültürel diyalogun geliştirilmesi. Başlangıç 2004 yılında “Şimdi Now” Festivali oldu, bunu 2005 yılında “Şimdi Stuttgart” izledi. İKSV’nin bütçesinin yüzde yetmişinden fazlasını sponsorların yardımları oluşturuyor. Vakfa ayrıca her yıl az miktarda bir devlet desteği de sağlanıyor.

Vakfın özel sektördeki yalnızlığı doksanlı yıllardan itibaren, büyük Türk bankaları ve bazı girişimcilerin kültür dernekleri kurmaları ile son buldu. Genellikle Türk sanatının kalbi Beyoğlu’ndaki İstiklal Caddesi’nde atar. Bu kuruluşlar da oraya yerleştiler. Akbank’ın kültür vakfı Aksanat bir orkestra ve bir galeriye sahip. Garanti Bankası’nın galerisi “Platform Garanti” modern sanat için bir merkez halini aldı. İşbank ise merkezine bir konser salonu entegre etti ve orada klasik ve popüler müzik konserleri düzenlemeye başladı. Yapı Kredi Bankası ise edebiyat ve sanat yayınları gibi talep gören kitapları basan bir yayınevi kurdu. Yapı Kredi’nin galerisi İstiklal Caddesi’nin tam ortasında uluslar arası ve Türk sanatçıları görücüye çıkarıyor. En muhteşem organizasyonlarından biri galerinin birkaç adım ötesindeki Goethe Enstitüsü işbirliğiyle hazırlanan ve Joseph Beuys’un 145 çiziminden oluşan sergiydi. Sergi 100.000 ziyaretçi çekti. Galerinin ön tarafında ciddi bakışlı ve fötr şapkalı bir Joseph Beuys, haftalarca galerinin önünden geçen yayalarla göz göze geldi.

Birkaç yıldan beri, finansal açıdan kendilerini güvence altına alan İstanbul müzeleri uluslar arası formattaki sergileri ile göz

dolduruyor. Bir zamanlar sadece küçük sergiler İstanbul'a getirilebiliyordu. Sonraları üç müze, sergilenecek kıymetli eserlerin güvenliğini sağlamak için gerekli ön şartları sağlamayı başardı. Bahsi geçen müzeler, Türkiye'nin üç büyük sanayici ailesine aittir. 2004 yılında Eczabaşı ailesi Karaköy limanının deposunda "İstanbul Modern"i açtı. Bu müze modern sanat adına kurulmuştur. 2007 yılında Goethe Enstitüsü işbirliği ile yürüttüğü bir proje kapsamında alman fotoğrafçı Andreas Gursky'nin eserlerini sergilemişti. Bu müzelerden ikincisine destek olan Koç ailesi 2005 yılında Beyoğlu'nda 1893 yılından kalma oteli "Pera Müzesine" dönüştürdü.²²

Ancak bu ikisinden de önce sahneye Sabancı ailesi çıkacaktı. "Sakıp Sabancı Müzesi"nin kurulduğu villa, yarım yüzyıldır Sabancı ailesinin Boğaz'daki yazlık eviydi. 2002 yılında Türkiye'nin modern standartları sağlayan ilk müzesi olarak hizmete açıldı. Üç müzenin küratörleri de her yıl uluslararası anlamda dikkate alınan en az iki sergi organize ediyorlar. Bütün sergi konseptlerinden önce ölçek, Sakıp Sabancı Müzesi'nin küratörü Nazan Ölçer tarafından belirleniyor. Ölçer, Picasso ve Rodin sergileri ile Abidin Dino (1913-1993) retrospektifinin de küratörlüğünü yapmıştır. Sürgünde ölen şair Nazım Hikmet'in de arkadaşı olan Abidin Dino, Kemalist düzeni ilk eleştirenlerden birisiydi aynı zamanda.

Sabancı Müzesi işe, Osmanlı kaligrafigerinden oluşan bir koleksiyonla başlamıştı. Sakıp Sabancı (1933-2004) babasının öldüğü 1966 yılından beri Boğaz'daki bu villada oturuyordu. Daha önce bu villa çeyrek yüzyıl boyunca Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kuzeni Prenses İffet'e ev sahipliği yapmıştı. Hacı Ömer Sabancı (1906-1966) villayı ailesinin yazlık evi olarak 1951 yılında satın aldı. O zamanlar bu eski pamuk tüccarı daha henüz Adana'da

²² Metinde sehven 1983 yazılmış. [Ç.N.]

yaşıyordu. Hacı Ömer Sabancı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra en başarılı Türk girişimcilerinden biri olarak kabul edilir.

O yıllarda kendi vatandaşları halı ve altın biriktiriyorlardı. Ancak Hacı Ömer Sabancı, yurtdışındaki sanata ilgi göstermeye başladı. Özellikle; seramik, heykel ile 18. ve 19. yy Avrupa mobilyalarına ilgi duyuyordu. Bugün bunlar Boğaz’daki villanın zemin katında görülebilir. En büyük oğlu Sakıp Sabancı aile holdinginin başına geçtiğinde, bu koleksiyon toplama tutkusuna o da kendini kaptırdı. Sakıp Sabancı, iş ortaklıklarının bu durumu hızlandırdığını çünkü ortaklarının işten ziyade sanat koleksiyonundan bahsetmeyi sevdiğini öğrenerek anlatır. Türk sanatı Sakıp Sabancı’yı büyülüyordu ve onun için Türk sanatı demek kaligrafi demekti. Bu yüzden yeni müzenin ikinci daimi sergisi olarak üst kattaki 400 Osmanlı kaligrafisi sunuluyor. New York, Paris, Berlin ve Frankfurt’ta sergilenen koleksiyon, alanının en önemlisi kabul edilir. Bunun yanında Sakıp Sabancı, 19. ve 20. yy Türk ressamlarının eserlerini de topladı. Bu ressamların 318 eseri modern galeride sergilenmektedir. Modern galerinin büyük kısmı ağaç zengini arsanın yüzeyinin altında yer alır. Ölümünden kısa bir süre önce Sabancı, 123 yeni resim olarak koleksiyonunun eksiklerini tamamladı.

Yaklaşık 60 koleksiyonunun koleksiyonlarının genişliği, İstanbul İslam Eserleri Müzesi ile boy ölçüşür. Sakıp Sabancı da bunlardan biriydi. Daha sonra Sabancı koleksiyonunu halka açan ilk koleksiyoncu oldu. Başarılı girişimci yirmi yıldan beri hayırseverlikle meşguldü. Sabancı, otuz okulu ve bunun yanında kütüphaneler, tiyatrolar ile bir düzinenin üzerinde kültür merkezini finanse ediyordu. Son olarak Boğaz’daki müzenin de bağlı olduğu Sabancı Üniversitesi’ni kurdu. Müzenin kuruluşuyla Sabancı, kötü bir Türk geleneğini kırmaya karar vermişti. Bir gün mirasının çocukları arasında bölüneceğini ancak koleksiyonun bölünmeyeceğini söyledi. Bu beyaz villa bir aile

müzesi olmaktan çok canlı bir buluşma yeridir. İçinde kaligrafi ve resimler için bir restorasyon merkezi de vardır. Yeni sergiler, sürekli sergilerden daha çok ziyaretçi çekmektedir. Müzenin ilk sanat yönetmeni Emin Balcıoğlu müzenin diğer Türk zenginlerini de Sakıp Sabancı'nın yaptığı gibi aynı işi yapmaya (onları da koleksiyonlarının bir kısmını sanata destek için yeni müzelere vermeye) teşvik ettiğini söylüyor.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen özel destekçiler ve finansörler zaman zaman, devletin yetersiz araçlar ve ideolojik yönergelerle oluşturduğu bir duvara çarptılar. Gene de Erdoğan yönetimi İstanbul Modern ve Santral İstanbul gibi yeni özel müzelerin açılmasını destekledi. Son yıllarda devletin kültür politikasında özellikle Ertuğrul Günay'ın Kültür Bakanı olarak görev almasından beri gözle görülür bir iyileşme var. Günay uzun yıllar Türk sosyal demokrat düşüncesinin beyni olmuştu. 1993'ten 1995'teki istifasına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Sekreteri olarak görev yaptı. Temmuz 2007 seçimlerinden önce de AK Parti'ye katıldı. Kültür Bakanı olarak Anadolu'nun kültür zenginliğini bilinir hale getirmek istiyordu. Günay, Türk Edebiyatı'nın diğer dillere -özellikle Almancaya- çevrilmesini ve aynı şekilde filmlerin diğer ülkelerde yayınlanmasını destekledi. 2007 yılının sonlarında Türkiye sinemalarında aynı anda "namus cinayetleriyle ilgili" 3 film gösterildi. Aralarından en çok bilineni "Saklı Yüzler"dir. Bu filmler başarılı oldu, çünkü Kültür Bakanlığı'nın desteklediği film festivallerinde gösterildiler. Yine bu festivallerde 1980 darbesini eleştiren film "Beynelmile!" de gösterildi. 2007 yılında dindar Müslüman Muharrem'in modern dünyayla ve onun amaçlarını belirleyen din tüccarlarıyla yüzleşmesini anlatan "Takva" filmi de doğrudan Kültür Bakanlığı tarafından desteklendi.

Türk sinema dünyasının merkezi İstanbul'da Beyoğlu ve oradaki trafiğe kapalı İstiklal Caddesi'dir. Şehrin birçok küçük özel tiyatrosu, kafeleri, barları burada bulunur. Daha önce

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu caddenin adı “Grande Rue de Pera” idi. O zamanlar da toplumun kibarları uzun ve dar caddenin parke taşları üzerinde dolanıyorlardı. Kuzeydeki Taksim Meydanı’ndan aşağıya 1875’te inşa edilmiş ilk yer altı metrosu Tünel’e kadar uzanır. Burada yürüyen hanımlar o zamanlar beyaz dantel eldivenler, erkekler ise Avrupa’dan getirilmiş modern, çizgili takım elbiseler giyerlerdi. Bu hanımlar ve beyler, görkemli büyükelçilikleri geçip Markiz gibi modern kafelere yönelir, Yunan, Ermeni ve Yahudi dükkanlarından o dönemde Avrupa’da ne modaysa onları satın alırlardı.

Cumhuriyet’in kurulmasından sonra caddenin adı “İstiklal Caddesi” olarak değiştirildi. Başkent’in taşınmasıyla beraber büyük elçilikler konsolosluklara dönüştü. Bölgenin eski Yunanca ismi Pera, Beyoğlu’na çevrildi. Gene de cadde ve ona açılan sokakların çekiciliği günümüzde de, özellikle gençler için, devam ediyor. Daha çok hafta sonları bu gençler caddenin yeni nesil binalarının tarihi ortamında aşağı yukarı gidip geliyorlar. Kitap satın alıp, kafe ve sinemalarda veya girişleri ücretsiz olan sanat galerilerinde zaman geçiriyorlar. Onlardan pek azı Nişantaşı’nın burnu büyük galerilerine ayak basıyor. İstanbul gençliği Beyoğlu’nda evlerinde gibiler. Ve bu gençlikle birlikte genç ve canlı Türk kültür sahnesi de gelişiyor.

Orhan Pamuk, Sevilmeyen Nobel Ödüllü Yazar

Fotoğraf Avrupa’da herhangi bir yerde çekilmiş gibi... Şeküre Pamuk, 50’li yılların kıyafetleri içinde o zamanın modası permalı saçlarıyla oğlu Orhan’ı kollarında tutuyor. Küçük çocuk balkon korkuluğunun üzerinden güneşli bir ilkbahar gününe bakıyor. Arka planda ağaçlar ilk çiçeklerini bekliyorlar, yüksek bir bina duruyor ve bir diğeri iskeleti yükseliyor. Bu fotoğraf Pamuk ailesinin Nişantaşı’ndaki evinin balkonunda çekilmiş. Neredeyse yarım yüzyıl sonra şimdi yetişkin olan o

çocuk Oslo'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı ve aynı yıl çocukluk ve gençlik anılarını Almancada "İstanbul" adıyla yayınladı. Burada Orhan Pamuk, Pamuk Apartmanı'nın balkonunda çekilmiş o fotoğrafı tasvir ediyor. Orası annemin beni kollarına aldığı ve bana ilk kez dünyayı gösterdiği yer olmalı, diyor.

İstanbul, genç Orhan Pamuk'un dünyası olduğu gibi pek çok olgun yazarın da dünyasıydı. Pamuk çocukluğunda kısa bir süre İsviçre'de yaşadı. 1985'ten 1988'e kadar New York'ta Kolombiya Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Yine de Orhan Pamuk kendini İstanbul'da dünyaya açmıştır. Bir yazar olarak Şişli'den sanatçıların ağırlıklı olarak yaşadığı Cihangir'e taşındı. Orada, ona sonsuz fırsatlar sunan bir panoramada bakış açısını zenginleştirdi. Suyun üstündeki balıkçı tekneleri ve yolcu gemilerinin siyah dumanları ile kubbe ve kalem gibi uzanan minarelerin birbirine karıştığı bir silueti izledi. Burada Hristiyanlık'ın yüce yapısı Ayasofya, öte yanda, bir diğer tepede, muhteşem Süleyman'ın camii, Müslümanların Justinyen'in eserine cevabı Süleymaniye. Bir tarafta Avrupa, diğer tarafta Asya.

İstanbul, ilk kez annesi Şeküre'nin ona gösterdiği dünyaydı ve Pamuk'un kendi ruhunu ve Türkiye'nin ruhunu arayışıyla eş anlamlı hale geldi. Başkaları kasvetli bir şekilde medeniyetler çatışmasından şikayet ederken, Pamuk tarafları edebiyat yoluyla buluşturuyordu. Pamuk'un uzun ve çapraşık cümleleri dönemle sınırlı olmak istemez. Büyük yazarlık yeteneği, kullandığı dilden çok, tüm hayatı boyunca aynı konu üzerinde çalışıp, her defasında tamamen yeni bir kurgu bulabilmesinde yatıyor. Romanları hep Doğu dünyasının Batı'nın moderniyile yüz yüze gelmesi teması etrafında şekilleniyor. Tasavvufi hikayeler ile Batılı kriminal romanların karışımı sayesinde her zaman iyi bir anlatım yakalıyor.

"Beyaz Kale"de (1985) bir deniz savaşından sonra Türklerin eline düşen ve bir din adamının kölesi olan bir Venezüellalıyı anlatmıştı. İki kişi birlikte bir şeyler yaptıkça, bilime inanan Venezüellalının da, geleneksel dünyasına hapsolmuş hocanın da dünyaları keskin sınırlarından arınıyordu. Bu çözümlenme özne ve nesne sınırları da git gide bulanıklaşmaya

başlıyordu. İki kahraman yer değiştirebilir hale geliyordu. Bu düşünceleri Pamuk “Kara Kitap”ta (1990) tekrarladı. Bu kitapta 60’lı yılların İstanbul’unu Galip’in karısı Rüya’yı aradığı bir labirent olarak resmetti. Galip, Rüya’nın meşhur bir köşe yazarı olan üvey kardeşi Celal’le olduğunu tahmin ediyordu. Galip git gide Celal oluyor ve sonunda kendini Celal olarak tanıtırken kendi kimliğini ikisini de öldüren ötekinde aramakta olduğunu fark ediyordu.

“Benim Adım Kırmızı” (1998) romanında ise Orhan Pamuk okuyucusunu İstanbul’un 1591 yılının kışına ve başrolünü Osmanlı Sarayı’ndaki bir minyatür sanatçısının oynadığı bir kurguya götürüyor. Pamuk bu roman için de, minyatür sanatının tüm ayrıntılarını kullanabilmesine izin verecek denli uzun bir araştırma yaptı. Yazar yine kimlik soruları soruyor ve kesin bir cevap vermekten kaçınıyor. Sultanın minyatürcülerinden biri, Batılı-Fransız resim sanatından bazı öğeleri kullanmak istiyor ve bu sebeple gelenekselciler tarafından öldürülüyor. Sonunda Pamuk, inatla geleneğe sarılmak isteyen ve Batı’dan alınan ayrıntılara bile direnen dik başlılığı meydan okuyor.

“Beyaz, siyah, kırmızı” Pamuk’un renk üçlemesi olabilir. 1999 yılında Pamuk üç romanının yanına “Öteki Renkler” isimli, yazılarından oluşan bir derlemeyi ekledi ve muhtemelen bu şaka karşısında sık sık tebessüm etti. Üç yıl sonra politik romanı “Kar”ı yayınladı. Başka politik roman yazmayacağını da eklemeyi unutmadı. “Kar” Türkiye dışında Pamuk’un hem en çok okunan, hem de en çok yanlış anlaşılan romanı muhtemelen. Roman Doğu Anadolu’da, kışın “kar” a gömülen Kars’ta geçiyor ve Frankfurt’tan gelen Türk Ka, burada yaşayanların bağnazlığının kurbanı oluyor. Pamuk, bazı eleştirmenlerin inandığı gibi, gücün İslamcıların eline geçmesine karşı bir uyarıda bulunmuyor bu romanda. Kars’ta tüm gözlerden uzak bir yerde, tüm Türkiye’de olduğu gibi karşılıklı olarak birbiri üzerinde tahakküm kurmaya çalışan bu kuvvetlerin iç içe nakşolduğu küçük bir dünyayı tasvir ediyor. Kahraman Ka, Batı’yı Türkiye’ye getirdiklerini öne süren Kemalistlerin ve Kur’ân alfabesinde şifa olduğuna inanan İslamcılarının bağnazlığı tarafından yok ediliyor.

Pamuk'un büyüdüğü evde ve semtte, başını örten bir kadın görmesine imkan yoktu. Çünkü ebeveynleri ve ailesi Atatürk'ün ve onun getirdiği Batılılaşmanın gururlu takipçilerindendi. Büyükbabası demir yolu inşaatlarıyla zengin olmuş bir mühendisti. O dönemde başörtüyü yalnızca, varıl ev sahiplerinin kapıcılarının eşleri takardı ve din sadece hizmetçileri ilgilendiren bir olguydu. Ancak genç entelektüel içinde büyüdüğü Kemalizm'in otoriter dogmalarından uzaklaştı. Birkaç yıl mimarlık okuduğu üniversitede, bir solcu hatta bir Marksist oldu. Daha sonra Pamuk; Virginia Woolf, William Faulkner, Thomas Mann ve Marcel Proust'tan yaptığı okumaların onu okul arkadaşlarının düşünsel sıkıntılarından uzak tuttuğunu söyleyecekti. Pamuk gençliğinde bir ressam olmak istiyordu. Sonra anladı ki: "Yazmak, kelimelerle sesini yükseltmek için tek seçenektir. Buna karşın resmin anlamı dilsizliktir."

İslam dünyasından ilk entelektüel olarak Pamuk, Humeyni'nin Selman Rüşdi için verdiği ölüm fetvasını kınadı. 11 Eylül 2001 terör saldırılarından hemen sonra, *Süddeutsche Zeitung*'da şöyle yazdı: "Batılılar ne yazık ki dünya halklarının büyük bir çoğunluğunun yaşadığı aşağılanmışlık hissini tanımıyor". Bir entelektüel olarak kendi ülkesinin yanlışlıkları karşısında da susmak istemediği için, hakkında iki kez dava açıldı. Bir kez 5 Şubat 2005'te *Zürcher Tagesanzeiger* dergisine "30.000 Kürt ve bir milyon Ermeni öldürüldü ve neredeyse hiç kimse bundan söz etmeye cesaret edemiyor. Ben bunu yaptığım için benden nefret edecekler." dedi. Hakikaten ondan nefret ettiler, ona hakaret ettiler ve ölüm tehditleri gönderdiler. Kültürlü Kemalistler, Orhan Pamuk'un zavallı bir yazar olduğunu ve ondan ölesiye nefret ettiklerini ve bu hainin hiçbir kitabını okumayacaklarını söyleyebilirler. *Hürriyet*'te bir köşe yazarı: "Bu insan çok yeteneksiz, onu düşünman olarak görmeye bile değmez." diye yazdı. Dava 16 Aralık 2005'te başladı ve 22 Ocak 2006'da sonra erdi. O dönemde ona karşı başka bir dava süreci daha başlamıştı. Çünkü Pamuk, 20 Ekim'de *Die Welt* gazetesine, Türk ordusunun Türk demokrasisi için Erdoğan'ın AK Partisi kadar büyük bir tehlike olduğunu söylemişti. Hrant Dink ve Elif Şafak gibi entelektüellere de dava açan milliyetçi avukat Kemal Kerinçsiz, Pamuk hakkında

da suç duyurusunda bulundu. TBMM’nin onu Türkiye Cumhuriyeti’nde ömür boyu şiiir akademisi üyesi yapmak isteyen ödülü reddetmesi ise bu suçlamadan yıllar önceydi.

Bu geri çevirme kızgınlıkla karşılandı. Türkiye 12 Ocak 2006’da Nobel Ödülü’nün Pamuk’a verilmesine bağnazca tepki gösterdi. Aslında büyük yazarlarıyla sorun yaşamalarına gerek yoktu sadece gurur duymayı deneyebilirlerdi ama nerdeyse herkes Pamuk’un Nobel Ödülü almasını Ermenilerle ilgili yaptığı açıklamaya bağladı. *Hürriyet* gazetesi baş yazarı: “Nobel Ödülü bir Türk’e mi verildi, yoksa onun ülkesi hakkındaki iddialarına mı?” diye sordu. Milliyetçi şair Fazıl Hüsnü Dağlarca, “Ne yapalım ki Ermenileri övmeyen ödüllendirilmiyor. Bu günlerin modası bu.” demekten utanmadı. Ona göre Nobel ödülleri edebi yeteneklerden dolayı verilmiyordu. Özdemir İnce’den Pamuk’a yönelik daha da nefret dolu hakaretler yükseldi. İnce, Nobel’le ödüllendirilenin Türk Edebiyatı değil sadece Ermeni soykırımı iddialarıyla Türkiye’yi satılığa çıkararak ve yüksek ekonomik sebepler yüzünden Türk tarihini değiştiren Pamuk olduğunu, söyledi. Neyse ki solcu liberal entelektüel Ali Bayramoğlu *Yeni Şafak* gazetesinde Pamuk’a destek verdi. Onu eleştiren zihniyetin hastalıklı olduğunu yazdı. Orhan Pamuk, gerçekte Türkiye’ye dünyanın kapılarını açmıştı. Pamuk tıpkı Dostoyevski’nin Lenin’den uzak durduğu gibi politikacılardan uzak duruyordu. Türk entelektüeller arasında kült statüsü kazanan liberal gazete *Radikal*’in pazar ekinden sorumlu redaktörü Tuğrul Eryılmaz da Nobel ödüllü yazara destek verenler arasındaydı. Gerçekte Pamuk yaşadığı şehri seviyordu, ülkesini seviyordu ve o evrensele açılan bir yazardı.

Frankfurter Allgemeine Zeitung için kaleme aldığı bir yazıda Pamuk kendine neden İstanbul’dan ayrılmadığını soruyor ve soruyu şöyle cevaplıyor: “Çünkü hayatımı başka bir yerde İstanbul’daki gibi düşleyemiyorum.” Yazarın hayallerini aynı şehirde, aynı caddede, aynı evde olmak hatta gözlerinin önünde aynı manzaraya sahip olmak süslüyor. “Benim kaderim İstanbul’un kaderidir.” der. Geçmişin ihtişamının gittikçe daha az ışıldadığı on yıllardır, Pamuk İstanbul’un ruhunu arıyor. İstanbul anılarında,

kendisinin 7 Temmuz 1952'deki doğumundan 102 yıl önce şehri dolaşmış olan ve "İstanbul 100 yıl içinde dünyanın başkenti olacak." sonucuna varan Gustave Flaubert'in gözlemini o da benimsiyor. Ancak Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle tam tersi olduğuna işaret ediyor. "Dünyaya geldiğimde, İstanbul, 2000 yıllık tarihinde bundan önce hiçbir zaman olmadığı kadar çökmüş, zayıflamış ve izole edilmişti." Bu yüzden her zaman bu melankolinin üstesinden gelmek için uğraşiyor. Her İstanbul-gibi o da buna bir son vermeye niyet ediyor.

Pamuk dünyayı İstanbul'da aradı ve babası Gündüz'ün kitaplığında buldu. 23 Ekim 2005'te Alman Yayıncılar Birliği Barış Ödülü'nün ardından Frankfurt Paul Kilisesi'nde yaptığı teşekkür konuşmasında: "Babamın geniş kapsamlı bir kitaplığı vardı ve diğer babalar belki evlerinde general-lerden ve kutsallardan bahsederken, benim babam Thomas Mann, Kafka, Dostoyevski, Tolstoy gibi büyük yazarlardan bahsederdi. Bir çocukken bile, bu romanlar ve yazarlar benim için Avrupa'nın bir parçasıydı." Roman, Avrupa'yı ortaya çıkaran en önemli sanat formlarından biridir, diye devam etti. "Benim düşünceme göre, orkestra müziği ve Rönesans sanatıyla birlikte roman Avrupa ruhunun ve kültürünün temel taşıdır." Gençliğinde okuduğu her romanda, Avrupa Hıristiyanlık üzerinden değil, bireysellik ve roman kahramanlarının özgürlük için çatışmaları üzerinden tanımlanıyordu. Romanın başkalarının hikayelerini kendi hikayesi gibi anlatmasına imkan vermesi onu hâlâ büyütüyor. Ayrıca romanda, kendini başkasının yerine koyabilme ve bunu hayal gücüyle değiştirme imkanından sınırsızca yararlanıyor.

Pamuk, Avrupa burjuvazisinin sanat formlarında da uzmanlaşmıştır. İstanbul'daki evlerinin balkonundan annesi ona ilk kez dünyayı göstermişti. Sonra bir genç olarak o, bu dünyanın sınırlarını babasının kitaplığı yardımıyla genişletti. Okudu, okudu... Çok sonra, emeğinin semeresini Nobel Edebiyat Ödülü'ne sahip olarak alacaktı. O, Türkiye'nin beslediği medeniyetin iki kaynağını buluşturmanın peşinde. Ruhu ise tıpkı Türkiye gibi parçalanmış...

Teşekkür

Metni dikkatlice okuyan ve beni hatalarım hususunda uyaran üç dostuma; Felix Körner, Siegfried Nauhaus ve Christoph Neumann'a içten teşekkürü borç bilirim. Şahin Alpay, İshak Alaton ve Aydın Engin ile yaptığımız birçok konuşma olmaksızın Türkiye'yi asla anlayamazdım. Onlar bana yol gösterdiler. Onlara da özel bir teşekkür borçluyum. Kızım ve metnin ilk eleştirel okuyucusu olan Ruth'a da teşekkür ediyorum. Metindeki tüm yanlışlar bana aittir. Alman Taschenbuchverlag'a ve şef redaktörü Andrea Wörle'ye de teşekkür borçluyum. Bayan Wörle yazma uğraşını benim için oldukça kolaylaştırdı.

En büyük teşekkür ise Ursula Hermann'a elbette. O olmaksızın 1991 yılında Boğaz kıyısına yerleşemezdim, onun sabrı, anlayışı ve sevgisi olmaksızın bu kitabı yazamazdım.

İstanbul, Temmuz 2008

Rainer Hermann

Bibliyografya

Genel Çalışmalar

Bora, Tanıl (editör): *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. Yedi Cilt (Kitabın yayımlandığı yıl yedi cilt iken geçen süre içinde serinin dokuzuncu cildi de yayımlandı. Ç.N.). Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi; Cilt 2: Kemalizm; Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık; Cilt 4: Milliyetçilik; Cilt 5: Muhafazakarlık; Cilt 6: İslamcılık; Cilt 7: Liberalizm (Cilt 8: Sol; Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler); İstanbul (İletişim) 2004 ve 2005 (2009’da son cilt basılmış).

Dismorr, Ann: *Turkey Decoded* London (Saqi) 2008

Kinzer, Stephen: *Crescent and Star. Turkey between Two Worlds* New York (Farrar, Straus and Giroux) 2002

Kramer, Heinz: *A Changing Turkey. The Challenge to Europe and the United States* Washington (Brookings) 2000

Kreiser, Klaus: *Kleines Türkei-Lexikon. Wissenswertes über Land und Leute* München (C. H. Beck) 1991

Kreiser Klaus/Neumann, Christoph K: *Kleine Geschichte der Türkei* Stuttgart (Reclam) 2003

Mango, Andrew: *The Turks Today* New York (Overlook TP) 2006

Pope, Nicole ve Hugh: *Turkey Unveiled. Atatürk and After* London (John Murray) 1997

Steinbach, Udo: *Die Türkei im 20. Jahrhundert. Schwieriger Partner Europas* Bergisch Gladbach (Lübbe) 1996

Zürcher, Eric J.: *Turkey, A Modern History* London and New York (I. B. Tauris) 1993

Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel Düzeni

Jung, Dietrich: *Turkey at the Crossroads. Ottoman Legacies and a Greater Middle East* Wolfgango Piccoli ile birlikte. London (Zed Books) 2001

Kadıoğlu, Ayşe: “The Paradox of Turkish Nationalism the Construction of Official Identity” *Middle Eastern Studies* sayı: 32 no: 2 (Nisan 1996)

Mardin, Şerif: “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?” *Daedalus* Kış 1973

Mardin, Şerif: *Religion, Society, and Modernity in Turkey* Syracuse NY (Syracuse University Press) 2006

Devlet ve Devlet Eliti

Jenkins, Gareth: *Context and Circumstance: The Turkish Military* The International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper 337. New York (Oxford University Press) 2001

Elitin Doğması

Ceylan, Deniz / Irzik, Gürol (editörler): *Human Rights Issues in Textbooks: The Turkish Case* İstanbul (Tarih Vakfı) 2004

Karakaş, Cemal: *Turkey: Islam and Laicism Between the Interests of State, Politics, and Society* Frankfurt (Peace Research Institute Frankfurt) 2007

Toprak, Binnaz/Çarkoğlu, Ali: *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset* İstanbul (TESEV) 2000

Dışlanmışların Muhalif Elite Yükselişi

Bozdoğan, Sibel / Kasaba, Reşat (Editörler): *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* Seattle and London (University of Washington Press) 1997

Çakır, Ruşen: *Ne Şeriat Ne Demokrasi. Refah Partisini Anlamak*, İstanbul (Metis) 1994

European Stability Initiative (2005). *Islamic Calvinists. Change and Conservatism in Central Anatolia* Berlin, İstanbul (Eylül 2005) www.esiweb.org

Kandiyoti, Deniz/Saktanber, Ayşe (Editörler): *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey* London and New York (I.B.Tauris) 2002

Öniş, Ziya: *The Political Economy of Islam and Democracy in Turkey: From the Welfare Party to the AKP* Dietrich Jung (Editör): *Democracy and Development: New Political Strategies for the Middle East*’in içinde. New York (Palgrave) 2006

- Seufert, Günter: *Café Istanbul. Alltag, Religion und Politik in der modernen Türkei* München (C. H. Beck) 1997
- Tarih Vakfı: *Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme*. İstanbul (Tarih Vakfı) 1996
- White, Jenny B.: *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics* Seattle (University of Washington Press) 2002
- Yavuz, Hakan: *Islamic Political Identity in Turkey* New York (Oxford University Press) 2003
- Yavuz, Hakan: *Modernleşen Müslümanlar. Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti* İstanbul (Kitap Yayınevi) 2005
- Yavuz, Hakan/Esposito John L. (Editörler): *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement* Syracuse NY (Syracuse University Press) 2003

İktidarın Ele Geçirilmesi

- Ammann, Ludwig/Göle, Nilüfer (Editörler): *Islam in Sicht. Der Auftritt von Muslimen im öffentlichen Raum* Bielefeld (Transcript Verlag) 2004
- Atasoy, Yıldız: *Turkey, Islamists and Democracy. Transition and Globalization in a Muslim State* London, New York (I. B. Tauris) 2005
- Aydın, Senem/Çakır, Ruşen: *Political Islam in Turkey* CEPS Working Document No. 265, Nisan 2007
- Çakır, Ruşen / Çalmuk, Fehmi: *Recep Tayyip Erdoğan. Bir Dönüşüm Öyküsü*, İstanbul (Metis) 2001
- Hermann, Rainer: "Die drei Versionen des politischen Islam in der Türkei" *Orient* 37. Cilt, No. 1, Mart 1996
- Hermann, Rainer: "Political Islam in Secular Turkey" *Islam and Christian-Muslim Relations* sayı: 14 no. 3, Temmuz 2003

Eski ve Yeni Elit Arasındaki Çatışma

- Bozan, İrfan: *Demokratikleşme Devlet ile Toplum Arasında. Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı* İstanbul (TESEV) Mart 2007
- Göle, Nilüfer: *Republik und Schleier. Die muslimische Frau in der modernen Türkei* Berlin (Babel Verlag) 1995

Yeni Elit ve İslam

- Agai, Bekim: *Zwischen Netzwerk und Diskurs. Das Bildungsnetzwerk um Fethullah Gülen (geb. 1938). Die flexible Umsetzung modernen Islamischen Gedankenguts* Bonner İslamstudien; 2. Hamburg (EB-Verlag) 2004
- Amirpur, Katajun/Amman, Ludwig (Editörler): *Der Islam am Wendepunkt. Liberale und konservative Reformer einer Weltreligion* Freiburg (Herder) 2006
- Bozan, İrfan: *Demokratikleşme Devlet ile Toplum Arasında. Bir okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı* İstanbul (TESEV) Mart 2007
- Hermann, Rainer: *Fethullah Gülen-eine muslimische Alternative zur Refah-Partei? Orient 37. cilt No. 4, Aralık 1996*
- Körner, Felix: *Revisionist Koran Hermeneutics in Contemporary Turkish University Theology* Würzburg (Ergenekon) 2005
- Körner, Felix: *Alter Text - Neuer Kontext. Koranhermeneutik in der Türkei heute. Ausgewählte Texte, übersetzt und kommentiert von Felix Körner SJ* Freiburg, Basel, Wien (Herder) 2006

Yeni Elitin Siyaseti

- Barysch, Katynka/Hermann, Rainer: *EU Business and Turkish Accession* CER Essay (London) 2007
- Haarmann, Ulrich: “Ideology and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turk from the ‘Abbasids to the Modern Egypt” *International Journal for Middle Eastern Studies* sayı: 20, 1988
- Öniş, Ziya: “Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey” *Journal of Southern Europe and the Balkans* Cilt 9, 2007
- Oran, Baskın (Ed.): *Türk Dış Politikası* Cilt 1: 1919’dan 1980’e, Cilt 2: 1980’den 2001’e. İstanbul (İletişim) 2006
- Taşpınar, Ömer: *An Uneven Fit? The Turkish Model and the Arab World* Brookings Institution, *US Policy Towards the Islamic World* Analiz Raporu No. 5

İpotek I: Dezavantajlı Gruplar

- Dalrymple, William: *From the Holy Mountain. A Journey in the Shadow of Byzantium* London (Flamingo) 1998

- Durak, Attila (Fotoğraflar)/Altınay, Ayşe Gül (Ed.): *Ebru. Reflections on the Cultural Diversity in Turkey* İstanbul (Metis) 2007
- Hermann, Rainer: *Zur Situation der syrisch-orthodoxen Minderheit* Ursula Spuler-Stegemann (Ed.): *Feindbild Christentum im Islam. Eine Bestandsaufnahme*. Herder (Freiburg i. Br.) 2004, S. 87-101
- Macar, Elçin / Gökaçti, Mehmet Ali: *Discussions and Recommendations on the Future of the Halki Seminary* TESEV (İstanbul) 2006
- Oran, Baskın: *Türkiye’de Azınlıklar. Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama* İstanbul (İletişim Yayınları) 2007
- White, Paul: *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey* London (Zed Books) 2006

İpotek II: Toplumdaki Şiddet

- Cemal, Hasan: *Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım* İstanbul (Doğa Kitap) 1999
- Esim, Simel/Cindoğlu, Dikel: “Women’s Organizations in 1990’s Turkey: Predicaments and Prospects” *Middle Eastern Studies* Cilt 35, Ocak 1999
- European Stability Initiative: *Sex and Power in Turkey. Feminism, Islam and the Maturing of Turkish Democracy* Berlin, İstanbul (Temmuz 2007) www.esiweb.org
- Paker, Murat: *Psiko-politik Yüzleşmeler* İstanbul (Birikim Yayınları) 2007
- Sağlar, Fikri/Özgönül, Emin: *Kod Adı Susurluk* İstanbul (Boyut Kitapları) 1998
- Yalçın, Soner/Yurdakul, Doğan: *Reis. Gladio’nun Türk Tetikçisi* İstanbul (Öteki Yayınevi) 1997

Zenginlik I: Almanya ve Türkiye

- Deutsches Archäologisches Institut in der Türkei: *Auf der Suche nach verschwundenen Zeiten* İstanbul (Yapı Kredi Kültür) 1999

Haymatloz: *Exil in der Türkei 1933 bis 1945* Sergi Kataloğu. Berlin (Verein Aktives Museum) 2000

Şen, Faruk/Halm, Dirk (Eds.): *Exil unter Halbmond und Stern. Herbert Scurlas Bericht über die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei während der Zeit des Nationalsozialismus* Essen (Klartext) 2007

Zenginlik II: Avrupa Merkezli Kültür

Altındere, Halil/Evren, Süreyya: *Kullanma Kılavuzu: Türkiye'de Güncel Sanat* 1986-2006. Frankfurt a. M. (Revolver, Aktüel Sanat Arşivi) 2007

Gazeteler

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Radikal

Today's Zaman

Yeni Şafak

Zaman

Yer ve Konu İndeksi

- Adana 135, 323
Agos 76, 77, 102, 276, 279
Aleviler 28, 41, 94, 154, 187, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 266
Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) 300
Alman Lisesi 307
Almanya 8, 22, 23, 35, 36, 39, 71, 94, 100, 101, 134, 166, 185, 188, 190, 194, 214, 218, 222, 255, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 314, 319
Amerika Birleşik Devletleri 63, 202
Anadolu Kültür Vakfı 319, 320
Anayasa Mahkemesi 10, 42, 65, 69, 70, 71, 72, 74, 100, 139, 176, 177, 178, 179, 259
Anıtkabir 92
Ankara 25, 35, 36, 46, 48, 55, 61, 69, 71, 74, 79, 83, 85, 88, 89, 109, 111, 119, 120, 123, 126, 128, 134, 136, 151, 179, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 210, 215, 229, 241, 242, 245, 250, 268, 271, 273, 281, 298, 299, 300, 302, 306, 308, 319
Antakya 250, 251, 255
Antisemitizm 263
Aşkale 254
Atatürk Kültür Merkezi 311
Avrupa Birliği 145, 211, 269, 308, 312, 313, 316, 319
Bağdat 228, 292, 294, 295, 299
Basra 295
Batılılaşma 88, 312
Batman 227, 287, 288, 290, 320
Bergama 206, 301
Berlin 102, 122, 291, 292, 299, 301, 304, 306, 308, 317, 324
Beyoğlu 162, 318, 322, 323, 325, 326
Bilgi Üniversitesi 281, 319
Bizans İmparatorluğu 28, 251
Boğaziçi Üniversitesi 169
Bozkurtlar 102, 265
Bursa 110, 296
Büyükkada 258
Cemevi 245
Cihangir 317, 327
Cizre 227, 228
Çanakkale 84, 293, 294, 302
Çin 124, 133, 134, 222
Çorum 124, 247
Danıştay 175, 177, 178, 181, 183, 244, 271
Demokratikleşme 91, 92, 128
Denizli 124, 125
Dersim 246
Dev-Sol 236
DHKP/C 248
Diyanet İşleri Başkanlığı 42, 95, 186
Diyarbakır 52, 71, 73, 164, 236, 239, 243, 283, 287, 320
Dünya Bankası 145, 146
Dünya Ekonomik Forumu 286

- Efes 206, 249, 250
 Eğitim Bakanlığı 104, 107, 175, 182, 191, 201
 El-Cezire 215
 Enflasyon 219
 Erdebil 246
 Ermeniler 28, 107, 234, 252, 266, 276
 Erzurum 35, 52, 176, 202, 252, 281
 Eskişehir 124, 272
 Fenerbahçe 161
 Film Festivali 321
 Frankfurt 193, 306, 324, 328, 331
 Fransa 36, 38, 40, 95, 98, 218, 223, 235
 Fransız Devrimi 36
 Gaziantep 124, 225, 226
 Giresun 270
 Gladyo 265, 266, 267, 273
 Globalleşme 51
 Goethe Enstitüsü 190, 261, 317, 320, 321, 322, 323
 Göbekli Tepe 300, 303
 Güneş-Dil Teorisi 99
 Habur 224, 225, 226, 228, 229
 Hacıbektaş 245, 246
 Hafriyat 315, 316
 Hakkari 268, 271
 Hamidiye Alayları 52, 266
 Hattuşaş 301, 302
 Hıristiyanlar 28, 249
 IMF 86, 124, 144, 145, 146, 149, 219, 220
 Irak 15, 16, 50, 66, 80, 102, 149, 210, 211, 214, 216, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 234, 238, 240, 241, 268, 270
 İkinci Grup 46
 İngiltere 188, 218, 222, 223, 293
 İran 15, 16, 17, 47, 67, 134, 165, 176, 212, 214, 216, 222, 238, 240, 246
 İskenderiye 251
 İslamcı 19, 29, 50, 56, 70, 72, 84, 96, 113, 114, 123, 125, 126, 130, 140, 143, 149, 152, 165, 169, 188, 196, 215, 288
 İsrail 15, 16, 67, 100, 216, 263, 280
 İstanbul 7, 8, 11, 18, 24, 28, 39, 40, 43, 48, 72, 77, 81, 83, 97, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 119, 123, 134, 135, 142, 153, 155, 157, 160, 161, 162, 164, 166, 169, 177, 187, 198, 206, 215, 245, 247, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 271, 272, 274, 275, 277, 278, 281, 289, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333
 İstanbul Lisesi 307, 309
 İstanbul Üniversitesi 177, 274, 305
 İznik 250
 JİTEM 240, 268, 270
 Kafkasya 251, 252, 265
 Kahramanmaraş 124, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 247
 Kandil Dağları 238
 Kapadokya 250
 Kars 98, 328
 Kayseri 121, 122, 124, 188
 Kemalizm 20, 42, 48, 49, 50, 87, 89, 274, 316, 329
 Kıbrıs 11, 54, 80, 82, 84, 103, 149, 158, 209, 210, 255, 271

- Kırım Savaşı 206, 260
 Kilikya 252
 Kocaeli 270
 Kosova 204, 241
 Krupp 294, 295, 296
 Kudüs 251
 Kurtlar Vadisi 267, 282
 Kurtuluş Savaşı 35, 36, 37, 42, 44, 49,
 53, 92, 93, 164, 185, 245, 304
 Kuşadası 238
 Kuvayi Milliye 271, 272
 Kuzey Irak 15, 50, 80, 102, 211, 214,
 224, 234, 241, 268
 Kürtler 14, 15, 25, 26, 41, 49, 51, 58,
 71, 91, 101, 211, 229, 233, 234,
 235, 236, 240, 242, 243, 244,
 249, 268, 275, 288, 320
 Laiklik 91, 92, 97, 98
 Malatya 41, 119, 247, 276, 279, 280,
 281, 315
 Mardin 43, 44, 47, 225, 255, 315
 Marmara Üniversitesi 161, 188, 307,
 308
 Mekke 121, 248
 Mersin 224, 225, 226, 228, 229
 Mezopotamya 37, 204, 303, 304
 Midyat 255
 Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 54
 Milliyetçilik 41, 90, 98, 103, 105, 106
 Motorola 142
 Muğla 287
 MÜSİAD 123, 124, 129, 132
 Nakşibendi 119, 125, 247
 NATO 55, 204, 265
 Nevali Çori 303
 Nusaybin 295
 Ordu 12, 48, 50, 53, 54, 55, 57, 61, 63,
 64, 70, 123, 211, 234, 241, 242,
 292, 314
 Orta Asya 28, 37, 54, 81, 193, 197,
 217, 222, 246, 269, 302
 Osmanlı İmparatorluğu 15, 26, 28,
 35, 36, 38, 39, 40, 47, 48, 52, 55,
 56, 78, 87, 88, 109, 154, 164, 206,
 209, 244, 245, 247, 251, 252,
 257, 260, 262, 263, 266, 282,
 291, 292, 293, 294, 295, 300,
 326, 331
 ÖSS 177, 181
 Pakistan 16, 165, 197, 216
 Paris Barış Konferansı 206
 PKK 10, 11, 14, 29, 30, 50, 52, 60, 61,
 71, 77, 103, 148, 211, 226, 233,
 234, 235, 236, 237, 238, 239,
 240, 241, 243, 255, 267, 268, 315
 Profilo 297
 Rize 111, 161
 Roma 194, 198, 250, 251, 300, 301,
 302
 RTÜK 242, 282
 Rumeli Holding 142
 Rumlar 39
 Rusya 28, 66, 67, 210, 217, 218, 222,
 226, 293
 Sabancı Üniversitesi 324
 Safeviler 246
 Santralistanbul 319
 Sevr Antlaşması 35, 36
 Siemens 296
 Siirt 72, 74, 163, 164, 165
 Sivas 35, 124, 247
 Susurluk 147, 266, 267, 268, 269,
 270, 282
 Şamanizm 197
 Şarm el-Şeyh 213, 216
 Şemdinli 60, 68, 268, 269, 275
 Şırnak 225, 228

- Tarabya 292
Tarih Vakfı 104
Tarsus 250
TESEV 95, 184, 254
TİKKO 248
TKP/ML 248
Trabzon 133, 275, 277, 278, 279
Trakya 32, 39, 204, 263
Truva 206, 301, 302
Tur Abdin 28, 244, 255
Türk-İslam Sentezi 183
Türk Tarih Kurumu 234
Türk Tarih Tezi 99
TÜSİAD 91, 123
Urfa 201
Vakıflar Genel Müdürlüğü 257
Van 45, 46, 68, 253, 268, 269
Varlık Vergisi 29, 39, 254, 263
Viyana 261
Yahudiler 100, 192, 244, 246, 256,
259, 261, 264
Yezidiler 266
Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) 54,
57, 175, 179
Zaho 225, 228, 229
Zirve Yayınevi 280

Şahıs İndeksi

- Abdi İpekçi 266, 275
Abdullah Çatlı 147, 265, 266
Abdullah Demirbaş 243
Abdullah Gül 19, 54, 65, 69, 128, 150,
167, 174
Abdullah Öcalan 233
Abdurrahman Yalçınkaya 72, 75
Abdülkadir Aksu 156
Abdüllatif Şener 151
Abdülmelik Fırat 240
Abidin Dino 323
Adil Çiftçi 191
Adnan Menderes 50, 78, 96, 125, 133,
255
Ahmet Cevdet 42, 43
Ahmet Erdoğan 161
Ahmet Necdet Sezer 70
Ahmet Refik Altınay 253
Ahmet Taner Kışlalı 275
Ahmet Türk 237, 239
Akın Birdal 273
Alaattin Çakıcı 267
Albert Malche 305
Alexander Conze 301
Alexander Rüstow 306
Alfred Heilbronn 264
Alfred Kantorowicz 263
Ali Babacan 156
Ali Bardakoğlu 185
Ali Bayramoğlu 330
Ali Bulaç 115, 198
Ali Coşkun 156
Ali Çiçekçi 133
Ali Dere 190
Ali Fuad Cebesoy 49
Ali Kaya 60, 268
Alparslan Arslan 271, 273
Alparslan Türkeş 143
Alper Görmüş 63
Altan Ateş 107
Andrea Santoro 275
Andreas Gursky 323
Angela Merkel 165
Anton Hanak 300
Ariel Şaron 216
Avni Balkaner 141
Avram Kamondo 260
Ayhan Durgun 63
Ayşe Afet İnan 99
Aytaç Kılınç 178
Aziz Nesin 247
Bahriye Üçok 275
Baskın Oran 30, 92
Bedrettin Cömert 275
Bedri Baykam 100
Bekim Agai 201
Bekir Sobacı 72
Benno Landsberger 263
Bertolt Brecht 79
Beşir Atalay 280
Beyza Bilgin 189
Beyza Zapsu 189

- Binali Yıldırım 157
 Bruno Taut 264
 Bülent Arınç 156
 Bülent Ecevit 78, 82, 89, 143, 160, 266
 Bülent Tanör 91
 Carl Christoph Lörcher 299
 Carl Ebert 264, 306
 Cavit Çağlar 141
 Cemalettin Çelebi 245
 Cemal Madanoğlu 274
 Cemil Çiçek 156
 Cem Özdemir 276
 Cengiz Çandar 114, 120
 Charles Texier 302
 Claudia Hahn-Raabe 321
 Clemens Holzmeister 300, 311
 Colmar Freiherr von der Goltz 55, 292, 304
 Curt Kosswig 306
 Cüneyd Zapsu 165, 239, 273
 Çağan Irmak 317
 Çetin Emeç 275
 Deniz Baykal 79, 80, 154, 249
 Deniz Gezmiş 274
 Deniz Kandiyoti 285
 Devlet Bahçeli 103
 Doğan Avcıoğlu 274
 Doğu Perinçek 82, 274
 Egemen Bağış 157
 Ekrem Akurgal 301
 Elif Şafak 270, 329
 Eliyahu Bakshi Doron 198
 Elmalılı Hamdi Yazır 186
 Emin Balcıoğlu 325
 Enver Paşa 252, 292, 294
 Erdal İnönü 237
 Erdoğan Teziç 46, 179
 Ergun Özbudun 75, 91, 153
 Ergün Poyraz 100
 Erhan Tuncel 277, 278, 279
 Erich Auerbach 263
 Erkan Özgen 320
 Ernst Egli 300
 Ernst Hirsch 263, 306
 Ernst Reuter 306, 308
 Erol Katırcıoğlu 77
 Ertuğrul Günay 81, 152, 325
 Ertuğrul Özkök 280
 Eser Karakaş 143
 Esra Gözeler 194
 Ethem Erdağı 61
 Fahrettin Kerim Gökay 24, 43
 Fahri Korutürk 296
 Fatih Sultan Mehmet 251
 Fatih Taş 77
 Fazıl Hüsnü Dağlarca 330
 Fazlur Rahman 193, 195
 Fehmi Kuru 115
 Felix Körner 190, 191, 193, 333
 Ferhat Sarıkaya 61, 68, 269
 Fethiye Çetin 30
 Fethullah Gülen 75, 85, 196, 197, 200
 Fikret Atay 320
 Fikret Emek 272
 Fritz Arndt 305
 Fritz Baade 306
 Fritz Neumark 306
 Fuat Keyman 81
 Gerhard Kessler 263
 Gerhard Schröder 148
 Gilles Deleuze 313
 Gonca Us 266

- Gustave Flaubert 331
 Gülistan Taşkın 289
 Hacı Bektaş-ı Veli 246
 Hacı Onuk 227, 228
 Hacı Ömer Sabancı 323, 324
 Hakan Yavuz 122
 Halil Altındere 315
 Halit Bozdağ Güngör 271
 Haluk Özdalga 152
 Haluk Şahin 77, 282
 Hanefi Öksüz 134, 135
 Hans-Georg Gadamer 193
 Harald Hauptmann 303
 Hasan Cemal 77
 Hasan Kundakçı 271
 Hasan Saltık 31
 Hatice Hasdemir Şahin 175
 Hatip Dicle 237
 Hayati Tabanlıoğlu 311
 Hayati Yazıcı 73
 Hayrünisa Gül 174
 Heinrich Schliemann 302
 Helmuth Graf von Moltke 291
 Herta Däubler-Gmelin 71
 Hikmet Özdemir 114
 Hilmi Özkök 62, 63, 211
 Hrant Dink 17, 18, 40, 76, 102, 270,
 275, 276, 277, 278, 279, 281,
 282, 315, 329
 Hüda Kaya 174, 177
 Hüsamettin Özkan 85
 Hüseyin Atay 191
 Hüseyin Çelik 46, 156
 Hüseyin Kocadağ 266
 Isaak Zarfati 263
 İbrahim Kaboğlu 30
 İbrahim Kafesoğlu 183
 İbrahim Paşa 37
 İbrahim Tatlıses 163
 İlhami Erdil 61, 144
 İlhami Güler 191
 İlhan Selçuk 81, 274, 275
 İlyas Şakir Alkan 256
 İnci Erdoğan 287, 288, 289
 İshak Alaton 254, 333
 İsmail Akan 226
 İsmail Alkis 132
 İsmet Berkan 77, 184
 İsmet İnönü 39, 83, 186, 253
 İzel Rozentel 261
 Jan Marinus Wiersma 80
 Jawaharlal Nehru 85
 Johann Salomo Semler 195
 Joseph Beuys 322
 Jülide Aral 283
 Jürgen Seeher 302
 Kemal Alemdaroğlu 177, 274
 Kemal Derviş 145
 Kemal Gürüz 179
 Kemal Kerinçsiz 76, 270, 274, 329
 Kemal Uzan 142
 Kenan Evren 56
 Kenan Uygur 225
 Klaus Schmidt 303
 Koray Aydın 144
 Korkut Özal 119, 165
 Kostas Karamanlis 167
 Kral III. Friedrich Wilhelm 291
 Kral III. Trdat 250
 Kurt Bittel 302
 Kürşat Tüzmen 156
 Leo Spitzer 306
 Levent Köker 101
 Leyla Şahin 158, 178

- Leyla Zana 71, 237
 Ludwig Erhard 306
 Mahmud Esad Bey 25
 Mahmut Yıldırım 267, 270
 Manfred Korfmann 302
 Mara Meimardi 77
 Marcel Proust 329
 Marcus Graf 314
 Mario Frayman 261
 Mark Mobius 142
 Martin Luther 25, 94
 Martin Wagner 295
 Maurice de Bévère 119
 Maurice de Hirsch 294
 Max Weber 122
 Mehmed Fuad Köprülü 94
 Mehmet Ağar 266
 Mehmet Akif Ersoy 186
 Mehmet Ali Ağca 265, 275
 Mehmet Ali şahin 156
 Mehmet Altan 114
 Mehmet Aydın 186
 Mehmet Balduk 133, 135
 Mehmet Elkatmış 156
 Mehmet Eymür 270
 Mehmet Fikri Karadağ 271
 Mehmet Güreli 317
 Mehmet Kanbur 130, 131, 133, 135
 Mehmet Kulaksızoğlu 273
 Mehmet Paçacı 191, 194
 Mehmet Semih Gemalmaz 106
 Mehmet şimşek 152
 Mehmet Tatar 228
 Mehmet Yiğit Alpogan 59
 Merve Kavakçı 72, 175
 Mesut Yılmaz 59, 162, 236
 Michel Foucault 313
 Mithat Sancar 61
 Mualla Selçuk 194
 Muhittin Zenit 279
 Murat Belge 77, 270
 Murat Bozlak 71
 Murat Karayılan 238
 Murat Paker 281, 283
 Mustafa Boydak 121, 122
 Mustafa Kemal Atatürk 50
 Mustafa Kemal Paşa 294
 Mustafa Yücel Özbilgin 271, 273
 Muzaffer Tekin 270, 271, 272, 273,
 274
 Müslüm Gürses 163, 170
 Nazan Ölçer 323
 Nazım Hikmet 323
 Nazlı Ilıcak 72
 Nebahat Akkoç 283
 Necati Aydın 41, 279
 Necip Torumtay 58
 Necmettin Erbakan 19, 56, 64, 72,
 113, 126, 143, 165
 Nihal Atsız 102
 Nihat Zeybekçi 125
 Nilüfer Göle 95, 115, 169
 Nuh Mete Yüksel 74, 75
 Nuriye Özsoy 194
 Nurselen Toygar 284
 Nurten Üzümcü 287, 288
 Oğün Samast 277, 279
 Oktay Yıldırım 270, 271, 272
 Onur Öymen 79, 171
 Onur Uçman 226
 Orhan Doğan 237
 Orhan Gencebay 163, 170
 Orhan Pamuk 77, 165, 270, 274, 278,
 317, 326, 327, 328, 329, 330

- Orhan Silier 104
 Osman Arslan 97
 Osman Baydemir 239, 243
 Osman Bozkurt 315
 Osman Kavala 319, 320, 321
 Osman Pepe 156
 Osman Yağmurdereli 152
 Otto Liman von Sanders 293
 Otto von Bismarck 304
 Ömer Özsoy 193, 194
 Ömer Özyılmaz 281
 Özcan İldeniz 60, 268
 Özdemir İnce 330
 Özden Örnek 62
 Patrik II. Genadios 251
 Paul Bonatz 296, 300, 311
 Paul Hindemith 306
 Peter Neve 302
 Philipp Schwartz 263, 306
 Rabindranath Tagore 85
 Rağşan Ecevit 280
 Rakel Dink 282
 Rauf Orbay 49
 Recai Kutan 128, 167
 Recep Peker 182, 183
 Recep Tayyip Erdoğan 19, 79, 96,
 113, 128, 147, 160, 182
 Reha Çamuroğlu 152, 155, 249
 Rifat Bali 263
 Robert Schild 261, 262
 Rudolf Nissen 306
 Sabiha Gökçen 276
 Sabih Kanadoğlu 69, 71
 Sabri Ülker 123
 Sacit Kayasu 69
 Saddam Hüseyin 238
 Sadık Karamustafa 317
 Sadrazam Ali Paşa 256
 Saffet Arslan 122
 Said-i Nursi 46, 163, 201
 Sakıp Sabancı 226, 323, 324, 325
 Saliha Demir 287, 290
 Sami Günsberg 264
 Samuel bin Nahmiyas 263
 Sebahattin Ali 102
 Sedat Bucak 147, 266
 Sedat Peker 271
 Seferi Yılmaz 268
 Seher Süer 287, 289
 Selim Sadak 237
 Semih Gülaltay 273
 Sezer Tansuğ 314
 Simon Peres 216
 Sultan II. Abdülhamid 252, 260, 263
 Sultan II. Bayezid 263
 Sultan III. Mustafa 291
 Sultan II. Mahmud 47
 Süleyman Akdağ 225
 Süleyman Çakır 267
 Süleyman Demirel 50, 57, 59, 70, 141,
 143, 180, 182, 236, 266
 Süreyya Serdengeçti 151
 Şeküre Pamuk 326
 Şener Eruygur 62, 63
 Şener Özmen 320
 Şerif Mardin 43, 44
 Şevket Kazan 247
 Şirin Tekeli 285
 Şükrü Karatepe 121, 122
 Şükrü Saraçoğlu 254
 Şükrü Sarıışık 59
 Taner Ünal 271
 Tanıl Bora 107
 Tansu Çiller 126, 180

- Theodor Herzl 263
 Thomas Mann 329, 331
 Tilman Geske 41, 280
 Toktamış Ateş 270
 Tony Blair 148
 Tuğrul Eryılmaz 330
 Turgut Özal 51, 58, 70, 78, 91, 96,
 114, 116, 119, 123, 133, 135, 141,
 159, 176, 202, 236
 Tülay Tuğcu 70
 Uğur Mumcu 275
 Uğur Yüksel 41, 280
 Ümit Fırat 240
 Vasıf Kortun 319
 Vedat Ahsen Coşar 69
 Veli Küçük 270, 274
 Veysel Ateş 60, 268
 Veysel Eroğlu 157
 Virginia Woolf 329
 Wilhelm Dörpfeld 302
 Wilhelm Röpke 306
 Wilhelm Salomon-Calvi 264
 William Faulkner 329
 Willi Ehle 311
 Wolfgang Radt 301
 Yalçın Akdoğan 96
 Yalçın Doğan 281
 Yasef Nasi 263
 Yasin Hayal 277, 278
 Yaşar Büyükanıt 61, 269
 Yaşar Yakış 157
 Yavuz Ataç 267
 Yekta Güngör Özden 100
 Yılmaz Güney 288
 Yılmaz Karakoyunlu 254
 Yusuf Halaçoğlu 234
 Yusuf Ziya Özcan 179
 Yücel Aşkın 45
 Zafer Üskül 152
 Zahir Korkmaz 268
 Ziya Gökalp 73, 81, 98, 164, 269
 Ziya Öniş 128, 149, 209